

म. ग्रं. सं. ठाणे.

विषय कृषि-1

सं. क्र. २५५६

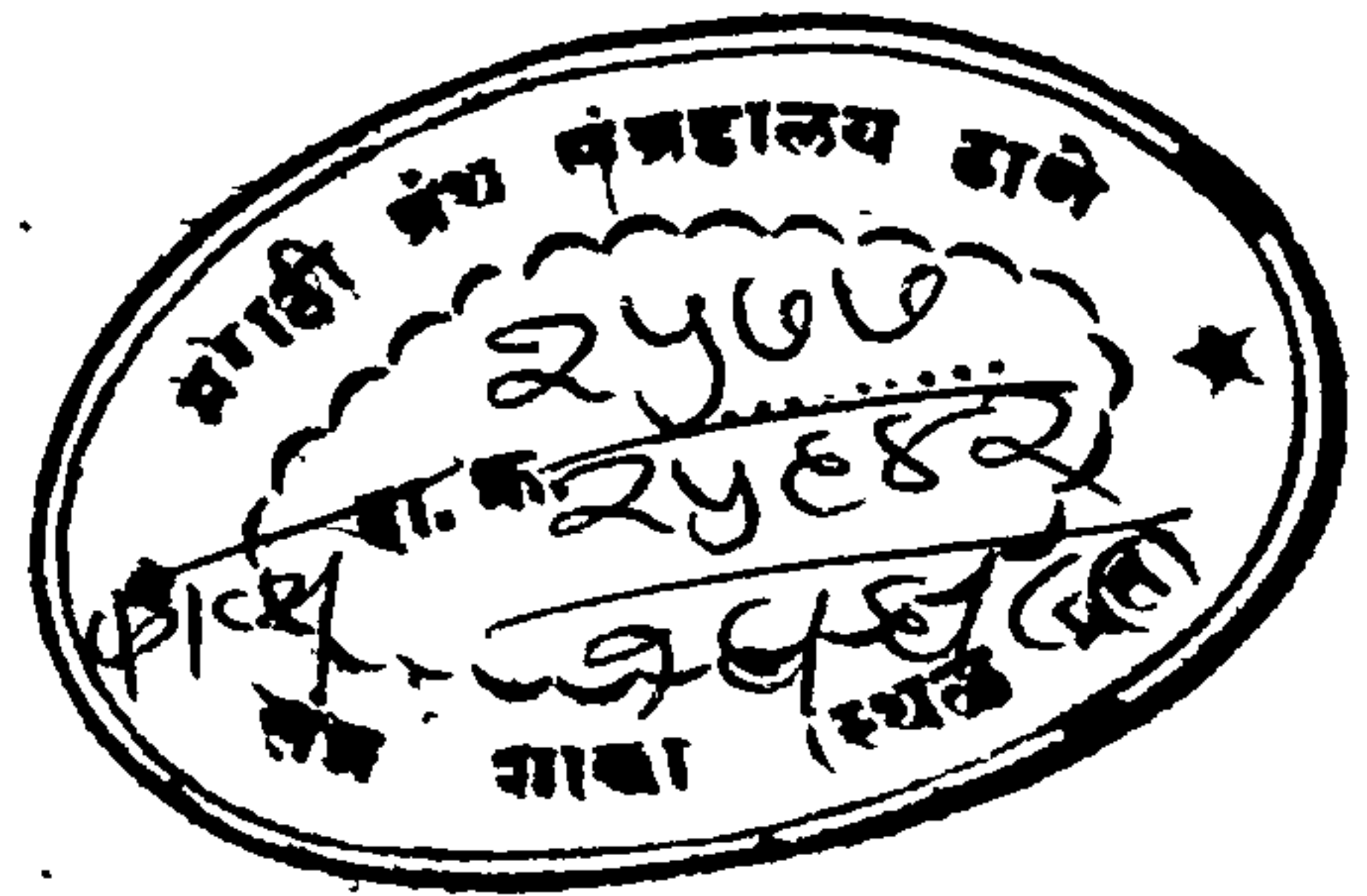

REFBK 0025642

REFBK-0025642

राजलक्ष्मी

संस्कृत कव्य
२५७७
२५६२
१६६८

वज्रलक्षणा

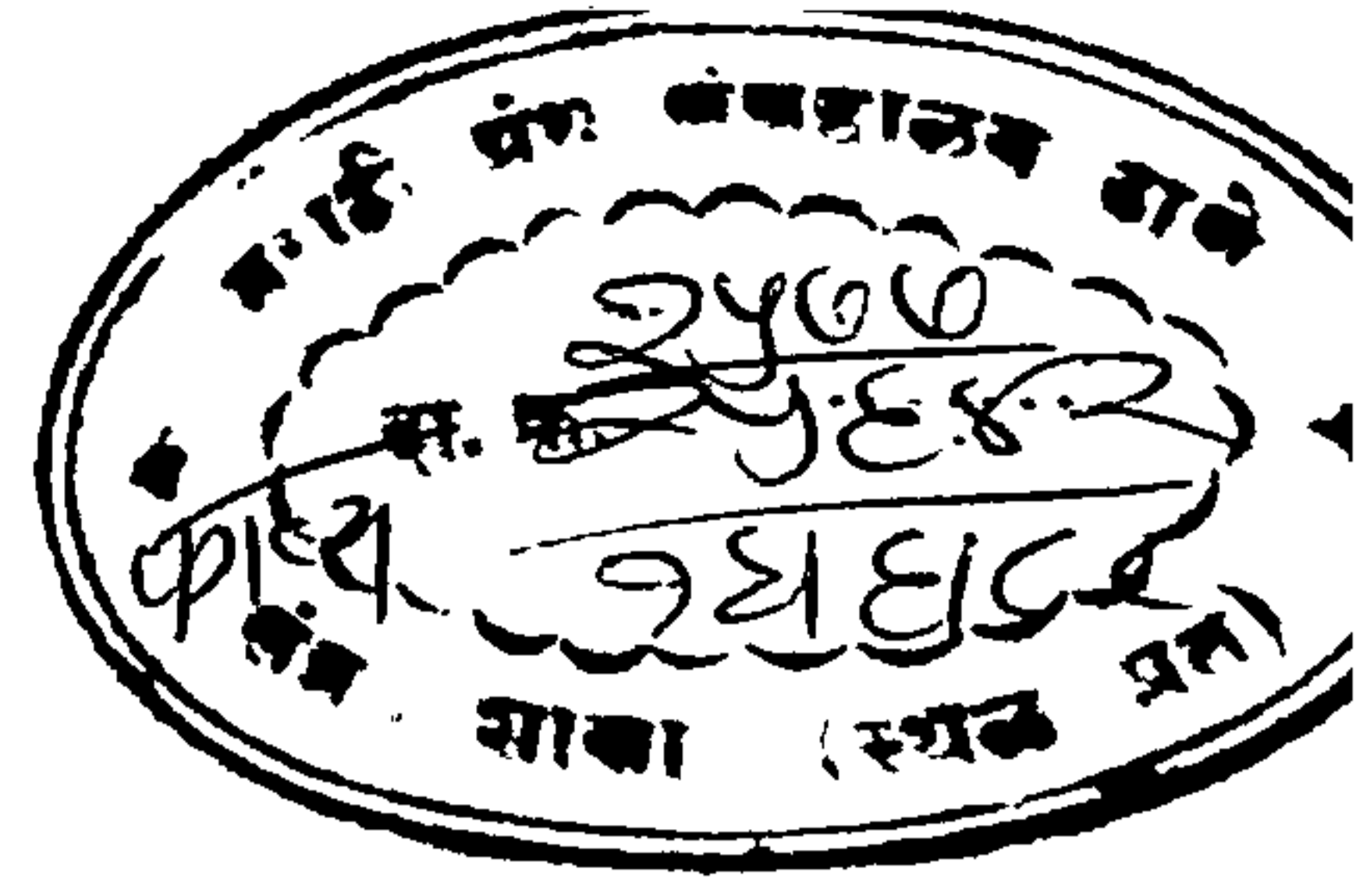
REFBK-0025642

REFBK-0025642

ग़ज़ल दर्पण GHAZAL DARPAN

Copyright	: Dr. Vinay Waikar
Published by	: Smt. Prabhawati Waikar Amit Prakashan 9 Ramdaspeth NAGPUR : 440010 Tel. : 32857
Printed at	: SURYA OFFSET 28 Farmland Ramdaspeth, NAGPUR
Phototypesetting at	: M/s. COMP COMP Ruikar Raod Mahal, Nagpur Tel. : 41166
Photocomposing by	: Mala Najpande
Cover Design	: Bhau Samarth
Page Layout, Page Design, Line Drawings	: Subhash Sharma Pandurang Dabhade Bhau Samarth
Coordinator	: Shyam Bhoskar
First Edition	: April 1988
Price	: Rs. 65

माझ्या जीवन्रुपी ग़ज़लचा
रदीफ़ आणि क़ाफ़िया व्यवस्थित सांभाळून
आजवर सुस्वर आणि मधुर ठेवणाऱ्या
वीणास !

इजहारे- तशक्कुर

नाव घ्यायचंच तर प्रथम देवाचं घ्यावं. वस्तूचा पहिला अर्थ देव असाच होतो. वेदातला एक मंत्र आहे,

" मर्ता अमर्त्यस्य ते भूरि नाम मनामहे।
विप्रासो जातवेदसः ॥ "

हे देवा आम्ही मर्त्य आहोत. तू अमृत स्वरूप आहेस. आम्ही ज्ञानाचे उत्सुक (विप्र) आहोत. तू ज्ञानमय आहेस. आम्ही अल्प तुझ्या विशाल नामाचे मनन करतो.

छोट्यांनी मोठ्यांचे नाव घेतले तर छोटे मोठे होतात व मोठे अधिक मोठे होतात. याच संदर्भात एक शायर म्हणतो,

" हर ज़र्रा चमकता है अनवारे-इलाही से
हर सांस ये कहती है हम हैं तो खुदा भी है "

देवा, इथला अणुरेणु तुझ्यामुळे प्रदीप्त जरी असला तरी तुझ्या नावाला या जगात आमच्यामुळेच आकार आहे. आम्ही तुझं नाव घेतो म्हणून तर तू महान !

मात्र तसं बघितल्यास लेखकाचा खरा परमेश्वर खुद्द वाचक रसिक वाचकच ! त्याच्यातच लेखक रूप स्वरूप बघतो. तेव्हां रसिका, माझे दंडवत, माझी आदरयुक्त सच्छील कृतज्ञता आणि माझा इजहारे - तशक्कुर, सर्वप्रथम तुलाच ! !

" तुम्हारा नाम लेने से मुझे सब जान जाते हैं
मैं वो खोई हुई इक चीज़ हूं जिसका पता तुम हो "

नागपूर पत्रिकेचे प्रधान सम्पादक श्रीयुत नरेश गद्रे, त्यांच्या सुविद्य पत्नी सौ. पुष्पाताई आणि पत्रिकेचा समस्त परिवार यांचे मनःपूर्वक आभार. दोन वर्षांपूर्वी, 'गजल दर्पण' हा उपक्रम दर रविवारी पत्रिकेत वर्षभर चालवून माझ्यासारख्या नवोदित लेखकावर जो अनुग्रह या मंडळींनी केला आहे तो खरोखरीच लक्षणीय आहे.

" अपनों ने नज़र फेरी दिल ने तो दिया साथ
दुनिया में कोई दोस्त मेरे काम तो आया "

श्रीयुत विद्याधर गोखले मला माझ्या वडिलांइतकेच पूज्य आहेत. त्यांनी माझी पाठ थोपटली, माझं कौतुक केलं, मला मित्र म्हटलं. . . . मी सुखावलो. . . . तृप्त झालो ! अण्णा, तुमच्या चार गोड शब्दांनी माझा सगळा थकवा गेला हो ! मायेचा तुमचा ऊबदार हात सदैव पाठीवर असू द्या, एवढीच विनंती.

" हर तरफ़ ज़िस्त की राहों में कड़ी धूप है दोस्त
बस तेरी याद के साये हैं पनाहों की तरह "

'कॉम्प कॉम्प', या फोटोकॉम्पोजिंग कॉम्प्लेक्सचे मालक श्री शाम भोसकर नुसतेच माझे मित्र आणि एक इलेक्ट्रॉनिक्स इंजीनियर नसून कविमनाचा एक उमदा इंसान आहे. गजल दर्पणाचं हस्तलिखित बाड मी त्याच्या टेबलावर आदळलं आणि म्हणालो, "शाम, याचं पुस्तक करायचंय. मला ऑपरेशनस आहेत. मी येतो." ही सगळी किमया शामचीच, बरं कां !

" महफिल उनकी, साकी उनका
आँखें अपनी, बाकी उनका "

नागपुरातील माझा मित्रपरिवार, ज्याने प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्षरित्या या पुस्तकाच्या निर्मितीत मला मदत केली आहे, खरोखरीच अस्सल वन्हाडी आहे. थँक यू, आभारी आहे, शुक्रिया इत्यादी गुळगुळीत शब्दांशी या मंडळींच फार वाकडं आहे. तरीही काही नावें घ्यायचीच म्हटली तर श्री. व सौ.. ...! जाऊ देत ... न घेतलेलीच बरी... या मंडळींचा रोष परवडण्यासारखा नाही. पण त्यांचे आभार मानायचे तरी कसे ? शकील बदायुनी म्हणतो त्या प्रमाणे एवढेच म्हणावे,

" वो मोहलते-इज़हारे-तशक्कुर नहीं देते
बस इसके सिवा उनसे शिक्कयत ही नहीं और "

अच्छा, तर निरोप घेतो आता. 'गजल दर्पण' तुमच्या हातात आहे. पुढील पानांवर गजलांची बहरलेली बाग आहे. तरल कोमल अन् मधाळलेल्या भावनांचा मनोहारी आविष्कार आहे आणि सोबत तुमच्यासारखे रसिक दीदावर आहेत !

एप्रिल १९८८

विनय वाईकर
९, रामदासपेठ
नागपूर - ४४००१०
दूरभाष ३२८५७

फेहरिस्त

ग़ज़ल क्रमांक	ग़ज़ल	शायर	तळटीप	पृष्ठ
१	अंगड़ाई भी . .	निज़ाम रामपुरी	शायर बद्दल	१
२	अपनी तसवीर को	अहमद शहज़ाद	अमीर ख़ुसरो बद्दल	२
३	अपनी धुन में	नासिर काज़मी	उर्दू भाषेबद्दल	३
४	अब शिद्दते-ग़म में	अदम	उर्दू ग़ज़ल बद्दल	४
५	अबके हम बिछड़े	अहमद फ़राज	उर्दू ग़ज़ल बद्दल	५
६	अभी तो मैं जवान हूँ	हफ़ीज़ जालंधरी		६-७
७	अशआर मेरे	जाँनिसार अख़्तर	ग़ज़ल काय आहे	८
८	अहले-उल्फ़त के	सुदर्शन फ़ाकिर	ग़ज़ल काय आहे	९-१०
९	आए कुछ अब्र	फ़ैज़	ग़ज़ल काय आहे	११
१०	आए हैं समझाने	महेन्द्र सिंह बेदी	बेगम अख़्तर बद्दल	१२
११	आगे बढ़े न	हाली	हालीबद्दल	१३
१२	आप लाये हैं	विनय वाईकर	जीवन, काही शेर	१४-१५
१३	आह को चाहिये	ग़ालिब	ग़ज़ल बद्दल	१६
१४	इक लफ़्जे-महब्बत का	जिगर	ग़ज़ल बद्दल	१७
१५	इब्ने-मरियम	ग़ालिब	उर्दू व्याकरण	१८-१९
१६	इलाही काश	शमीम जयपुरी	गुलशन	२०
१७	इश्क में क्या क्या	ज़फ़र		२१
१८	इश्क में ग़ैरते-जज़्बात	सुदर्शन फ़ाकिर	ग़ज़ल बद्दल	२२
१९	इस दर्जा बदगुमाँ	शकील	शकीलचे शेर	२३
२०	उज़्र आने में	दाग़	उच्चार	२४
२१	उम्र जलवों में	ख़ामोश देहलवी	ग़ज़ल बद्दल	२५-२६
२२	उल्टी हो गई	मीर	मीर बद्दल	२७
२३	उल्फ़त की नई	क़तील शिफ़ाई	क़तील बद्दल	२८
२४	उसकी हसरत है	ग़ालिब-अमीर	हमरदीफ़ ग़ज़ल	२९
२५	एक चमेली के मंडुए तले	मख़्दूम		३०
२६	एक न एक शम्मा	तारिक़ बदायूनी	मैख़ाना-साक़ी-मैक़श	३१-३२
२७	ऐ महब्बत तेरे अंजाम पे	शकील	इश्क़	३३
२८	ऐ मेरे हमनशीं	मुज़्तर अकबराबादी	आशिफ़ (शेर)	३४-३५
२९	कब मेरा नशोमन	क़मर जलालवी	विसाल-मिलन (शेर)	३६
३०	कभी कहा ना	क़मर जलालवी	फ़ुर्क़त-वियोग (शेर)	३७
३१	कभी नेकी भी	ग़ालिब	माशूक़ (शेर)	३८-३९
३२	करीब मौत खड़ी है	सैफ़		४०
३३	करूँ न याद	अहमद फ़राज	माशूक़ (शेर)	४१
३४	कल चौदहवीं की रात	इब्ने इंशा	माशूक़ (शेर)	४२
३५	किसी रंजिश को	सुदर्शन फ़ाकिर	रक़ीब (शेर)	४३
३६	कुछ तो दुनिया की	सुदर्शन फ़ाकिर	राखणदार (शेर)	४४
३७	कूबकू फैल गई बात	परवीन शाकिर	परवीन बद्दल	४५
३८	कैसे छुपाऊँ	हसरत मोहानी	एक किस्सा	४६

गज़ल क्रमांक	गज़ल	शायर	तळटीप	पृष्ठ
३९	कैसे सुकून पाऊं	सईद शाहिदी	दूत	४७
४०	कोंपलें फिर	शहजाद अहमद	वली दकनी	४८
४१	कोई उम्मीद	ग़ालिब		४९
४२	कोई दिन गर	ग़ालिब	दीवानगी-जुनून (शोर)	५०
४३	कोई पास आया	सईद राही	ग़ज़ल गायकी	५१
४४	कोई समझाए	इक़बाल सफ़ीपुरी	जुनून (शोर)	५२
४५	कौन कहता है	साहिर होशियारपुरी	उल्फ़त (शोर)	५३
४६	खातिर से या	दाग़	क़ुली कुतुबशाह बद्दल	५४
४७	खुश हूँ कि	शकील	महब्बत	५५
४८	खुशी ने मुझको	अली जलीली	आशियाना	५६
४९	गए दिनों का सुराग़	नासिर काज़मी	शमा-परवाना (शोर)	५७
५०	गम बढ़े आते हैं	सुदर्शन फ़ाकिर	शमा परवाना (शोर)	५८
५१	गर्चे सौ बार	सैफ़	क़यामत (शोर)	५९
५२	गुलशन गुलशन	असगर सलीम	मेहदी हसन बद्दल	६०
५३	गुलों में रंग भरे	फ़ैज़	फ़ैज़ बद्दल	६१
५४	चन्द रोज़ और	फ़ैज़		६२-६३
५५	चरागे-तूर जलाओ	सागर सिद्दीकी	इतिज़ार (शोर)	६४
५६	चरागे-आफ़ताब	सुदर्शन फ़ाकिर	नज़ाकत (शोर)	६५
५७	चलते हो तो	मीर	मीर बद्दल	६६
५८	चश्मे-मयगूँ	फ़ैज़	फ़ैज़ बद्दल	६७
५९	चाहे जैसे हो	कफ़ील आज़र	याद (शोर)	६८
६०	चुपके चुपके	हसरत मोहानी	हसरत मोहानी	६९-७०
६१	जब किसी बेवफ़ा	सरदार अंजुम	जुनून (शोर)	७१
६२	जब भी आती है	कृष्ण अदीब		७२
६३	ज़िदगी छारज़ार	ज़रीना सानी		७३
६४	ज़िदगी में तो	क़तील शिफ़ाई		७४
६५	ज़िदाने-तसव्वुर में	विनय बाईकर		७५
६६	ज़िक्र उस परीवश का	ग़ालिब	ग़ालिब चे शोर	७६-७७
६७	ज़िनके होठों पे	परवाज़ जालंधरी	मानवता (शोर)	७८
६८	जुगनू की रौशानी	इक़बाल	इक़बाल	७९-८०
६९	जो लोग	अदम	मानवता (शोर)	८१
७०	तंग आ चुके हैं	साहिर	जीवनदर्शन (शोर)	८२
७१	तनहाई	फ़ैज़		८३
७२	तबीअत इन दिनों	जिगर	जीवनदर्शन (शोर)	८४
७३	तस्कीं को हम	ग़ालिब	जीवनदर्शन (शोर)	८५
७४	तासीरे-चश्मतर	शमीम जयपुरी	जीवनदर्शन (शोर)	८६
७५	तुम नहीं	सईद राही	जीवनदर्शन (शोर)	८७
७६	तुम्हारी अंजुमन से	क़तील	जीवनदर्शन (शोर)	८८
७७	तू अपने जैसा	ज़रीना सानी	जीवनदर्शन (शोर)	८९
७८	तूने ये क्या	शकील	जीवनदर्शन (शोर)	९०
७९	तेरी अंजुमन में	शकील	जीवनदर्शन (शोर)	९१
८०	तेरी बज़्म में	सूफ़ी तबस्सुम	जीवनदर्शन (शोर)	९२
८१	दर्द बढ़कर	जिगर	जिगर बद्दल	९३

गज़ल क्रमांक	गज़ल	शायर	तळटीप	पृष्ठ
८२	दर्द मिन्नतकशे	ग़ालिब		९४
८३	दहर में नकशे-वफ़ा	ग़ालिब	ग़ालिबचे शेर	९५-९६
८४	दाइम पड़ा हुआ	ग़ालिब	ग़ालिबचे शेर	९७-९८
८५	दिल धड़कने का	नासिर काज़मी	जीवनदर्शन (शेर)	९९
८६	दिल में किसी के	जिगर		१००
८७	दिल ही तो है	ग़ालिब	ग़ालिबचे शेर	१०१- १०२
८८	दिले-नादाँ	ग़ालिब		१०३
८९	दुनिया जिसे	निदा फ़ाज़ली	अनुभूति (शेर)	१०४
९०	दूर है मंज़िल	शकील	शकील	१०५
९१	देख तो दिल	मीर	अनुभूति (शेर)	१०६
९२	देर लगी आने में	अंदलीब शादानी	अनुभूति (शेर)	१०७
९३	दोस्त बन बन के	सईद राही	अनुभूति (शेर)	१०८
९४	दोनों जहाँ	फ़ैज़	अनुभूति (शेर)	१०९
९५	नक़श फरियादी है	ग़ालिब	ग़ालिब	११०
९६	न किसी की आँख का	ज़फ़र	हौसला (शेर)	१११
९७	नज़र आज़माने को	सिकन्दरअली वज्द	हौसला (शेर)	११२
९८	नज़र नवाज़	शकील	हौसला (शेर)	११३
९९	न मिला तेरा पता	बेताब लखनवी	अध्यात्म (शेर)	११४
१००	नावक अंदाज़	मोमिन	मोमिन बद्दल	११५
१०१	नुक्ताचीं है	ग़ालिब		११६
१०२	पत्ता पत्ता	मीर	अध्यात्म (शेर)	११७
१०३	पत्थर सुलग रहे थे	मुस्ताज़ राशिद		११८
१०४	परीशाँ रात	क़तील शिफ़ाई	अध्यात्म (शेर)	११९
१०५	पारा पारा हुआ	सैयद किरमिज़ी	अध्यात्म (शेर)	१२०
१०६	फ़ासिले ऐसे भी	अलीम हाशामी	अध्यात्म (शेर)	१२१
१०७	फिर भी है तुम को	हसरत मोहानी	अध्यात्म (शेर)	१२२
१०८	फिर मुझे दीदा-ए-तर	ग़ालिब		१२३
१०९	फूल बरसे कहीं	बशीर बद्र	आधुनिक शेर	१२४
११०	फूल ही फूल	सलीम गिलानी	आधुनिक शेर	१२५
१११	बड़े बदनसीब	फ़रोग नक़्काश	फ़रोग नक़्काश	१२६- १२७
११२	बहारों को चमन	रिफ़अत सुलतान	सदाबहार शेर	१२८
११३	बहुत पहले से	फ़िराक़	फ़िराक़ बद्दल	१२९
११४	बात करनी मुझे	ज़फ़र	ज़फ़र बद्दल	१३०
११५	बात निकलेगी तो	क़फील आज़र		१३१
११६	महब्बत तर्क	साहिर लुधियानवी	साहिर बद्दल	१३२
११७	माया जाल	ज़रीना सानी	एक किस्सा	१३३
११८	मुझसे पहली सी	फ़ैज़		१३४
११९	मेरे हमनफ़ज़	शकील		१३५
१२०	मैं जिसे	दुष्यंत	दुष्यंत बद्दल	१३६
१२१	यूं सजा चांद	फ़ैज़	एक किस्सा	१३७- १३८

गज़ल क्रमांक	गज़ल	शायर	तळटीप	पृष्ठ
१२२	ये इतिज़ार	शाद	शाद बद्दल	१३९
१२३	ये दिल ये	मोहसिन	सदाबहार शेर	१४०
१२४	ये न थी	ग़ालिब		१४१
१२५	ये सारा जिस्म	दुष्यंत	उत्कृष्ट शेर	१४२
१२६	ये हम जो	ग़ालिब	ग़ालिबचे शेर	१४३
१२७	रंजिश ही सही	अहमद फ़राज़	अहमद फ़राज़	१४४
१२८	रस्मे-उल्फ़त	दाग	दाग बद्दल	१४५
१२९	रहिए अब	ग़ालिब	ग़ालिब बद्दल	१४६
१३०	रात भी नींद भी	फ़िराक़	सदाबहार शेर	१४७
१३१	रास्ते याद नहीं	अज्ञात	सदाबहार शेर	१४८
१३२	रूदादे-महब्बत	सागर सिद्दीकी	सदाबहार शेर	१४९
१३३	रोने से और	ग़ालिब	ग़ालिबचे शेर	१५०
१३४	रोया करेंगे	मोमिन	मोमिनचे शेर	१५१
१३५	लगता नहीं है	ज़फ़र	ज़फ़र बद्दल	१५२
१३६	लाई हयात	ज़ौक	ज़ौक बद्दल	१५३-
१३७	वो कबके	जिगर	सदाबहार शेर	१५४
१३८	वो जो हममें	मोमिन	मोमिन बद्दल	१५५-
१३९	वो नहीं मिलता			१५६-
१४०	शाम को सुबहे चमन	इफ़ितख़ार इमाम	सदाबहार शेर	१५७
१४१	शामे-ग़म	अहमद नदीम कासमी	शायर बद्दल	१५८
१४२	सब रिश्ते नाते	फ़िराक़		१५९
१४३	सरकती जाए है	विनय वाईकर	ग़ज़ल व मी	१६०
१४४	साक़ी की हर	अमीर मीनाई	अमीर बद्दल	१६१-
१४५	साग़रो-सहबा	जिगर	जिगर बद्दल	१६२
१४६	साग़रो-सहबा	शमीम	रूबाइयाँ	१६३
१४७	सोचते और जागते	अतहर नफीस	रूबाइयाँ	१६४-
१४८	हंगामा-ए-ग़म	शकील	रूबाइयाँ	१६५
१४९	हंगामा है क्यों	अकबर इलाहाबादी	अतहर नफीस	१६६
१५०	हज़ारों ख़्वाहिशें	ग़ालिब	शकीलचे शेर	१६७
१५१	हम रश्क को	ग़ालिब	अकबर बद्दल	१६८
१५२	हम ही में थी	हफ़ीज़ जालंधरी	ग़ालिब बद्दल	१६९
१५३	हम हैं मताअ	मजरूह	ग़ालिब बद्दल	१७०
१५४	हमें कोई ग़म	फ़ैयाज़ हाशामी	ग़ालिब बद्दल	१७१-
१५५	हर एक बात पे	ग़ालिब	ग़ालिब बद्दल	१७२
१५६	हरसू दिखाई	जिगर	हफ़ीज़ बद्दल	१७३
१५७	हस्ती अपनी	मीर	मजरूह बद्दल	१७४
			सदाबहार शेर	१७५
			ग़ालिबचे शेर	१७६-
			जिगर बद्दल	१७७
			मीरबद्दल	१७८-
				१७९
				१८०
				१८१-
				१८२

डॉ. विनय वाईकर

हे संमोहिनी तज्ज्ञ (अॅनेस्थेशियालॉजिस्ट) असून गेली १५ वर्षे नागपुरात या व्यवसायात आहेत. जन्म मध्यप्रदेशातील बालाघाट या गावचा. तिथेच त्यांचे शालेय शिक्षण पूर्ण झाले. वैद्यकीय शिक्षण नागपूरच्या शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात झाले. शिक्षणासोबतच साहित्य, कला, संगीत या क्षेत्रात ते अग्रेसर असत.

१९६३ साली एम.बी.बी.एस. झाल्याबरोबर लगेचच ते सैन्यात दाखल झाले. सैन्यातील नोकरी सोबतच त्यांचे पदव्युत्तर शिक्षण पूर्ण झाले. पुणे विद्यापीठात १९६८ साली त्यांनी अॅनेस्थेशियाची डी.ए. ही पदविका प्राप्त केली. १९६३ ते १९७४ या सैन्यातील सेवाकालात ते दोन युद्धात आघाडीवर होते. या काळातच हिन्दी व उर्दू साहित्य व गजल यांची गोडी लागली.

त्यांचे मित्र व सहाध्यायी त्यांना राजा अथवा राजाभाऊ या नावाने ओळखतात. मराठी, हिन्दी, इंग्रजी व उर्दू या चारही भाषांवर त्यांचे प्रभुत्व आहे. उर्दू साहित्यातील भाषासौंदर्याने ते इतके प्रभावित झाले की स्वतः तर मनमुराद आनन्द लुटलाच पण तो आनन्द इतरांना मिळावा यासाठी सतत धडपड करीत गेले. यासाठीच त्यांनी 'आईना-ए-गजल' हा गजल शब्दकोश लिहिला. उपरोक्त 'गजल दर्पण' या पुस्तकाचा उद्देशही उर्दू भाषेतील सौंदर्य जनसामान्यापर्यंत पोचविण्याचा आहे.

उर्दू गजलांचे भावानुवाद, मराठी व हिन्दी लघुकथा अशा स्वरूपात त्यांचे लेखन अनेक ठिकाणी प्रसिद्ध झालेले आहे. डॉ. विनय वाईकर हे चांगले वक्ते म्हणूनही ख्यातनाम आहेत. हिन्दी, मराठी, इंग्रजी व उर्दू या चारही भाषांमध्ये सारख्याच प्रभावीपणे ते आपले विचार मांडू शकतात. सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे मंचसंचलनही ते अतिशय कल्पकतेने करतात.

नवे नवे संकल्प केले जातात आणि प्रत्यक्षात आणले जातात. गालिबच्या समस्त उर्दू गजलांचा हिन्दी भावानुवाद आणि उर्दू - हिन्दी - इंग्रजी शब्दकोश हे नवे प्रकल्प सध्या सुरू आहेत.

पत्नी डॉ. सौ. वीणा वाईकर, मनीषा व पल्लवी या दोन मुली आणि मुलगा अमित असा त्यांचा छोटासा परिवार आहे. वास्तव्य, ९ सुंदरलाल राय पथ, रामदासपेठ नागपूर, येथे आहे.

निज़ाम रामपुरी

अंगड़ाई भी

अंगड़ाई भी वो लेने न पाए उठा के हाथ
देखा जो मुझको, छोड़ दिए, मुस्कुरा के हाथ -१

बेसाख्ता निगाहें जो आपस में मिल गईं
क्या मुंह पे उसने रख लिए आँखें चुरा के हाथ -२

ये भी नया सितम है, हिना तो लगाये ग़ैर
और दाद उसकी चाहें वो, मुझको दिखा के हाथ -३

कूचे से तेरे उठठें तो फिर जाएं हम कहाँ
बैठे हैं याँ तो दोनों, जहाँ से उठाके हाथ -४

देना वो उसका सागरे-मय याद है 'निज़ाम'
मुंह फेर कर उधर को, इधर को बढ़ा के हाथ -५

१ झोप उघडताच आळस झटकायला ती हात उचलणार तेवळ्यात मी समोर. ती इतकी काही विलक्षण लाजली की गोड हासून तिने हाथ तसेच सोडून दिले.

२ मात्र अचानक नजरानजर होताच ती परत लाजली, इश्रा म्हणाली आणि ओंजळीत तोंड लपवून बसली.

३ माझ्यावर झालेला हा अत्याचार नवीन तर आहेच, जीवघेणापण आहे. तिचे गुबगुबीत हात हातात घेऊन मेंदी लावावी कुणी दुसऱ्यानी मात्र माझ्याकडे दुरून हात दाखवून तिने विचारावे, "अहो, जरा बघा की, मेंदी छान रंगली न ?

४ तुझ्या गल्लीतून आम्हाला जर हाकलण्यात आलं तर आम्ही जायचं तरी कुठे ? ह्या जगालाच नव्हे तर तिन्हीलोकांना एकदाची तिलांजली देऊन आम्ही तुझ्या दारी आलो आहोत.

५ मद्यपात्र माझ्या पुढ्यात ठेवण्यात सुद्धा तिची काय नजाकत आहे बघा नजर दुसरी कडे, पेला माझ्या कडे आणि ओठात पुटपुटणे, "लीजिये, शौक फर्माइये."

उर्दू गज़लचे जाणकार आणि रसिक म्हणतात की 'अंगड़ाई' या विषयावर याहून कल्पक आणि नाजूक गज़ल दुसरी नाही. नसेलही कदाचित, पण 'अंगड़ाई' या शब्दाला तितकाच गोड मराठी पर्यायी शब्द माझ्या संग्रही तरी नाही. तुमच्याकडे असल्यास, "वो अंगड़ाई भी लेते हैं तो शर्माई हुई" याचा मराठी पर्याय अवश्य कळवा. असो. निज़ाम रामपुरीचे काही शेर रसिकांसाठी देत आहे :-

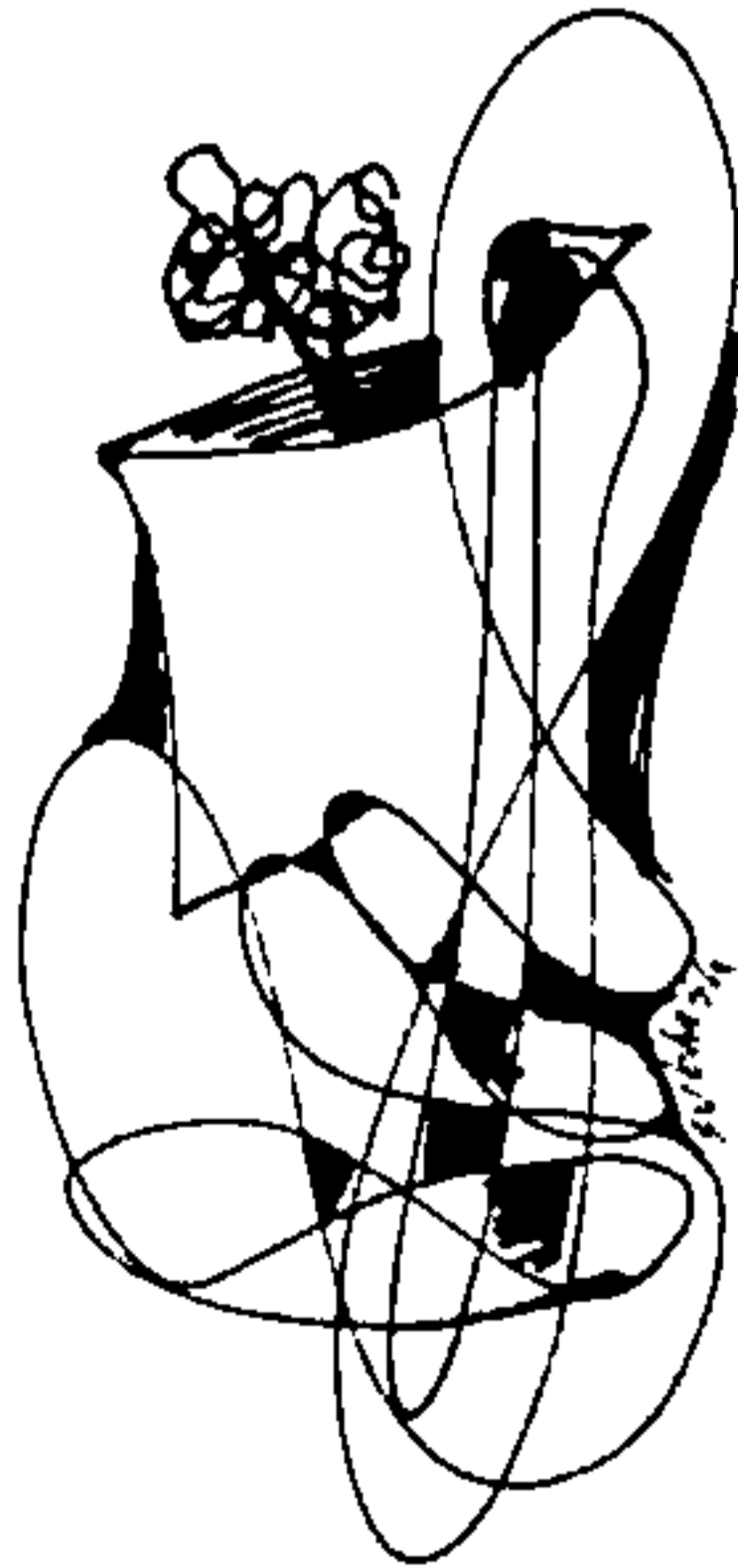
अंदाज़ अपने देखते हैं, आईने में वो
और ये भी देखते हैं, कोई देखता न हो

आप कुछ समझे ? बातों बातों में
हाल किसका सुना दिया मैंने

न वो मानते हैं, न मैं मानता हूं
सिफारिश किसी की, दिलासा किसी का

आदत ही तकल्लुफ़ से हुई शर्मो-हया की
सोते में भी मुंह से, दुपट्टा नहीं उठता

यूं हमको न दिल से तुम भुलाओ
देखो, कभी याद आयेंगे हम

ख़फ़ा अभी से न हो, मुद्दा सुनो तो सही
कुबुल करना न करना, भला सुनो तो सही

वो भी शायद रो पड़ें, वीरान काग़ज़ देख कर
मैंने उनको, आखिरी ख़त में लिखा कुछ भी नहीं

बिगड़कर वो उसका इधर देखना
सितम वो भी फिर, इक नज़र देखना

वो चल चल के रुकना किसीका ग़ज़ब
वो फिर-फिरके अपनी कमर देखना

निज़ाम रामपुरी यांचे पूर्ण नाव मियाँ निज़ामशाह असे आहे. त्यांचा जन्म १८१९ चा आहे आणि मृत्यू १८६९ मध्ये रामपुर येथे झाला. त्यांचा एक काव्यसंग्रह, दीवान-ए-निज़ाम उपलब्ध आहे.

अहमद शहजाद

अपनी तस्वीर को

- 1 अपनी तस्वीर को आँखों से लगाता क्या है
इक नज़र मेरी तरफ़ भी तेरा जाता क्या है -१
- 2 मेरी रुस्वाई में वो भी हैं बराबर के शरीक
मेरे किस्से मेरे यारों को सुनाता क्या है -२
- 3 पास रह कर भी न पहचान सका तू मुझको
दूर से देख के अब दाथ हिलाता क्या है -३
- 4 सफ़रे-शौक में क्यों काँपते हैं पाँव तेरे
आँख रखता है तो फिर आँख चुराता क्या है -४
- 5 मर गए प्यास के मारे, तो उठा अब्रे-करम
बुझ गई बज़्म तो अब शम्मा जलाता क्या है -५
- 6 उम्र भर अपने गरेबाँ से उलझने वाले
तू मुझे मेरे ही साये से ड़राता क्या है -६
- 7 मैं तेरा कुछ भी नहीं हूँ, मगर इतना तो बता
देख कर मुझको तेरे ज़ेहन में आता क्या है -७

अमीर खुसरो

अमीर खुसरो (१२५०-१३२५ ई.) या कवीला हिन्दी साहित्यिक हिन्दी काव्याचा आणि उर्दू अदब उर्दू शायरीचा जनक मानतात. खुसरोच्या आधी हिन्दी कवी संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश, ब्रज भाषा अथवा प्रांतीय भाषेत आणि मुस्लीम कवी अरेबिक अथवा फ़ारसी भाषेत काव्यरचना करायचे. खुसरोने जी भाषा वापरली तिचे नांव त्याने हिन्दी किंवा हिन्दवी असे दिले. या भाषेचे स्वागत कबीर, जायसी, रहीम इत्यादी कवीश्रेष्ठींनी मनःपूर्वक केले आणि आपआपले काव्य अजरामर केले. मात्र जवळ जवळ ४०० वर्षांनंतर म्हणजे सतराव्या शतकात या राष्ट्रीय भाषेला 'वली दकनी' या कवीने अरेबिक आणि पर्शियन भाषेचा मुलामा लाऊन 'रेख्ता' असे म्हटले. रेख्ता हे उर्दू भाषेचं जुनं नांव आहे. आणि म्हणूनच वलीला उर्दूचा आदि कवी समजतात. वलीचा काळ इ.स. १६६८ ते १७४४ मानतात. रेख्ता या शब्दाचा प्रयोग शाह मुबारिक, आबरू, मीर, सौदा, ग़ालिब, जुरअत, कायम इत्यादी कवींनी आपल्या शायरीत केला आहे. ग़ालिब एके ठिकाणी म्हणतात,

रेख्ता के तुम्हीं उस्ताद नहीं हो 'ग़ालिब'

कहते हैं अगले ज़माने में कोई 'मीर' भी था

१ सदैव आपल्याच तेजोवल्यात राहणारी, सदैव आपल्याच सौंदर्याच्या गुर्मीत राहणारी आणि आपल्या प्रतिमेला कवटाळणाऱ्या गर्विष्ठे. अग एकदा तरी मला बघ. तुझ्यावर प्राण कुर्बान करणाऱ्या वेड्या कवीला एकदा तरी बघ

२ तुझ्यामुळे मी बदनाम झालो. माझ्या दैवदुर्विलासाचे खरे कारण तू केलेली प्रतारणा आहे. माझे किस्से लोकांना सांगून तू आपलंच हसं करून घेत आहेस

३ इतकी वर्ष जवळ असूनही तू अपरिचितासारखी वागलीस. आतां मी नसल्यावर रडण्यात काय अर्थ आहे ?

४ अग, प्रेमाच्या पाऊलवाटेवर अग्रसर होण्याआधी ही घबराट कां ? निःशंक मनाने आणि सच्छील हृदयाने पाऊल उचल आणि चालत रहा.

५ दुष्काळानं सगळं उध्वस्त केल्यावर दयेच्या ढगांची आकाशात गर्दी झाली आहे. अरे, इथली मैफिल तर केव्हांच संपली. आता इथे कायमचा अवर्षणच बरा.

६ जन्मभर आपली इज्जत आबरू, शोहरत आणि चारित्र्याला जपण्यासाठी केविलवाणी धडपड करणाऱ्या क्षुद्र मानवा, मला किमान माझ्या सावलीची तरी भीती दाखवू नकोस

७ मी तुझा कोणीच नाही, मान्य तू मला ओळखत नाहीस, मान्य प्रिये एवढंच सांग की काल मला अचानक बघताच तुझे ओठ कां धरधरले ? हृदयातील भावनांनी डोळ्यांवाटे बंड कां पुकारले ?

नासिर काज़मी

अपनी धुन में रहता हूं

अपनी धुन में रहता हूं
मैं भी तेरे जैसा हूं -१

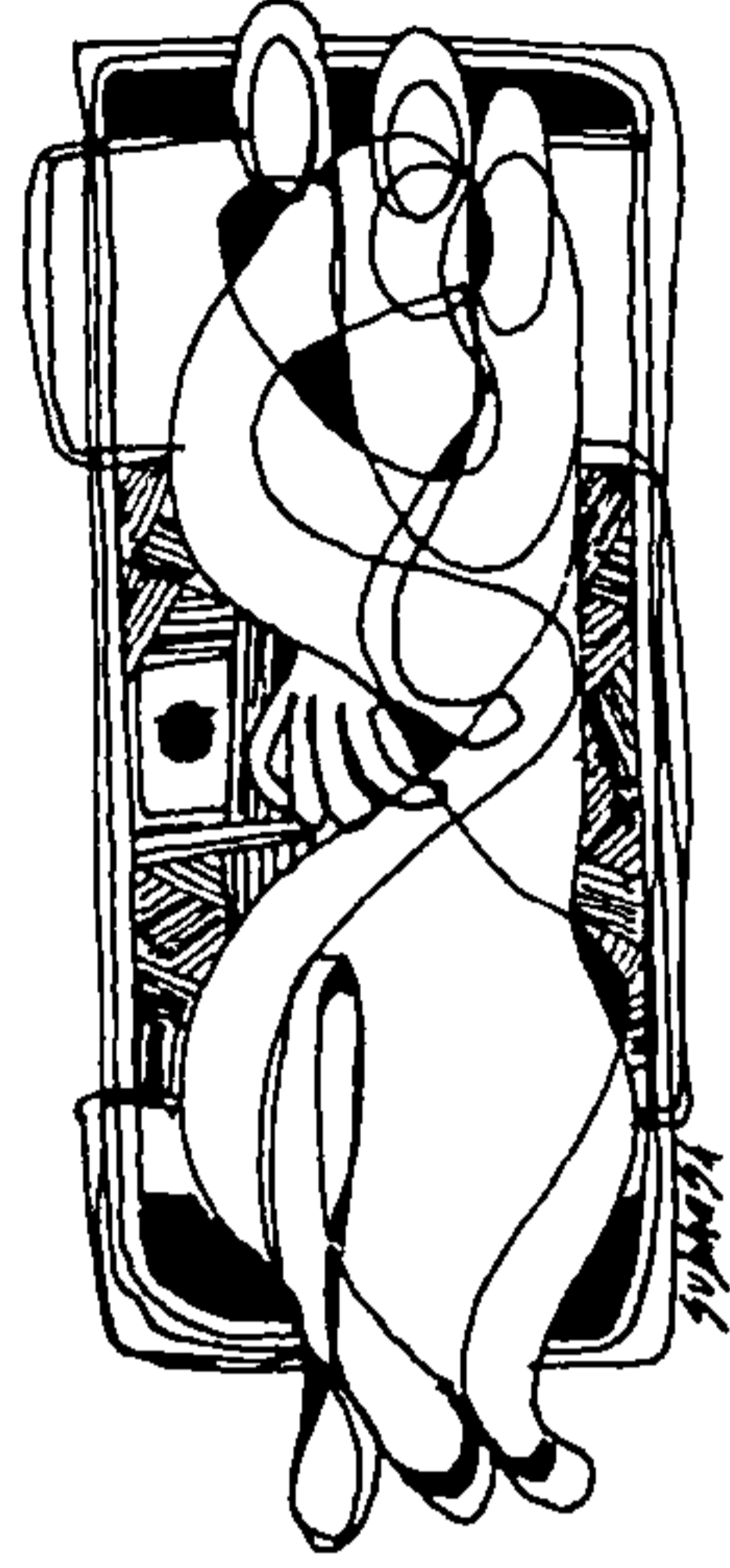
ओ, पिछली रूत के साथी
अब कि बरस में तनहा हूं -२

तेरी गली में सारा दिन
दुख के कंकर चुनता हूं -३

मेरा दिया जलाये कौन
मैं तेरा खाली कमरा हूं -४

अपनी लहर है अपना रोग
दरिया हूं और प्यासा हूं -५

आती रूत मुझे रोयेगी
जाती रूत का झोंका हूं -६

१ आपल्याच मस्तीत जगणारा मी एक उन्मुक्त शायर आहे. तसं बधितल्यास तुझ्यात अन् माझ्यात बरच साम्य आहे. तुला तुझ्या यौवनाचा आणि सौंदर्याचा अहंकार तर मला माझ्या लेखणीचा आणि कलेचा.

२ मागल्या वसंतात मी एकटा नव्हतो. माझ्या सोबत तू होतीस, एक मैत्रीण म्हणून. यंदा वसंत बहरला आहे मात्र आज मी अगदी एकटा आहे.

३ "दिल छूंटता है, फिर वही फुर्सत के चार दिन, बैठे रहे, तसबुरे-जानों किए हुए" मिर्जा ग़ालिब च्या या कवितेप्रमाणे आज माझी परिस्थिती आहे. दिवस रात्र तुझीच आठवण आणि तुझ्या गल्लीत भटकणे वणवण

४ तू नाहीस तर या जीवनात प्रकाश येणार कसा ? लहानसं घरकुल, त्यांत तू, मी व आपला हंसरा संसार छे, ते स्वप्न तर केव्हांच विरलं. आता फक्त मी आणि आहे भोवती अंधार.

५ तुझ्यावरची आसक्ती एक रोग झाली आहे. उरी संवेदनांचे आणि भावनांचे तुषार असूनही हृदय मात्र कोरडेच अथांग पाणी ओजळीत असूनही नदीने म्हणावे की मी तर तहानलेलीच कधी होईल सागराशी माझं मीलन ?

६ मला खात्री आहे की येणारा वसंत माझ्यासाठी व्याकुळ होणार, आसवं ढाळणार, कारण त्या वसंतात मी नसणार. मात्र विगत वसंताच्या आमच्या आठवणी खचितच राहतील. त्या वसंतात मी होतो, ती होती आणि सोबत होता आमचा घुंद प्रणय

उर्दू या शब्दाचा शब्दकोषातला अर्थ छावनी, लष्कर किंवा पडाव असा आहे. तसं बधितल्यास उर्दू भाषेचा जन्म लष्कराच्या छावण्यातच झाला. दिल्लीच्या लालकिल्याच्या समोर जी शाही छावनी असायची तिला जुनी मंडळी अजूनही 'उर्दू बाजार' असं म्हणतात. छावनीत मुगल, तुर्की आणि अरब सैनिकांसोबत भारतातील अनेक प्रांतातील आणि विविध धर्मसंप्रदायातील सैनिक, व्यापारी, आणि इतर लोकही असायचे. या सर्वमंडळींच्या भाषेच्या मिश्रणातून जी बोलीभाषा तयार झाली, ती उर्दू.

या नवांकुरित भाषेला त्या काळात जर देवनागरी लिपी लाभली असती तर ? पण तसे होणे नव्हते आणि म्हणूनच या भाषेला अरेबिक आणि पर्शियन लिपिचा आधार घ्यावा लागला. पर्शियन त्या काळातली राजभाषा होती. उर्दू भाषेत शब्द मात्र पर्शियन, अरेबिक, तुर्की, प्राकृत आणि हिन्दवी भाषेतून आले आहेत.

उर्दू बाराखडीत एकूण ३७ अक्षरं आहेत. अलिफ, बे, ते, पे, से, टे, है, ख़ै, जीम, चे, दाल, डाल, ज़ाल, रे, जे, अळे, ज़े, सीन, शीन, सुवाद, जुवाद, तोये, जोये, ऐन, गैन, फ़े, काफ़, गाफ़, लाम, नून, मीम, हे, वावो, हमज़ा, ये, बड़ी ये.

आपल्या अक्षरांपैकी काही अक्षरं आणि त्यापासून होणारे शब्द उर्दूत नाहीत. घ, झ, छ, ठ, थ, भ, ङ, क्ष, ज, ऋ, ण, इत्यादी. ही अक्षरं उर्दू लिपीत लिहितांना दो चश्मी 'हे' या अक्षराचा उपयोग करावा लागलो. 'बे' ला दो चश्मी 'हे' जोडल्यास त्याचा उच्चार 'भ' असा होतो. उर्दू लिपीत जोडाक्षरे पण नाहीत. 'स्कूल' हा शब्द अलिफ़, सीन, काफ़, वावो, लाम या माध्यमातून लिहिल्या जातो आणि त्याचा उच्चार स्कूल, सकूल किंवा इसकूल असाही होऊ शकतो.

अब्दुल हमीद 'अदम'

अब शिदते-ग़म में

अब शिदते-ग़म में मस्नूई आराम सहारा देता है
या दोस्त तसल्ली देते हैं, या जाम सहारा देता है -१
ऐ दोस्त, महबबत के सदमे, तनहा ही उठाने पड़ते हैं
रहबर तो फ़क़त इस रस्ते में, दो ग़म सहारा देता है -२
दो नाम हैं सिर्फ़ इस दुनिया में इक साकी का इक यज़्दाँ का
इक नाम परेशाँ करता है, इक नाम सहारा देता है -३
तूफ़ान के तेवर तो देखो, साहिल की कोई उम्मीद नहीं
मल्लाह की सूरत तो देखो, नाकाम सहारा देता है -४

१ दुःखाची तीव्रता इतकी भीषण आहे की त्यावर कसलेच औषध लागू पडत नाही. कृत्रिम गोष्टी मात्र हमखास सांत्वन करतात. एक म्हणजे मित्रांची कोरडी सहानुभूती आणि दुसरी म्हणजे मद्यचषक आणि त्यांत हिंदकळणारी जहाल दारू.

२ प्रेमातील आघात स्वतःलाच सहन करावे लागतात हे मी समजती. मी हे पण जाणतो की वाटाड्याचा आधार काही पावलांपुरताच असतो. नंतरची वाटचाल एकट्यालाच करावी लागते.

३ रोज आळवण्यासारखी फक्त दोनच नावं आहेत या जगात. एक देवाचं, तर दुसरं मदिराक्षीचं. देवाचं नाव घेताच मन शांत होतं मात्र साकीचं नांव घेताच मन बेचैन होतं.

४ या राक्षसी लाटा समोर बघितल्यावर आज नाव किनारा गाठणार नाही हे मी जाणतो. नावाडी विचारा उगाच धीर देतोय. पण त्याला ही कल्पना नसावी की त्याच्या चेहऱ्यावरचे भाव त्याच्या शब्दांपेक्षा जास्त बोलके आहेत, किंबहुना असहाय आहेत.

डॉ. रफ़ीक़ ज़करिया यांच्या मते ग़ज़ल उर्दू काव्याचा आत्मा आहे आणि ग़ज़लमुळेच उर्दूसारखी सुंदर भाषा अजून यौवनात आहे. उर्दूभाषेतील गद्य जरी तेवढंच प्रभावी असलं तरी रसिकांची आणि जनतेची जवळीक उर्दू ग़ज़ल आणि शैरो-शायरी या काव्यप्रकारांशी अतिशय प्रेमाची आहे, सलोख्याची आहे.

मात्र ग़ज़ल सर्वानाच प्रिय आहे असे म्हणता येणार नाही. जनाब कलीमुद्दीन अहमद साहेब हिला, 'नंगे-शायरी' म्हणतात. जनाब अहमद शमीम, 'मनहूस शायरी' आणि जनाब अज़मतुल्लाह साहेब, 'काबिले गर्दन-ज़दनी' असं म्हणतात.

ग़ालिब पण एके ठिकाणी म्हणतो,
"बक़दे शौक़ नहीं ज़फ़े-तंगना-ए-ग़ज़ल
कुछ और चाहिये वुसअत मेरे बर्यौ के लिये"

(माझ्या उत्कट भावना स्पष्ट करण्यास ग़ज़लचं माध्यम अतिशय संकुचित आहे. मला विस्तृत आणि मोकळं लेखन पटल हवंय.)

मात्र सुप्रसिद्ध साहित्यिक आणि आलोचक रशीद अहमद सिद्दिकी यांच्या मते ग़ज़ल 'आबरू-ए-शायरी' आहे.

ग़ज़लच्या व्यतिरिक्त उर्दू भाषेत 'नज़्म' म्हणजे कविता, 'रुबाई' म्हणजे ४ ओळींची कविता, 'किता' म्हणजे ४ किंवा अधिक ओळींची कविता, 'कसीदा' म्हणजे स्तुतीपर काव्य, 'मर्सिया' म्हणजे शोकगीत आणि 'नात', 'कव्वाली' इत्यादी प्रकारपण आहेत.

अहमद फ़राज़

अबके हम बिछड़े

अबके हम बिछड़े तो शायद कभी ख़्वाबों में मिलें
जैसे कुछ सूखे हुए फूल, किताबों में मिलें - १

ढूंढ उजड़े हुए लोगों में वफ़ा के मोती
ये ख़ज़ाने तुझे मुम्किन है, ख़राबों में मिलें - २

ग़मे-दुनिया भी ग़मे-यार में शामिल कर लो
नशशा बढ़ता है, शराबें जो शराबों में मिलें - ३

तू खुदा है, न मेरा इश्क़ फ़रिश्तों जैसा
दोनों इन्साँ हैं तो क्यों इतने हिजाबों में मिलें - ४

आज हम दार पे खींचे गए जिन बातों पर
क्या अजब, कल वो ज़माने को निसाबों में मिलें - ५

अब न वो मैं हूँ, न तू है, न वो माज़ी है 'फ़राज़'
जैसे दो साये, तमन्ना के सराबों में मिलें - ६

१ आता जर आपण दुरावलो तर आपलं पुनर्मिलन बहुधा स्वप्नातच होणार. अडगळीच्या खोलीत धूळ खात पडलेलं एखादं पुस्तक उघडावं अन त्यातून चारदोन सुकलेल्या गुलाब पाकळ्या गळाव्यात, अगदी तसं.

२ मित्रा निर्व्याज प्रेमाचे खजिने तुला बघावयाचे असल्यास या गजबजलेल्या शहरापासून दूर, कुठंतरी वैराण आणि उजाड जागी जा. तू नशीबवान असल्यास तुला एखादा मजनु किंवा फर्हाद तिथे भेटेल ही कदाचित ?

३ जगातील एकूण दुःख आणि विरहाचे एकमात्र दुःख एकत्र केल्यास जो आनंद येतो त्याची तुलना दोन वेगळ्या प्रकारांची मद्य एकत्र करून घेतल्यावर जी खुमारी येते, त्याच्याशीच करता येईल.

४ देवदूतामधे आणि ईश्वरामधे एक पडदा आहे जेणेकरून देवदूत ईश्वराचा भक्त असूनही ईश्वरास बघू शकत नाही. ही एक वदंता आहे. अग पण ही गोष्ट देवदूतांची झाली. आपण तर बोलून चालून मानव ? आपल्या दोघांमधे हा आडपडदा कशाला ?

५ ज्या कारणास्तव आज आम्हाला फासावर टांगण्यात आलं आहे, कोणी सांगावं, त्याच गोष्टी उद्या पाठ्यपुस्तकात दिसतील ही कदाचित ?

६ झालं, सगळं संपलं आता तो मी नव्हे, ती तू नव्हे आणि ते प्रेम ही नव्हे. आकांक्षाच्या अफाट वाळवंटात मृगजळाचा शोध घेत वणवण भटकणाऱ्या दुरावलेल्या दोन सावल्या आहोत आपण

अरेबिक भाषेतील एका काव्यप्रकाराला क़सीदा म्हणतात. क़सीदा म्हणण्याच्या आधी एक लहानसे, दोन किंवा चार ओळींचे प्रणयगीत म्हणण्याचा प्रघात होता. या ओळींना 'तश्बीब' म्हणत असत. अरबांनी इस्लाम कबूल केला आणि इराण काबीज केलं. युद्धानंतरच्या सांस्कृतिक देवाण-घेवाणात, अरबांचा क़सीदा इराणात गेला आणि बघता बघता पर्शियन कवींमध्ये अत्यंत लोकप्रिय झाला. पर्शियन कवी, जे सौंदर्योपासक होते, विद्वान होते, अनुभवी होते आणि जीवनाच्या सर्व छटांना ओळखून होते, 'क़सीदा'च्या आधीच्या 'तश्बीब'वर जास्त भाळले. त्यांनी 'तश्बीब' हा एक वेगळाच काव्य प्रकार केला आणि तो आपल्या प्रतिभेने समृद्ध केला. याच प्रकाराला आज आपण 'गज़ल' असे म्हणतो.

सारांश असा की गज़ल हा शब्द मूळ अरेबिक असला तरी अरेबिक भाषेत गज़ल नाही. पर्शियन वाङ्मयातून हा प्रकार आपल्याकडे आला आणि आधी उर्दूत नंतर हिन्दी, मराठी, गुजराती आणि अनेक भारतीय भाषांमध्ये रूढपण झाला. अनेक काव्य रचनांचा निर्माता, ख्याल गायकीचा जनक, तबला वाद्य आणि वादनाचा जनक महापंडित अमीर खुसरोने सुरवातीला गज़लचा धिक्कार जरी केला असला तरी आपल्या नंतरच्या पुस्तकात या काव्यप्रकाराचा, "चलता फिरता जादू जो लोगों के सरपर चढ़कर बोलता है" असा गौरव केला आहे. याच पुस्तकात त्याने आपल्या स्वतःच्या ५४० गज़ला पण संकलित केल्या आहेत.

हफ़ीज़ जालंधरी

अभी तो मैं जवान हूँ

अभी तो मैं जवान हूँ ।
हवा भी खुशगवार है
गुलों पे भी निखार है
तरन्नुमे-हज़ार है
बहार पुरबहार है

कहाँ चला है साकिया
इधर तो लौट, इधर तो आ
अरे ये देखता है क्या
उठा सुबू, सुबू उठा

सुबू उठा के प्याला भर
प्याला भर के दे इधर
चमन की सिम्त कर नज़र
समाँ तो देख, बेख़बर

वो काली काली बदलियां
उफ़क़ पे हो गई अयाँ
वो इक हुजूमे - मैकशा
है सू - ए - मैकदा रवाँ

ये क्या गुमाँ है बदगुमाँ
समझ न मुझको नातवाँ
खयाले-ज़ुहद अभी कहाँ
अभी तो मैं जवान हूँ

न ग़म कुशादो-बस्त का
बुलंद का, न पस्त का
न बूद का, न हस्त का
न वादा - ए - अलस्त का

उमीद और यास गुम
हवास गुम, क़यास गुम
नज़र से आसपास गुम
हमा, बजुज़ गिलास गुम

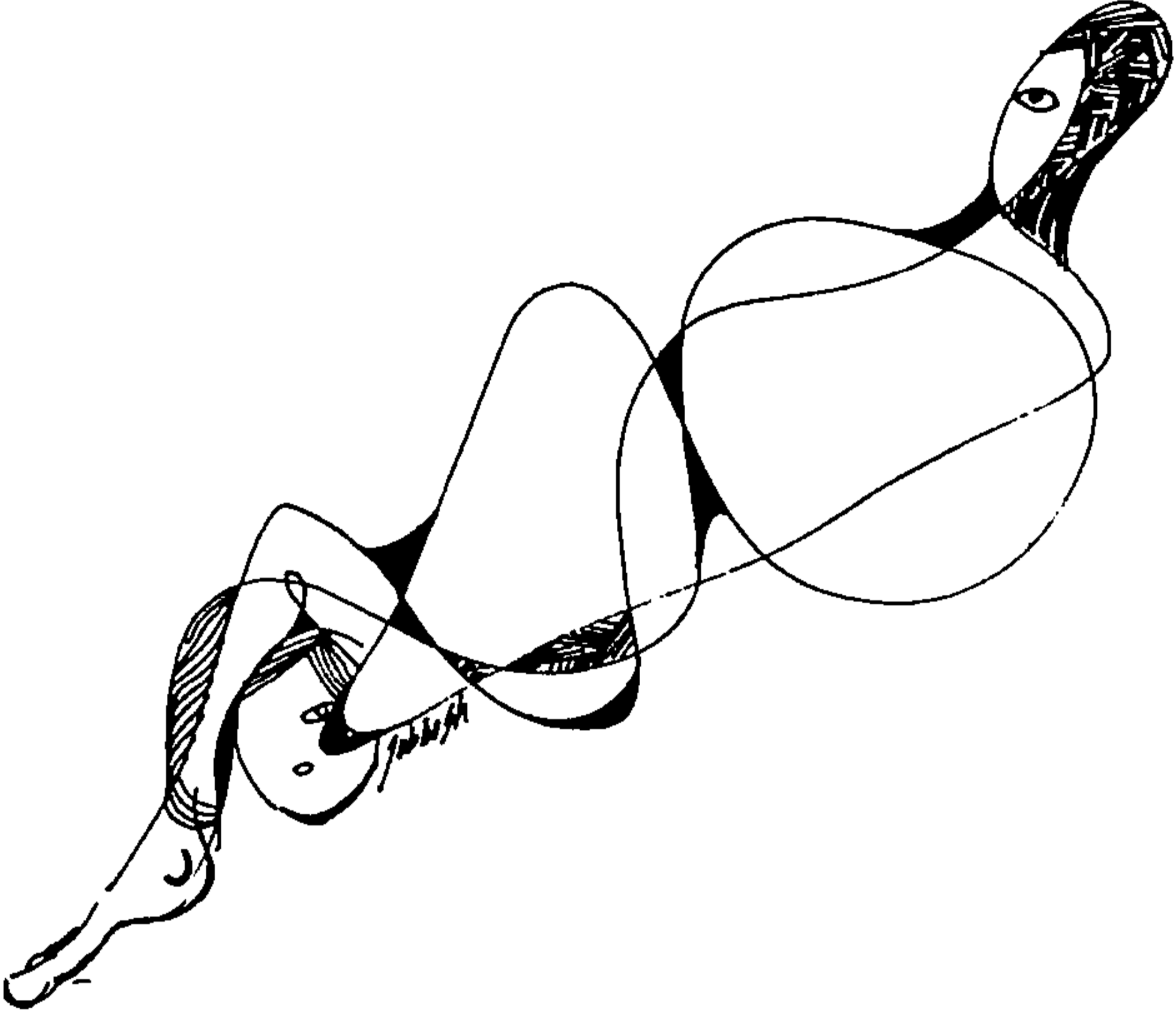
न मय में कुछ कमी रहे
क़दह से हमदमी रहे
नशिस्त ये जमी रहे
यही हुमाहुमी रहे

वो राग छेड़ मुतरिबा
तरबफ़ज़ा, अलमरुबा
असर सदा - ए - साज़ का
जिगर में आग दे लगा

हर एक लब पे हो सदा
न हाथ रोक साकिया
पिलाये जा, पिलाये जा
अभी तो मैं जवान हूँ ।

अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ

अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ
अभी तो मैं जवान हूँ

अजून यौवनात मी

अजून यौवनात मी.
मंद मधुर वात रुळे
पुष्प गोजिरे हसे
गीत गात प्रणयाचे
हा वसंत गुणगुणे

थांब जरा थांब प्रिये
जवळी ये जवळी ये
सारुनि संकोच जरा
सुरापात्र हाती घे

सुरापात्र हाती घे
माझ्या चषकात दे
धुंद आसमंत हा
नेत्री घे, नेत्री घे

गडद दाट काळे नभ
दाटुनि ये क्षितिजावर
आणि एक जनसमूह
मधुशाळेच्या वाटेवर

कां भ्रमात तू अशी
वृद्ध ना अजून मी
जपमाळा ? आणि मी ?
अजून यौवनात मी

कसलेही भान नको
मान नको, जाण नको
द्वैताची खबर नको
पुण्याचे स्मरण नको

प्राणपक्षी जाऊ दे
नेत्रज्योत हरवू दे
मद्यचषक राहू दे
आणि सर्व जाऊ दे

मात्र मद्य खूप दे
प्याला, भरलाच दे
मैफिल ही खुललेली
ही अशीच चालू दे

तेच गीत गा प्रिये
प्रणयाचे, हर्षाचे
छेडुनिया तीच तार
हृदयी डोंब उसळू दे

दे सखी, दे झणीं
लाजते कां अशी
दे प्रिये जीवन दे
आज यौवनात मी
अजून यौवनात मी.

अजून यौवनात मी

जाँनिसार अख़्तार अशआर मेरे

- अशआर मेरे यूं तो ज़माने के लिए हैं
कुछ शेर फ़क़त उनको सुनाने के लिए हैं - १
- आँखों में जो भर लगे तो काँटे से चुभेंगे
ये ख़्वाब तो पलकों पे सजाने के लिए हैं - २
- अब ये भी नहीं ठीक कि हर दर्द मिटा दें
कुछ दर्द कलेजे से लगाने के लिए हैं - ३
- सोचो तो बड़ी चीज़ है तहज़ीब बदन की
वर्ना तो बदन आग बुझाने के लिए है - ४
- ये इल्म का सौदा, ये रिसाले, ये किताबें
इक शख़्स की यादों को भुलाने के लिए हैं - ५

ग़ज़ल काय आहे?

एक शायर म्हणतो,
ख़ामुशी से हज़ार ग़म सहना
कितना दुश्वार है ग़ज़ल कहना

दूसरा म्हणतो,
ग़ज़ल में बंदिशे-अल्फ़ाज़ ही नहीं सब कुछ
जिगर का ख़ून भी कुछ चाहिये असर के लिए

तिसरा म्हणतो,
ग़ज़ल उसने छेड़ी, मुझे साज़ देना
जरा उम्रे-रफ़्ता को आवाज़ देना

मौलाना सफ़ी लखनवी यांच्या मते -
शायरी क्या है, दिली ज़ब्बात का इज़हार है
दिल अगर बेकार है तो शायरी बेकार है

१ माझा काव्यसंग्रह जरी जगासाठी असला तरी त्यातील काही शेर, काही ओळी मी फक्त तुझ्यासाठी काढून ठेवल्या आहेत. कधीतरी ऐकणार न प्रिये ?

२ माझ्या कवितांना तू फक्त कुरवाळ. त्यांना तुझ्या नजरेत जागा देऊ नकोस. अग, त्या ओळी जळजळीत आहेत. काव्यासारख्या खुपतील डोळ्यात. सखी, काही स्वप्न पापण्यां बाहेरच रंगलेली बरी.

३ जीवनात आपल्याला निव्वळ सुख मिळावं ही कल्पना मुळांतच स्वप्निल आहे. काही वेदना, काही व्यथा, काही गाऱ्हाणी, सोबत असलेल्या बऱ्या आणि आयुष्यातील पहिल्या प्रेमाच्या पहिल्या आठवणी हृदयाशेजारीच असलेल्या बऱ्या.

४ 'शरीरसुख', या विषयावर प्रबंध लिहिल्या गेले आहेत आणि हे विश्व असेस्तोवर प्रबंध लिहिल्या जातील. तसं बधितल्यास मानवी जडणघडणीची संस्कृती पुरातन असली तरी व्यावहारिक दृष्ट्या शरीर शरीराची आग विझवतं, या सत्यापुढे अजून कसलं अध्यात्म उरतं ?

५ हे ज्ञान, हे अवजड ग्रंथ, ही पुस्तके, हे ज्ञानाचे देवाण-घेवाण आणि ही प्रवचनें तसं बधितल्यास माझ्या सारख्या सर्वसाधारण मानवाला यामुळे या मायावी जगाचा विसर पडावा आणि त्याने कृत्रिम जीवन जगत राहावं, याशिवाय अजून दुसरं काय असू शकतं ?

असगर म्हणतात -

'असगर' ग़ज़ल में चाहिये वो मौजे-जिंदगी
जो हुस्न है बुतों में, जो मस्ती शराब में

उनवान चिश्ती लिहितात -

हुस्न माइल-ब-करम हो, तो ग़ज़ल होती है
इश्क़ से क़ौलो-क़सम हो तो ग़ज़ल होती है
हाथ में साग़रे-जम, हो तो ग़ज़ल होती है

जगदीश भटनागर 'हयात' यांच्या मते -

ग़ज़ल रूदाद है नाकामियों की
ग़ज़ल महरूमियों की दास्ताँ है
ग़ज़ल रिसते हुए जख़्मों का मरहम
ग़ज़ल एक चारा-ए-दर्दे-निहाँ है
ग़ज़ल का हुस्न ही है हुस्ने-आलम
ग़ज़ल का नूर ही नूरे-जहाँ है

फ़ैज़ अहमद 'फ़ैज़'

आए कुछ अब्र

आए कुछ अब्र कुछ शराब आए
 उसके बाद आए, जो अज़ाब आए -१
 बामे-मीना से माहताब उतरे
 दस्ते-साक़ी में आफ़ताब आए -२
 कर रहा था ग़मे-जहाँ का हिसाब
 आज तुम याद बेहिसाब आए -३
 हर रगे-ख़ूँ में फिर चरागाँ हो
 सामने जब वो बेनक़ाब आए -४
 'फ़ैज़' थी राह सरबसर मंज़िल
 हम जहां पहुंचे कामयाब आए -५

१ वातावरण ढगाळलेलं असावं, समोर मद्य असावं, देवादिक अत्यंत संतप्त असावेत, त्यांचे दुःशाप कोसळण्याच्या वेतात असावेत आणि -

२ तेवढ्यात तिनं पुढ्यात यावं, हलकेच सुरई उचलावी आणि माझा चषक भरावा. सुरईतून पडणाऱ्या मद्यात मला चंद्रकिरणांचा भास व्हावा आणि साकीच्या तळहातावर रंगलेल्या लाल चुटुक मेंदीत, सूर्याचा -

३ मात्र चषक ओठांना लावण्याआधी मी किंचित अंतर्मुख व्हावं आणि गतजीवनाची आणि दुःखांची उजळणी करतां, मित्रा, तुला उत्कटतेनं आठवावं, किंचित गंभीर व्हावं -

४ आणि मला गंभीर बघताच साकीबालेनं आपलं अवगुंठन भिरकाऊन मला घट्ट बिलगावं. तिच्या आलिंगनात माझा अणुरेणु पेटून उठावा आणि मी जागेपणी जळावं -

५ देवा असल्या प्रसंगाची आणि क्षणांची आठवण मला सदैव असू देत. ढगाळलेलं वातावरण, किंचित मद्य आणि बाहुपाशात प्रिया असल्यावर उद्दिष्ट आणि कतृत्वाची पूर्तता आपोआप चालत समोर येऊन उभी राहणारच.

ग़ज़लची बांधणी वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. त्यात कांही कायदे आहेत. ते कायदे तोडता येत नाहीत. तोडल्यास ते काव्य ग़ज़ल होत नाही. एकाच वृत्तातील, एकच काफ़िया (यमक) आणि रदीफ़ (अन्त्ययमक) असलेल्या २-२ ओळींच्या (शेर) किमान, सात, नऊ किंवा त्याहून जास्त काव्यपंक्तींची (शेरांची) बांधणी म्हणजे ग़ज़ल. शेर हा दोन ओळींचाच असतो आणि ग़ज़लमधील प्रत्येक शेर हा आपल्या जागी एक संपूर्ण आणि स्वतंत्र कविता असते. साधारणपणे उर्दू ग़ज़ल दोन प्रकारची असते.

१. ग़ज़ल ग़ैरमुसलसल

२. ग़ज़ल मुसलसल

पहिल्या प्रकारात ग़ज़ल मधील एका शेरचा संबंध दुसऱ्या ओळींशी असायला हवा हे आवश्यक नाही. प्रत्येक शेर एक स्वतंत्र कविता तर असतेच पण विविध विषयांवर लिहिलेली असते. अकबर इलाहाबादी यांची 'हंगामा है क्यो बरपा' ही एक ग़ैरमुसलसल ग़ज़ल आहे. उर्दू काव्यात असल्याच ग़ज़लांचा जास्त भरणा आहे.

दुसऱ्या प्रकारात संपूर्ण ग़ज़ल मध्ये एक विषय किंवा एकच 'मूड' असतो. जिगर मुरादाबादीची, 'साक़ी की हर निगाह पे' किंवा हसरत मोहानी यांची, 'चुपके चुपके' ह्या ग़ज़ला मुसलसल ग़ज़ला आहेत. मुसलसल ग़ज़ला सहसा कमी आढळतात.

कुँवर महिंदर सिंह बेदी 'सहर'

आए हैं समझाने लोग

आए हैं समझाने लोग

हैं कितने दीवाने लोग -१

दैरो-हरम में चैन जो मिलता

क्यों जाते मैखाने लोग -२

जान के सब कुछ, कुछ भी न जानें

हैं कितने अनजाने लोग -३

वक्त पे काम नहीं आते हैं

ये जाने पहचाने लोग -४

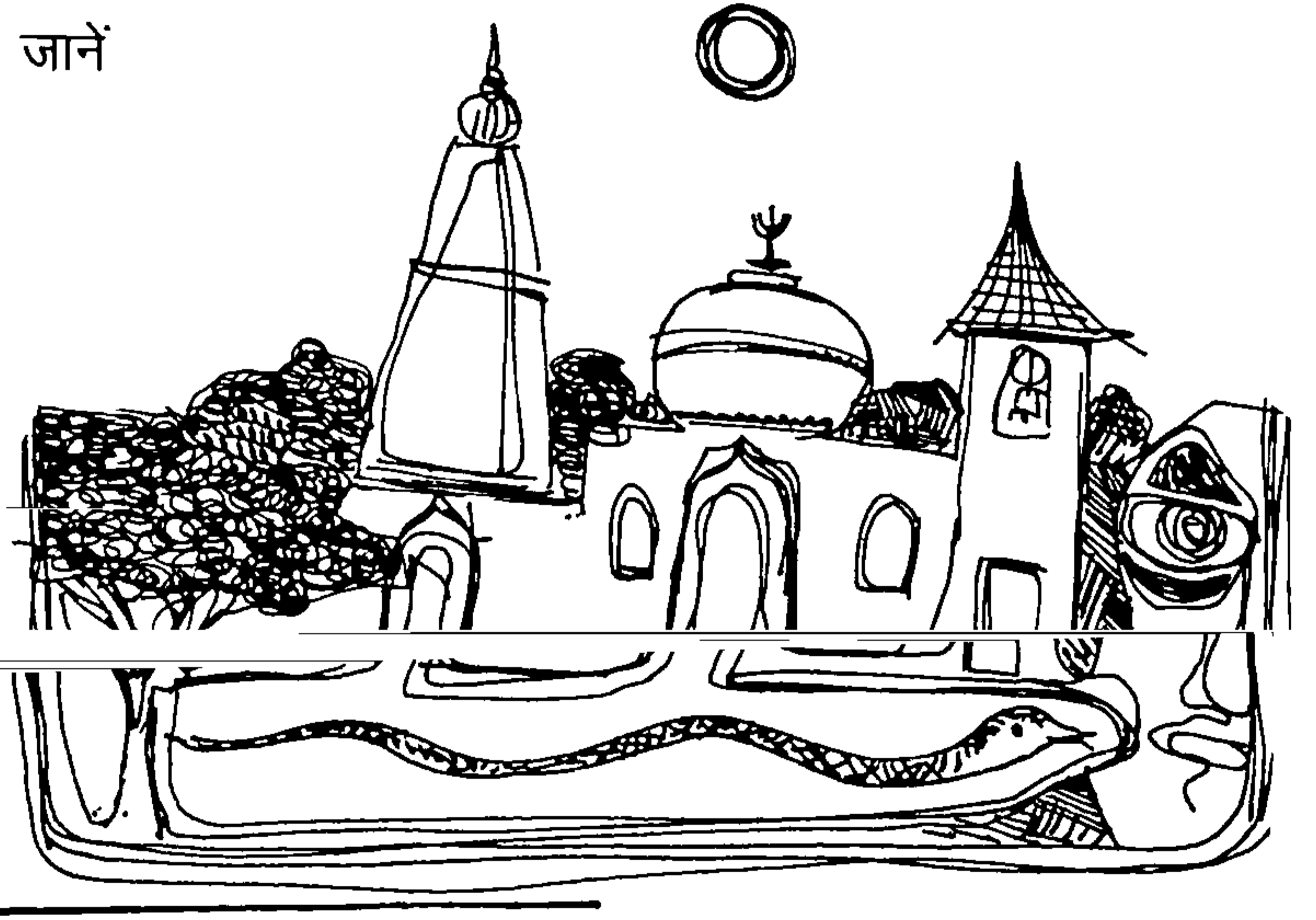
अब जब मुझको होश नहीं है

आए हैं समझाने लोग -५

कधीकधी कवी साध्या सोप्या शब्दांत खूप काही सांगून जातो. खरं तर असं काव्य स्फुरणं कठीणच. शायर महिंदर सिंह बेदीने लोकांच्या उपरेपणाचं वर्णन फारच सुंदर पेश केलं आहे. आयुष्यात धडपडणाऱ्या निरागस जिवाला सहसा आधार मिळत नाही. मिळतो तो फक्त उपदेश. 'तू असं करायला नको होतं' हे सांगणं सोपं आहे पण 'तू हे कर, मी तुझ्या पाठीशी आहे', हे सांगणं कठीण. शेवटी हेच खरं वाटायला लागतं,

"मैं गिरा था तो बहोत लोग रुके थे लेकिन सोचता हूँ, मुझे आये थे उठाने कितने"

असो. 'दैरो-हरम' म्हणजे मंदिर आणि मशीद, एवढे सांगून "आए हैं समझाने लोग" या गजलचा भावानुवाद संपवितो.

स्वर्गीय रामूभय्या दाते यांचे आवडते गायक म्हणजे बेगम अख्तर आणि कुमार गंधर्व. गजल गायकीत, या युगात, जर आम्ही मेहदी हसन आणि गुलाम अलीचे नावं घेतो तर १९२० ते १९७४ हा काळ बेगमचा आहे. गजल या प्रकाराला रसिकांच्या हृदयात जागा करून देण्यात आणि गजल गायकीला भारतीय शास्त्रीय संगीतात एक विशिष्ट स्थान देण्याचं श्रेय सर्वतोपरी बेगम साहिबांना जातं. खरं तर 'गजल', बेगमचे हे उपकार कधीच विसरू शकत नाही.

बेगम अख्तरचा जन्म ऑक्टोबर १९१४ मधे फ़ैजाबाद येथे झाला. बेगम ३० ऑक्टोबर १९७४ रोजी अहमदाबाद येथे एका संगीत समारोहात भाग घ्यायला गेल्या असतांना हृदय विकाराच्या झटक्याने पैगंबरवासी झाल्या.

"नहीं आती जो उनकी याद, बरसों तक नहीं आती
मगर जब याद आते हैं तो अक्सर याद आते हैं"

हाली

आगे बढ़े ना

आगे बढ़े न किस्सा-ए-इश्के बुताँ से हम
सब कुछ कहा, मगर न खुले राज़दाँ से हम -१

अब भागते हैं साया-ए-इश्के-बुताँ से हम
कुछ दिल से हैं डरे हुए, कुछ आसमाँ से हम -२

हंसते हैं उसके गिर्या-ए-बेइख़्तियार पर
भूले हैं बात कहते कोई, राज़दाँ से हम -३

अब शौक़ से बिगाड़ की बातें किया करो
कुछ पा गए हैं आपके तर्ज़े- बयाँ से हम -४

१ काल माझा जिवलग मित्र बरेच दिवसांनी भेटला. आमच्या खूप गप्पा रगल्या. लोकांच्या प्रेमाचे किस्से आम्ही एकमेकांना रंगवून सांगितले पण माझे गुपित, माझे प्रेम मात्र मी त्याला सांगू शकलो नाही. किंबहुना हिंमतच झाली नाही.

२ आज 'प्रेम' या शब्दाची मी इतकी धास्ती घेतली आहे की स्त्री जातीच्या सावलीलाही मी भितो. स्त्री दिसताच मी पळ काढतो कारण माझ्या अधीर हृदयाची आज मला फार चिंता वाटते. कोणी सांगावं, मी प्रेमात पडताच दैवी कोपसुद्धा व्हायचा माझ्यावर ?

३ माझ्या मित्राला खरं तर मी सर्व सांगायला हवं होतं. प्रेमात मला मिळालेल्या आघाताचे किस्से परक्यांकडून कळताच बिचारा रडायला लागला. आतां हताश होऊन नुसतं हसण्यावारी नेण्याऐवजी मी अजून काय करू शकतो ?

४ प्रिये, तुझ्या मनात जे काही बरं वाइट येईल ते बोल किंवा कर. मला त्याचं काय ? प्रथमदर्शनी तुझ्या बोलण्याचा अंदाज बघितला आणि मनात ठरवलं की आता हे सर्व आपल्याला सहन करावच लागणार.

हाली

ख्वाजा अल्ताफ़ हुसैन 'हाली', उर्दू साहित्यात आदरानं घेतलं जाणारं एक नाव. जन्म १८३७ पानीपत, मृत्यु ३०.९.१९१४, पानीपत.

उर्दू साहित्यात असा एक ही शायर नसावा ज्याची काव्य लिखाणाची सुरवात ग़ज़लपासून झाली नसावी. किंबहुना ज्याने ग़ज़लची दखल घेतलीच नाही असा शायर विरळाच.

या कायद्याप्रमाणे हाली ने ग़ज़ल लिहिल्या, पण तो त्याचा प्रांत नव्हता. त्याचे समकालीन दाग़ आणि अमीर मीनाई यांच्या ग़ज़लांसमोर हालीच्या ग़ज़ला निष्प्रभ ठरल्या.

हाली, ग़ालिबचा शिष्य होता पण ग़ालिबच्या ग़ज़लांचा प्रभाव त्याच्या काव्यावर अजिबात पडला नाही. मात्र ग़ालिबच्या संपूर्ण लिखाणाचं संपादन आणि संकलन करून हालीने ग़ालिबचं अत्युकृष्ट साहित्यच जगासमोर आणून फार मोलाचं काम केलं आहे.

उर्दू काव्यावर पडलेला ग़ज़लचा जबरदस्त पगडा बाजूला साखून हालीने आपल्या काव्यात आणि लेखनात प्राकृतिकता आणली, देशप्रेम आणलं आणि त्याकाळातील मुस्लिम जीवनाचं यथार्थ वर्णन लोकांसमोर मांडलं आणि मुसलमानांमध्ये एक नवीन जीवनज्योती प्रज्वलित केली. त्याचा 'मुसद्दसे हाली' हा ग्रंथ आजही अनमोल आहे.

विनय वाईकर आप लाये हैं बहारें

आप लाये हैं बहारें मेरे वीराने में
रंग और नूर खिला है मेरे मैखाने में -१
ये न कहना मेरे हमदम कि मुझे होश नहीं
मैंने अशकों को भरा है तेरे पैमाने में -२
तू मुझे याद न कर और मुझे याद न आ
मैंने इतना ही लिखा है मेरे अफसाने में -३
मैंने हर रंग में देखा है तुझे, पूजा है
तूने इक लुत्फ उठाया है मुकर जाने में -४

१ माझ्या उध्वस्त घरात वसंत खुलवणारा तूच. तुझ्यामुळेच नवचैतन्याचं वारं सर्वदूर वाहतंय. हा अलौकिक प्रकाश फक्त तुझ्यामुळेच.

२ मला तुझी कदर नाही हे माझ्यावरील लांछण योग्य नव्हे मित्रा. बघ, जरा निरखून बघ. तुझ्या चषकात मद्य नसेल पण माझी आसवं खात्रीनं असतील.

३ मी अजून तुला लिहिणार तरी काय? फक्त एवढेच की तू माझी आठवण काढू नकोस आणि माझ्या मनात एक क्षणभर ही डोकाऊ नकोस.

४ तू माझं सर्वस्व आहे. मी सदोदित तुझीच पूजा केली आहे. मात्र तू? असो. तो तुझा प्रश्न आहे.

जीवन आणि त्याचे विविध पैलू

पांच कमरे से निकाला तो मैं बाज़ार में था
है ये हसरत कि मेरे घर का भी आंगन होता
कागज़ की कतरनों को भी कहते हैं लोग फूल
रंगों का एतबार क्या, सूँघ कर भी देख
थमाकर एक बिखरता गुलाब मेरे हाथ
तमाशा देख रहा है वो मेरे डरने का
हाल घर का न कोई पूछने वाला आया
दोस्त आए भी तो मौसम की सुनाने आये
वह कि अब जा भी चुका है मुझसे रिश्ता तोड़कर
सोचता हूँ मैंने उसका नाम तक पूछा नहीं
उसको माचिस की ज़रूरत रात मुझ तक लाई थी
एक ही पल की सही, हम-सायगी अच्छी लगी
टूटे हुए ख़ाबों की चुभन कम नहीं होती
अब रो के भी आँखों की जलन कम नहीं होती

अब रौशनी भी जीस्त (जीवन) का मक्सद नहीं रही
जलता हूँ इस गरज से कि शायद हवा चले
अब यह आलम है कि मेरी ज़िंदगी के रात-दिन
सुबह मिलते हैं मुझे अख़बार में लिपटे हुए
हमको मिटा सके ये ज़माने में दम नहीं
हमसे ज़माना खुद है ज़माने से हम नहीं
मर्ग-ज़िगर पे क्यों तेरी आँखें हैं अशकरेज़
इक सानिहा सही मगर इतना अहम नहीं
वो यूँ दिल से गुज़रते हैं कि आहट तक नहीं होती
वो यूँ आवाज़ देते हैं कि पहचानी नहीं जाती
जहले-ख़िरद (बुद्धीची मूढता) ने दिन ये दिखाए
घट गए इसी बढ गए साये
किसके दिल पे रखा था तुमने हाथ
रात यों दिलको बेकरारी थी - मम्मून

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

यह तो नहीं कहता सचमुच करो इंसान
 झूठी भी तसल्ली हो तो जीता ही रहूंगा - सौदा
 मुफ़लिसी और दिमाग़, ऐ 'हातिम'
 क्या कयामत करे जो दौलत हो - शाह हातिम
 जिसे इश्क़ का तीर कारी लगे
 उसे जिंदगी जग में भारी लगे - वली
 मैखाने आज जाकर शीशे तमाम फोड़े
 जाहिद ने आज अपने दिल के फफोले फोड़े - आर्जू
 फिरते थे दशत - दशत (वनात) दिवाने किधर गए
 वे आशिकी के हाथ, ज़माने किधर गए - आबरू
 जख्मे-दिल तो सिया नहीं जाता
 बिन सिये भी जिया नहीं जाता
 ऐ 'फुग़ाँ' देखना, समझ लेना
 दे के दिल फिर लिया नहीं जाता - फुग़ाँ
 एक जगह पे नहीं है आराम कहीं
 है अजब हाल मेरा, सुबह कहीं, शाम कहीं - कायम
 न कुछ हम हंस के सीखे हैं, न कुछ हम रो के सीखे हैं
 जो कुछ थोड़ासा सीखे हैं, किसी के हो के सीखे हैं - ज़फ़र
 अपने मन में डूब कर पा जा सुरागे - जिंदगी
 तू अगर मेरा नहीं बनता न बन, अपना तो बन - इक़बाल
 सितारों से आगे जहाँ और भी है
 अभी इश्क़ के इम्तिहाँ और भी है - इक़बाल
 तेरे इश्क़ की इतिहा चाहता हूँ
 मेरी सादगी देख, क्या चाहता हूँ
 भरी बज़्म में राज़ की बात कह दी
 बड़ा बे-अदब हूँ, सज़ा चाहता हूँ - इक़बाल
 मुहब्बत एक नादानी सही, लेकिन ख़िरदमंदो (शाहण्यांनो)
 जवानी में ये नादानी हसीं मालूम होती है - शाद
 पीता हूँ इस गरज़ से कि जीना है चार दिन
 मरने के इतिज़ार ने पीना सिखा दिया - शाद
 अपने अशकों को पी रहे हैं मगर
 लोग कहते हैं बदाख़्गार (शराबी) हमें - शाद

नहीं खेल ऐ 'दाग़', यारों से कह दो
 कि आती है उर्दू जुबाँ, आते आते - दाग़
 हमारी उम्र से कुछ रोज़ घटते जाते हैं
 क़सम हुजूर न खाया करें, जवानी की - जावेद
 इंसान को इंसों से कीना (द्वेष) नहीं अच्छा
 जिस सीने में कीना हो वो सीना नहीं अच्छा - नासिख़
 रश्क से (इर्बेने) नाम नहीं लेते कि सुन ले न कोई
 दिल ही दिल में हम उसे याद किया करते हैं - नासिख़
 मजाल क्या कि तेरे घर में पांव मैं रक्खूँ
 ये आरजू है, मेरा सर हो तेरी चौखट हो - नासिख़
 क्या ख़बर सुनाता है यार के न आने की
 बात है ये ऐ कासिद, मेरे जी के जाने की - अख़्तर
 ख़फ़ा नाम से होता है वो कासिद
 मेरा पैग़ाम तू कहियो जुबानी - अख़्तर
 ये दिलबरी, ये नाज़, ये अंदाज़, ये जमाल
 इंसों करे अगर न तेरी चाह, क्या करे - अख़्तर
 जिनके हंगामों से थे आबाद वीराने कभी
 शहर उनके मिट गए, आबादियाँ वन हो गई - इक़बाल
 अब तो कुछ और भी अंधेरा है
 ये मेरी रात का सवेरा है - हफ़ीज़
 जिन्दगी में तो कोई चीज़ अनोखी न रही
 मौत ही एक नई बात नज़र आती है - हफ़ीज़
 ये मुलाक़ात, मुलाक़ात नहीं होती है
 बात होती है, मगर बात नहीं होती है - हफ़ीज़
 किसी ने भी न पहचाना वतन में
 मैं समझा था बहुत मशहूर हूँ मैं - हफ़ीज़
 माना की इस ज़मीं को न गुलज़ार कर सके
 कुछ ख़ार (काटे) कम तो कर गए, गुज़रे जिधर से हम .
 ख़त तो भेजा है, पर अब ख़ौफ़ यही है दिल में
 मैंने क्या उसको लिखा, और वो क्या समझेगा
 बरसों से कान पे है क़लम इस उमीद पर
 लिखवाएं मुझसे ख़त, मेरे ख़त के जवाब में - अज़ात

गालिब

आह को चाहिये

- १ आह को चाहिये इक उम्र असर होने तक कौन जीता है तेरी जुल्फ के सर होने तक - १
- २ दामे-हर मौज में है, हल्का-ए-सदकाम नहंग देखें क्या गुज़रे है, कतरे पे गुहर होने तक - २
- ३ आशिकी सब तलब, और तमन्ना बेताब दिल का क्या रंग करूं, खूने-जिगर होने तक - ३
- ४ हमने माना, कि तगाफुल न करोगे, लेकिन खाक हो जायेंगे हम, तुमको खबर होने तक - ४
- ५ परतवे-खुर से है शबनम को फ़ना की तालीम मैं भी हूँ, एक इनायत की नज़र होने तक - ५
- ६ यक नज़र बेश नहीं, फ़ुर्सते-हस्ती गाफ़िल गर्मि-ए-बज़्म है, इक रक्से-शरर होने तक - ६
- ७ ग़मे-हस्ती का 'असद', किससे हो जुज़ मर्ग इलाज शमा हर रंग में जलती है सहर होने तक - ७

१ निश्वासांची परिणति यथार्थात होण्यासाठी एक युग लागतं. तू सर्वस्वी माझी होइस्तोवर मी नक्कीच या जगात नसणार.

२ समुद्राच्या लाटेतील असंख्य जलबिंदूवर सतत आघात होतात आणि अगणित संकटे कोसळतात. मगरीच्या अजस्र जबड्यातून सहीसलामत सुटणाऱ्या जलबिंदूचे रूपांतर मौक्तिकात होण्याआधी त्यावर अजून काय काय बेतत असेल हे कोणी सांगावे ?

३ प्रेम म्हणतं, 'आहिस्ता' पण हृदयाला मात्र चैन नाही या दोघांच्या संघर्षात रक्ताचं पाणी होतंय त्याचं काय ? माझ्या अधीर हृदयाला मी सांभाळू तरी कसा ?

४ तू दुर्लक्ष करणार नाही हे जरी गृहीत धरलं तरी माझी प्रेमकहाणी तुझ्यापर्यंत येऊन तिला योग्य निवाडा मिळेस्तोवर आम्ही मातीत मिसळलेले नसू याची शाश्वती कोण देणार ?

५ दवबिंदूचे आयुष्य संपुष्टात येते ते सूर्याच्या प्रखर किरणांमुळे. तुझा एक मादक कटाक्ष म्हणजे जहाल सूर्यकिरण आणि मी, एक दवबिंदू जणू.

६ अरे मानवा, हे जीवन क्षणभंगुर आहे. विजेचा लखलखाट होऊन तो प्रकाश लुप्त होईस्तोवरच ही जगाची मैफिल खरीखुरी रंगते. बाकी संगळा अंधारच आहे.

७ कविराज गालिब म्हणतात की जीवनातील दुःखांचा इलाज मृत्यूशिवाय दूसरा नाही. मरण येईपर्यंत जसं जमेल तसं जगणं भाग आहे. त्याला पर्याय नाही. बिचारी पणती ? अरुणोदय होताच ती संपणार हे तिला माहीत असून ही ती गरीबाच्या झोपडीत काय, राजमहालात काय, किंवा मंदिराच्या गाभान्यात काय, जशी परिस्थिती असेल, तशी जळते आणि शेवटी विझते. ती टिमटिमणारी पणती मानवाला खूप शिकवून जाते.

गज़लच्या पहिल्या शेरला 'मतला' म्हणतात. गज़ल गायक किंवा शायर सहसा, 'मतला पेशे-खिदमत है' असं म्हणून गज़लची सुरवात करतो. मतला संपताच रसिकाला गज़लच्या बांधणीची, तिच्या मीटरची, आणि रदीफ़, काफ़िया ची ओळख होते आणि तो पुढचा शेर ऐकण्यास अधीर होतो. मतल्याच्या दोन्ही ओळीत रदीफ़ आणि काफ़िया असतो आणि त्या नंतरच्या प्रत्येक शेरच्या दुसऱ्या ओळीत असतोच. गज़लमध्ये रदीफ़ एकच असतो मात्र काफ़िया वेगळ्या स्वरूपात जरी असला तरी त्याचा उच्चार सारखा असतो. वरच्या गज़ल मध्ये 'होने तक' हा रदीफ़ आहे. काही गज़लांमध्ये रदीफ़ नसतो, पण त्या विरळ्याच. जर रदीफ़ असला तर तो कायमच असतो. असर, सर, गुहर, जिगर, खबर, नज़र, शरर आणि सहर हे या गज़ल मधील काफ़िया आहेत. एकाच गज़लमध्ये दोन मतले असू शकतात. गज़लच्या शेवटच्या शेरला 'आखिरी शेर' असं म्हणतात.

शेवटच्या शेरमध्ये शायरचं नाव अथवा टोपणनाव (तखल्लुस) असल्यास त्याला मक्ता म्हणतात. सोबतच्या गज़लमध्ये शेवटचा शेर मक्ता आहे कारण त्यांत 'असद' हे गालिबच टोपण नाव आलेल आहे. वर उद्धृत केलेल्या गज़लमधील शेर नं. १, ३, ४, ६ आणि ७ या काव्यपंक्तींचा उपयोग साहित्यात, गद्यात, भाषणात अथवा गप्पागोष्टींच्या ओघात उदाहरण म्हणून केल्या जातो

जिगर मुरादाबादी

इक लफ़्जे-महब्बत का

इक लफ़्जे-महब्बत का अदना सा फ़साना है
सिमटे तो दिले-आशिक़, फ़ैले तो ज़माना है -१

हम इश्क़ के मारों का इतना ही फ़साना है
रोने को नहीं कोई, हंसने को ज़माना है -२

ये इश्क़ नहीं आसाँ, इतना ही समझ लीजे
इक आग का दरिया है, और डूब के जाना है -३

वो हुस्नो-जमाल उनका, ये इश्को-शबाब अपना
जीने की तमन्ना है, मरने का ज़माना है -४

अशकों के तबस्सुम में, आहों के तरन्नुम में
मासूम महब्बत का मासूम फ़साना है -५

आँसू तो बहोत से हैं आँखों में 'जिगर' लेकिन
बह जाए तो मोती हैं, रह जाए तो दाना है -६

क्या हुस्न ने समझा है, क्या इश्क़ ने जाना है
हम ख़ाकनशीनों की ठोकर में ज़माना है -७

या वो थे ख़फ़ा हमसे, या हम हैं ख़फ़ा उनसे
कल उनका ज़माना था, आज अपना जमाना है -८

क़ाफ़िया या अरबी शब्दाचा अर्थ आहे, मागेमागे चालणारा, पुन्हापुन्हा येणारा, पाऊलास पाऊल जोडून चालणारा. क़ाफ़ियाचा स्वर बदलत नसतो पण शब्द बदलतात. उदाहरणार्थ, बर, नज़र, गर, अगर, पर, मगर ख़बर इत्यादी. क़ाफ़िया हा शब्द पुल्लिंगी आहे आणि क़वाफ़ी हे त्याचे बहुवचन.

रदीफ़ या अरेबिक शब्दाचे दोन अर्थ आहेत. घोडा किंवा उंटावर आरूढ असलेल्या स्वारामागे बसलेली व्यक्ती अथवा ग़ज़लमधील क़ाफ़ियाच्या नंतर येणारा शब्द अथवा शब्दसमूह. रदीफ़ कधीच बदलत नसतो. तो क़ाफ़ियाच्या नंतरच येतो, जणू ग़ज़ल रूपी वाहनचालकाच्या मागे 'फिट्ट' बसलेला एक प्रवासी.

रदीफ़ स्त्रीलिंगी शब्द आहे आणि रदाफ़ी हे त्याचे बहुवचन होय.
कोई उम्मीद बर नहीं आती मौत का एक दिन मुअय्यन है
कोई सूरत नज़र नहीं आती नींद क्यों रात भर नहीं आती

या ग़ज़ल मधील क़ाफ़िया, 'बर', 'नज़र', 'भर' आहे आणि रदीफ़, 'नहीं आती', हा आहे.

१ प्रेमाची कहाणी किती संक्षिप्त आहे बघा ? थोडक्यात सांगायची म्हटली तर प्रेम म्हणजे प्रियकराचं हृदय आणि उकलून दाखवायची म्हटली तर अख्या विश्वाची गाथा.

२ आमच्यासारख्या प्रेमवेड्यांची व्यथा एवढीच की आमच्यावर हंसायला जग टपललं असतं पण सांत्वन करायला मात्र एकही धजत नाही.

३ प्रेमाला कमी लेखू नका. प्रेमाची परीक्षा सोपी असते असही समजू नका. प्रेम एक पेटलेली नदी आहे आणि त्यात स्वतःला झोकून देऊन पैलतीरी पोहोचण्यातच खरी परीक्षा आहे.

४ एकीकडे तिचं अद्वितीय लावण्य आणि दुसरीकडे माझं प्रेम आणि माझं तारुण्य. शमा आणि पतंगाचं नातं जणू ? जीवन आणि मृत्यू यांची झुंझच जणू ?

५ पाणावलेले डोळे, पण नजरेत स्मित. हृदयात शल्य, पण ओठांवर गीत. रसिका हीच ती माझ्या भाबड्या प्रेमाची आगळी वेगळी रीत.

६ डोळ्यांत साचलेल्या आसवांना खरी किंमत तेव्हांच जेव्हां ते मोत्यासारखे ओघळतात आणि गालांवरून वाहतात. अन्यथा त्यांना कोण विचारतं ?

७ सौंदर्याला शालीनता हवी. प्रेमाला उदात्तपणाची झालर हवी. इथे मगूरी आणि अहंकार चालत नाही. आम्ही पददलित आणि निर्धन असलो तरी सच्चे आशिक आहोत. जगाला लाथाडण्याची शक्ती आमच्याही पायात आहे हे लक्षात असू द्या.

८ कोणास ठाऊक ती माझ्यावर नाराज आहे की मी तिच्यावर ? काहीही असो, काल तिचं चालायचं आज आमची चलती आहे.

ग़ालिब

इब्ने-मरियम

- इब्ने-मरियम हुआ करे कोई
मेरे दुख की दवा करे कोई -१
- शरओ- आइन पर मदार सही
ऐसे कातिल का क्या करे कोई -२
- चाल, जैसे कड़ी कर्माँ का तीर
दिल में ऐसे के जा करे कोई -३
- बात पर वाँ ज़बान कटती है
वो कहें और सुना करे कोई -४
- बक रहा हूँ जुनूँ में क्या क्या कुछ
कुछ न समझे खुदा करे कोई -५
- न सुनो गर बुरा कहे कोई
न कहो गर बुरा करे कोई -६
- रोक लो गर ग़लत चले कोई
बख़्शा दो गर ख़ता करे कोई -७
- कौन है जो नहीं है हाजतमन्द
किसकी हाजतरवा करे कोई -८
- क्या किया ख़िज़ ने सिकंदर से
अब किसे रहनुमा करे कोई -९
- जब तवक्को ही उठ गई 'ग़ालिब'
क्यों किसी का गिला करे कोई -१०

१ येशू खिस्तानं कुणाला रोगमुक्त कराव अथवा मेलेल्याला जिवंत कराव मला त्याचं काय ? माझा प्रेमरोग जो बरा करील तोच माझा येशू.

२ लिखित कायद्याप्रमाणे गुन्हेगारास योग्य ती शिक्षा मिळावी हा जगाचा नियम आहे. मात्र शिरच्छेद न करता प्राण घेणाऱ्या प्रेयसीला कोण शिक्षा देणार ? एखादा कायदा असल्यास सांगा की ?

३ तिचं चालणं बघून असा भास होतो जणू कमानीतून तीर लवलवत बाहेर पडला असावा. असल्या प्रेयसीच्या हृदयात शिरकाव करावा तरी कसा ?

४ लोक सांगतात की तिच्यासमोर शब्द उच्चारताच बोलणाऱ्याची जीभ छाटल्या जाते म्हणे ? अर्थ एवढाच की फक्त तिनेच बोलावं आणि लोकांनी ऐकावं.

५ उन्मादात मी जे काही बडबडतोय, देव करो, ते कोणासही न उमजो ?

६ तुम्हाला कोणी वाईट म्हटल्यास ऐकूनही न ऐकल्यासारखे करा आणि जर कोणी वाईटच वागला तर सरळ दुर्लक्ष करा. अहो, हेच ते जीवन.

७ वाट चुकलेल्याला वाट दाखवा. अपराध्याला उदारमनाने क्षमा करा. अहो, हीच मानवता आहे.

८ पडत्या काळात जर कोणी मदतीला धाऊन आला नाही तर रागाऊ नका. ज्याला काळज्या नाहीत असा विरळाच. जगात बंधुभाव ठेवा.

९ खिज़ नावाच्या पैगंबराने सिकंदराचे मार्गदर्शन केले आणि त्याला अमृताचा कुंड दाखविला. एवढे करूनही सिकंदर अमृत प्राप्त करू शकला नाही. अहो, सिकंदराची ही गत तर आमच्यासारख्या सामान्य माणसाने कोणाला मार्गदर्शक म्हणावं ? कोणाला गुरू मानावा ?

१० ग़ालिब म्हणतात, आशा आकांक्षा नावाच्या गोष्टी आता इतिहासजमा झाल्या आहे. हृदय धडधडतय म्हणून जगायच. कुणाच्या नावाने आता कसले गाऱ्याणे करायचे

किंचित व्याकरण (गज़लपुरते)

उर्दू व्याकरणात समास आहे पण तसं बघितल्यास तो सोपा आहे. दोन शब्दांमध्ये 'ए' प्रत्यय जोडल्यास त्याचा अर्थ 'चा' (ऑफ) असा होतो. 'आईना-ए-गज़ल' म्हणजे 'गज़लचा आरसा', 'दिले-आशिक' म्हणजे 'आशिक चे हृदय'. ग़ालिब चा एक शेर बघा,

غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ غزل دَرِّ

शमीम जयपुरी

इलाही काश ग़मे-इश्क़

इलाही काश ग़मे-इश्क़ काम कर जाये
जो कल गुज़रनी है मुझपर, अभी गुज़र जाये - १
तमाम उम्र रहे हम तो ख़ैर काँटों में
ख़ुदा करे तेरा दामन गुलों से भर जाये - २
ज़माना अहले-ख़िरद से तो हो चुका मायूस
अजब नहीं कोई दीवाना काम कर जाये - ३
हमारा हश्र तो जो कुछ हुआ, हुआ लेकिन
दुआ ये है कि तेरी आक़िबत संवर जाये - ४
ग़म-राक़ पहल ह, ग़म-राक़ रामान
जो एक बार रुख़े-यार पर ठहर जाये - ५

१ परमेश्वरा, जे कांही घडायचं आहे ते आत्ता, या क्षणाला घडू दे. विरहावस्थेत जर शेवटी मृत्यूच येणार असेल तर त्यांत विलंब कां ?

२ माझी शेवटची इच्छा एवढीच की तुला आयुष्यात फक्त सुख शांती आणि आनंद मिळावा. माझ्या जीवनात आजवर काटेच होते आणि राहतीलही मात्र तुझा पदर सदैव फुलांनीच भरलेला असावा.

३ बुद्धिजीवी मंडळींनी तर आजवर या जगाला निराशच केलं आहे. माझ्या सारख्या विक्षिप्त प्रेमवेड्यांने जर त्यात काही सुधारणा केली तर नवल ते काय ?

४ आम्हाला आयुष्यात काय मिळालं अथवा काय मिळालं नाही, हा मुद्दा वादातीत आहे. प्रार्थना एवढीच की या जीवनातच नव्हे तर जन्मोजन्मी, तुला सुख शांती आणि समृद्धी लाभो.

ग़म-राक़ पहल ह, ग़म-राक़ रामान
मिटावे. हे जर झालं नाही तर या डोळ्यांना लागलेली ही उत्कंठा व्यर्थ आहे.

उर्दू शायरी आणि ग़ज़लमध्ये गुलशन (पुष्पवाटिका) हा विषय घेऊन शायर आपल्या व्यथा मोठ्या प्रभावीरीत्या रसिकांसमोर मांडतो. अत्याचार, शोषण, कैद, राखणदार याचं वर्णन करतांना शायर गुलशनचा आधार घेत खूप मार्मिक बोलून जातो. गुलशन किंवा चमन हा जर एक संकेत घेतला तर या संकेताखाली गुल (फूल), बुलबुल (फुलावर प्रेम करणारा आणि गोड बोलणारा पक्षी), आशियाँ किंवा नशोमन (घरटं), क़फ़स (पिंजरा), बागबाँ (बागेचा राखणदार किंवा माळी), गुलचीं (फूल तोडणारा) आणि सैयाद (शिकारी अथवा पारधी) असे अनेक उपसंकेत शायरीत गुंफित तो एक सुंदर ग़ज़ल तैयार करतो. कधी कधी चमन त्याची मायभूमी होते. कधी गुल देश, धन किंवा परदेशातल्या कुणा एकाचं प्रेम, बुलबुल परदेशात राहणारा एकटा जीव, आशियाँ त्याचं खेड्यातलं घर, क़फ़स कैदखाना, बागबाँ देशप्रेमी व्यक्ती, गुलचीं एक स्वार्थी मित्र आणि सैयाद देशावर कब्जा करणारा एक विदेशी शत्रू होतो. शकील एके ठिकाणी म्हणतो

गुलचीं ने तो कोशिश कर डाली सूनी हो चमन की हर डाली
काँटों ने मुबारक काम किया, फूलों की हिफ़ाज़त कर बैठे

आणि 'दाग़' चा खाली दिलेला शेर अनेक अर्थ सांगून जातो,

सनुते हैं, गुलचीं से झगड़ा हो गया सैयाद का
हमसफ़ीरो, (मित्रांनो), आज मौक़ा है मुबारिकबाद का

ग़ज़लमधील प्रत्येक ओळीला मिस्रा म्हणतात. दोन 'मिस्रे' मिळून एक शेर होतो आणि शेरांपासून ग़ज़ल होते. ग़ज़लच्या प्रथम ओळीला मिस्रा-ए-ऊला आणि द्वितीय ओळीला मिस्रा-ए-सानी असे म्हणतात. चांगला शायर सहसा शेरांची संख्या विषम (ताक़) ठेवतो. आजकाल सम (जुफ़्त) संख्या असलेल्या ग़ज़ला ही लिहिल्या जातात.

सुरवातीच्या काळात ग़ज़ल मधील शेरांची संख्या ११ च्या वर नसावी असा संकेत होता. हा संकेत आता इतिहासजमा झाला आहे. मशहूर शायर स्वर्गवासी रघुतपी सहाय 'फ़िराक़ गोरखपुरी' यांच्या काही ग़ज़ला ३५ शेरांच्या आहेत.

सुदर्शन फ़ाकिर

इश्क़ में ग़ैरते जज़्बात.

- इश्क़ में ग़ैरते-जज़्बात ने रोने न दिया
वर्ना क्या बात थी जिस बात ने रोने न दिया - १
- आप कहते थे कि रोने से न बदलेंगे नसीब
उम्र भर आप की इस बात ने रोने न दिया - २
- रोने वालों से कहो उनका भी रोना रो लें
जिनको मजबूरी-ए-हालात ने रोने न दिया - ३
- तुझसे मिलकर हमें रोना था, बहुत रोना था
तंगी-ए-वक़्ते-मुलाक़ात ने रोने न दिया - ४
- एक दो रोज़ का रोना हो तो रो लें 'फ़ाकिर'
हमको हर रोज़ के सदमात ने रोने न दिया - ५

१ माझा स्वाभिमान आणि माझ्या भावनांची उत्कटता इतकी तीव्र होती की मला रडावसं वाटत असूनही एक टिपूस डोळ्यात आला नाही. अन्यथा प्रेमात हृदय दुखावल्यावर उन्मुक्त होऊन रडायला कसलीच हरकत नव्हती.

२ तू सारखा म्हणायचास की रडून काही नशीब बदलत नसतं. फक्त याचं कारणास्तव मन घट्ट केलं आणि जीवन जगलो.

३ नशीबवान आहेत ते ज्यांना रडता येतं. त्यांना म्हणावं की आमच्यासारख्या दुर्दैवी मानवांसाठी, ज्यांना भोवतालची परिस्थिती रडू देत नाहीं, थोडं रडून घ्या.

४ मित्रा, एक क्षणभर तू दिसलास. वाटलं घावत जावं आणि तुझ्या कुशीत पडून खूप रडून घ्यावं. पण ती गर्दी, ती गडबड तो गोंधळ आणि तुझ्या भवती पडलेला गराडा ? तुझ्याशी बोलणं ही अशक्य होतं रे.

५ ज्याच्या जीवनात सदोदित दुःख येत असतात त्याने रडावं तरी किती ? आणि त्या रडण्याला किंमत तरी काय ? असल्या परिस्थितीत डोळ्यातील आसवं पापण्यातच लपविलेली बरी.

बहर, मीटर अथवा वज़न हे शब्द ग़ज़ल गायकीत सहसा येत असतात. ग़ज़लच्या ठराविक बांधणीला मीटर म्हणतात. शास्त्रीय संगीतात जसे लय, ताल आणि मात्रा असतात तसेच ग़ज़ल बांधणीत बहर असतात. शेरच्या प्रत्येक ओळीत एक अक्षर ही कमी जास्त होऊ नये म्हणून हे नियम. तालात जश्या मात्रा असतात तसेच बहरमध्ये रुकन असतात. उर्दू लिपीत लिहितांना प्रत्येक रुकनात पाच किंवा सात अक्षरं असतात. पाच अक्षराच्या रुकनाला रुकन फ़ाइलून आणि सात अक्षरांच्या रुकनाला रुकन मुत्फ़ायलून असे म्हणतात. सर्वसाधारणपणे ग़ज़ल १९ प्रचलित मीटरमध्ये रचल्या जाऊ शकते. मात्र संपूर्ण ग़ज़ल एकाच मीटरमध्ये असणं अनिवार्य आहे.

ग़ज़ल गायक गाण्याआधी सहसा एवढेच सांगतो की ही ग़ज़ल 'छोटी बहर' किंवा 'लंबी बहर'ची आहे.

अपनी धुन में रहता हूं
मैं भी तेरे जैसा हूं (छोटी बहर मधली आणि)
ऐ मेरे हमनशीं, चल कहीं और चल, इस चमन में अब अपना गुजारा नहीं
बात होती गुलों की तो सह लेते हम, अब तो काँटों पे भी हक़ हमारा नहीं
(ही 'लंबी बहर मधील ग़ज़ल' आहे.)

शकील बदायूनी

इस दर्जा बदगुमाँ हैं

इस दर्जा बदगुमाँ हैं, ख़ूले-बशर से हम
अपनों को देखते हैं पराई नज़र से हम -१
वो मिल गए तो अपना ही धोका हुआ हमें
आईना आज देख के निकले थे घर से हम -२
गुँचो से प्यार करके ये इज़्जत मिली हमें
चूमे क़दम बहार ने, गुज़रे जिधर से हम -३
वल्लाह तुझसे तर्क-तअल्लुक़ के बाद भी
अक्सर गुज़र गए हैं तेरी रहगुज़र से हम -४
उक्बा में भी मिलेगी यही ज़िंदगी 'शकील'
मर कर भी छुट न पायेंगे इस दर्द-सर से हम -५

शकील बदायूनी यांचे निवडक शेर

वो हवा दे रहे हैं दामन की
हाय, किस वक़्त नींद आई है
मुझे आ गया यकींसा कि यही है मेरी मंज़िल
सरे-राह जब किसीने मुझे दफ़्अतन (अचानक) पुकारा
जो गुज़रते हैं आह, तेरे बगैर
ऐसे शामो-सहर (संघ्या-प्रभात) को क्या कहिये
रौशनी साया-ए-जुल्मात (अंधाराची सावली) से आगे न बढी
ज़िंदगी शमा की इक रात से आगे न बढी
जुल्फ़-बर-दोश वो इक बार तो आए थे 'शकील'
फिर कोई रात उस रात से आगे न बढी
न पैमाने खनकते हैं न दौरै-जाम चलता है
नई दुनिया के रिन्दों में ख़ुदा का नाम चलता है

१ या जगात एखादा प्रामाणिक मित्र, अथवा सज्जन गृहस्थ असू शकतो, या गोष्टीवर आता माझा भरवसाच नाही. त्यामुळे की काय आजकाल प्रत्येक व्यक्तीला संशयात्मक दृष्टिकोनातून बघण्याची सवयच जडली आहे मला.

२ त्याच्यात आणि माझ्यात इतकं साम्य असू शकतं याची प्रचीती मला आज आली. मात्र आरश्यात स्वतःला नीट बघून बाहेर पडल्यामुळे मी स्वतःला ओळखू शकलो हे सांगणे न लगे.

३ बागेतल्या नवांकुरित कळ्यांची देखरेख आणि त्यांच्यावर निस्सीम प्रेम केल्यामुळे बागेत माझी प्रतिष्ठा इतकी काही वाढली की मी जिकडे निघायचो तिकडे साक्षात वसंत नतमस्तक होऊन माझं स्वागत करायचा.

४ वा ? आमच्यासारखा अफलातून जगात दुसरा नसेल. तिच्याशी बोलणं बंद करून आणि सर्व संबंध विच्छेद करूनही आम्ही आजकाल अनेकदा तिच्या येण्याजाण्याच्या मार्गावर, तिच्या प्रतीक्षेत, तासनतास उभे असतो.

५ मेल्यावर, परलोकात गेल्यावर हा प्रेमरोग काही आम्हाला सोडणार नाही. तिथेही आम्ही कुण्याच्यातरी प्रेमात पडू आणि इथे घेतली तशीच, नसती डोकेदुखी, तिथेही विकत घेऊ.

भेज दी तसवीर अपनी उनको ये लिखकर 'शकील'
आपकी मर्जी है, चाहे जिस नज़र से देखिये
मेरे ग़मख़ाने के चारों सिम्त (चहुकडे) हैं दौलतकदे (राजवाडे)
ज़िन्दगी की भीक मिलती है किधर से देखिये
उठा जो मीना-ब-दस्त साकी, रही न ताबे-ज़ब्त बाकी
(मधुबाला सुरई घेऊन येताच मद्यपांचा सयम सुटला)
हर एक मैकश पुकार उठ्ठा, यहां से पहले, यहां से पहले
दिल के बहलाने की तदबीर तो है
तू नहीं है, तेरी तसवीर तो है
ग़म की दुनिया रहे आबाद 'शकील'
मुफ़लिसी में कोई जागीर तो है
ज़िंदगी आ तुझे क़ातिल के हवाले कर दूँ
मुझसे अब खूने-तमन्ना नहीं देखा जाता

غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر غزل دلبر

दाग

उज आने में

उज आने में भी है और बुलाते भी नहीं
बाइसे-तर्के- मुलाक़ात बताते भी नहीं - १

देखते ही मुझे महफ़िल में ये इशादि हुआ
कौन बैठा है, इसे लोग उठाते भी नहीं - २

ख़ूब पर्दा है कि चिलमन से लगे बैठे हैं
साफ़ छुपते भी नहीं, सामने आते भी नहीं - ३

हो चुका क़त्अ तअल्लुक़ तो जफ़ाएँ क्यों हों
जिनको मतलब नहीं रहता वो सताते भी नहीं - ४

ज़ीस्त से तंग हो ऐ 'दाग़', तो क्यों जीते हो
जान प्यारी भी नहीं, जान से जाते भी नहीं - ५

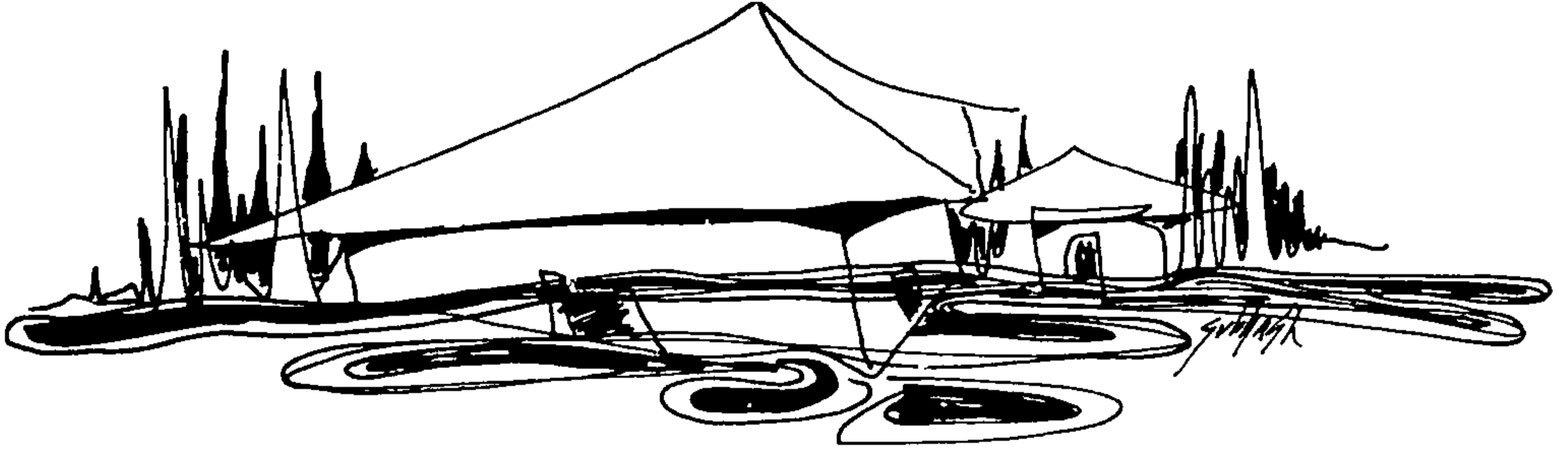
१ एकीकडे ती मला भेटण्याचे टाळते, आढेवेढे घेते, नखरे करते, खोट्या सबबी सांगते आणि दूसरीकडे मला भेटूही देत नाही? जर संबंध विच्छेद करायचाच असेल तर त्याचं कारण तरी सांगाव ? ती तेही सांगत नाही.

२ मला दरबारी बघताच तिने ओळख दाखवली नाही एवढेच नव्हे तर, "हा आगंतुक कोण ? याला बाहेर कां घालवत नाही," असा आदेश देऊन ती चालती झाली.

३ माझ्याशी पर्दा करायचा तो तरी कसा ? नकाब उलटवून चिकाच्या पडद्याआड बसायचं आणि तिथून बोलायचं. किती जीवघेणा प्रकार आहे हा माझ्यासाठी.

४ तू माझ्या प्रेमाची अवहेलना केली. बरं केलं. एकदाचा निकाल तरी लागला. अग पण माझा छळवाद मात्र अजून चालूच आहे ? एकदा वेगळेपरके झाल्यावर छळसुद्धा थांबायला हवा..

५ मियाँ दाग, जीवनाला कंटाळलास ना ? मग मरत कां नाहीस ? पण कविराजा ते इतकं सोपं नव्हे. जीवन नकोसं झालं तरी मरण सहजासहजी येत नसतं म्हटलं ?

ग़ज़ल लिहितांना, वाचतांना आणि गाताना, शब्दांचे उच्चार बरोबर न झाल्यास अर्थाचा अनर्थ होऊ शकतो. उर्दू शब्द देवनागरी लिपीत लिहितांना काही शब्दांच्याखाली नुक्ता लावण्याची प्रथा आहे. क़, ख़, ग़, ज़, ख़ आणि फ़. या शब्दाचा उच्चार कंठातून करावा. नुक्ता नसल्यास ओठ आणि जिभेच्या साह्याने. जसे, 'फूल' आणि 'फुगाँ' ज चा उच्चार जबलपूरच्या ज सारखा आणि ज़ चा उच्चार झेड सारखा करावा. सज़ा म्हणजे सजविणे, सज़ा म्हणजे शिक्षा. जलील म्हणजे श्रेष्ठ आणि ज़लील म्हणजे तिरस्कृत. गुल म्हणजे फूल, गुल म्हणजे कोलाहल, अर्ज म्हणजे विनंती किंवा पृथ्वी आणि अर्ज म्हणजे मूल्य, सुगंध, अनुमान, निंदा इत्यादी. मज़ीद म्हणजे पूज्य आणि मज़ीद म्हणजे अतिरिक्त किंवा फालतू. अज़ल म्हणजे मृत्यू आणि अज़ल म्हणजे अनादिकाल. आज़ा (अंगप्रत्यंग, अवयव), आज़ा (ये), क़मर (कंबर), क़मर (चंद्र), जंग (युद्ध) जंग (लोखंडाला लागणारी जंग), ज़िला (चमक) ज़िला (जिल्हा), ज़ियाँ (हानी) ज़िया (प्रकाश), जीना (जिवंत राहणे) जीना (पायऱ्या), ज़ेब (खिसा) ज़ेब (शोभा), नाज़ (अन्न) नाज़ (नखरे), शाही (बादशाही) शाहीं (बाज पक्षी), शहर (नगर) सहर (सकाळ), साज़ (एक वृक्ष) साज़ (सजावटीचे सामान अथवा संगीताचे वाद्य), असे अनेक शब्द उद्धृत करता येतील. सांगण्याचा उद्देश एवढाच की चुकीचा शब्द उच्चारताच जाणकार रसिकाच्या हृदयात कालवाकालव होऊ शकते.

खामोश देहलवी

उम्र जल्वों में बसर हो

- उम्र जल्वों में बसर हो ये ज़रूरी तो नहीं
हर शबे-ग़म की सहर हो, ये ज़रूरी तो नहीं -१
- चश्मे-साकी से पियो या लबे-सागर से पियो
बेखुदी आठों पहर हो, ये ज़रूरी तो नहीं -२
- नींद तो दर्द के बिस्तर पे भी आ सकती है
उनकी आगोश में सर हो, ये ज़रूरी तो नहीं -३
- शेख़ करता तो है मस्जिद में खुदा को सज्दे
उसके सज्दों में असर हो, ये ज़रूरी तो नहीं -४
- सब की नज़रों में हो साकी ये ज़रूरी है मगर
सब पे साकी की नज़र हो, ये ज़रूरी तो नहीं -५

१ आयुष्याचा प्रत्येक क्षण प्रसिद्धीच्या झगमगत्या प्रकाश वलयात जावा हे आवश्यक नाही. प्रत्येक काळरात्रीची पहाट व्हायलाच हवी हे पण आवश्यक नाही.

२ साकीच्या एका कटाक्षानं धुंद होणं काय किंवा मद्यप्राशनामुळे धुंद होणं काय ? मदहोशी आणि मस्ती तिन्ही त्रिकाळ असायलाच हवी हे आवश्यक नाही.

३ दारिद्र्याच्या बोचऱ्या गोघडी वरही निवांत झोप लागू शकते. झोपतांना प्रेयसीच्या आर्तिलगनात असावं हे ज़रूरी नाही.

४ सकाळ संध्याकाळ मौलवी मशीदीत अल्लाहसमोर नतमस्तक होऊन वंदना करीत असतो. पण त्याची वंदना खुदापर्यंत पोहोचायलाच हवी हे आवश्यक कुठं आहे ?

५ मैफिलीत प्रत्येकाची आशाळभूत नज़र साकीवर खिळलेली असावी हे जरी अनिवार्य असलं तरी साकीची नजर प्रत्येकावर असायलाच हवी हे मात्र आवश्यक नाही.

पुष्कळदा मनात विचार येतो की गज़ल एवढी लोकप्रिय कां ? प्रत्येकालाच उर्दू येते असं नव्हे पण तो गज़ल मात्र मन लावून ऐकतो. गज़लच्या लोकप्रियतेची बहुधा खालील कारणं असावीत.

- १) उर्दू भाषेची अदब, वजन आणि भारदस्तपणा. 'या बसा' पेक्षा 'हुज़ूर, तशरीफ़ रखिये' हे जास्त भारदस्त वाटतं, नाही का ?
- २) दोन ओळींच्या शेरमध्ये संपूर्ण काव्य असण्याची आगळी वेगळी खुबी. ज़फ़रच्या एका गज़लचा हा मतला, 'हमने दुनिया में आ के क्या देखा । देखा जो कुछ, सो ख़ाब सा देखा ॥,' तसं बघितल्यास ही एक संपूर्ण कविताच आहे.
- ३) गज़लमधील शेरांचा म्हणी किंवा उक्ती म्हणून उपयोग

निकलना खुल्द से आदम का सुनते आये थे लेकिन
बड़े बेआबरू होकर तेरे कूचे से हम निकले

हज़ारों साल नर्गिस अपनी बेनूरी पे रोती है
बड़ी मुश्किल से होता है चमन में दीदावर पैदा

खुदी को कर बुलन्द इतना कि हर तकदीर से पहले
खुदा बन्दे से खुद पूछे बता तेरी रज़ा क्या है
मुद्दई लाख बुरा चाहे तो क्या होता है
वही होता है जो मंज़ूरे-खुदा होता है

ये न थी हमारी किस्मत कि विसाले-यार होता
अगर और जीते रहते यही इंतज़ार होता

तुम ज़माने के हो हमारे सिवा
हम किसी के नहीं, तुम्हारे हैं

हम से ज़िंदा थी ज़िंदगी कल तक
आज हम ज़िंदगी के मारे हैं

दरो-दीवार पे हसरत से - नज़र करते हैं
खुश रहो, ऐ अहले-वतन, हम तो सफ़र करते हैं

अशी एक नव्हे अनेक उदाहरणं देता येतील.

४) थोडक्यात बरंच काही सांगण्याची करामत. (कूजे में समंदर समो देने वाली बात)

तुम मेरे पास होते हो गोया
जब कोई दूसरा नहीं होता — मोमिन
मगस (मधुमाशी) को बाग में जाने न दीजो
कि नाहक खून परवाने का होगा — ग़ालिब

मेरे जनाजे पे अब आते शर्म आती है
हलाल करने को बैठ थे, जब हिजाब (लाज) न था
फूल गर मुरझायें तो मुझसे न करना कुछ गिला
ऐ सबा, चलने को मैं चलता हूँ, गुलशन की तरफ़

५) विचारांची भरारी, उत्कटता आणि दोन ओळींमधला विरोधाभास

ग़मे हस्ती का 'असद' किससे हो जुज़ मर्ग इलाज
शमा हर रंग में जलती है सहर होने तक
फूलों से हटा कर जब काँटों पे नज़र डाली
तब मुझको यकीं आया, हाँ फ़स्ले-बहारों है — मुल्ला
जब किसी ने तुम्हारा नाम लिया
जाने क्यों मुझको अपनी याद आई — शाद

तेरा तो तब एतिबार कीजे
जब होवे कुछ एतिबार अपना - हसरत
ग़ज़ब का सामना है हश्म में भी
नकाब उठती नहीं, शरमा रहे हैं - जलाल
मस्जिद के इरादे से निकले तो हैं जाहिद
लेकिन उन्हें जाते हुए देखा है कहीं और

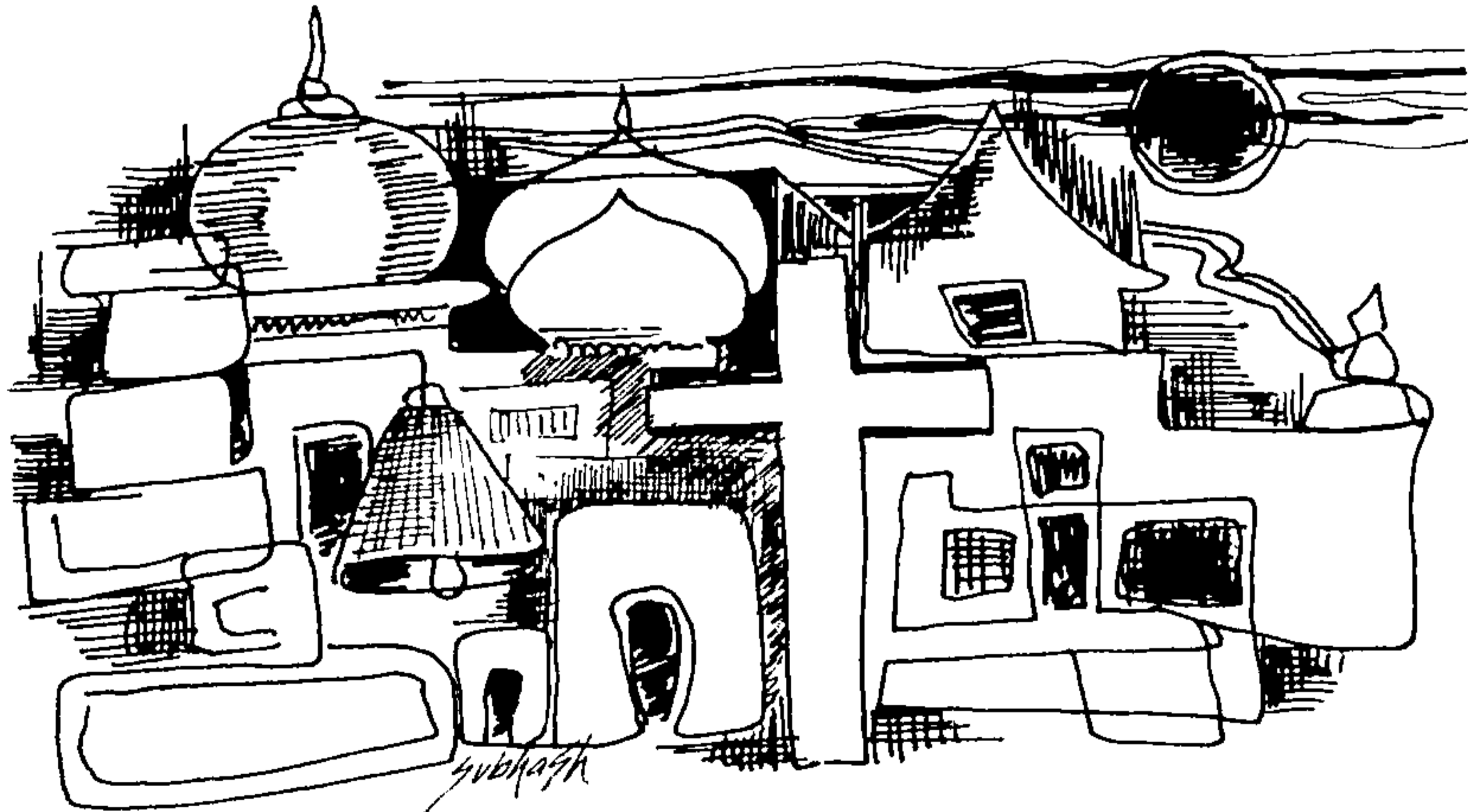
६) जीवनाशी, साध्या शब्दात जवळीक बांधण्याची कला.

तुम नहीं, ग़म नहीं, शराब नहीं
ऐसी तनहाई का जवाब नहीं — सईद राही
वही कारवाँ, वही रास्ते, वही जिन्दगी, वही मरहले
मगर अपने अपने मक़ाम पर, कभी तुम नहीं, कभी हम नहीं

रूखे-रौशन से किसने उलटी नकाब
जल उठे दाग़ इक बुझे दिल के - जलाल
तुम्हारे ख़त में नया इक सलाम किसका था
न था रकीब, तो आख़िर वो नाम किसका था - दाग़

— शकील

७) ग़ज़ल गायकीची एक आगळी वेगळी अदाकारी आणि खुमारी.

غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں

غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں

क़तील शिफ़ाई

उल्फ़त की नई

'क़तील शिफ़ाई'

औरंगजेब खाँ

जन्म - २५-१२-१९१९

हरिपूर हज़ारा (पाकिस्तान)

उल्फ़त की नई मंज़िल को चला, तू बाहें डाल के बाहों में
दिल तोड़नेवाले देख के चल, हम भी तो पड़े हैं राहों में -१
क्या क्या न जफ़ाएं दिल पे सहीं पर तुमसे कोई शिक्वा न
किया
इस जुर्म को भी शामिल कर लो, मेरे मासूम गुनाहों में -२
जब चांदनी रातों में तुमने, खुद हमसे किया इकरारे-वफ़ा
फिर आज हैं क्यों बेगाने, तेरी बेरहम निगाहों में -३
हम भी हैं वही तुम भी हो वही, ये अपनी अपनी किस्मत है
तुम खेल रहे हो खुशियों से, हम डूब गए हैं आहों में -४

क़तील शिफ़ाई

पाकिस्तानचा ख्यातिप्राप्त शायर क़तील शिफ़ाई (औरंगजेब खाँ) ची ही गज़ल रसिक वाचकांच्या समोर ठेवण्याचा मोह मी आवरू शकलो नाही. क़तील ची खूप जुनी, इश्क़िया ढंगाची ही गज़ल इक़बाल बानो ने आपल्या खास दर्द भऱ्या आवाजात गायली आहे. अत्यंत सोप्या शब्दातलं हे विरह गीत भग्न हृदयाची गाथा आहे. जफ़ा म्हणजे अत्याचार, शिक्वा म्हणजे गाऱ्हाणं, इकरारे वफ़ा म्हणजे प्रेमाचं वचन आणि बेगाना म्हणजे परका एवढं सांगितलं तरी पुरे होईल. मात्र थोडसं क़तीलबदल.

जन्म २४/१२/१९१९ हरीपुर, हज़ारा. प्रारंभिक शिक्षण, वडिलांच्या अकाली निधनामुळे मधेच खुंटलं. वयाच्या १३ व्या वर्षी काव्य स्फुरलं. सुरवातीला शिफ़ा साहेब आणि नंतर अहमद नदीम कासमी यांचं मार्गदर्शन घेतलं. क़तीलच्या त्या लहान वयातल्या कवितेत किती लालित्य होतं याची कल्पना खालील ओळींवरून येईल,

'गुनगुनाती हुई आती हैं, फ़लक (आकाश) से बूंदें
कोई बदली तेरे पाजेब (पैजण) से टकरायी है'

काव्यातील गेयता आणि उपमा अलंकारांची मुक्त लयलूट हे क़तीलच्या काव्याचं मर्म आहे. क़तीलच्या शायरीत हिन्दी उर्दू आणि विभिन्न भारतीय भाषातल्या विभिन्न छटांचं सुंदर मिश्रण आहे आणि म्हणूनच फिल्मी विश्वात आणि साहित्यिक क्षेत्रात क़तीलचं नाव आदराने घेतल्या जातं. व्यक्तिगत जीवनात पण, क़तील तितकाच मधुर आहे जेवढा काव्यात. गद्य लेखनात पण क़तील मागे नाही. असा हा सुप्रसिद्ध शायर भारतात येऊन, अजूनही अनेक मुशायऱ्यात भाग घेत असतो. 'मुझे आई ना जगसे लाज, मैं इतना जोर से नाची आज, किं घुंघरू टूट गए', क़तीलचं हे गीत अत्यंत लोकप्रिय आहे आणि बरेच गायक गातात.

غزل دل سے غزل دل سے غزل دل سے غزل دل سے غزل دل سے

अमीर मीनाई

ग़ालिब

उसकी हसरत है

उसकी हसरत है जिसे दिल से मिटा भी न सकूं
दूढ़ने उसको चला हूं, जिसे पा भी न सकूं - १

मेहरबाँ हो के बुला लो मुझे चाहो जिस वक़्त
मैं गया वक़्त नहीं हूं कि फिर आ भी न सकूं - २

डाल के खाक मेरे खून पे कातिल ने कहा
कुछ ये मेंहदी नहीं मेरी कि छुपा भी न सकूं - ३

ज़ोफ़ में ताना-ए-अग़ियार का शिकवा क्या है
बात कुछ सर तो नहीं है कि उठा भी न सकूं - ४

वक़्त कम्बख़्त ने याँ आ के गला घोंटा है
कि उसे हाल सुनाऊं तो सुना भी न सकूं - ५

ज़हर मिलता ही नहीं मुझको सितमगर, वर्ना
क्या क़सम है तेरे मिलने की, कि खा भी न सकूं - ६

तरही मुशायरा आणि हमरदीफ़ ग़ज़ल

जुन्याकाळात मुशायरे मोठ्या प्रमाणात व्हायचे. ग़ज़ल गायनाचे, 'शबे-ग़ज़ल' किंवा 'शामे-ग़ज़ल' चे कार्यक्रम किंबहुना होत नसावेत. मुशायर्यात थोडीफार 'जान' टाकायला बरेच प्रयोगही व्हायचे. त्यांतलाच एक प्रकार म्हणजे 'तरही मुशायरा'

कार्यक्रमाच्या आधी समस्त शायर मंडळींना एकत्रित करून त्यांना एक विशिष्ट मिसरा (एक ओळ) दिल्या जात असे आणि थोडा अवधी देऊन त्यांच्याकडून त्या ओळीत असलेल्या रदीफ़ मध्ये बसवलेली 'ताजा ग़ज़ल' लोकांना ऐकविण्यात येत असे. असल्या मुशायर्यांना 'तरही मुशायरे' आणि असल्या ग़ज़लांना 'हमरदीफ़ ग़ज़ल', असे संबोधिल्या जात असे.

उपरोक्त ग़ज़ल हमरदीफ़ ग़ज़लचा एक उत्कृष्ट नमूना आहे. शेर नं. २, ४ आणि ६ ग़ालिबच्या आहे. तसं बघितल्यास ग़ालिबची ही ग़ज़ल ३ शेर म्हणजे सहा ओळींचीच आहे. ग़ालिब आणि अमीर मीनाई यांच्या वयात जवळपास ३२ वर्षांचा फरक आहे. अमीर मीनाईच्या काळात एखाद्या तरही मुशायर्यात व्यवस्थापकांनी 'आ भी न सकूं', हा रदीफ़ समस्त शायरांना दिला असावा आणि अमीर साहेबांनी उपरोक्त ग़ज़ल पेश केली असावी. हा माझा कयास आहे. या ग़ज़लमधील ग़ालिबचे शेर चित्राने आणि अमीरचे शेर जगजीतने गायिले आहेत. प्रयोग जमला आहे आणि श्रवणीय आहे.

१ मी अशा एका व्यक्तीच्या शोधात आहे जिला मी कधीही विसरू शकत नाही. शैशवातलं माझं एक प्रेम म्हणा हवं तर. मात्र मला याची खात्री आहे की जी प्रतिमा मला हवी आहे, ती मला कदापि मिळू शकत नाही.

२ दया कर प्रिये, मला हाक दे. तुला वाटेल तेव्हां बोलाव. मी येणार किंबहुना मला यावं लागेल. अग, मी काही भूतकाळ नव्हे जो फक्त इतिहासातच जमा होतो ?

३ माझा अमानुष खून केल्यावर माझ्या प्रेयसीने माझ्या रक्ताच्या थारोळ्यावर धूळ फेकली, रक्ताचे दाग मिटविले आणि म्हणाली, "अरे खुळ्या तुझं रक्त म्हणजे माझ्या हातावरची लाल चुटुक मेंदी समजलास की काय, जी लपविता लपत नाही आणि मिटविल्यास मिटत नाही ?"

४ मरणासन्न अवस्थेत माझ्यावर, माझ्या प्रतिस्पर्ध्यांनी केलेले सर्व आरोप आणि टोमणे मला निमूटपणे सहन करायलाच हवेत. माझ्या अशक्त डोक्यासारखे अवजड नाहीत ते, जे मला वार्धक्यामुळे धड उचलताही येत नाही.

५ एकादा कां वाईट दिवस आले की ते अक्षरशः छळ करतात. या क्षणाला मला एक शब्दही बोलायची मुभा नाही. माझे प्रेमगीत मी तिला ऐकवू तरी कसे ?

६ सखी, जहर दुर्मिळ आहे म्हणून, अन्यथा ते प्राशन करण्यात मला कसला त्रास ? अग वेडे, तू दिलेल्या खोल्या वचनाइतके ते अवघड आहे की काय, जे मी घेऊ (खाऊ) शकत नाही ?

२५

मख्दूम

एक चमेली के मंडुए तले

एक चमेली के मंडुए तले, मैकदे से ज़रा दूर, उस मोड़ पर
दो बदन प्यार की आग में, जल गए
प्यार, हफ़्ते-वफ़ा, प्यार, उनका खुदा, प्यार उनकी चिता
दो बदन, ओस में भीगते, चांदनी में नहाते हुए
जैसे दो ताज़ा रौ, ताज़ा दम फूल, पिछले पहर,
ठंडी ठंडी चमन की सुबुक रौ हवा
सफ़्ते-मातम हुई
काली काली लटों से लिपट, गर्म रुख़सार पर,
एक पल के लिए रुक गई
हमने देखा उन्हें, दिन में और रात में
नूरो-जुल्मात में, मस्जिदों के मिनारों ने देखा उन्हें
मंदिरों के किवाड़ों ने देखा उन्हें
मैकदे की दराड़ों ने देखा उन्हें
अज़ अज़ल, ता अबद
ये बता चारागर, तेरी जंबील में
नुसखा-ए-कीमिया-ए-महब्बत भी है
कुछ इलाजो-मुदावा-ए-उल्फ़त भी है
एक चमेली के मंडुए तले
मैकदे से ज़रा दूर,
उस मोड़ पर
दो बदन प्यार की आग में जल गए,
चारागर ।

चमेलीच्या वेलीखाली, मधुकुंजाच्या अलीकडे,
तिथल्या वळणावर, प्रेमाच्या वणव्यात,
पेटले होते दोन प्रेमी जीव.

प्रेमगीत गात होते, आणाभाका घेत होते
इश्काच्या चितेवर होते
दोन प्रेमी जीव.

गारव्यात र्हात होते, चांदण्यात चिंब होते
फुलासारखे खुललेले
प्रसन्न सजीव.

बघता बघता सारं झालं

उद्यानाच मंद वारं, कष्टी झालं गार झालं
केसांशी खेळत तिच्या
गालावर गोठलं.

आठवल सार मला, सार सार आठवल

उजेडात-काळोखात, उन्हात-पावसात,
मशिदीच्या मिनारीत, मंदिराच्या गाभाऱ्यांत,
फुटलेल्या चषकात

तिथं पासून इथवर, इथून तिथवर,
त्यांना बघितल्याच.

बोल सुश्रुता बोल,

तुझ्या संग्रही, आहे कां रे किमया, अथवा जादू,
प्रेमाच्या व्यथेची त्याच्या दाहाची ?

चमेलीच्या वेलीखाली, मधुकुंजाच्या अलीकडे
तिथल्या वळणावर, प्रेमाच्या वणव्यात
पेटले होते दोन प्रेमी जीव,
रे सुश्रुता.

तारिक़ बदायूनी एक न एक शम्मा

- एक न एक शम्मा अंधेरे में जलाये रखिये
सुबह होने को है, माहौल बनाये रखिये - १
- जिनके हाथों से हमें ज़ख्मे-निहाँ पहुंचे हैं
वो भी कहते हैं कि ज़ख्मों को छुपाये रखिये - २
- कौन जाने वो किस राहगुज़र से गुज़रे
हर गुज़रगाह को फूलों से सजाये रखिये - ३
- दामने-यार की ज़ीनत न बने हर आँसू
अपनी पलकों के लिए कुछ तो बचाये रखिये - ४

१ अजून बाहेर अंधार आहे. उजाडायला बराच अवकाश आहे. पहाट होईस्तोवर किमान एक तरी दिवा तेवत ठेवायलाच हवा. मैफिल चालायलाच हवी.

२ तिनं माझं हृदय घायाळ करावं आणि तिनेच ताकीद घावी, "खबरदार, हृदयातल्या जखमा कोणाला दिसता कामा नये." देवा, किती क्रूर ही परीक्षा ?

३ कोणास ठाऊस प्रिया कुठल्या वाटेनं अन् केव्हां येणार ? माझ्या दारापर्यंत येणारी प्रत्येकच वाट फुलातोरणांनी सजवलेली बरी.

४ अरे खुब्या, उगाच अश्रू ढाळू नकोस. तुझी आसवं फक्त तिच्या पदराचीच शोभा वाढवतील. आणि तिला खचितच लोकांची सहानुभूतिही मिळेल. मात्र ही आसवं कोणाची याची विचारपूस ही कोणी करणार नाही. तुझ्या पापण्या ओल्या दिसाव्यात, किमान डोळे तरी पाणावलेले वाटावेत, एवढं पाणी असू देत डोळ्यात.

उर्दू ग़ज़लमधील एक अत्यंत लोकप्रिय संकेत म्हणजे मयख़ाना, मैक़दा किंवा मधुशाळा. उर्दू शायरीच्या मधुशाळेत शिरताच तुमची श्वेत खालील व्यक्ती अथवा गोष्ठींशी होईल.

१. साक़ी :- मद्यवितरण करणारा आणि पिणाऱ्यांचा अत्यंत लाडका (उर्दू शायरीत साक़ी बोलतो, चालतो, हासतो. उर्दू शायरचा साक़ी 'तो' असतो, ती नव्हे.)

- १) अरे साक़ी ज़रा मेरी शराबे-तल्ख़ तो लाना
मये-कौसर तो बिलकुल आबगीं मालूम होती है - रियाज़ खैराबादी
- २) मस्त करना है तो खुद मुंह से लगा दे साक़ी
तू पिलायेगा कहाँ तक मुझे पैमाने से - जलील मानिकपुरी

२. रिन्द, मैक़श, मैआशाम, मैगुसार :- मद्यप किंवा पिणारा. सर्व यातना वेदना विसरून प्यालात जीवन बघणारा दुःखी जीव.

- १) पिला दे ओक (ओंजळ) से साक़ी जो हमसे नफ़्त है
पियाला गर नहीं देता न दे, शराब तो दे - ग़ालिब
- २) यारो, ख़ता मुआफ़ मेरी, मैं नशे में हूँ
सागर में मय, मय में नशा, मैं नशे में हूँ - मीर

३. मय - मद्य किंवा शराब

- १) साक़ी मुझे शराब की तोहमत नहीं पसंद
मुझको तेरी निगाह का इल्जाम चाहिये - अदम

४ मयखाना — मैकदा — मधुशाळा

- १) यहाँ फसाना-ए-दैरो-हरम नहीं 'असगर'
ये मैकदा है, यहाँ बेखुदी का आलम है — असगर गोंडवी
- २) कदम रखना सम्हलकर महफिले-रिन्दों में ऐ जाहिद
यहाँ पगड़ी उछलती है, इसे मैखाना कहते हैं — अजात

५. जाहिद — शेख — वाइज़ — नासेह — उगाच कटकट करणारे धर्मोपदेशक आणि पिणाऱ्यांचे अजात शत्रू. उर्दू शायरांनी या मंडळींवर भरपूर तोंडसुख घेतलं आहे.

- १) पी शौक से वाइज़, अरे क्या बात है डर की
दोज़ख़ (नर्क) तेरे कब्जे में है, जन्नत तेरे घर की — शकील
- २) लुत्फे-मय तुझसे क्या कहूँ जाहिद
हाय कम्बख्त, तूने पी ही नहीं — दाग़
- ३) मैकदे में भी कभी आ वाइज़
एक दुनिया यहां भी बसती है — साहिर होशियारपुरी

६. पीरेमुगाँ — मधुशाळेचा वयोवृद्ध राखणदार. मद्यपांचा आवडता. सर्वांवर कृपादृष्टी ठेवणारा व्यवस्थापक.

- १) मैं तो जब मानूँ कि भर दे सागरे-हर-खासो-आम
यूँ तो जो आया वही पीरेमुगाँ बनता गया — मजरूह सुल्तानपुरी

७. मुहतसिब — म्हणजे 'प्राहिबिशन' खात्याचा अधिकारी

- १) ऐ मुहतसिब न फेंक, मेरे मुहतसिब न फेंक
जालिम, शराब है, अरे जालिम, शराब है — जिगर

८. पैमाना-सागर-जाम- प्याला — मद्यचषक

- १) आखिरी जाम में क्या बात थी ऐसी साकी
हो गया पी के जो खामोश, वो खामोश रहा — शाद अजीमाबादी
- २) अश्के-खूनीं हैं अपने हिस्से में
जामे-मय तो हुजूर पीते हैं — शाद

९. मीना-शीशा — सुरई

- १) मय भी है, मीना भी है, सागर भी है, साकी नहीं
जी में आता है लगा दें आग मयखाने को हम — नज़ीर अकबराबादी

१०. खुम, सुबू, कूजा म्हणजे माठ, रांजण अथवा भांडे

- १) वो उठे हैं ले के खुमो — सुबू, अरे ओ 'शकील' कहां है तू
तेरा जाम लेने को बज़्म में, कोई और हाथ बढा न दे

عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون

मुज़्तर अकबराबादी

ऐ मेरे हमनशीं चल

ऐ मेरे हमनशीं चल कहीं और चल,
इस चमन में अब अपना गुज़ारा नहीं
बात होती गुलों की तो सह लेते हम,
अब तो काँटों पे भी हक़ हमारा नहीं -१

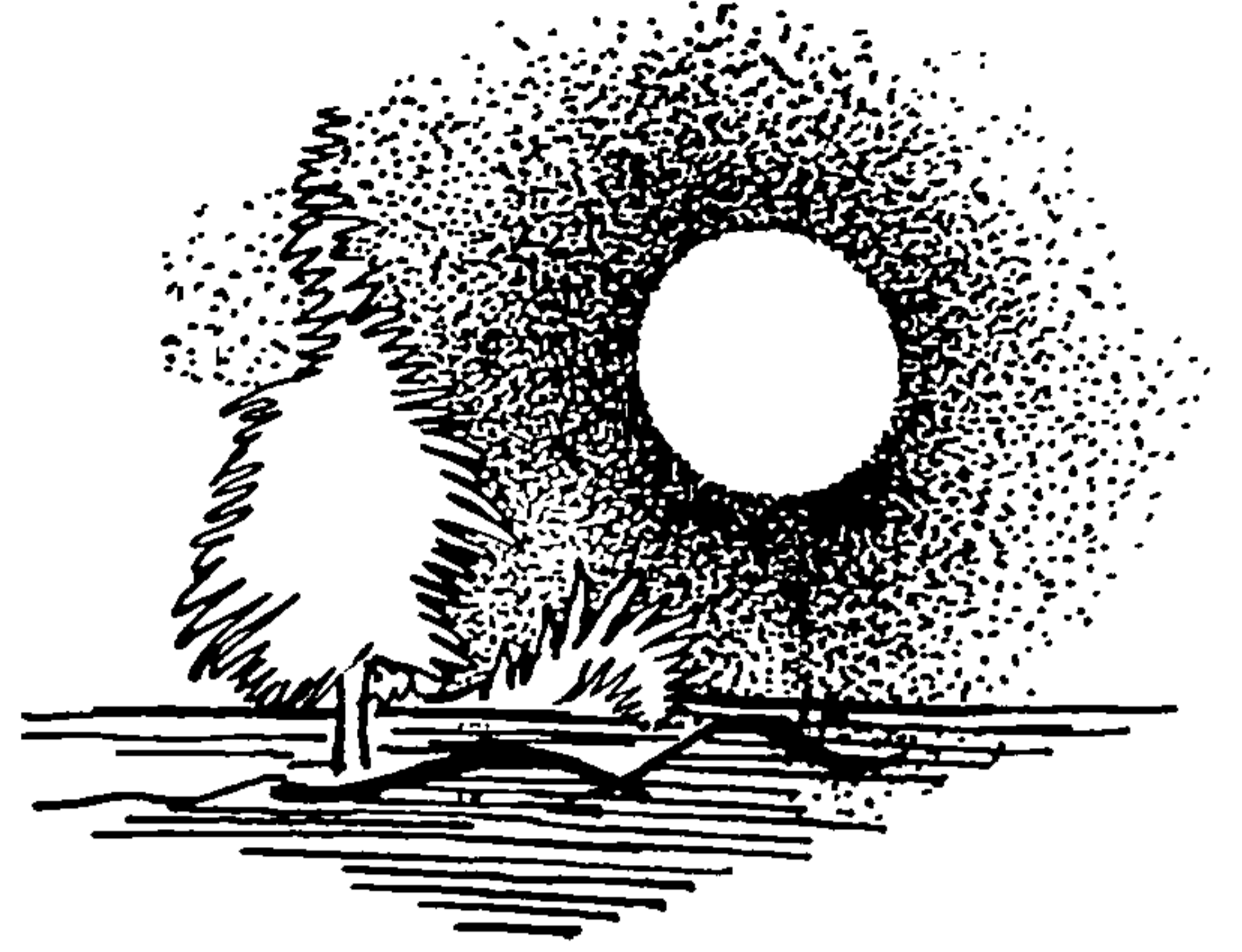
दी सदा दार पर और कभी तूर पर,
किस जगह मैंने तुझको पुकारा नहीं
ठोकरें यूं खिलाने से क्या फ़ाइदा,
साफ़ कह दो कि मिलना गवारा नहीं -२

गुलसिताँ को लहू की ज़रूरत पड़ी,
सबसे पहले ही गर्दन हमारी कटी
फिर भी कहते हैं मुझसे ये अहले-चमन,
ये चमन है हमारा तुम्हारा नहीं -३

ज़ालिमो अपनी किस्मत पे नाज़ाँ न हो,
दौर बदलेगा ये वक़्त की बात है
वो यकीनन सुनेगा सदाएं मेरी,
क्या तुम्हारा खुदा है, हमारा नहीं -४

अपनी जुल्फ़ों को रुख़ से हटा लीजिये,
मेरा ज़ौके-नज़र आज़मा लीजिए
आज घर से चला हूँ यही सोच कर,
या तो नज़रें नहीं या नज़ारा नहीं -५

आज आए हो कल तुम चले जाओगे,
ये महबूबत को अपनी गवारा नहीं
उम्र भर का सहारा बनो तो बनो,
दो घड़ी का सहारा, सहारा नहीं -६

१ मित्रा, चल, कुठं तरी दूर जाऊया. या उद्यानात आपल्याला जागा नाही. फुलांची अरेरावी आणि मगूरी आपण सहन केली असती एकदा पण आता तर काटे ही आपल्याला पारखे झाले आहेत.

२ तुझ्यासाठी आम्ही पर्वत ओलांडले, वणवण भटकलो आणि मृत्यूच्या फासाला ही आव्हान दिले. पण त्याचं फळ आम्हाला काय मिळालं ? अरे, भेटावयाचे नसल्यास तस स्पष्ट सांग. अस झुलवत ठेवण्यात काय अर्थ आहे ?

३ या उद्यानाला जेव्हा बलिदान हवं होतं तेव्हा सर्वात आधी आम्ही आमचं रक्त शिंपडलं. मात्र आज या उद्यानातले उपरे मला बाहेर काढून त्यावर आपला हक्क दाखवीत आहेत आणि मला दटावताहेत की जा, नीघ इथून

४ दुष्टांनीं, आपल्या नशीबावर एवढे फिदा होऊ नका, हुरकू नका. नशीब बदलायला वेळ लागत नाही. देवाच्या दरबारी वेळ लागतो पण अन्याय होत नाही आणि देव अखेर आमचा पण आहे. तुमच्याच मालकीचा नाही

५ प्रिये, डोळे उघड, चेहऱ्यावर विखुरलेले केस बाजूला सार आणि मला निरखून बघ. माझ्या डोळ्यातल्या भावना समजून घे. आज मी प्रण केला आहे की तुला नजरेत साठवायचं अन्यथा नेत्रांना मुकायचं

६ आज यायचं, उद्या निघायचं प्रिये, आमच्या प्रेमाच्या हिशेबात हे काही बसत नाही. माझी हो आणि माझ्या जीवनाला आधार दे. दोन घटकांच्या प्रणयाला कसला अर्थ आहे प्रिये ?

आशिक

उर्दू शायरीच्या शालीमारात भ्रमण करता करता तुम्हाला जर कां एखादा तरुण, फाटके कपडे घातलेला (चाके गरेबाँ), अनवाणी, दाढी वाढलेला, केसांच्या जटा झालेल्या, बेचैन, उद्विग्न, आवारा, दीवाना, फटेहाल, हाय लैला म्हणत रडणारा आणि विरहाची रात्र घालवल्यावर उद्या कसं होणार आणि त्या आधी मी नक्कीच मरणार असं म्हणणारा जर दिसला तर त्याला निःसंकोचपणे 'आशिक' म्हणा.

पैदां हुए तो हाथ, जिगर पर धरे हुए
 क्या जाने हम हैं कब से, किसी पर मरे हुए
 दरवाजे पे उस बुत के सौ बार हमें जाना
 अपना तो यही काबा, अपना तो यही हज है
 उनके देखे से जो आ जाती है मुंह पर रौनक
 वो समझते हैं कि बीमार का हाल अच्छा है — ग़ालिब
 ये आधी रात को उनका पयाम आया है
 हम आज आ नहीं सकते, अब इतिज़ार न हों
 अब इस फ़िक्र में रात दिन कट रहे हैं
 तुझे भूल जाएं कि खुद को भुला दें — शफ़ीक़ टैकी
 दिल टूटने से थोड़ीसी तकलीफ़ तो हुई
 लेकिन तमाम उम्र को आराम हो गया — सफ़ी लखनवी
 सांस आहिस्ता लीजिये 'बीमार'
 टूट जाये न आबला दिल का — बीमार
 उनकी जुबान चलती है तलवार की तरह
 और हम अदब से चुप हैं, गुनहगार की तरह — हुक्म मदरासी
 हम भी कुछ खुश नहीं वफ़ा करके
 तुमने अच्छा किया, निबाह न की — मोमिन
 हमीं को क़त्ल करते हैं, हमीं से पूछते हैं वो
 शहीदे-नाज़, बतलाओ मेरी तलवार कैसी है — अज़ात
 खुदा के वास्ते इसको न टोको
 यही एक शहर में कातिल रहा है — मज़हर जानेजानाँ
 अहले-महशर (प्रलय) देख लूं, कातिल को तो पहचान लूं
 भोली-भाली शक्ल थी, और कुछ भला सा नाम था — साइल देहलवी
 फिरते हैं कब से सर को हथेली पे रख के हम
 क्या शहर भर में अब कोई कातिल नहीं रहा — सुलेमान अदीब
 वो भी मेरे पास से गुजरा इस अंदाज़ से
 मैंने भी ज़ाहिर किया जैसे उसे देखा न हो — नौबहार साबिर

वे घबराकर जनाज़ा देखने बाहर निकल आये
 किसीने कह दिया, मय्यत जवाँ मालूम होती है — अज़ात
 आप जो कुछ करार करते हैं
 कहिए, हम एतिबार करते हैं — कायम
 हमारे शीशा-ए दिल को संभलकर हाथ में लेना
 नज़ाकत इसमें इतनी है, नज़र से जब गिरा, टूटा — अज़ात
 न पूछो मुझसे गुलशन की हकीकत
 बरस गुज़रे कि मैं हूं और क़फ़स (पिंजरा) है — कायम
 आगे ही बिन कहे तू कहे है, नहीं — नहीं
 तुझसे अभी तो हमने वे बातें, कही नहीं — दर्द
 बेवफ़ाई पे उसके दिल मत जा
 ऐसी बातें हज़ार होती हैं — दर्द
 हंस क़ब पे मेरी खिलखिलाकर
 ये फूल चढ़ा कभी तो आकर — दर्द
 जिनको नित देखते थे अब उनका
 देखना ही ख़ाबो-ख़याल हुआ — सोज़
 नहीं इक बार भी अब सुनने की ताक़त दिल में
 पहले सौ बार तेरा नाम लिया करता था — सालिक
 जो जत्वा, सनम तुझमें हम देखते हैं
 खुदा की खुदाई में कम देखते हैं — आसिफ़
 क्योंकर न लपट के तुझसे सोऊं ऐ क़ब्र
 मैंने भी तो जान देके पाया है तुझे — अनीस
 अब यह जाना कि हमको धोका था
 दिल हमारा न था, तुम्हारा था — आसिफ़
 शाम भी थी धुआँ धुआँ, हुस्न भी था उदास उदास
 दिल की कई कहानियाँ याद सी आके रह गईं — फ़िराक़

कमर जलालवी

कब मेरा नशोमन अहले-चमन

कब मेरा नशोमन अहले-चमन, गुलशन में गवारा करते हैं
गुंछे अपनी आवाजों में, बिजली को पुकारा करते हैं - १
पोछो न अरक रुख्सारों से, रंगीनिए - हुस्न को बढ़ने दो
सुनते हैं कि शबनम के कत्रे, फूलों को निखारा करते हैं - २
जाती हुई मय्यत देख के भी, वल्लाह तुम उठ कर आ न सके
दो-चार कदम तो दुष्मन भी तकलीफ़ गवारा करते हैं - ३
अब नज़अ का आलम है मुझपर, तुम अपनी महबबत वापस लो
जब कशती डूबने लगती है, तो बोझ उतारा करते हैं - ४
तारों की बंहारों में भी 'कमर', तुम अफ़सुर्दा से रहते हो
फूलों को देखो काँटों में, हंस हंस के गुज़ारा करते हैं - ५

१ या उद्यानातील प्रत्येक गोष्टीला माझ्या लहानश्या
घरट्याबद्दल इतकी असूया कां असावी, कोणास ठाऊक ? अहो,
कळीचं रूपांतर फुलांत होतांना जो सुमधुर आवाज होतो त्या आवाजा
मागेही वरूण देवतेला एक आवाहन असतं म्हणे. देवा कसं ही कर पण
त्या घरट्यावर वीज पाड आणि ते भस्मसात कर.

२ कृपा कर प्रिये, तुझ्या मुखचंद्रावर डवरलेले स्वेदबिंदु पुसू
नकोस ग. तुला कल्पना ही नसणार की त्यामुळे तुझं लावण्य अधिकच
मोहक दिसतयं. अग, भल्या पहाटे फुला-कळ्यांवर अलगद
विसावलेले दव बिंदू त्या पाकळ्यांची सुंदरता खचितच वाढवितात.

३ तुझ्या दारासमोरून माझी प्रेतयात्रा जात असतांना तू
परक्याचं सोंग घेऊन बसून राहिलीस. अग, अशा वेळेस तर जन्मजात
शत्रू देखील सर्व कांही विसरून दोन पावलं सोबत चालतात, त्रांदाही
देतात. . .

४ आता दोन घटकांचा सोबती मी. शेवटची घरघर लागली
आहे मला. प्रिये लवकर ये, माझ्यावर बहाल केलेलं तुझं कृत्रिम प्रेम
परत घे आणि माझ्या हृदयावरचे ओझे कमी कर. नाव बुडत असतांना
अवजड आणि निरर्थक सामान कुणी जवळ बाळगील कां ?

५ कविराजा, अहो तुमच्या जीवनात सर्व कांही असून ही तुम्ही
असे उदास कां ? त्या फुलांकडे बघा ? काट्यांच्या विळख्यात
असूनही कसे ट्वटवीत आणि हंसरे राहतात ते.

विसाल

विसाल, वस्ल, दीदार, मुलाकात, म्हणजेच मीलन. उर्दू शायरीतलं प्रेम सहसा एकाकीच असतं. एक तर त्याची माशूक अत्यंत गर्विष्ठ
असते किंवा अत्यंत मासूम असते. तिला भेटावं कसं ? आपल प्रेम सांगाव कसं ? मीलनाचं अथवा पुनःमीलनाचं वचन घ्यावं कसं या विचारात
शायर सदैव अडकलेला दिसतो. बघा, काही शेर बघा -

मेरी आंखें और दीदार आपका?
या क़यामत आ गई, या ख़ाब है - आसी गाज़ीपुरी
सामने तेरे जैसे कोई बात
याद आ आ के भूल जाती है - फिराक़
रस्ते में आज उनसे मुलाकात हो गई
जी डर रहा था जिससे वही बात हो गई - अज़ात
है कुछ ऐसी ही बात जो चुप हूं
वर्ना क्या बात कर नहीं आती - ग़ालिब

चंद कलियॉं निशात की चुन कर, मुद्दतों मह्वे-यास रहता हूं
तेरा मिलना खुशी की बात सही, तुझसे मिलकर उदास रहता हूं -
इरादे थे कि उनसे हाले-दिल सब मिल के कह देंगे
मगर मिलने पे, हमसे आज होता है, न कल कहना - हसरत मोहानी
वो भी चुप हैं, ख़मोश हूं मैं भी
एक नाज़ुक सी बात आई है - मुल्ला
आने में सदा देर लगाते रहे तुम
जाते रहे हम जान से, आते ही रहे तुम - रासिख़

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

ग़ालिब

कभी नेकी भी उसके जी में

- कभी नेकी भी उसके जी में गर आ जाए है मुझसे
जफ़ायें करके अपनी याद, शरमा जाए है मुझसे -१
- खुदाया जज़्बा-ए-दिल की मगर, तासीर उलटी है
कि जितना खींचता हूं और, खिंचता जाए है मुझसे -२
- वो बदखू और मेरी दास्ताने-इश्क़ तूलानी
इबारत मुख़्तसर, कासिद भी घबरा जाए है मुझसे -३
- उधर वो बदगुमानी है, इधर ये नातवानी है
न पूछा जाए है उससे, न बोला जाए है मुझसे -४
- संभलने दे मुझे ऐ नाउमीदी क्या क़यामत है
कि दामाने-ख़याले-यार छूटा जाए है मुझसे -५
- तकल्लुफ़ बरतरफ़, नज़्जारगी में भी सही, लेकिन
वो देखा जाए, कब ये जुल्म देखा जाए है मुझसे -६
- हुए हैं पांव ही पहले नबर्दे-इश्क़ में ज़ख्मी
न भागा जाए है मुझसे, न ठहरा जाए है मुझसे -७
- क़यामत है कि होवे मुद्दई का हमसफ़र 'ग़ालिब'
वो काफ़िर, जो खुदा को भी न सौंपा जाए है मुझसे -८

माशूक

माशूक या शब्दाचा शब्दकोशातला अर्थ आहे प्रेमपात्र, प्रियतम, प्रिय आणि आशिक म्हणजे प्रेमी किंवा अनुरागी.

उर्दू शायरीतला माशूक (प्रेमपात्र अथवा प्रेयसी) शायरांसाठी एक फार मोठा प्रॉब्लेम आहे. ती सर्वांगसुंदर असते, अत्यंत नाजुक असते पण तितकीच पत्थर दिल, आणि बेवफा असते. ती सहसा श्रीमंत असते अन् शायर बिचारा गरीब. ती शायरशी कधीच बोलत नाही मात्र त्याच्या मित्रांशी, त्याच्या प्रतिस्पर्धाशी, शेजाऱ्यापाजाऱ्यांशी बिन्धास्त बोलत असते. तिच्या प्रतारणेचे किस्से त्याला लोकांकडून कळतात. दूतांकरवी तिला पत्र पाठवायचं म्हटलं तर दूतच तिच्या प्रेमात पडायची भिती. परदा असल्यामुळे तिला बाहेर येत नाही आणि याला तिच्या घरी जायची सोय नाही. मोठी विकट परिस्थिती असते बिचाऱ्याची. सर्वांत कहर म्हणजे तिचा स्वभाव अत्यंत तापट असतो. त्रस्त झालेला एक आशिक अशा वेळेस वैतागून म्हणतो-

غزل دہرے غزل دہرے غزل دہرے غزل دہرے غزل دہرے

१ माझं काही चांगलं भलं करावं असं तिच्या मनांत येणं शक्यच नाही. असे विचार तिच्या मनात येताच माझ्यावर आजवर तिने केलेले अत्याचार तिला आठवतात आणि मग तिचं मन शरमेनं आणि संकोचानं मागे फिरतं.

२ माझ्या हृदयातल्या भावना जरी उत्कट असल्या तरी त्यांचा प्रभाव मात्र अगदीच उलटा पडतो. मी माझ्या भावनांशी जवळीक साधावी म्हणतो आणि त्या दूर दूर जात असतात.

३ तिचा स्वभाव अतिशय चंचल आणि तितकाच तापट असल्याने माझी लांब प्रेमगाथा थोडक्यात लिहून दिल्यावरही दूत ती तिच्याजवळ देण्यास फार घाबरत आहे.

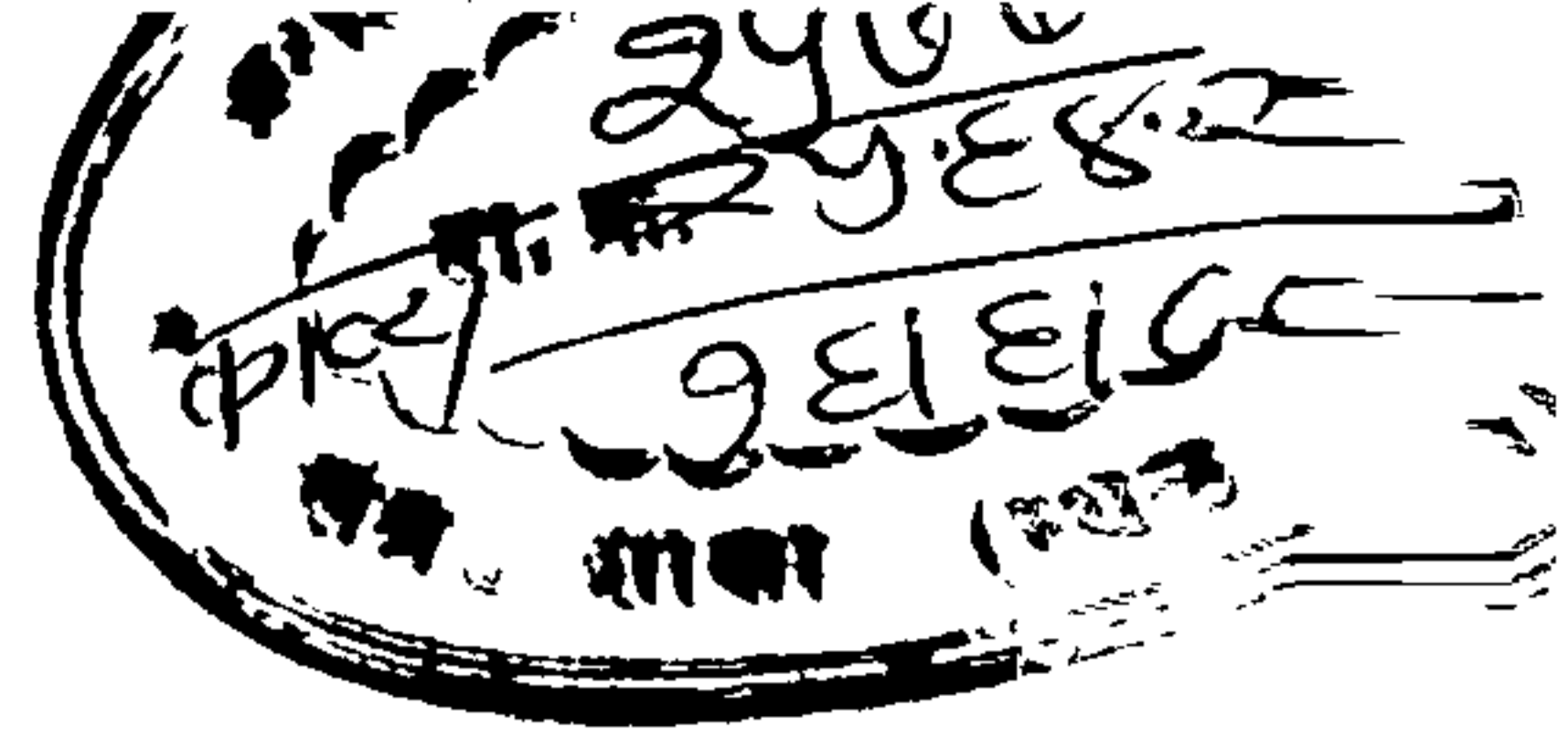
४ तिकडे तिच्या मनात माझ्याबद्दलचे अनेक गैरसमज आणि इकडे मी असा अशक्त आणि मरणासन्न ? तिच्यानं विचारणं होत नाही आणि मी बोलू शकत नाही. परमेश्वरा, मी काय करू ?

५ देवा, नैराश्य वैफल्य आणि असहाय्यतेचे आघात आता पुरे करं. थोडं तरी मोकळं कर मला. नैराश्याच्या अतिप्रभावामुळे आजकाल माझ्या प्रेयसीचे विचारही माझ्या मनात येईनासे झाले आहेत.

६ तिच्याकडे खुळ्यासारखा टक लाऊन तास न तासं बघणाऱ्यांपैकी मीही एक आहे. पण परक्यानं तिच्याकडे बघितल्याचं मात्र मला मुळीच आवडत नाही.

७ प्रेमयुद्धात उतरताच सर्वांत आधी आमचे पाय छोटल्या गेले. आता थांबणे काय अन् पळणे काय काहीच शक्य नाही.

८ काय कहर आहे बघा ? आज ती माझ्या प्रतिस्पर्धासोबत माझ्या देखत आणि माझ्या समोरून अगदी तोऱ्यात चालली आहे आणि हे सर्व मी असहायपणे बघतो आहे. यापूर्वी देवादिकांसोबत ही तिला जाऊ घायला मी परवानगी देत नसे. नशीबाचा खेळ आहे. अजून काय ?

खुदा करे कि हसीनों के बाप मर जाएं
बहाना हो मातम का, हम उनके घर हो जाएं

अयोध्याप्रसाद गोयलीय आपल्या पुस्तकात (शेर-ओ-शायरी) एक मजेदार किस्सा सांगतात. तो असा. निरोप घेतांना 'खुदा हाफिज़' असं म्हणतात. अर्थ असा की देव तुझं रक्षण करो. एक प्रेमवीर आपल्या माशूकच्या सौंदर्याबद्दल आणि चंचल स्वभावाबद्दल इतके काही साशंक होते की निरोप घेतांना ते चुकूनही तिला खुदा हाफिज़ म्हणत नसत. रक्षण करता करता चुकून जर का खुदा तिच्या प्रेमात पडला तर करता काय ?

असा हा माशूक जितका सुन्दर आणि नाजूक तितकाच कठोर ही असतो. उर्दू शायर त्याला अनेक विशेषण लावून संबोधितो. कधी बेअदब तर कधी बेवफा, कधी जालिम, बेमुरबत, वादा फरमोश, बुत तर कधी हरजाई आणि कातिल. बघूया शायर खरोखरी काय म्हणतो ते—

कौन ये ले रहा है अंगड़ाई
आस्मानों की नींद आती है — फिराक
जवानी आई और यूँ दबे पांव आई
कि जैसे हुस्न को खुद अपनी याद आ जाए — अजात
ये बात, ये तबस्सुम, ये नाज़, ये निगाहें
आखिर तुम्हीं बताओ, क्योंकर न तुमको चाहें — जोश मलीहाबादी
ऐ बुतो, इस चार दिन के हुस्न पर
ये मिजाज़, इतना मिजाज़, ऐसा मिजाज़ — अहकर
उनको आता है प्यार पर गुस्सा
हमको गुस्से पे प्यार आता है — अमीर मीनाई
अपनी जुल्फों का डाल दो साया
तीरगी (अंधार) खुशगवार हो जाए — सलाम सिद्दीकी
उसकी आवाज़ रस भरी सी लगे
इक जादू की बाँसुरी सी लगे — तन्वीर चिश्ती
गुंचों को सिखाते हो तुम्हीं तर्जें-तबस्सुम
हमने ये सुना बाग़ के पत्तों की जुबाँ से
बहुत बड़-चढ़ के दावे चौदहवीं का चांद करता है
तुम्हें मेरी कसम उठना, ज़रा तुम भी संवर जाना
बर्क (बीज) कहते हैं जिसे वो है तबस्सुम तेरा
जिसको कहते हैं कयामत, तेरी अंगड़ाई है — दाग़
अजीब लुत्फ़ कुछ आपस की छेड़-छाड़ में है
कहां मिलाप में वो बात जो बिगाड़ में है — इंशा
ओ दामन उठाके जाने वाले
टुक हमको भी खाक से उठा ले — मुसहफ़ी

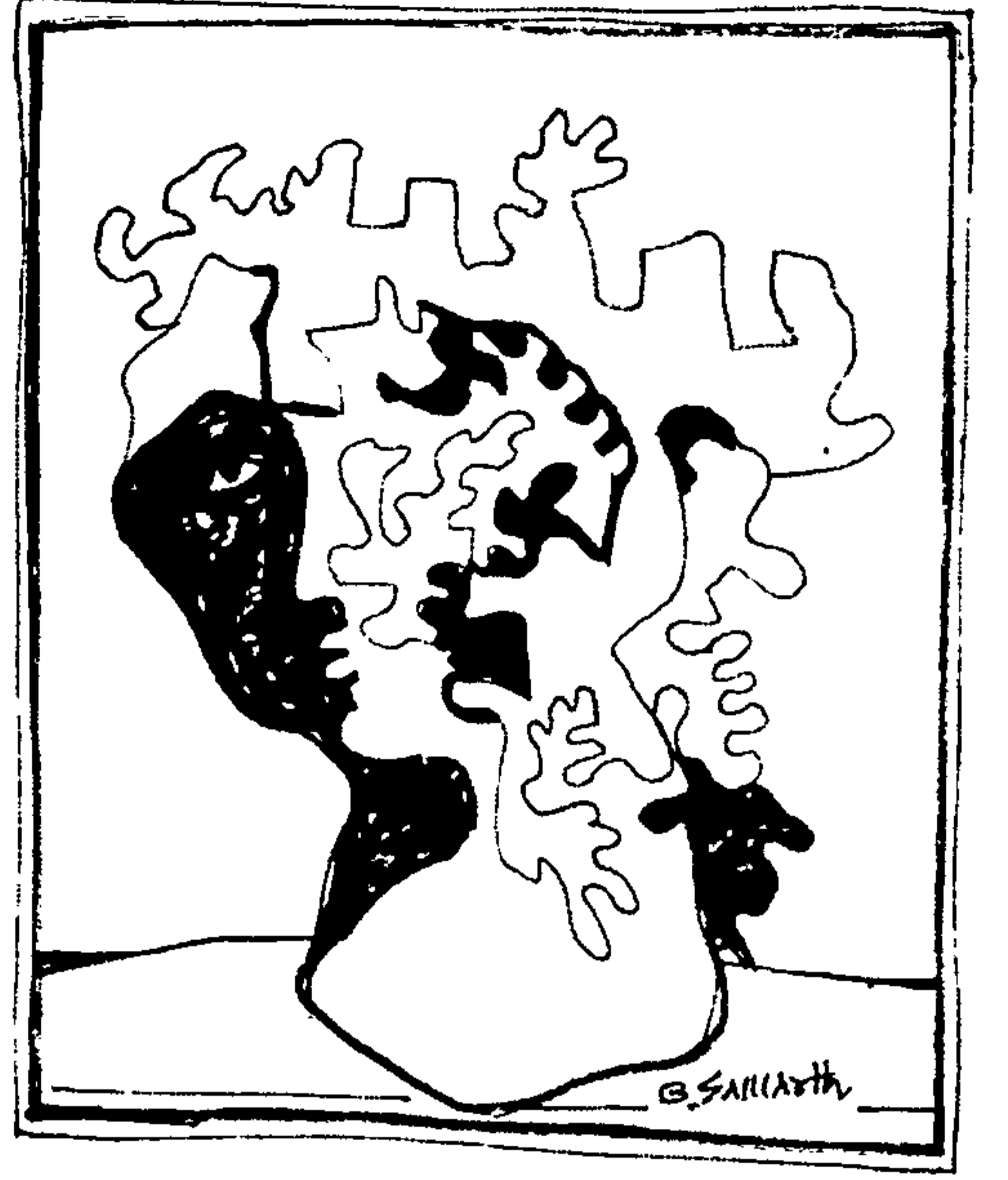
किसलिए लुत्फ़ की बातें हैं फिर
क्या कोई और सितम याद आया — शेफ़्ता
मुहब्बत न हरगिज़ जताई गई
रहा ज़िक्र कल और हर बात का — शेफ़्ता
क्या हाल तुम्हारा है हमें भी तो बताओ
बेवजह कोई 'शेफ़्ता', उफ़-उफ़ नहीं करता — शेफ़्ता
साफ़ कह दो, नहीं दीदार दिखाना है अगर
काबा-ओ-दैर में दौड़ाते हो क्यों तुम मुझको
आज महफ़िल से तुम आये हो उठाने हमको
हाय, वो दिन कि जो उठते थे, बिठाने हमको
तुम चौदहवीं का चांद हो तो अपने वास्ते
क्या फ़ायदा, किसीको किसीके कमाल से
आईना देखने का गुज़रता नहीं ख़याल
अपनी ख़बर नहीं उन्हें मेरी ख़बर कहां — आतिश
आप पछताएं नहीं, जौर (अत्याचार) से तौबा न करें
आप के सर की कसम, 'दाग़' का हाल अच्छा है — दाग़
राज़े-दिल हैं पूछते और बोलने देते नहीं
बात मुंह पे आ रही है, लब हिलाना है मना — ज़िया
कुछ कहा शायद उसने कासिद से
दिल में मेरे वो इज़्तिराब (बेवैनी) नहीं — हज़ीं
हाले-दिल उस से कह चुके सौ बार
अब भी कहने की बात बाकी है
इश्क़ की जिसपर इनायत (कृपा) हो गई
होश ज़ाइल (गायब) अक्ल रुख़सत हो गई — अजात

عزّال دَرْبِ عَزّال دَرْبِ عَزّال دَرْبِ عَزّال دَرْبِ عَزّال دَرْبِ عَزّال

सैफुद्दीन 'सैफ'

क़रीब मौत खड़ी है

क़रीब मौत खड़ी है, ज़रा ठहर जाओ
 कज़ा से आँख लड़ी है, ज़रा ठहर जाओ -१
 थकी थकी सी फ़िज़ाएँ, बुझे बुझे तारे
 बड़ी उदास घड़ी है, ज़रा ठहर जाओ -२
 नहीं उमीद कि हम आज की सहर देखें
 ये रात हम पे कड़ी है, ज़रा ठहर जाओ -३
 अभी न जाओ कि तारों का दिल धड़कता है
 तमाम रात पड़ी है, ज़रा ठहर जाओ -४
 फिर इसके बाद कभी, हम न तुमको रोकेंगे
 लबों पे साँस अड़ी है, जरा ठहर जाओ -५
 दमे-फ़िराक, मैं जी भर के तुम को देख तो लूँ
 ये फ़ैसले की घड़ी है, ज़रा ठहर जाओ -६

असं वाटतं की वाचकांपैकी कोणीतरी छान चाल लावावी आणि मैफिलीत मस्तीत म्हणावी.

काव्यात गेयता हवी असं पु.ल. म्हणतात. अगदी बरोबर आहे. काव्यातल्या शब्दांनी मनात रुंजी घालावी आणि चाल ओठांवर विरघळावी. हीच गज़ल बघा. साधी सोपी आहे, बोलकी आहे आणि गुणगुण्यासारखी आहे. कोणी गायिली आहे किंवा नाही हे मला माहित नाही पण असं वाटतं की वाचकांपैकी कोणीतरी छान चाल लावावी आणि मैफिलीत मस्तीत म्हणावी. दाद हमखास मिळेल याची हमी मी देतो. अरे हो, कज़ा म्हणजे मृत्यू, फ़िज़ा म्हणजे वातावरण, सहर म्हणजे सकाळ आणि दमे-फ़िराक म्हणजे विरहाचे क्षण.

असं वाटतं की वाचकांपैकी कोणीतरी छान चाल लावावी आणि मैफिलीत मस्तीत म्हणावी.

अहमद फ़राज़

करुं न याद मगर

- करुं न याद मगर किस तरह भुलाऊँ उसे
ग़ज़ल बहाना करुं और गुनगुनाऊँ उसे - १
वो ख़ार ख़ार है शाख़े-गुलाब की मानिन्द
मैं ज़ख़म ज़ख़म हूँ, फिर भी गले लगाऊँ उसे - २
ये लोग तज़िक़रे करते हैं अपने लोगों के
मैं कैसे बात करुं, और कहां से लाऊँ उसे - ३
जो हमसफ़र सरे-मंज़िल बिछड़ रहा है 'फ़राज़'
अजब नहीं कि अगर याद भी न आऊँ उसे - ४

माशूक

माशूक जरी पत्थर दिल असला तरी त्याच्या रूपाचं, स्वभावाचं, नखन्याचं, चालण्याचं, नाजुकतेचं, हसण्याचं वर्णन शायर अगदी मुक्तकंठाने करतो आणि म्हणतो —

शब को किसी के ख़्वाब में आया न हो कहीं
दुखते हैं आज उस बुते-नाजुक-बदन के पांव - ग़ालिब

क्या नज़ाकत है कि आरिज़ उनके नीले पड़ गए
हमने तो बोसा लिया था ख़्वाब में, तसवीर का - अज़ात

साथ शोख़ी के कुछ हिजाब भी है
इस अदा का, कहीं जवाब भी है - दाग़

सौ हसरतों से पूछना मेरा कि, 'जाओगे' ?
उनका वो एक नाज़ से कहना कि, 'हां चले'— ज़की

नज़र में बेरुख़ी, लब पे तबस्सुम (स्मित)
न जाने दिल में क्या ठाने हुए हैं— रईस अमरोहवी

इस सादगी पे कौन न मर जाए ऐ खुदा
लड़ते हैं और हाथ में तलवार भी नहीं - ग़ालिब

१ चुकूनही तिची आठवण काढायची नाही हा तिचा हट्ट आणि तिला आजन्म विसरायचं नाही हा माझा निश्चय. एक कठीण परीक्षाच आहे. अरेच्या, पण ते प्रेमगीत आठवायला कसलीच हरकत नसावी. तिची अट आणि माझा हट्ट, दोन्हीही पुरवल्या जातील.

२ हा निव्वळ वेडेपणा आहे हे मला समजतं पण त्याला इलाज नाही. तिची आठवण गुलाबाच्या काटेरी फांदी सारखी असूनही मी तिला माझ्या रक्तबंबाळ हृदयाशी घट्ट कुरवाळतोय.

३ लोक आपआपल्या प्रियजनांचं गुणवर्णन मुक्तकंठानं करतात कारण त्यांचे प्रियजन त्यांच्या सांनिध्यात असतात. मी काय बोलू ? कोणला आठवू ? कोणाला बोलावू ?

४ ती मला पूर्णपणे विसरली यात नवल ते काय ? मीलनाच्या उत्कट वेळी जी परक्यासारखी पाठ फिरवू शकते तिच्याकडून अंजून कसली अपेक्षा करावी ?

लिपट जाते हैं वो बिजली के डर से
इलाही ये घटा दो दिन तो बरसे - दाग़

अबू (भुवया) न संवारो, कहीं कट जाए न उंगली
नादान हो तलवार से खेला नहीं करते - अज़ात

अभी कमसिन हो, रहने दो, कहीं खो दो गे दिल मेरा
तुम्हारे ही लिये रखा है, ले लेना जवाँ होकर - दाग़

सनम सुनते हैं तेरी भी कंमर है
कहाँ है, किस तरफ़ है, और किधर है - अज़ात

उफ़ रे मरमर से तराशा हुआ शफ़फ़ाफ़ (उज्वल) बदन
देखने वाले उसे ताजमहल कहते हैं - क़तील शिफ़ाई

बहारों पे रंगत जो छाई हुई है
बदन से तुम्हारे चुराई हुई है - कलीम राही

खिलना कमकम कली ने सीखा है
उसकी आँखों की नीमख़्वाबी (अर्धोन्मीलित डोळे) से

غزل درین غزل درین غزل درین غزل درین غزل درین غزل درین غزل درین

सुदर्शन फ़ाकिर

किसी रंजिश को

किसी रंजिश को हवा दो कि मैं ज़िंदा हूँ अभी
मुझको अहसास दिला दो कि मैं ज़िंदा हूँ अभी - १
मेरे रुकने से मेरी सांस भी रुक जाएगी
फ़ासिले और बढ़ा दो कि मैं ज़िंदा हूँ अभी - २
ज़हर पीने की तो आदत थी ज़माने वालो
अब कोई और दवा दो कि मैं ज़िंदा हूँ अभी - ३
चलती राहों में यूँही आँख लगी है 'फ़ाकिर'
भीड़ लोगों की हटा दो कि मैं ज़िंदा हूँ अभी - ४

१ छे, कसलं हे निष्क्रीय जीवन ? जिवंत आहे म्हणून यंत्रवत जगायचं. आनंदाची तर नव्हेच साध्या दुःखाची ही अनुभूती नसावी ? मित्रा, सुख देऊ शकत नसल्यास दुःख तरी दे. मी जिवंत आहे ही जाणीव मला करून देण्यासाठी माझ्यावर निदान अत्याचार तरी कर.

२ जीवन अर्थशून्य असलं तरी जगतोय मी. प्रवाहाबरोबर वाहतोय मी. मला थांबवू नकोस. कारण मी थांबताच जीवन संपणार. तुला शक्य झालं तर मृत्यूलाही थोडं पुढे ढकल आणि मला एवढीच जाणीव होऊ दे की मी अजून जिवंत आहे.

३ कळायला लागल्यापासून फक्त विष टाकलं आहे लोकांनी माझ्या ओंजळीत. ते पिऊन पिऊन मी कोडगा झालोय आता. मित्रा, एखादं जालीम जहर दे रे मला आणि एवढीच जाणीव होऊ दे की जिवंत आहे अजून मी.

४ निर्जीव जीवनाच्या एकाकी वाटेत चालता चालता थकून गेलो. विश्रांतीसाठी झोपलो. घडीभर डोळा लागला तोच लोकांनी माझ्याभोवती घोळका केला, गलका केला. त्यांना वाटलं मी मेलो की काय ? मित्रा, अरे या लोकांना बाजूला सार. मला मोकळा श्वास घेऊ दे म्हणजे मी अजून जिवंत आहे याची जाणीव तरी होईल मला.

रकीब, उदू, अगूयार, किंवा गैर

एकाच स्त्रीवर प्रेम करणारे दोन प्रेमवीर एकमेकांचे रकीब असतात आणि ते एकमेकाला उदू अथवा शत्रू किंवा प्रतिस्पर्धी म्हणतात. उदूची भिती जेवढी आशिकला असते तेवढीच माशूकला ही असते. म्हणून 'अमीर मीनाई' म्हणतात -

सवाले वस्ल पर उनको उदू का ख़ौफ़ है इतना
दबे होठों से देते हैं जवाब, आहिस्ता आहिस्ता
ते पुढे असं ही म्हणतात
उदू भी वाए-किस्मत, बज़्मे-मातम में है साथ उनके
हमारे फूल में कम्बख़्त इक काँटा भी शामिल है
आणि आपल्या प्रेयसीला म्हणतात
कहते हो कि हम दर्द किसी का नहीं सुनते
मैंने तो रकीबों से सुना और ही कुछ है

ग़ालिब म्हणतात,
ज़िक्र उस परीवश का और फिर बयाँ अपना
बन गया रकीब आख़िर, था जो राज़दाँ अपना
आणि एक आशिक म्हणतो,
रफ़ीकों (मित्र) से रकीब अच्छे जो जलकर नाम लेते हैं
गुलों से ख़ार बेहतर हैं जो दामन थाम लेते हैं

लिखो सलाम गैर के ख़त में गुलाम को
बंदे का बस सलाम है, ऐसे सलाम को - मोमिन

عزّل دَرْبِنَ عَزْلٍ دَرْبِنَ عَزْلٍ دَرْبِنَ عَزْلٍ دَرْبِنَ عَزْلٍ دَرْبِنَ عَزْلٍ

सुदर्शन फ़ाकिर

कुछ तो दुनिया की इनायात ने

कुछ तो दुनिया की इनायात ने दिल तोड़ दिया
और कुछ तल्खी-ए-हालात ने दिल तोड़ दिया - १
हम तो समझे थे कि बरसात में बरसेगी शराब
आई बरसात तो बरसात ने दिल तोड़ दिया - २
दिल तो रोता रहे और आँख से आँसू न बहें
इश्क़ की ऐसी रवायात ने दिल तोड़ दिया - ३ .
वो मेरे हैं, मुझे मिल जायेंगे, आ जायेंगे
ऐसे बेकार खयालात ने दिल तोड़ दिया - ४
आप को प्यार है मुझसे कि नहीं है मुझसे
जाने क्यों ऐसे सवालात ने दिल तोड़ दिया - ५

प्रेयसीच्या घरासमोरचा दरबान, पासबान किंवा राखणदार प्रियकराचा मित्रही असू शकतो किंवा शत्रू.

बघूया शायर मंडळी काय म्हणतात ते :-

दरबाँ की यह मजाल कि यूँ रोक ले हमें
हमने तुम्हारा पास (इज़्जत), तुम्हारा अदब किया - बेखुद देहलवी
याँ आने से किस वास्ते जलता है हमारे
आशिक़ तो नहीं है कहीं, दरबान तुम्हारा - तस्कीन देहलवी
ग़ैर को आने न दूँ, तुमको कहीं जाने न दूँ
काश, मिल जाए तुम्हारे दर की दरबानी मुझे - हैरत बदायूनी
अब मैं समझा तेरे रुख़्सार पे तिल का मतलब
दौलते-हुस्न पे दरबान बिठा रखा है - अज्ञात
नहीं ये ख़ूब कि सुनते नहीं किसीकी तुम
ये देखो तो कि मैं कहता हूँ क्या, सुनो तो सही

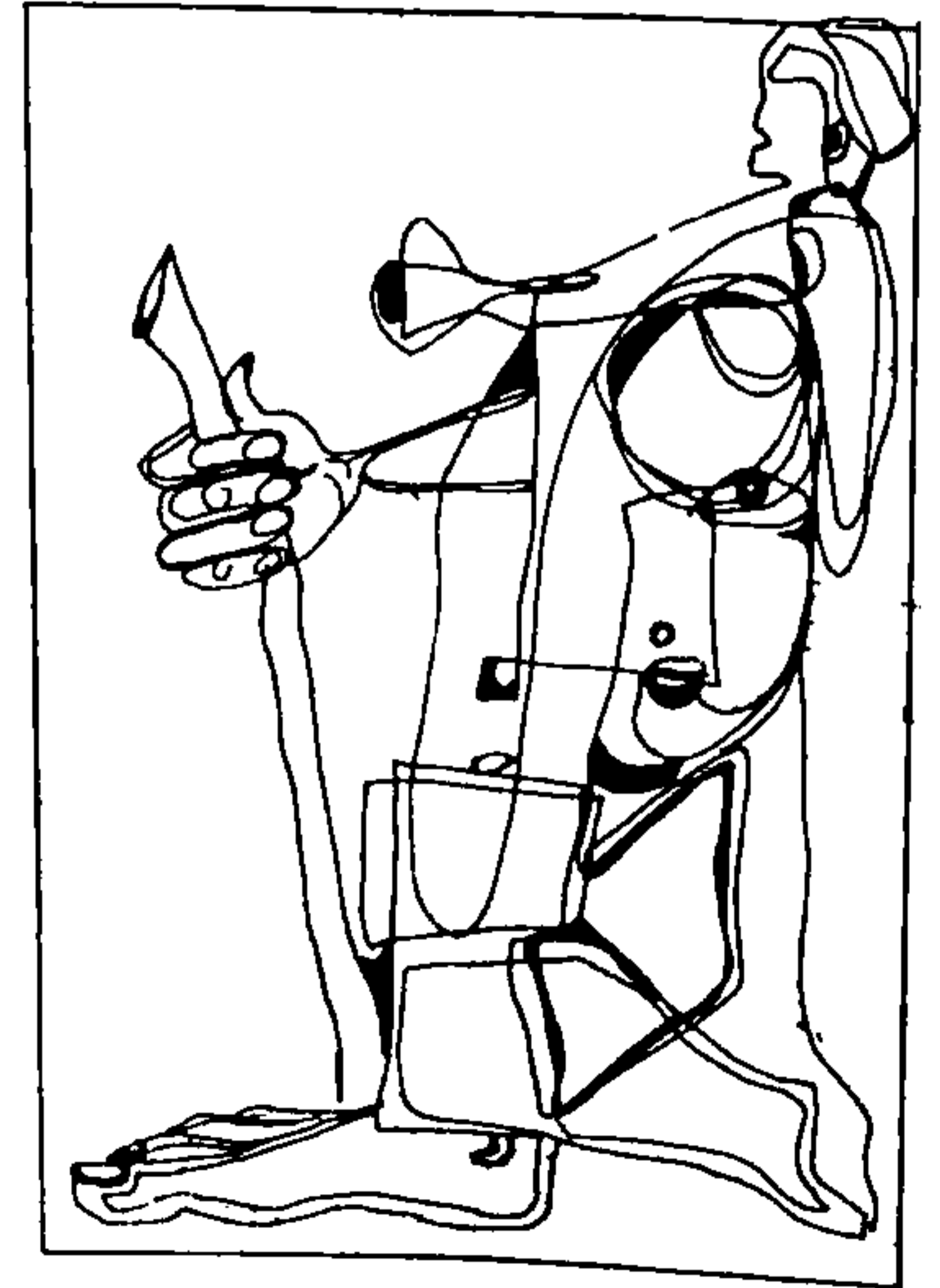
१ एक तर आजकालची माझी खालावलेली परिस्थिती, भोवतालचे प्रतिकूल वारे, जगाने आजवर दाखवलेली कृत्रिम अनुकंपा आणि खोटी माया. सांग मित्रा, हृदय प्रसन्न कसं राहणार ?

२ मला वाटायचं की श्रावणातल्या सरी केव्हांतरी बेभान बरसतील आणि माझं कोरडं मन गारेगार करतील. पण कसलं काय ? श्रावण आला पण बरसलाच नाही. यंदा मात्र श्रावण आला. पण तो नुसता कोसळला. इतका, की माझं सर्वस्व त्या महापुरात कुठं गेलं कोणास ठाऊक ? सांग मित्रा मी कसा प्रसन्न राहू ?

३ तिनं प्रतारणा करावी, माझ्या हृदयाची शकलं करावीत आणि जाता जाता माझ्याकडून शपथ घ्यावी की काहींही झालं तरी डोळ्यांत आसवांचा एक टिपूस दिसता कामा नये. सांग मित्रा, प्रेमाची रीत जर अशी असेल तर माझं काय होणार ?

४ जन्मभर एका स्वप्नातच रमत गेलो. ती माझीच आहे, मला भेटणार, माझीच होणार. अरे, स्वप्नच ते. शेवटी भंगलं. पदरी पडली नुसती निराशा.

५ तिचं माझ्यावर प्रेम आहे किंवा नाही ? ती माझ्याशी प्रामाणिक राहणार किंवा नाही ? ती प्रतारणा तर करणार नाही ना ? जन्मभर असले फालतू विचार आपल्याशीच करित राहिलो आणि तिला दुरावत गेलो. तिला स्पष्टपणे कांही विचारलंच नाही मुळी. मित्रा, आजकाल हे असलेच उलट सुलट विचार मनाला दुःखी करित असतात.

परवीन शाकिर

कू-ब-कू फ़ैल गई बात

कू-ब-कू फ़ैल गई बात शनासाई की
 उसने खुशबू की तरह मेरी पज़ीराई की -१
 कैसे कह दूं कि मुझे छोड़ दिया है उसने
 बात तो सच है मगर बात है रुसवाई की -२
 तेरा पहलू तेरे दिल की तरह आबाद रहे
 तुझपे गुज़रे न क़यामत, शबे-तनहाई की -३
 वो कहीं भी गया, लौटा तो मेरे पास आया
 बस यही बात है अच्छी, मेरे हरजाई की -४
 उसने जलती हुई पेशानी पे जब हाथ रखा
 रूह तक आ गई तासीर, मसीहाई की -५

१ आमची साथी ओळख होत नाही तोच गोष्ट अख्या शहरात पसरली. माझ्या प्रियकराने माझा स्वीकार मोठ्या रसिकतेनं केला. एखाद्या अलौकिक परिमलाचा आस्वाद जसा आपण रसिकतेनं अनुभवतो, तसा.

२ आज मात्र त्याने माझा त्याग केला आहे हे मी तुम्हाला कसं सांगू ? मी काही बोलताच बदनामी माझीच होणार.

३ तुझ्या अलौकिक व्यक्तिमत्वासारखं तुझं हृदय पण सदैव आनंदी आणि सुखी असावं हीच माझी इच्छा. विरहातल्या भयाण रात्रीतले जीवघेणे क्षण तुझ्या जीवनात कधीही न येवोत, ही माझी प्रार्थना.

४ तो दगाबाज होता. त्याने मला सदैव फसवलं. हे जरी खरं असलं तरी दरवेळेस पश्चात्ताप होताच तो माझ्या कुशीत विसावायचा आणि लहान मुलासारखा रडायचा. खरं सांगू का, त्याच्या याच गुणावर मी जीव ओवाळायची आणि सगळं सगळं विसरायची.

५ माझ्या तापलेल्या कपाळावर त्याचा गार तळहात लागताच माझं सर्वांग बहरलं, हृदय विसावलं आणि बेचैन आत्म्यास परमात्म्याचा साक्षात्कार झाला.

परवीन शाकिर

३० जुलाई ८६ रोजी टी.व्ही वर ही गज़ल मेहदी हसनने गायली. मेहदी हसन स्वरांना कुरवाळतो. त्यांच्याशी दंगा करीत नाही आणि म्हणूनच तो गायला लागला की म्हणावसं वाटतं,

“गज़लं उसने छेड़ी मुझे साज़ देना
 जरा उम्मे-रफ़ता को आवाज़ देना ”

पाकिस्तानची मशहूर शाइरा परवीन शाकिर कस्टम खात्यात कलेक्टर आहे हे ऐकून मौज वाटली. “यानी कस्टम वाले भी शाहराना नज़र रखते हैं ?” परवीनबाईंचे काही शेर प्रस्तुत करतो :-

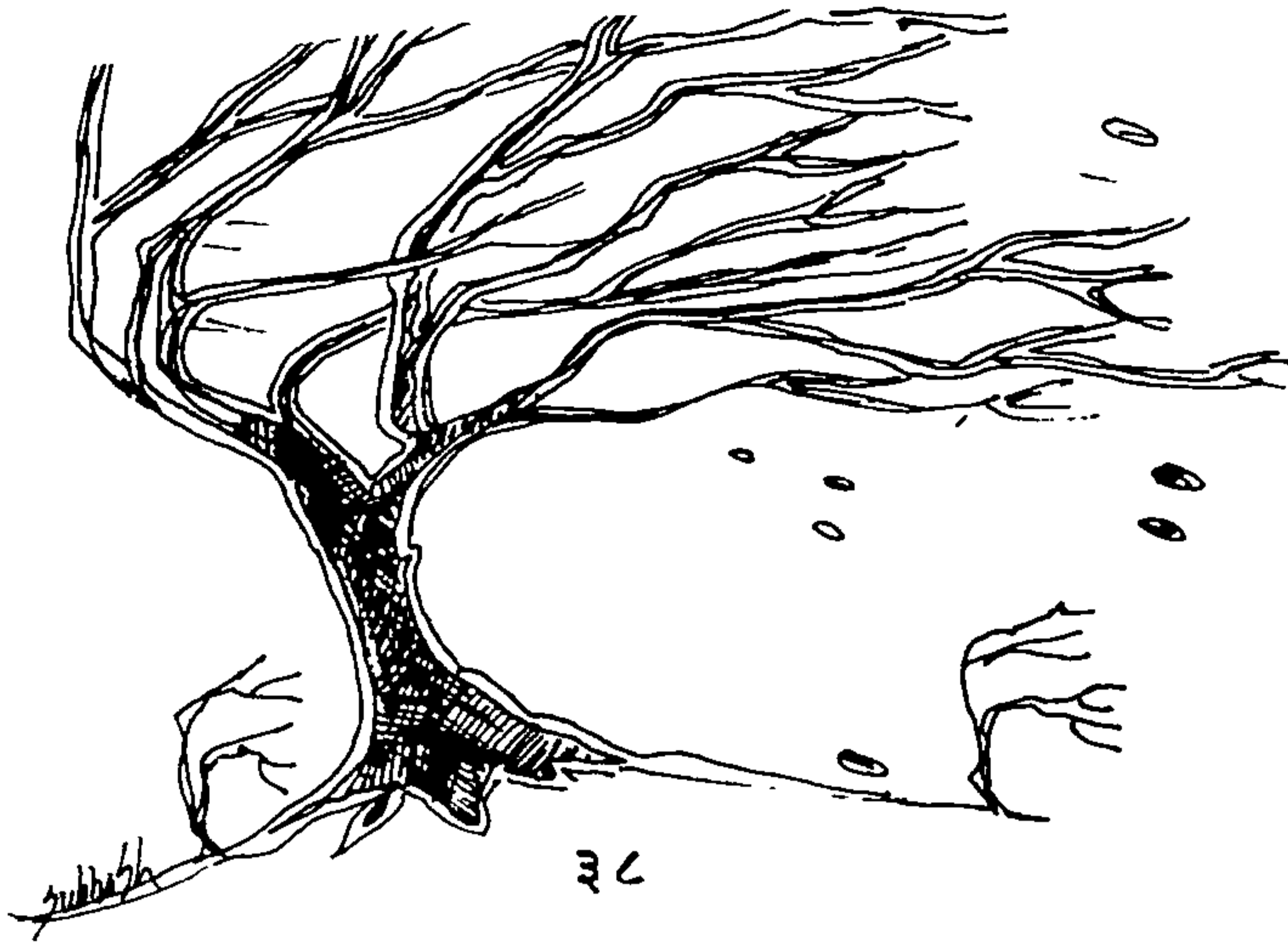
उंगलियों को तराश दूं फिर भी
 आदतन उसका नाम लिखेंगी
 घर की दीवारें मेरे जाने पर
 अपनी तनहाइयों को सोचेंगी

सूरज भी हमको झूठ कर वापस चला गया
 अब हम भी घर को लौट चलें, शाम हो चुकी

मेरे चेहरे पे गज़ल लिखती गई
 शेर कहती हुई आँखें उसकी
 फ़ैसला मौजे-हवा ने लिखा
 आंघिर्यों मेरी बहारें उसकी

धूप में बारिश होते देख के
 हैरत करने वाले,
 शायद तूने मेरी हँसी को
 छूकर कभी नहीं देखा

३८

हसरत मोहानी

कैसे छुपाऊँ राजे-ग़म

कैसे छुपाऊँ राजे-ग़म, दीदा-ए-तर को क्या करूँ
दिल की तपिश को क्या करूँ, सोजे-जिगर को क्या करूँ - १
शोरिशे-आशिकी कहाँ, और मेरी सादगी कहाँ
हुस्न को तेरे क्या करूँ, अपनी नज़र को क्या करूँ - २
ग़म का न दिल में हो गुज़र, वस्ल की शब हो यूँ गुज़र
सब ये कुबूल है मगर, ख़ौफ़े-सहर को क्या करूँ - ३
हाल था मेरा जब बतर, तब न हुई तुम्हें ख़बर
बाद मेरे हुआ असर, अब मैं असर को क्या करूँ - ४

सांग रे वेड्या मना, हे दुःख मी साहू कसे
दाटलेल्या आसवांना वाट मी देऊ कुठे
दग्ध झालेल्या जिवाला गारवा देऊ कुठे
पेटले हृदयी निखारे, सांग मी शमवू कसे - १
ती अशी लावण्य लतिका, आणि मी वेडा कवी
तीच राधा, तीच लैला, तीच माझी साजणी
प्रेम अमुचे या जगाला सांग मी दाऊ कसे
मीलनाचे स्वप्न हृदयी, सांग मी सजवू कसे - २
पोळलेल्या या मनाला शांतता आता कुठे
सोबतीला रात्र काळी, आणि ती जवळी नसे
जीवघेण्या या क्षणांना. सांग मी सोसू कसे
आणि येणाऱ्या उद्याला, सांग मी रोखू कसे - ३
रोज राती या स्मशानी, एक वेडी धावते
दाटल्या कंठातुनी ती साद मजला घालते
खाक झालेले फुलोरे सांग मी खुलवू कसे
गार झालेले निखारे सांग मी फुलवू कसे - ४
सांग रे वेड्या मना

माझ्या, "आईना-ए-ग़ज़ल" या पुस्तकाच्या प्रकाशन समारंभाच्या वेळेस कार्यक्रमाचे संचालन विंग कमांडर अशोक मोटे करित होते. उर्दू शेर चे वैशिष्ट्य सांगतांना त्यांनी जो शेर ऐकविला तो असा -

"सबकी नज़रों में हो साकी ये ज़रूरी है मगर
सबपे साकी की नज़र हो, ये ज़रूरी तो नहीं"

ते पुढे म्हणाले की 'साकी' या शब्दाला नवे नवे रूप दिल्यावर, या दोन ओळींचे वैशिष्ट्य असे काही खुलते की बस. साकी कधी कधी मैफिलीत भाषण देणारा वक्ता होतो तर कधी शाळेतला मास्तर. कधी मंदिरातला देव तर कधी मधुशाळेतली नर्तकी. कधी मुंबईतला मुख्यमंत्री तर कधी दिल्लीतला प्रधानमंत्री. साकी किती रूप धारण करू शकतो हे विधात्यालाच ठाऊक? सभागृहात एकच हंशा पिकला आणि त्यांत समारंभाचे प्रमुख पाहुणे अली सरदार जाफरी पण सामील झाले, हे सांगणे न लगे.

عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین

عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین عزائے دل و دین

शहजाद अहमद कोंपलें फिर फूट आई

कोंपलें फिर फूट आई, शाख पर कहना उसे
वो न समझा है, न समझेगा, मगर कहना उसे -१
वक्त का तूफान हर इक शौ बहा कर ले गया
इतनी तनहा हो गई है, रहगुजर कहना उसे -२
जा रहा है छोड़कर तनहा मुझे जिसके लिए
चैन ना दे पायेगा, वो सीमोजर कहना उसे -३
रिस रहा हो खून दिल से, लब मगर हंसते रहे
कर गया बर्बाद मुझको ये हुनर कहना उसे -४
जिसने जख्मों से मेरा 'शहजाद' सीना भर दिया
मुस्कुराकर आज क्या है, चारागर कहना उसे -५

पालवी फुटली जुईला सांग त्याला रे घना
तो असो धुंदीत तरीही, सांग त्याला रे घना -१
कालचक्राने मिटविले सर्व काही देखणे
पायवाटा ही विखुरल्या, सांग त्याला रे घना -२
चैन मजला कां पडावी सोनियाच्या मंचकी
कां असा तो वागला, सांग त्याला रे घना -३
शल्य हृदयी बोचरे पण हास्य अधरी देखणे
जगत आहे मी अशी हे, सांग त्याला रे घना -४
खुपसला खंजीर ज्याने खोल माझ्या अंतरी
शांत आहे अंतरी हे, सांग त्याला रे घना -५

वली दकनी

शम्सुद्दीन वली महम्मद 'वली' या कवीला उर्दू काव्याचा 'बाबा आदम' म्हणून ओळखतात. वली औरंगाबादचे रहिवासी होते आणि त्याक ाळातील, दक्षिणचे नामांकित कवी म्हणून ओळखल्या जात. अमीर खुसरो ने ज्या भाषेला जन्म दिला त्याच भाषेला अरेबिक आणि पर्शियनचा लेप लाऊन वली ने उर्दू असे म्हटले. आपल्या जीवनकाळात वली दोनदा दिल्लीला जाऊन आला. उर्दू भाषेचा जन्म जरी दिल्लीच्या आसपास झालेला असला तरी त्या भाषेची खरी प्रगती आणि उर्दू काव्याची सुरवात दक्षिणेतच झाली. औरंगजेबच्या काळात, इ.स. १७०० च्या सुमारास वली पहिल्यांदा दिल्लीला गेला. त्या वेळेस उत्तरेत फारसी भाषेचं जास्त प्रभुत्व होतं. दिल्लीत वलीचा परिचय शाह गुलशन नावाच्या वयोवृद्ध शायरशी झाला. त्यानेच वलीला ही सूचना दिली की हिन्दवी भाषेतील काव्यात पर्शियन शब्दांची, उपमा-अलंकार आणि संकेतांची (पौरणिक अथवा काल्पनिक) पेरणी करावी. वलीला ही कल्पना आवडली. इ.स. १७२४ मधे वलीने परत दिल्लीला भेट दिली. यावेळेस त्याच्या सोबत 'कलामेरेखा' हा काव्यसंग्रह पण होता. दिल्लीत वलीचं उत्स्फूर्त स्वागत झालं आणि त्याला भरपूर प्रसिद्धी मिळाली. हूळहळू वलीच्या काव्यातून हिन्दी अथवा हिन्दवी शब्द निघत गेले आणि त्यांची जागा पर्शियन शब्दांनी घेतली. वलीचा जीवनकाल ई.स. १६६८ ते १७४२, हा मानतात आणि उर्दू इतिहासकार वलीलाच उर्दू काव्याचा जनक मानतात.

वलीचे काही शेर :-

दिल छोड़ के यार, क्योंकि जावे
जख्मी है शिकार, क्योंकि जावे

अजब कुछ लुत्फ़ रखता है शबेखिल्वत में दिलबर से
सवाल आहिस्ता आहिस्ता, जवाब आहिस्ता आहिस्ता

बेवफ़ाई न कर, खुदासूँ डर
जग हंसाई न कर, खुदासूँ डर

याद करना हर घड़ी तुझ यार का
है वज़ीफ़ा (जप) मुझ दिले-बीमार का

कोई दिन गर

कोई दिन गर ज़िंदगानी और है
 अपने जी में हमने ठानी और है -१
 आतिशे-दोज़ख़ में ये गर्मी कहाँ
 सोज़े-ग़म-हाए निहानी और है -२
 बारहा देखी हैं उनकी रंजिशों
 पर कुछ अब की सरगिरानी और है -३
 देके ख़त मुंह देखता है नामाबर
 कुछ तो पैग़ामे-ज़ुबानी और है -४
 कातए-आमार हैं अक्सर नुजूम
 वो बला-ए-आस्मानी आंर है -५
 हो चुकीं 'ग़ालिब' बलाएं सब तमाम
 एक मर्गे-नागहानी और है -६

१ आम्हाला जर अज़ून एक आयुष्य देवाने दिले तर काहीतरी जगावेगळ करून दाखवण्याचा निर्धार आम्ही केव्हांच केलेला आहे.

२ माझ्या हृदयात भडकलेली आग नरकातल्या उष्णतेपेक्षा खचितच दाहक आहे. विश्वास बसत नसल्यास माझ्या हृदयावर हात ठेऊन बघा.

३ तिचे रुसणे फुगणे, तिचा राग, तिचा त्रागा, तिचे नखरे या आधी जरी पुष्कळदा बघितले असले तरी आजचा तिचा नूर काही वेगळाच दिसतोय. आज नक्कीच प्रलय होणार. ?

४ तिचे पत्र माझ्या स्वाधीन करून हा दूत माझ्याकडे असा टक लावून कां बघतोय ? तिने पाठवलेला एखादा तोंडी निरोप तर नसावा ? विचारावं का त्याला ?

५ नक्षत्रांच्या वक्रदृष्टीने माणसाचा मृत्यू ओळखतो असं म्हणतात. माझ्या प्रेयसीची नजर मात्र याहून ही जालीम असावी. धड जगू देत नाही, धड मरू ही देत नाही.

६ कविराया, आता सर्व संकटे संपली आहेत. फक्त एकच उरलंय, आणि ते म्हणजे आकस्मिक मृत्यू...

दीवानगी, जुनूने-इश्क़, जुनून

म्हणजे उन्माद, पागलपणा किंवा आवारगी. प्रेमात हवी तशी सफलता मिळत नाही. तिची भेट होत नाही. तिच्या दरबारी पत्रही पाठवण्याची सोय पण नाही. आशिक प्रेमवेडा होतो आणि उन्मादात म्हणतो -

क्या देखता है हाथ मेरा छोड़ दे तबीब (चिकित्सक)
 यों जान ही बदन में नहीं, नब्ज़ क्या चले - जौक
 सहारा सहारा, जंगल जंगल, मारे मारे फिरते हैं
 आहू, वहशी जान के हमको, साथ हमारे फिरते हैं
 हम वहाँ हैं जहां से हमको भी
 कुछ हमारी ख़बर नहीं आती - ग़ालिब
 क्या क्या हुआ है हमसे जुनूँ में न पूछिये
 उलझे कभी ज़मीं से कभी आसमाँ से हम - मजाज़

चलो अच्छा हुआ काम आ गई दीवानगी अपनी
 वगरना हम ज़माने भर को समझाने कहां जाते - क़तील शिफ़ाई
 एक जगह पे नहीं है मुझे आराम कहीं
 है अजब हाल मेरा, सुबह कहीं, शाम कहीं - असर
 जान जाती दिखाई देती है
 उसका आना नज़र नहीं आता - दाग़
 राज़े-दिल हैं पूछते और बोलने देते नहीं
 बात मुंह पे आ रही है, लब हिलाना है मना - ज़िया

इकबाल सफ़ीपुरी

कोई समझाए ये

कोई समझाए ये क्या रंग है मैखाने का
 आँख साकी की उठे, नाम हो पैमाने का -१
 गर्मिये-शम्मा का अफ़साना सुनाने वालो
 रक्स देखा नहीं तुमने अभी परवाने का -२
 चश्मे-साकी मुझे हर गाम पे याद आती है
 रास्ता भूल न जाऊं कहीं मैखाने का -३
 मंज़िले-ग़म से गुज़रना तो है आसाँ इकबार
 इश्क़ है नाम खुद अपने से गुज़र जाने का -४
 अब तो हर शाम गुज़रती है उसी कूचे में
 ये नतीजा हुआ नासेह तेरे समझाने का -५

१ चोरी करावी एकाने, शिक्षा भोगावी दुसऱ्याने. मधुशाळेच वातावरण आज खरोखरीच चमत्कारिक आहे. साकीबालेच्या धुंद कटाक्षामुळे आम्ही बेहोश होत आहोत, बदनामी मात्र अबोल बिचाऱ्या मद्यपात्राची होत आहे.

२ रात्रभर जळणाऱ्या दीपशलाकेचं कौतुक करणाऱ्यांनो, थोडं थांबा. तिच्यावर प्राण अर्पण करणाऱ्या पतंगांचं तांडव नृत्य अजून सुरू व्हायचं आहे.

३ प्रियेच्या टपोऱ्या आणि नशील्या डोळ्यांची आज सारखी आठवण होते आहे. मधुशाळेची वाट तर आज मी विसरणार नाही ना ?

४ जगातल्या सर्व दुःखांपासून सुटका मिळू शकते पण विरहाच्या दुःखापासून एकच सुटका आहे आणि ती म्हणजे मृत्यू.

५ जन्मभर बौद्धिक पाजणाऱ्या धर्मोपदेशका, बघ तुझ्या बडबडीमुळे काय झालं आहे ते. आज जीवनाची प्रत्येक सायंकाळ मधुशाळेच्या गल्लीतच व्यतीत होत आहे.

जुनून

जुनून म्हणजे उन्माद. अंगावरचे कपडे फाडून आशिक रानोमाळ भटकत असतो. घरदार उध्वस्त करून तो इश्कात वेडा होतो आणि

म्हणतो -

बक रहा हूं जुनूँ में क्या क्या कुछ
 कुछ न समझे खुदा करे कोई - ग़ालिब
 किस दर्जा तंग हूं तेरे हाथों से ऐ जुनूँ
 लाऊ कहीं से रोज़ गरेबाँ (कपडे) नए नए - आतिश
 इक बार तुझे अक्ल ने चाहा था भुलाना
 सौ बार जुनूँ ने तेरी तसवीर दिखा दी - माहिर-उल-कादरी
 क्या क्या हुआ है हमसे जुनूँ में न पूछिये
 उलझे कभी ज़मीं से कभी आसमाँ से हम - मजाज़

अब के जुनूँ में फ़ासला शायद न कुछ रहे
 दामन के चाक और गरेबाँ के चाक में - मीर
 दिले-बर्बाद में आबाद हुए इश्को-जुनूँ
 कोई बस्ती नहीं बेहतर मेरे वीराने से - दाग़
 जब तक था अपना होश, वो रहते थे दूर दूर
 अब आ गए करीब तो अपना पता नहीं - शहरयार परवाज़
 ये किस मक़ाम पे लाया जुनूँ खुदा जाने
 संभल संभल के कदम रख रहे हैं दीवाने - जौहर बिजनौरी

ऐ जुनूँ, दशत (बाळवंट) में दीवार कहां से लाऊं
 मैं तमाशा सही, बाज़ार कहां से लाऊं - शाज़ तम्कनत

दाग देहलवी

खातिर से या लिहाज से

खातिर से या लिहाज से, मैं मान तो गया
झूठी कसम से आपका ईमान तो गया -१
दिल ले के मुफ्त कहते हैं कुछ काम का नहीं
उल्टी शिकायतें हुई, एहसान तो गया -२
देखा है बुतकदे में जो ऐ शैख कुछ न पूछ
ईमान की तो ये है कि ईमान तो गया -३
अफ़शा-ए-राजे-इश्क में गो ज़िल्लतें हुई
लेकिन उसे जता तो दिया, जान तो गया -४
होशो-हवासो-ताबो-तवाँ, 'दाग' जा चुके
अब हम भी जाने वाले हैं, सामान तो गया -५

१ शेवटी मला नमतं घ्यावच लागलं. भिडेखातर म्हणा अथवा आदरभावनेने म्हणा, मला समझोता करावाच लागला. पण एक लक्षात ठेव प्रिये. तुझ्या खोट्या आणा-शपथांमुळे तू आपलं ईमान हरवलस आणि तुझ्याबाबतचा मला वाटणारा विश्वास घालवलास.

२ मी माझं हृदय तुला दिलं त्याबद्दल खरं तर तू कृतज्ञता व्यक्त करायला हवी. ते तर राहिलं दूर, तू मात्र वर म्हणतेस की छे, हे कसलं हृदय ? हे काही हृदय नाही. कसा काळ आला आहे बघा ?

३ खरं सांगतो शेख साहेब, तिच्या प्रेमात पडल्यापासून आणि मनमंदिरात तिची मूर्ती प्रस्थापित करून तिची पूजा बांधल्यापासून हृदय असं काही बहरलं आहे की धर्म आणि अंधश्रद्धेवरचा विश्वास पार उडाला आहे. मला काफिर म्हणा हवं तर, पण गोष्ट ईमानाची सांगतो साहेब.

४ मी माझं प्रेमाचं रहस्य उघडं करताच मला बरीच मानहानी सहन करावी लागली. तिच्याखातर मी सर्व निमूटपणे सहन केलं. हे सर्व तिच्यामुळेच झालं आहे आणि माझं तिच्यावर नितांत प्रेम आहे ह्या दोन्ही गोष्टी मात्र तिला पुरेपूर पटल्या आहेत

५ पंचेदियांच एक एक करून महाप्रयाण सुरू झालं आहे. शुद्ध गेली आहे, भान हरपले आहे. चला, आता या नाशवंत शरीरालाही पलीकडे घेऊन जायलाच हव. उठा, दागसाहेब, उठा.

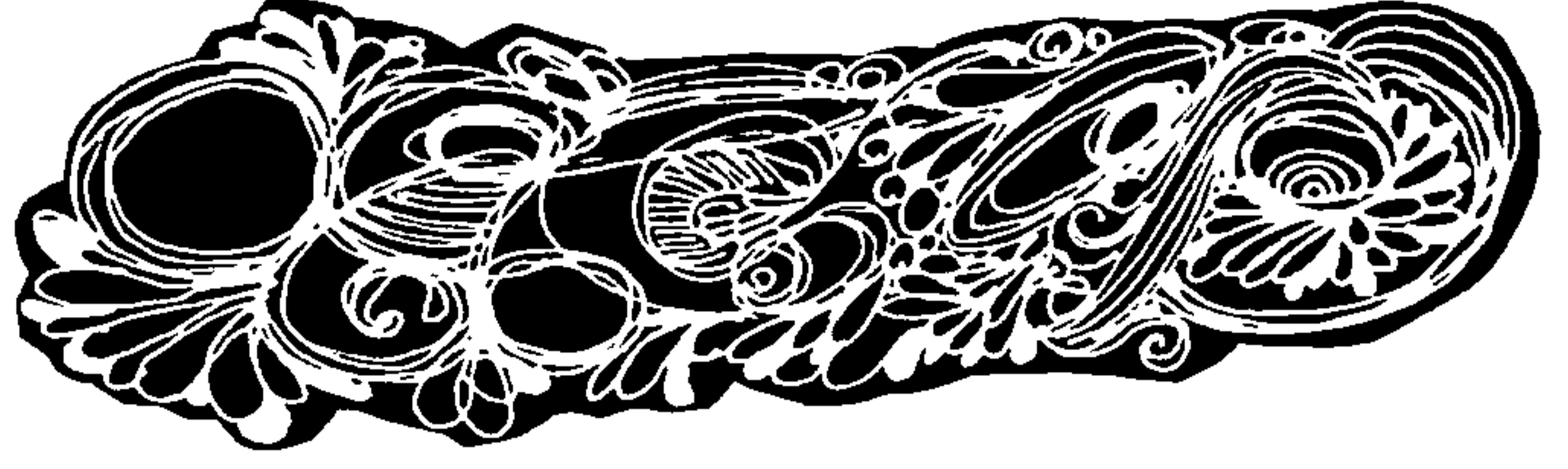
महम्मद कुली कुतुबशाह

'भूमिका' या चित्रपटात प्रीति सागर च्या आवाजात एक गाणं आहे,

"पिया बाज प्याला पिया जाए ना
पिया बाज यकतिल जिया जाए ना"

हे गाणं १६ शतकात लिहिल्या गेलं हे वाचून आश्चर्य वाटणं साहजिक आहे. गोलकुंडाचा प्रसिद्ध राजा महम्मद कुली कुतुबशाह 'मुआनी' च्या लेखणीतून हे काव्य अवतरलं आहे. १५८० ते १६११ हा काळ कुली कुतुबशाहचा होता. हा उर्दूचा पहिला कवी आहे ज्याचं काव्य, सर्वप्रथम, पुस्तकरूपात संकलित होऊन प्रसिद्ध झालं. भाषेत प्रौढता, सुंदर हस्ताक्षर आणि निसर्गावर कविता रचणारा कवी म्हणून याचा लौकिक होता. याच्या कवितेत निव्वळ पर्शियन साहित्याच अनुकरण नसून हिन्दी किंवा हिन्दवी भाषेचा, ईशस्तवनाचा, हिन्दू शूरवीरांचा, पौराणिक कथा-कहाण्यांचा आणि निसर्गाचा आविष्कार आढळून येतो.

या कवीने आपल्या काव्याचं संकलन करून उर्दू भाषेला आणि काव्याला एक योग्य वळण दिलं जेणेकरून या भाषेला एक विशिष्ट साहित्यिक स्वरूप लाभलं. हीच परंपरा पुढे मीर, सौदा, अनीस, दबीर, जौक, गालिब इत्यादी शायरांनी चालवली आणि वृद्धिगत केली.

शकील बदायूनी

खुश हूँ कि

खुश हूँ कि मेरा हुस्ने-तलब काम तो आया
खाली ही सही, मेरी तरफ़ ज़ाम तो आया -१
काफ़ी है मेरे दिल की तसल्ली को यही बात
आप आ न सके, आपका पैग़ाम तो आया -२
अपनों ने नज़र फ़ेरी, दिल ने तो दिया साथ
दुनिया में कोई दोस्त मेरे काम तो आया -३
वो सुबह का अहसास हो या मेरी कशिश हो
डूबा हुआ ख़ुशीद सरे-बाम तो आया -४
लोग उनसे ये कहते हैं कि कैसे हैं 'शकील' आज
इस हुस्न के सदक़े में मेरा नाम तो आया -५

१ मला आनंद एवढाच की माझ्या प्रेमाराधनेला अखेर फळ
आलं. रिकामा कां होईना, पुढ्यात चषक तर आला ?

२ माझ्या तळमळणाच्या मनाला आता खचितच आराम पडेल.
तू नसलीस तरी तुझा कुशल समाचार तर मिळाला.....

३ सगळे परके झाले. हृदय मात्र शेवटपर्यंत सोबत राहिलं,
सदैव धीर देत राहिलं. या जगात खरा मित्र कोण याची प्रचीती मला
तेव्हां आली.

४ कोणास ठाऊक तो आभास पहाटेचा होता की माझ्या
प्रेमाकर्षणाचा ? घरात गेलेली तू परत गच्चीवर आलीस. क्षणभर
वाटलं अस्ताचलाला गेलेला सूर्य उदयास आला की काय ? छे, प्रकाश
तुझ्या रूपाचा होता. तुझ्या लावण्यासमोर सूर्यप्रकाश म्हणजे ... ?

५ लोक सहसा विचारतात, "काय शकील, कस काय चाललं
आहे ?" मी म्हणतो, "आनंदात चाललय. प्रेमाच्या खैरातीत आणि
तिच्या प्रियकरांच्या यादीत माझं नाव लिहिल्या गेलं आहे म्हणे."

महब्बत, इश्क, उत्फत

इश्क पर ज़ोर नहीं है ये वो आतिश 'ग़ालिब'
कि लगाये न लगे और बुझाये न बने
शायद इसी का नाम महब्बत है 'शेफ़्ता'
इक आग सी है सीने के अंदर लगी हुई - शेफ़्ता
कभू रोना, कभू हंसना, कभू हैरान हो रहना
महब्बत क्या भले-चंगे को दीवाना बनाती है - मीर दर्द
कुछ हकीकत न हो महब्बत की
नशशा सा एक ज़रूर रहता है - सागर निज़ामी
महब्बत इस तरह मालूम हो जाती है दुनिया को
कि ये मालूम होता है, नहीं मालूम होती है - अख़्तर शीरानी

इश्क दिल में रहे तो रुसवा हो (बदनाम)
लब पे आये तो राज़ हो जाए - फ़ैज़
ऐ दोस्त, मेरे सीने की धड़कन तो देखना
वो चीज़ तो नहीं है, महब्बत जिसे कहते हैं -अदम
वो कौन थे जो इश्क को इक खेल जान कर
खेले भी और चल भी दिए, जीत-हार कर - हफ़ीज़ जालंधरी
ये सानिहा (घटना) भी महब्बत में बारहा (अनेकदा) गुज़रा
कि उसने हाल भी पूछा तो आँख भर आई - नासिर काजमी
इश्क जब तक न कर चुके रुसवा (बदनाम)
आदमी काम का नहीं होता - जिगर

عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین عزراؤ دین

अली जलीली

खुशी ने मुझको ठुकराया

खुशी ने मुझको ठुकराया है तो दर्दो-ग़म ने पाला है
गुलों ने बेरुखी की है, तो काँटों ने संभाला है -१

महबूत में खयाले-साहिलो-मंज़िल है नादानी
जो इन राहों में लुट जाए, वोही तकदीर वाला है -२

चरागाँ कर के दिल बहला रहे हो क्या जहाँ वालो
अंधेरा लाख रौशन हो, उजाला फिर उजाला है -३

कनारों से मुझे, ऐ नाखुदाओ दूर ही रखना
वहाँ लेकर चलो, तूफ़ाँ जहां से उठने वाला है -४

नशोमन ही के लुट जाने का ग़म होता तो क्या ग़म था
यहां तो बेचने वालों ने गुलशन बेच डाला है -५

१ आजवर माझ्या नशीबी सुखं आली नाहीत. नशीबानं मला
सदैव लाथाडलंच. दुःखांनी मात्र सतत कुरवाळलं आहे, हे कसं विसरू
? नखरेल फुलांनी जरी पाठ दाखवली तरी काट्यांनी गोंजारलं आहे
मला.

२ प्रेमाची परिणती एका विशिष्ट चाकोरीतून जाऊन सदैव
सुखद व्हावी हा विचार माझ्या मते वेडसर आहे. या मार्गात सर्वस्व
पणाला लावून हारणाराच खरा नशीबवान असतो.

३ अरे मानवा, या काळोख्याराती खोट्या आशेची पणती
पेटवून तू कसला आनंद लुटतोयस ? अरे वेड्या, असल्या असंख्य
पणत्या जरी तू पेटवल्यास तरी सूर्याच्या एका कवडस्याची ही त्या
बरोबरी करू शकणार नाही हे लक्षात असू दे.

४ बा नावाड्या, आपली नाव किनाऱ्यापासून थोड्या अंतरावर
असू दे. अरे आपल्याला नियतीशी झगडायचंय. दूर कुठं तरी प्रचंड
वादळ उठलंय म्हणे. चल, जाऊ या तिथं आणि आजमावू आपलं
नशीब.

५ अरे खुळ्या, दोन चार घरटीं उध्वस्त झाल्याचं एवढं काय
मनाला लाऊन घेतोस ? अरे त्या निर्मम राखणदाराने ही संपूर्ण बाग
एका पारध्यास विकली आहे म्हणे.

आशियाना

उर्दू शायरीत आणि ग़ज़लमधे काही शब्द बरेच येतात, वारंवार येतात. त्यातील एक शब्द म्हणजे आशियाना, नशोमन, घरीं दा म्हणजेच
घरटे किंवा घर. बहरलेल्या उद्यानात कवीच्या या लहानश्या घरट्यावर अनेकांची वाइट नजर असते. कवी आपलं घरटं अत्यंत कष्टाने आणि
मेहनतीने तयार करतो आणि म्हणतो -

हमने अपने आशियाने के लिए
जो चुभें दिल में, वही तिनके लिए - वहीदुद्दीन वहीद
बाग़बाँ ने आग दी जब आशियाने को मेरे
जिनपे तकिया (भरवसा) था वही पत्ते हवा देने लगे - साकिब लखनवी
अंधेरा देखते ही गुलिस्ताँ में
लगा दी आग मैंने आशियाँ ने में - कबी टोंकवी

बहाना मिल न जाए बिजलियों को टूट पड़ने का
कलेजा काँपता है आशियाँ को आशियाँ कहते - असर लखनवी
ये सोचते रहे और बहार ख़त्म हुई
कहां चमन में नशोमन बने, कहां न बने - असर लखनवी
क्या बतायें कि इस चमन के बीच
कहीं अपना भी आशियाना था - असर

हमने बना लिया है नया फिर से आशियाँ
जाओ ये बात फिर किसी तूफ़ान से कहो - क़तील शिफ़ाई

सैफुद्दीन 'सैफ'

गर्चे सौ बार

गर्चे सौ बार ग़मे-हिज्र से जाँ गुज़री है
फिर भी जो दिल पे गुज़रनी थी, कहाँ गुज़री है -१
आप ठहरे हैं तो ठहरा है निज़ामे-आलम
आप गुज़रे हैं तो एक मौजे-रवाँ गुज़री है -२
होश में आये तो बतलाए तेरा दीवाना
दिन गुज़ारा है कहाँ, रात कहाँ गुज़री है -३
हथ के बाद भी दीवाने तेरे पूछते हैं
वो क़यामत जो गुज़रनी थी, कहाँ गुज़री है -४

१ वियोगाचे आघात या हृदयाने आजवर अनेकदा झेलले असले तरी तो खरा आघात व्हायचा आहे जो अजून कुठं झाला आहे. बघा, मी जिवंत आहे अजून.

२ ती मदालसा चालता चालता क्षणभर थांबली. अहो काय आश्चर्य, सगळा निसर्गच थांबला, पृथ्वी थांबली आणि नक्षत्र थबकले. मात्र तिने परत पाऊल उचलताच, प्रलयाची एक लाट गतिमान झाली.

३ मित्रा, आधी शुद्धीवर तर येऊ देत ? मग आम्ही सांगू की आमची रात्र कशी गेली आणि आम्ही दिवस कुठे घालवला.

४ ती थांबताच पृथ्वी थांबली, ती जाताच प्रलय आला. पण तिचे आशिक मात्र अजून विचारताहेत की प्रलय कधी आला होता हो?

हथ, क़यामत, महशर, हथो-क़यामत, हथो-नथ

म्हणजेच प्रलय आणि त्यानंतरचा निवाड्याचा दिवस. या दिनी खुदा प्रत्येकाच्या पाप-पुण्याचा हिशेब करून योग्य तो निकाल देईल आणि फ़ैसला करील असा समज आहे. प्रलय, हथ, क़यामत या संकेतांचा आधार घेऊन उर्दू शायर खूप खूप बोलून जातो. उदाहरण बघा -

जिंदगी तक हैं क़यामत के ये सारे झगड़े
मुझको क्या ग़म है अगर हथ हुआ मेरे बाद-आतश
याँ वो ले-दे हुई आकर कि इलाही तौबा
हम तो समझे थे कि महशर में तमाशा होगा
हथ के दिन मेरी चुप का माजरा
कुछ न कुछ तुमसे भी पूछा जाएगा - हफ़ीज़
उठो, वगर्ना हथ नहीं होगा फिर कभी
दौड़ो, ज़माना चाल क़यामत की चल गया - इक़बाल
जी उठे हथ में फिर जी से गुज़रने वाले
याँ भी पैदा हुए फिर आप पे मरने वाले - रियाज़
हथ में मेरा लहू छुपता तो आख़िर किस तरह
आप भी भूले न थे, मुझको भी कुछ कुछ याद था

ग़ज़ब किया, तेरे वादे पे एतिबार किया
तमाम रात क़यामत का इतिज़ार किया - दाग़
हथ में इन्साफ़ होगा बस यही सुनते रहो
कुछ यहां होता रहा है कुछ वहां हो जाएगा
महशर में इक सवाल किया था करीम ने
मुझसे वहां भी आपकी तारीफ़ हो गई - अदम
हम हथ में गए मगर कुछ न पूछिये
वो जानबूझ कर वहां अंजान बन गए - अदम
ख़ुदा के सामने भी चल गए हम चाल महशर में
बजाए नामा-ए-आमाल, (जीवनगाथा) दिल की दास्ताँ रख दी - सीमाब
ऊंचे ऊंचे मुजरिमों की पूछ होगी हथ में
कौन पूछेगा मुझे मैं किन गुनहगारों में हूँ - अज़ात

असगर सलीम

गुलशन गुलशन

गुलशन गुलशन शोला-ए-गुल की,

जुल्फे-सबा की बात चली

हफ़े-जुनू की बंदे-गिराँ की जुल्मो-सज़ा की बात चली

ज़िदाँ ज़िदाँ शोरे-जुनूँ है

मौसमे-गुल के आने से

महफ़िल महफ़िल अबके बरस, अरबाबे-वफ़ा की बात चली

अहदे-सितम है,

देखें हम आशुफ़्ता सरोँ पर क्या गुज़रे

शहर में उसके बंदे-क़बा की, रंगे-हिना की बात चली

एक हुआ दीवाना,

इक ने सर तेशे से फोड़ लिया

कैसे कैसे लोग थे जिनसे, रस्मे-वफ़ा की बात चली

१ लवकरच वसंताच आगमन होणार. कळ्या-फुलांवर कैफ चळणार. नवरसांची आणि रंगाची नुसती लयलूट होणार. यौवन मुसमुसणार, प्रणय बहरणार, गजरा फुलणार आणि तिच्या केशकलापाला चुंबून येणारा वारा आसमंत सुरभित करणार. मात्र या नगरातल्या रसिक आशिकांच्या पायात मात्र बेड्या पडणार आणि त्यांना अंधार कोठडीत डांबण्यात येणार. कोणास ठाऊक हे वेडे उन्मुक्त प्रियकर मग काय करणार ?

२ आणि वसंत आला. नाचत बागडत आला. कळ्या लाजल्या, गुलाब रंगला आणि यौवन उफाळून बहरला. कैदखान्यात गदारोळ झाला. माथेफिरू प्रियकरांनी पायातल्या बेड्या झुगारून बंड पुकारलं आणि स्वातंत्र्य मिळवलं. त्यांना त्यांची सखी मिळाली. नगरात जल्लोष झाला. माथेफिरू प्रेमीयुगलांचा, ज्यांना आधी लोक नावं ठेवायची, जयजयकार झाला. अखेर प्रेमाचा विजय झाला.

३ आता नगरात वसंतोत्सव आहे. गोष्टी कसल्या तर रूपाच्या आणि सौंदर्याच्या. गप्पा कसल्या तर तिच्या भरजरी कपड्यांच्या, हातावरील मेंदीच्या आणि कंचुकीच्या अवखळ गाठीच्या. आधीच आशिक आणि आता तर उन्मादात बहकलेले ? बघावं, या वेड्या माथेफिरू प्रेमीजनांच्या नशीबात आता काय लिहिलं आहे ते ?

४ होय, प्रेमाच्या सफलते-विफलतेविषयी बोलताच दोन व्यक्ती चटकन नज़रे समोर येतात. एक मजनु, जो वेडा झाला आणि अरण्यात निघून गेला आणि दुसरा फ़रहाद, ज्याने कुदळ उचलली आपलं डोकं फोडलं आणि 'हाय शीरी' म्हणत डोळे मिटले. कसं असेल ते प्रेम आणि असे असतील ते वेडे आशिक ?

शहंशाहे-गज़ल मेहदी हसन

मेहदी हसन, या पाकिस्तानच्या गज़ल गायकाला न ओळखणारा गज़ल रसिक विरळाच. मेहदी साहेब मूळ राजस्थानचे. लहानपणापासून शास्त्रीय संगीताचा रियाज केल्यामुळे आवाजाला विलक्षण शिस्त लागली आहे. गज़ल गायकीचा जुना अंदाज सोडून या कलाकाराने गज़ल शास्त्रीय संगीत आणि यथोचित रागांच मिश्रण करून गाण्यास सुरवात केली. बघता बघता प्रचंड प्रतिसाद मिळाला. गज़ल गायनाची ही तऱ्हा एक 'फॅशन' झाली. दुसरे गायक कलाकारही तेच करायला लागले.

मेहदी हसनचं सर्वात मोठं वैशिष्ट्य म्हणजे या कलावंतानी उस्ताद शायरांच्या जुन्या पण सदाबहार गज़ला खूप गायिल्या आहेत. मेहदीची एक एल.पी. ध्वनिमुद्रिका गज़ल शौकीन मंडळींना अवीट मेजवानीच आहे. वर नमूद केलेली गज़ल त्या पैकी एक आहे. पाकिस्तानच्या या गुणी कलावंताला 'शहंशाहे-गज़ल' हा किताब मिळाला आहे.

फ़ैज़ अहमद 'फ़ैज़'

चन्द रोज़ और मेरी जान

चन्द रोज़ और मेरी जान, फ़क़त चन्द ही रोज़
 जुल्म की छांव में दम लेने पे मजबूर हैं हम
 और कुछ देर सितम सह लें, तड़प लें, रो लें
 अपने अज्दाद की मीरास है, माज़ूर हैं हम
 जिस्म पर क़ैद है, जज़्बात पे ज़ंजीरें हैं
 फ़िक्र महबूस है, गुफ़्तार पे ताज़ीरें हैं
 अपनी हिम्मत है, कि हम फिर भी जिये जाते हैं
 ज़िन्दगी क्या किसी मुफ़िलस की क़बा है जिसमें
 हर घड़ी दर्द के पेवन्द लगे जाते हैं
 लेकिन अब जुल्म की मीआद के दिन थोड़े हैं
 इक ज़रा सब्र, कि फ़रियाद के दिन थोड़े हैं
 अर्सा-ए-दहर की झुलसी हुई वीरानी में
 हमको रहना है पे यूं ही तो नहीं रहना है
 अजनबी हाथों का बेनाम गिराँबार सितम
 आज सहना है, हमेशा तो नहीं सहना है
 ये तेरे हुस्न से लिपटी हुई आलाम की गर्द
 अपनी दोरोज़ा जवानी की शिकस्तों का शुमार
 चांदनी रातों का बेकार दहकता हुआ दर्द
 दिल की बेसूद तड़प, जिस्म की मायूस पुकार
 चन्द रोज़ और मेरी जान, फ़क़त चन्द ही रोज़

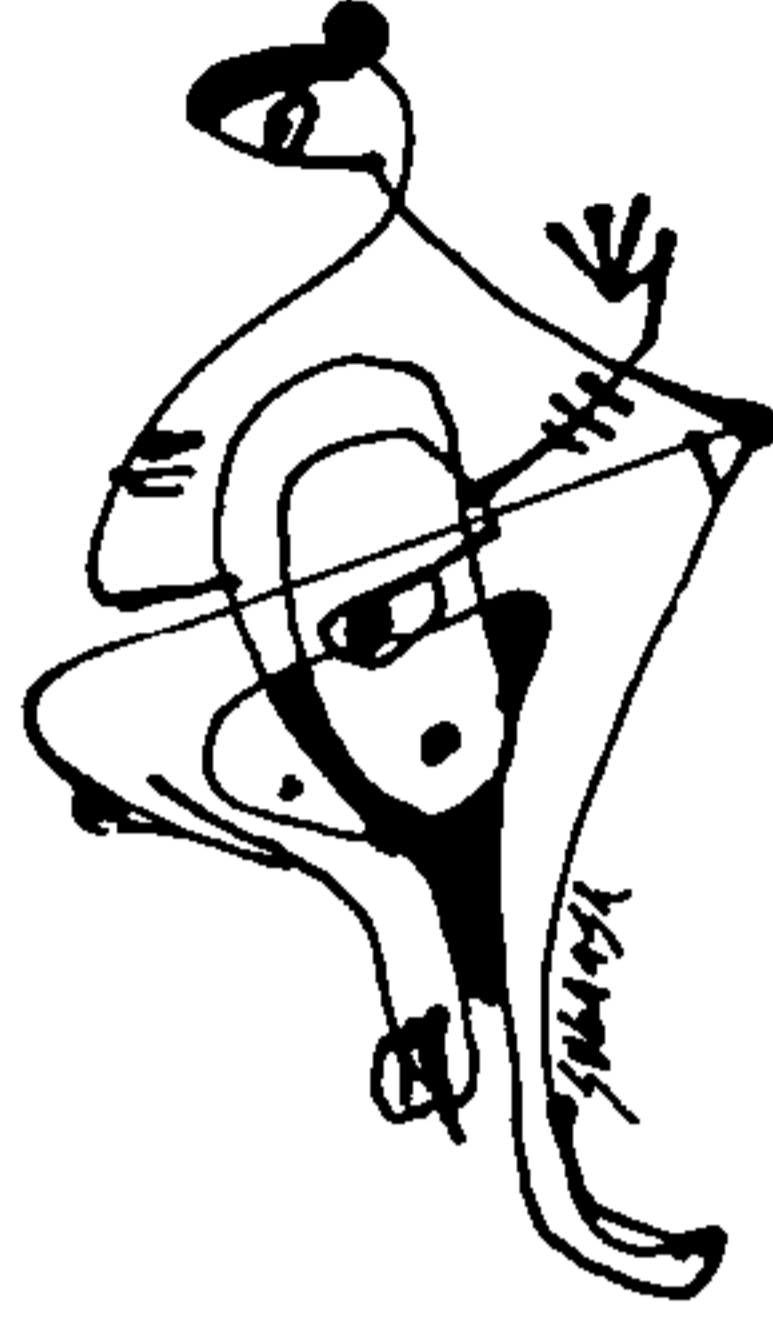
कर रहा था ग़मे- जहाँ का हिसाब।
 आज तुम याद बेहिसाब आए।।

'फ़ैज़'

फ़ैज़ अहमद

जन्म - १९१२ सियालकोट

मृत्यु - २०-११-१९८४ लाहौर

सागर सिद्दीकी

चरागे-तूर जलाओ

चरागे-तूर जलाओ, बड़ा अंधेरा है
जरा नकाब उठाओ, बड़ा अंधेरा है - १
मुझे खुद अपनी निगाहों पे एतिमाद नहीं
मेरे करीब न आओ, बड़ा अंधेरा है - २
वो जिनके होते हैं खुशीद आस्तीनों में
उन्हें कहीं से बुलाओ, बड़ा अंधेरा है - ३
अभी तो सुबह के माथे का रंग काला है
अभी फरेब न खाओ, बड़ा अंधेरा है - ४

१ मित्रा, नेत्रज्योती तर हरवली आहेच, प्राणज्योत पण हळूहळू विझायला आली आहे. सभोवार अंधार आहे. जीवघेणा काळाकभिन्न अंधार. कां रे, तुला खरच कां वाटतं की तुझ्या मित्राच्या जीवनात प्रकाश यावा ? मग एक काम कर. येशू ख्रिस्ताने सिनाई पर्वतावर जो दैवी प्रकाश बघितला होता तो तरी आण अथवा माझ्या प्रेयसीला तरी सांग की एकदा चेहऱ्यावरील अवगुंठनसारून माझ्या समोर ये.

२ मित्रा, तू मात्र जवळपास राहू नकोस. माझ्या हृदयेश्वरीचं दिव्य रूप समोर येताच अंधःकार दूर होणार आणि मला दृष्टी लाभणार. माझ्या नजरेत कुठली शक्ती संचारणार याचा मला भरवसा नाही. अरे, तू हकनाहक जळून भस्मसात व्हायचा. बाबा रे, तू आपला दूरच असलेला बरा.

३ मित्रा, काय म्हणालास ? काहीच शक्य नाही ? सिनाई पर्वतावरील प्रकाश तर सोडाच, ती, माझी प्रेयसी पण येणार नाही म्हणतोस ? अरेरे. किती दुर्दैवी मी. बरं, असं कर, एखादा सिद्धपुरुष, महात्मा किंवा दैवी गुण असलेला वाटाड्या तरी घेऊन ये. अरे दोस्ता असा एखादा शोध ज्याच्या मुठीत सूर्याचं तेज बंदिस्त आहे. काही तरी कर, लवकर. अंधःकार खरोखरीच जीवघेणा आहे रे.

४ मित्रा, तू तरी हुरळू नकोस. अरे, अजून कोणीही आलेलं नाही. प्रकाशाची इवलीशी चाहूल देखील लागली नाही अजून. पूर्वेचं कपाळ अजून काळंशार आहे. सूर्य उगवायला अजून खूप उशीर आहे. शांत हो मित्रा, शांत हो. अंधार जिवंत आहे अजून.

इंतिजार

दिया खामोश है, लेकिन किसी का दिल तो जलता है
चले आओ जहां तक रौशनी मालूम होती है - नुशूर वाहिदी
अब इन हुदूद में (अवस्था) लाया है इंतिजार मुझे
वो आ भी जाएं, तो आये न एतिबार मुझे - खुमार बाराबंकवी
आज तो दर्दे-हिज (वियोगाचं शल्य) भी कम है
आज तो कोई आया होता - फिराक
हम इंतिजार करेंगे तेरा कयामत (प्रलय) तक
खुदा करे कि कयामत हो, और तू आए - साहिर
न कोई वादा, न कोई यकीं, न कोई उम्मीद
मगर हमें तो तेरा इंतिजार करना था - फिराक

ये कह कर हम दिल को बहला रहे हैं
वो अब चल चुके हैं, वो अब आ रहे हैं - जिगर
रहती थी उनकी याद वो रातें किधर गईं
अब मुझको इंतिजार है, उस इंतिजार का - दाग
मौत का इंतिजार बाकी है
आपका इंतिजार था, न रहा - फानी
तमाम उम्र तेरा इंतिजार कर लेंगे
मगर ये रंज रहेगा कि जिंदगी कम है - शाहिद सिद्दीकी
कोई आया न आयेगा लेकिन
क्या करें, गर न इंतिजार करें - फिराक

सुदर्शन फ़ाकिर

चरागो-आफ़ताब गुम

चरागो-आफ़ताब गुम, बड़ी हसीन रात थी
 शबाब की नक़ाब गुम, बड़ी हसीन रात थी -१
 मुझे पिला रहे थे वो कि खुद ही शम्मा बुझ गई
 गिलास गुम, शराब गुम, बड़ी हसीन रात थी -२
 लिखा था जिस किताब में कि इश्क़ तो हराम है
 हुई वही किताब गुम, बड़ी हसीन रात थी -३
 लबों से लब जो मिल गए, लबों से लब जो सिल गए
 सवाल गुम, जवाब गुम, बड़ी हसीन रात थी -४

नज़ाकत

प्रेयसीचे नखरे, हावभाव, कटाक्ष, चालणे, बोलणे, मुरकणे या सर्व गुणांना उर्दू शायर नज़ाकत हे विशेषण लावतो आणि म्हणतो :-

आईने में वो अपनी अदा देख रहे हैं
 मर जाए कि जी जाए कोई, उनकी बला से - शकील
 एक हलका सा तबस्सुम, एक गहरा सा खुमार
 हाय वो आँखें कि तारे देखते हों कोई ख़ाब - जाँनिसार अख़्तर
 सुबहदम जुल्फ़ें न यूं बिखराइए
 लोग धोका खा रहे हैं शाम का - शरर बलियावी
 सावन तेरी जुल्फ़ों से घटा मांग के लाया
 बिजली ने चुराई है तड़प तेरी नज़र से - शकील
 आये जो मेरे पास मुंह फेर के बैठे
 ये आज नया आपने दस्तूर निकाला - जुरअत

ये नाज़े-हुस्न तो देखो कि दिल को तड़पाकर
 नज़र मिलाते नहीं, मुस्कुराये जाते हैं - जिगर
 झुकती है निगाह उसकी मुझसे मिलकर
 दीवार से धूप उतर रही है गोया - जोश
 जनाज़ा रोक के मेरा वो इस अंदाज़ से बोले
 गली हमने कही थी, तुम तो दुनिया छोड़े जाते हो - सफ़ी
 जनाज़े को मेरे वो रुकवा के बोले
 ये लौटेंगे कब, और कहां जा रहे हैं - अल्ताफ़
 जाना जाना, जल्दी क्या है, इन बातों को जाने दो
 ठहरे ठहरो, दिल तो ठहरे, मुझको होश तो आने दो

१ कसं-वर्णन करू मित्रा ? खरच ती एक अविस्मरणीय मधुर रात्र होती. एकांत आणि आम्ही दोघं. ती लाजरी बुजरी घाबरलेली मी धीट. अचानक अंधार झाला. ती मला बिलगली. डोईवरचा पदर अलगद सरकला. परिसर उजळला तो तिच्या सौंदर्याने. अशी विलक्षण रात्र होती मित्रा.

२ माझा खोडसाळपणा वाढतच होता आणि खूप मद्य पाजून मला बेहोश करावं असा तिचा डाव होता. मी बेहोश झालो ही असतो कदाचित पण तिचा हा कट त्या दिव्याला कळला. अचानक तो विझला आणि त्या काळोखात पेला गायब, सुरई गायब आणि मद्यही गायब. अशी मधुर रात्र होती मित्रा.

३ तिचा विरोध, तिचा नकार चालूच होता. म्हणाली, "हे बघा, हे प्रेम, ही मुहब्बत, हे असलं सगळं पाप आहे बरं का ? त्या पवित्र पुस्तकात लिहलंय म्हणे." मी म्हणालो, "बघू तरी ते पुस्तक ?" खूप खूप शोधलं विचारीनं पण मद्याच्या पेल्यासोबत ते पुस्तक पण केव्हांच पसार झालं होतं.

४ तरी तिची बडबड थांबेना, 'अहो असं काय करता, ऐका की, इत्यादी इत्यादी.' आता एकच उपाय होता. तिला घट्ट कवटाळले आणि पुटपुटणारे ते आरक्त ओठ घट्ट शिवले माझ्या ओठांनी. प्रश्नही गायब, उत्तरही गायब. अशी धुंद रात्र होती ती.

عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة و عزلة

१ कुठं तरी एकांतात, प्रेमविहळ होऊन अहोरात्र ढळलेली आसवं आणि त्या सोबतच आपल्या प्रणयाचा तो धुंद मोसम. आठवतंय सखी, सगळं आठवतंय.

२ तू भेटताच आनंदातिरेकानं बेभान होऊन माझा किंचित खोडसाळपणा आणि त्याच क्षणी तुझं लटक्या रागानं इश्श म्हणणं. आठवतंय सखी, सगळं आठवतंय.

३ लोकांच्या नजरा चुकवीत, लपत छपत भेटण्याची आपली ती गुप्त जागा. आठवते तुला ? काळ लोटला, पण ती जागा, आठवतंय मला, सगळं आठवतंय.

४ नेहमी मध्ये येणारा तो पडदा एका झटक्यात दूर सारून अचानक तुझ्या पुढ्यात येणारा मी आणि 'या अल्लाह' म्हणून ओळणीने तोंड लपवणारी तू. आठवतंय सखी, सगळं आठवतंय.

५ आपली भेट होताच माझ्या हृदयांत उसळणाऱ्या बेचैनीच्या अगणित लाटा आणि उठतां जागतां मनात रुंजी घालण्याच्या आपल्या मीलनाच्या सुखद लहरींचं नर्तन, सगळं आठवतंय सखी, सर्व आठवतंय.

६ तू गाढ झोपेत आहेस असं समजून तुझ्या नाजूक गोऱ्या पावलांचं चुंबन घेण्याचा निर्धार करून पुढे सरसावणारा मी आणि खोडसाळपणे, त्याच क्षणी एका झटक्यात कूस बदलणारी तू. आठवतंय सखी, सगळं आठवतंय.

७ घरच्या मंडळींच्या आणि परक्यांच्या नजरा चुकवीत त्यांच्या मर्जीविरुद्ध लपत छपत रात्री मला भेटण्याचं धाडस करणारी तू. आठवतंय सखी, सर्व आठवतंय.

८ कधी कधी मला रुसलेला किंवा खिन्न बघून तुझं लाडात येऊन मला खुलवणं आणि मी खुलताच तुझं रुसणं. सर्व सर्व आठवतंय मला.

९ ती दुपार, ते ऊन, ती तापलेली फरशी आणि माझ्या भेटीसाठी अनवाणी धावत येणारी आतुरलेली तू. आठवतंय मला, सारं सारं आठवतंय.

१० क्वचितच आपल्याला हवा तसा एकांत मिळायचा. अशावेळेस भावना अनावर होत. वासना सळसळत असे. पण आपण दोघांनी प्रेमाचं पावित्र्य राखण्याचा केलेला निर्धार आपल्या मनावर संयमाचं पांघरूण घालत असे. आणि मग हृदयात उफाळलेला प्रणय आणि नेत्रात तराळलेले स्वप्न शब्दरूपाने सजीव होत असत. आठवतंय. सारं काही आठवतंय.

११ मीलनाच्या रात्री, चुकून, माझ्या तोंडून ताटातुटीची गोष्ट निघताच तुझं स्फुंदून स्फुंदून रडणं, नंतर माझं केविलवाणं समजावणं, आणि सरते शेवटी माझंही रडणं. आठवतंय सखी, सगळं आठवतंय.

हसरत मोहानी

रसिक हो, हे ऐकून तुम्हाला कदाचित आश्चर्य वाटेल की 'चुपके चुपके' सारखी इश्किया ढंगाची गजल लिहिणारा हसरत मोहानी, टिळक भक्त होता. टिळकांवर त्याचं एक लांबलचक स्तुतीपर काव्य आहे. हसरत मोहानी यांचे पूर्ण नाव सैय्यद फज़ल हसन हे असून त्यांचा जन्म १८८० साली मोहान येथे झाला आणि मृत्यू १९५१ ला लखनऊ येथे.

कृष्ण अदीब

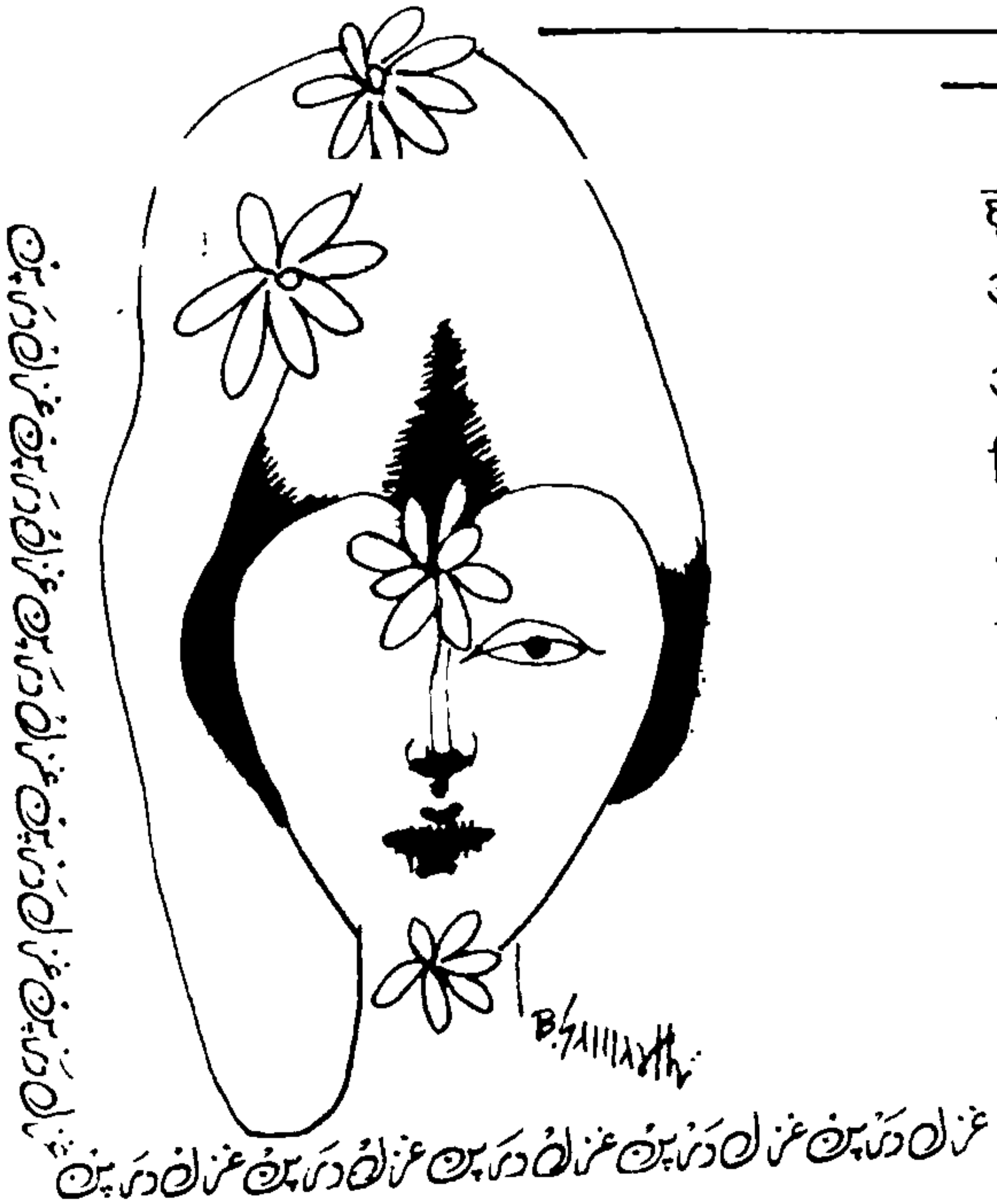
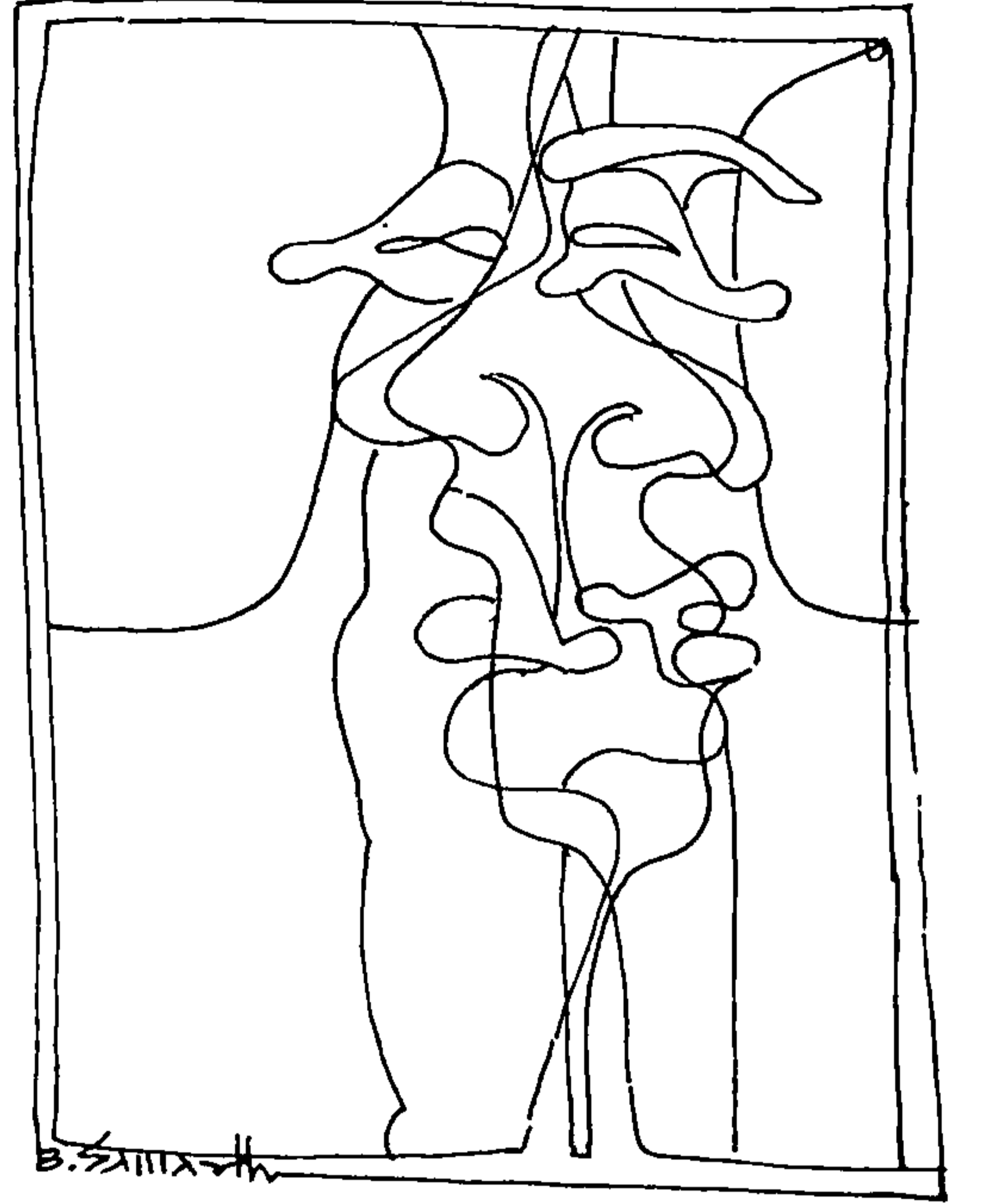
जब भी आती है तेरी याद

जब भी आती है तेरी याद, कभी शाम के बाद
और बढ़ जाती है अफ़सुर्दा-दिली, शाम के बाद -१

अब इरादों पे भरोसा है न तौबा पे यकीं
मुझको ले जाए कहां, तश्ना-लबी शाम के बाद -२

यूं तो हर लम्हा तेरी याद का बोझल गुज़रा
दिल को महसूस हुई तेरी कमी शाम के बाद -३

यूं तो कुछ शाम से पहले भी उदासी थी 'अदीब'
अब तो कुछ और बढ़ी दिल की लगी शाम के बाद -४

हृदयाची गाथा प्रिये, गीत होई सांजवेळी
आठवण जेव्हां तुझी, मज होई सांजवेळी -१
अधरांची तृषा वेडी, ठाव कुणा कुठं नेई
निश्चयाचे धागे सारे, व्यर्थ होई सांजवेळी -२
आठवण जरी तुझी असे सदा ध्यानी मनी
बोचरी काटेरी होई, शल्य होई सांजवेळी -३
विरहाची छाया तशी असे सदा माझ्यावरी
मात्र गडद दाट काळी रोज होई सांजवेळी -४

जरीना सानी

जिंदगी खार जार में गुजरी

जिंदगी खार जार में गुजरी

जुस्तजू-ए-बहार में गुजरी -१

कुछ तो पैमाने-यार में गुजरी

और कुछ एतबार में गुजरी -२

फूल गिर्या थे, हर कली लर्जा

जाने कैसे बहार में गुजरी -३

जिंदगानी तवील थी लेकिन

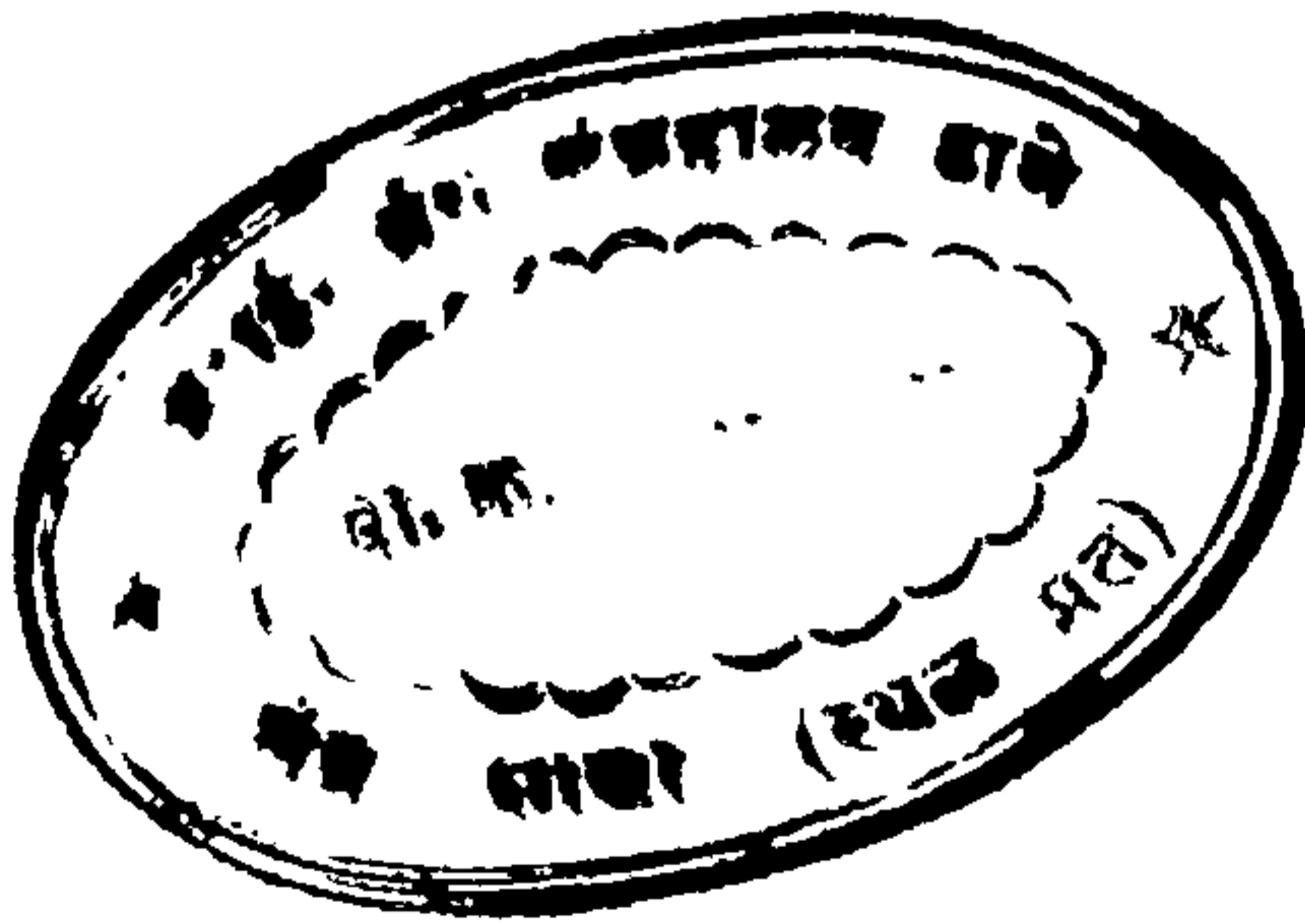
मौत के इतिजार में गुजरी -४

आप से मिलके जिंदगी अपनी

जुस्तजू-ए-करार में गुजरी -५

जो भी गुजरी बुरी भली 'सानी'

आप के इख्तियार में गुजरी -६

दाट धुक्यातिल खडतर मार्गी एकाकी अनवाणी
उजाडलेल्या उद्यानाची होते मी फुलराणी - १कुणा म्हणावे अपुले येथे, हाक कुणाला द्यावी
अवघे जग हे हिणवित होते, ही तर प्रेमदिवाणी -२पुष्प गोजिरे उदास होते कळी बिचारी हळवी
ओठांवरती माझ्या होती पानगळीची गाणी - ३अक्षयतेचे घेऊन लेणे सुकली देवाचरणी
अशी उमलली एक कमलिनी मृत्यूच्या पुष्करिणी -४तुला भेटता जीवन माझे झाले ऐसे काही
विना शीर्षकाची लिहिलेली अपुरी एक कहाणी -५
कुणा न दिसली कुणा न कळली माझी जीवनसरणी
तुझ्याच साठी तुझ्याच चरणी सरली एक विराणी - ६

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

कतील शिफाई

ज़िंदगी में तो सभी

ज़िंदगी में तो सभी प्यार किया करते हैं
मैं तो मर कर भी मेरी जान तुझे चाहूंगा ।
तू मिला है तो ये एहसास हुआ है मुझको
ये मेरी उम्र महबूबत के लिये थोड़ी है
इक ज़रासा ग़मे-दौराँ का भी हक़ है जिस पर
मैंने वो सांस भी तेरे लिये रख छोड़ी है
तुझपे हो जाऊंगा क़ुर्बान तुझे चाहूंगा
मैं तो मर कर भी मेरी जान तुझे चाहूंगा
ज़िंदगी में तो सभी. . . १

अपने जज़्बात में नग़मात रचाने के लिये
मैंने धड़कन की तरह दिल में बसाया है तुझे
मैं तसव्वुर भी जुदाई का भला कैसे करूँ
मैंने क़िस्मत की लकीरों से चुराया है तुझे
प्यार का बन के निगहबान तुझे चाहूंगा
मैं तो मरकर भी मेरी जान तुझे चाहूंगा
ज़िंदगी में तो सभी. . . २

तेरी हर याद से जलते हैं ख़यालों में चराग़
जब भी तू आये जगाता हुआ जादू आए
तुझको छू लूँ तो फिर ऐ जाने-तमन्ना मुझको
देर तक अपने बदन से तेरी खुशबू आये
तू बहारों का है उनवान तुझे चाहूंगा
मैं तो मरकर भी मेरी जान तुझे चाहूंगा
ज़िंदगी में तो सभी प्यार किया करते हैं - ३

चार घटकांचा प्रणय करतात सारे या जगी ।
सात जन्मांचा तुझा आहे सखी मी सोबती ॥

तू बिलगता जाणवावे आज मजला सारखे
प्रेम करण्याला प्रिये हे विश्व आहे तोकडे
वाटते उन्मुक्त व्हावे, पंख पसरावे झणीं
घेउनी तुजला उडावे उंच गगनी सत्वरीं
दे प्रिये, आधार दे, चल दूर जाऊ संगती
सात जन्मांचा तुझा आहे सखी मी सोबती - १

भावनांचे गीत रचण्या साद तुजला घालतो
अंतरीच्या काव्य लहरींना पुन्हा गोंजारतो
तद् वियोगाची सखी साहू कशी मी कल्पना
प्राण तू, उश्वास तू, तूच गे संवेदना
मी तुझा सच्चा उपासक आणि तू मम आरती
सात जन्मांचा तुझा आहे सखी मी सोबती - २

पैंजणांचा नाद होता कोकिला कुहुकारिते
आणि तू येताच सजणी स्वप्ननगरी रंगते
चोरट्या स्पर्शतिला स्वानंद मी सांगू कसा
प्रणयगंधाने मला उन्माद गे येतो खरा
तू वसंताचे मनोगत, मी मधू, तू मालती
सात जन्मांचा तुझा आहे सखी मी सोबती - ३

विनय वाईकर

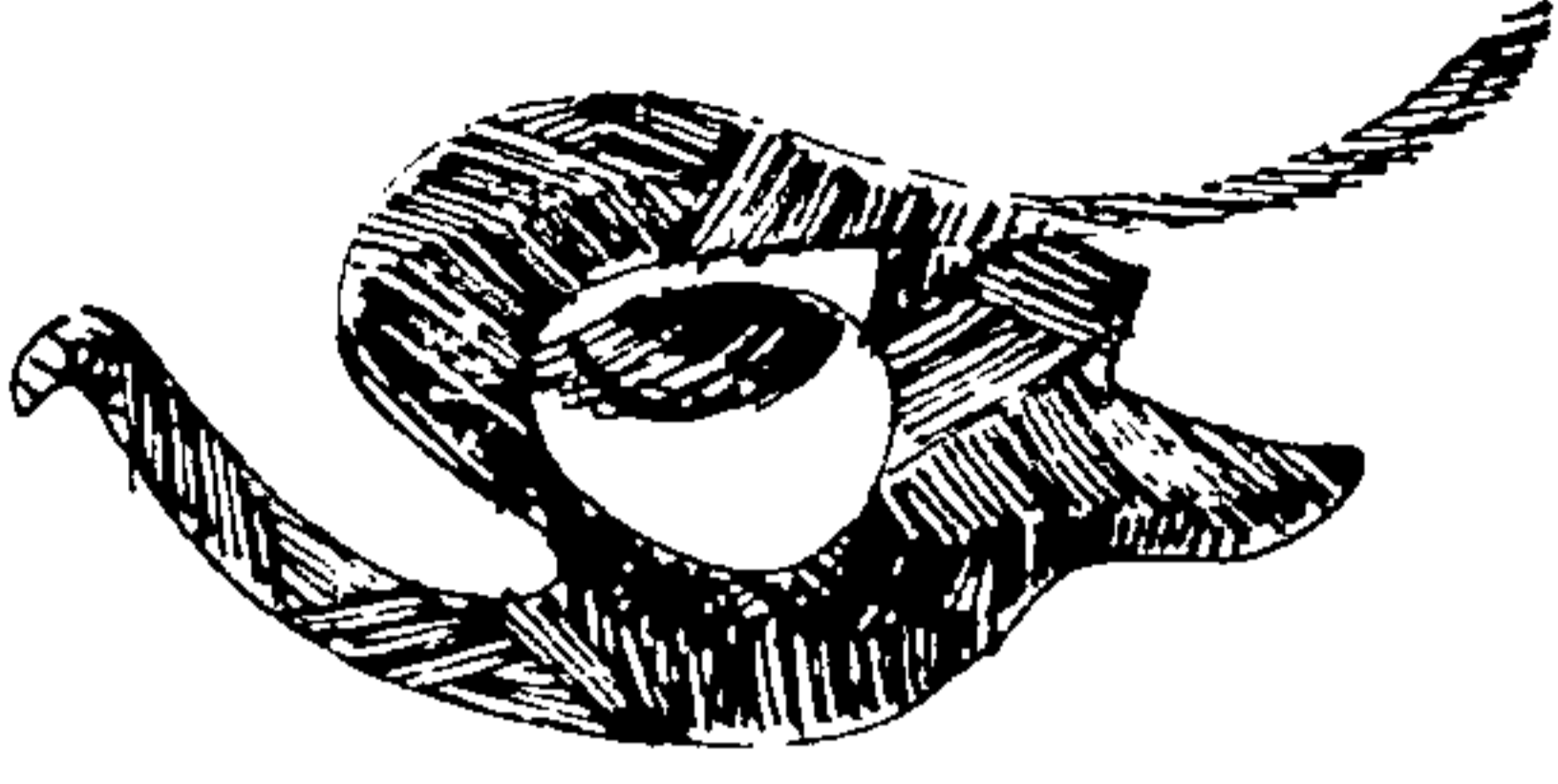
ज़िदाने-तसव्वुर में

ज़िदाने-तसव्वुर में अब तक वो घड़ी है
 धुंधले से दरीचे में कोई हूर खड़ी है -१
 तपते हुए सीने से उठे प्यार की खुशबू
 शायद ये सबा आपके कूचे से उड़ी है -२
 आ जा तेरे रुकने से बहारें भी रुकी हैं
 हर शाख़े-गुलिस्ताँ से अशकों की झड़ी है -३
 ऐ मौजे-बला आ के ज़रा थाम ले मुझको
 साहिल पे फ़रिश्तों की बड़ी भीड़ खड़ी है -४
 फ़ुर्कत के अंधेरो में घिरा सोच रहा हूँ
 ये रात बड़ी है कि मेरी उम्र बड़ी है -५

या गज़लचा सर्वात काबिले-गज़ल, हासिले-गज़ल किंवा उत्कृष्ट शेर, शेवटचा शेर आहे आणि तो प्रो. सुरेशचंद्र नाडकर्णी यांच्या लेखणीची किमया आहे. काही वर्षापूर्वी, नागपूरला एका बैठकीत त्यांनी हा शेर मला दिला आणि त्या मीटरमधे गज़ल लिहिण्याची सूचना केली. ज़िदाने-तसव्वुर म्हणजे विचारांचे वलय, दरीचा म्हणजे खिडकी, हूर म्हणजे परी, सबा म्हणजे समीर आणि फ़ुर्कत म्हणजे वियोग एवढे लिहून या गज़लचा भावानुवाद थोडक्यात संपवितो.

عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین عزراة دسین

६६

ग़ालिब

ज़िक्र उस परीवश का

ज़िक्र उस परीवश का और फिर बयाँ अपना
 बन गया रकीब आख़िर, था जो राज़दाँ अपना -१
 मय वो क्यों बहोत पीते बज़्मे-ग़ैर में, यारब
 आज ही हुआ मंज़ूर उनको इम्तिहाँ अपना -२
 मंज़र इक बुलन्दी पर और हम बना सकते
 अर्श से उधर होता काश कि मकाँ अपना -३
 दे वो जिस क़दर ज़िल्लत, हम हंसी में टालेंगे
 बारे आशना निकला, उनका पासबाँ अपना -४
 दर्द-दिल लिखूँ कब तक, जाऊँ उनको दिखला दूँ
 उंगलियाँ फ़िगार अपनी, ख़ामा खूँचकाँ अपना -५
 घिसते घिसते मिट जाता, आपने अबस बदला
 नंगे-सज्दा से मेरे, संगे-आस्ताँ अपना -६
 ता करे न ग़म्माज़ी, कर लिया है दुश्मन को
 दोस्त की शिकायत में, हमने हमज़ुबाँ अपना -७
 हम कहाँ के दाना थे, किस हुनर में यक्ता थे
 बेसबब हुआ, 'ग़ालिब', दुश्मन आसमाँ अपना -८

غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف

غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف غزل در وصف

१ तसं बधितल्यास माझ्या पायावर मीच कुऱ्हाड मारली. माझी प्रेयसी लावण्यलतिका आहे हे माहीत असूनही मी तिच्या सौंदर्याचे रसभरित वर्णन माझ्या जिवलग मित्राजवळ केले आणि दुसऱ्याच क्षणी तो माझा प्रतिस्पर्धी झाला.

२ माझ्या घरच्या मैफिलीत माझ्या प्रियेने मद्याला स्पर्शही केला नाही मात्र आज परक्यांच्या घरी ती इतकी झोकते आहे जणू आपल्या क्षमतेची पराकाष्ठा बघत असावी ? पण तिनं हे आजच कां करावं ? माझ्या घरी केलं असतं तर ?

३ अरे, आम्हाला आमच्या सत्वाची जाणीव नाहीं म्हणून आम्ही आज विस्मृतीच्या पडद्याआड दडलो आहोत. आम्हाला कल्पना आहे की आमचे घर या क्षणी आकाशात आहे. जर कां ते आकाशापलीकडे असते तर तेथून आम्ही आकाशाची आणि पृथ्वीची प्रदक्षिणा मारली असती.

४ आमचं दुर्दैव एवढंच की प्रियेच्या घरचा राखणदार आमच्या ओळखीचाच निघाला. आणि म्हणूनच त्याने केलेली आमची निर्मर्त्सना, आमचा छळ आणि आमची टिंगल आम्हाला निमूटपणे सहन करावी लागली.

५ हृदयाची अबोल गाथा कुठ्वर लिहावी ? लिहिता लिहिता बोटं रक्तबंबाळ झाली आहेत, आणि लेखणीतून रक्त ठिबकतंय. ह्या उपद्रव्यापापेक्षा तिच्या समोर जाऊन हृदय मोकळं केलेलं बरं.

६ माझ्यासारखा मजून तुझ्या घरच्या उंबरठ्यावर रोज जाता येता कपाळ टेकतो याची तुला लाज वाटली असावी. अग, कां म्हणून तो दगड काढलास ? सतत डोकं घासल्याने तो हळूहळू झिजून कालांतराने नाहीसा झाला असता.

७ माझ्या प्रेमातल्या शत्रूने माझी चुगली चहाडी माझ्या प्रियेजवळ करू नये म्हणून मी त्याच्याशी जवळीक साधली आहे. त्याने तिच्याबद्दल वाइट बोलताच मी दुजोरा देतो. आतां तो तिच्याजवळ माझ्याबद्दल काय बोलू शकणार ?

८ योग्य, सुशिक्षित आणि बुद्धिवंतानाच हे जग सदैव छळत असतं. मी कुठला काय ? तरीही जगानं मला कां छळावं ? काळ सदैव माझ्या विपरीत का असतो ? (या ओळींच्या माध्यमातून ग़ालिब हे सांगू इच्छितो की तो असामान्य विद्वत्तेचा एक प्रतिभावंत कवी आहे.

परवाज़ जालंधरी

जिनके होठों पे हँसी

जिनके होठों पे हँसी, पाँवों में छाले होंगे
हां वही लोग, तेरे चाहने वाले होंगे - १

मय बरसती है फ़िज़ाओं पे नशा तारी है
मेरे साकी ने कहीं जाम उछाले होंगे - २

शम्मा ले आये हैं हम जल्वागहे- जानाँ से

अब तो आलम में उजाले ही उजाले होंगे - ३

हम बड़े नाज़ से आये थे तेरी महफ़िल में

क्या ख़बर थी, लबे-इज़हार पे ताले होंगे - ४

१ प्रिये, तुझ्यावर प्रेम करणारे खरे कोण ? ज्यांच्या अधरांवर स्मित पण तळपायांवर फोड.

२ आज अचानक मद्याची बरसात ? अनू हे वातावरण असं धुंद कां ? माझ्या साकीबालेनं कुठेतरी नक्कीच हवेत मद्यचषक उडवून दिले असणार.

३ माझ्या काळोख्या घरात आज माझी प्रेयसी प्रकाशाची मूर्तिमंत तेजस्वी ज्योत म्हणून आली आहे. आज माझ्या घरातच नव्हे तर अख्या जगात नुसता लखलखाट होणार.

४ मोठ्या ऐटीत आम्ही तुला भेटायला तुझ्या दरबारी आलो पण नियतीचं क्रूर कुलूप तुझ्या ओठांवर लागलेलं असणार याची कल्पना आम्हाला कशी असणार ?

इंसानियत (मानवता)

जीवनात असे अनेक प्रसंग येतात जेव्हां एखादं सुभाषित अथवा एखादा सुंदर शेर वेळ मारून नेतो एवढेच नव्हे तर तापलेलं वातावरण क्षणार्धात गार करतो. जीवनातल्या अनुभवावर आधारित काही उत्कृष्ट शेर दिले आहेत. बघा, आवडतात कां -

मौत तो एक बेज़रर (निरुपद्रवी) शै (वस्तु) है
घाव जो भी है, जिंदगी का है - अदम

इंसाँ वही इंसाँ है कि इस दौर में जिसने
देखा है हकीकत को हकीकत की नज़र से - चांद क़ल्बी

इंसानियत की रौशनी गुम हो गई कहाँ
साये हैं आदमी के, पर आदमी कहाँ

देखा था आदमी कभी, फिर सो गए थे हम
जागे तो देखते हैं कि इंसाँ बदल गया - चांद क़ल्बी

जादू है या तिलिस्म है उनकी जुबान में
वो झूठ कह रहे थे, मुझे एतिबार (विश्वास) था

जब जब इसे सोचा है, दिल थाम लिया मैंने
इंसान के हाथों से इंसाँ पे जो गुजरी है

फ़रिश्ते से बेहतर है इंसान बनना
मगर इसमें पड़ती है मेहनत ज़ियादा - हाली

क़दम क़दम पे जहां बेशुमार रहबर (वाटाड्या) हैं
मुसाफ़िरों को वहां किस पे एतिबार आए

फ़रिश्तो की ज़रूरत क्या है, ये जन्नत नहीं वाइज़
इसे मयख़ाना कहते हैं, यहां इन्सान मिलते हैं

मौत उसकी है करे जिसका ज़माना अफ़सोस
यूं तो दुनिया में सभी आते हैं मरने के लिए

यारब किसीसे छीनकर मुझको खुशी न दे
जो दूसरों पे बार (ओझ) हो वो जिंदगी न दे

ऐसे-वैसे, कैसे-कैसे हो गए
कैसे-कैसे, ऐसे-वैसे हो गए

सोच कर तोड़ना इन्हें साकी
टूट कर जाम फिर नहीं जुड़ते

दिल की बस्ती अजीब बस्ती है

लूटने वाले को तरसती है - इक़बाल

عزراة بنت عبدالمطلب

साहिर लुधियानवी

तंग आ चुके हैं

तंग आ चुके हैं कशमकशे ज़िंदगी से हम
 तुकरा न दें जहाँ को कहीं बेदिली से हम - १
 मायूसी-ए-मआले-महब्बत न पूछिये
 अपनों से पेश आए हैं बेगानगी से हम - २
 लो आज हमने तोड़ दिया रिश्ता-ए-उमीद
 लो अब कभी गिला न करेंगे किसी से हम - ३
 उभरेंगे एक बार अभी दिल के वल्वले
 गो दब गए हैं बारे-गमे-ज़िंदगी से हम - ४
 गर ज़िंदगी में मिल गए फिर इत्तिफ़ाक़ से
 पूछेंगे अपना हाल तेरी बेबसी से हम - ५
 अल्लाह रे, फ़रेबे-मशीयत कि आज तक
 दुनिया के जुल्म सहते रहे, ख़ामुशी से हम - ६

१ धकाधकीच्या या जीवनाला मी आता इतका कंटाळल्योय की वाटतं, लाथ मारावी या जगाला आणि जावं कुठं तरी एकांतात.

२ प्रेमात मिळालेले आघात आणि त्यांतून उद्भवणारं नैराश्य इतकं प्रभावी होतं की आप्त-मित्रांशी सुद्धा मी परकेपणानं वागत आलो.

३ प्रिये, सगळी बंधनं मी या आधीच तोडली आहेत. आज शेवटचा आशेचा किरण पण मालवतो. या पुढे, माझ्याकडून कुणाबद्दल तक्रार नाही की गाऱ्हाणं नाही.

४ पण कां कोणास ठाऊक अजूनही असं वाटतंय की हृदयातील भावना एकदा परत सजीव होतील आणि चैतन्याचं वारं सर्वांगातून सळसळेल. तूर्त हृदय दुःखाच्या ओझ्याखाली असं काही चेपल्या गेलं आहे की ?

५ भविष्यात आपली परत चुकून माकून भेट झाल्यास तुझ्या असहाय परिस्थितीतून मला सर्व कांही उमजेल. जन्मभरासाठी मला दुःखात टाकून तु सुखी राहू शकत नाहीस, याची मला खात्री आहे.

६ देवा, हा कसला तुझा न्याय ? हा कसला निवाडा ? आयुष्यभर जगातील सर्व अत्याचार मी सातत्यानं सहन करायचे, आणि तेही निःशब्द राहून ?

जीवन दर्शन

साहिल (तट) के तलबगार (इच्छुक) ये पहले से जान लें
 दरिया-ए-महब्बत में किनारे नहीं होते
 उमीदो-बीम (आशा-निराशा) का आलम तो देखो
 लरज़ता है (थरथरतोय) दिया, बुझता नहीं है — ज़रीना सानी
 शुक्रिया ऐ कब तक पहुंचाने वाले, शुक्रिया
 अब अकेले ही चले जायेंगे इस मंज़िल से हम — चकबिस्त
 यूं तो मरने के लिए ज़हर सभी पीते हैं
 ज़िंदगी, तेरे लिए ज़हर पिया है मैंने — ख़लील आजमी
 खुलूसे-दिल से (निष्कपट मनाने) पुकारे जो एक बार मुझे
 उस आदमी का अभी तक, है इतिज़ार मुझे
 मुझे ज़ख़्म ही मिले हैं मैं जहां जहां गया हूं
 कभी दुश्मनी के बदले कभी दोस्ती के बदले

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

जिगर मुरादाबादी

तबीअत इन दिनों

तबीअत इन दिनों बेगाना-ए-ग़म होती जाती है
मेरे हिस्से की गोया हर खुशी कम होती जाती है -१
वही है शाहिदो-साक़ी, मगर दिल बुझता जाता है
वही हे शम्मा लेकिन, रौशनी कम होती जाती है -२
वही सोज़िश है लेकिन, जैसे मौजे-तहनशीं कोई
वही दिल है मगर आवाज़ मध्धम होती जाती है -३
वही है ज़िन्दगी लेकिन 'जिगर' ये हाल है अपना
कि जैसे ज़िन्दगी से ज़िन्दगी कम होती जाती है -४

१ काहीतरी चमत्कारिक अवस्था झाली आहे आजकाल मनाची. आनंदाची तर सोडाच दुःखाची अनुभूति सुद्धा होईनाशी झाली आहे. वाटतं, जणू माझ्या वाट्याला आलेले आनंदाचे काही क्षण देव हळूहळू कमी करतोय की काय ?

२ बघा न ? तोच मी, तीच ती, तीच रात्र, तोच चंद्र आणि तीच महफिल. पण तरीही आम्हा दोघांमघलं अंतर वाढतच आहे. आजही तीच दीपशलाका जळते आहे पण कां कोणास ठाऊक, प्रकाश मात्र घूसर झालाय.

३ हृदयातला उमाळा जुनाच आहे, मात्र आज तो हृदयाच्या तळाशी पडून आहे. हृदय तेच आहे, अजून घडघडतय, मात्र आवाज कमी वाटतोय.

४ जीवनसुद्धा तेच आहे पण का कोणास ठाऊक आज असं वाटतय जणू जीवनच जीवनाला खायला उठलय.

जीवन आणि त्याचे विविध पैलू

हमने काँटों को भी नरमी से छुआ है लेकिन
लोग बेदर्द हैं, फूलों को मसल देते हैं

महब्बत की दुनिया में सब कुछ हसीं है
महब्बत नहीं है तो कुछ भी नहीं है

सुनेगा कौन मेरी चाकदामानी (फाटके कपडे) के अप्साने
यहां सब अपने अपने पैरहन (कपडे) की बात करते हैं

न थे चिराग़ तो एक चांदनी सी फैली थी
जले चिराग़ तो अब घर में रौशनी कम है - सहबा इटावी

मैं जिसके हाथ में एक फूल दे के आया था
उसी के हाथ का पत्थर मेरी तलाश में है - कृष्णबिहारी नूर

हम तो नादाँ हैं जो दामे-ज़िंदगी (जीवनाचा फंदा) में आ गए
आप तो हुशियार थे, फिर कैसे धोका खा गए - ज़िया ज़ख्मी

तमन्नाओं में उलझाया गया हूँ
खिलौने दे के बहलाया गया हूँ - शाद अज़ीमाबादी

क्या भरोसा है ज़िंदगानी का
आदमी बुलबुला है पानी का

ज़िंदगी का रास्ता काटना ही था 'अदम'
जाग उठे तो चल दिये, थक गए तो सो लिए - अदम

न समझने की ये बातें हैं न समझाने की
ज़िंदगी उचटी हुई नींद है दीवाने की - फिराक़

गैरों की बात छोड़िये, गैरों से क्या गिला
अपनों ने क्या दिया हमें, अपनों से क्या मिला

फलक है, ज़मीं है, मकाँ है, मकीं है (वास्तव्य करणारा)
सभी कुछ है लेकिन महब्बत नहीं है - रईस मालेगांवी

नाहक़ है गिला हमसे बेजा है शिकायत भी
हम लौट के आ जाते, आवाज़ तो दी होती

कीजिये और कोई जुल्म अगर ज़िद है यही
लीजिए, और मेरे लब पे दुआएं आईं

शकील बदायूनी

तूने ये क्या सितम किया

- तूने ये क्या सितम किया, ज़ब्त से काम ले लिया
तर्क-वफ़ा के बाद भी मेरा सलाम ले लिया - १
- रिन्दे-शराबनोश की बे-अदबी तो देखिये
नीयते-मैकशी न थी, हाथ में जाम ले लिया - २
- हाय वो पैकरे-हवस, आह वो खूगरे-क़फ़स
बेच के जिसने आशियाँ, हल्का-ए-दाम ले लिया - ३
- बादाकशाने-इश्क़ को कुछ तो मिला पए-सुकूँ
हुस्ने-सहर न ले सके, जल्वा-ए-शाम ले लिया - ४
- नामा-ए-शौक़ पढ़ के वो, खो गए यक-ब-यक 'शकील'
मुंह से तो कुछ न कह सके, दिल से पयाम ले लिया - ५

१ हे काय करतेस प्रिये तू ? अगं, थोडं सबूरीनं घे. एका क्षणात माझ्याशी संबंध विच्छेद आणि दुसऱ्याच क्षणी माझ्या प्रणयाचा उल्लेख ?

२ त्या मद्यप्याची उद्दामता तर बघा ? मनांत ठरवलं असतांना की आज घ्यायची नाही, मैफिलीत येताच चषक मात्र हातात

३ मानवाची वृत्ती आणि त्याचा लोभी स्वभाव कुठल्या स्तरावर जाऊ शकतो याची प्रचीती मला काल बागेच्या राखणदाराच्या विचित्र वागण्यावरून आली. मला बागेतून हुसकावून लावण्यासाठी त्याने बाग विकली, आणि एवढेच नव्हे तर स्वतः कैदही पत्करली. मी बागेतून बाहेर पडलो याचा त्याला विलक्षण आनंद झाला. त्याच्या पायात पडलेल्या बेड्यांची मात्र त्याला अजिबात खंत नाही. काय म्हणावं असल्या करंठ्याला ?

४ चला, शेवटी त्यांच्या मनासारखं झालं. इश्काचा उपभोग आणि प्रणयाची वारुणी सतत चाखायला मिळावी यासाठी त्याने काय काय नाही केलं ? तडजोड केली, भांडणं केली, पडतं घेतलं, अपमान पत्करला, थोडक्यात सांगायचं म्हणजे, पहाटेचं पहिलं सोनेरी ऊन नशिबात नाही नं ? नसू दे. संध्याकाळचा उदासवाणा संधिप्रकाशच पदरी पडलेला बरा

५ सरतेशेवटी मी प्रेमपत्र तिच्या स्वाधीन केलं. तसं बघितल्यास ते प्रेमपत्र नसून माझी शोकांतिकाच होती. ते तिनं वाचलं. परत परत वाचलं. वाचता वाचता ती अचानक गंभीर झाली. कुठतरी शून्यात हरवली. किंचित अंतरमुख झाली. ओठातून एक शब्दही फुटला नाही तिच्या. पण तिला काय म्हणायचं होतं आणि मला काय समजायचं होतं हे आम्हा दोघांच्या हृदयाने मात्र अचूक हेरलं.

जीवन आणि त्याचे विविध पैलू

जमाने पर हंसे कोई कि रोये
जो होना है सो होता जा रहा है
क़म्बख़्त कभी जी से गुज़रने नहीं देती
जीने की तमन्ना मुझे मरने नहीं देती
दिखावे के हैं सब ये दुनिया के मेले
भरी बज़्म में हम रहे हैं अकेले
ज़िंदगी के दाम इतने गिर गये, कुछ ग़म नहीं
मौत की बढ़ती हुई क़ीमत से घबराता हूं मैं - नीरज जैन
लो हम बतलाएं गुंचा-ओ-गुल (कळी-फूल) मैं है फ़र्क़ क्या
इक बात है कही हुई, एक बेकही हुई
वो शाखे-गुल पे रहें या किसी की मैयत पर
चमन के फूल तो आदी हैं मुस्कुराने के

गुंवों के मुस्कुराने पे कहते हैं हंस के फूल
अपना करो ख़याल, हमारी तो कट गई
कुछ उमीदे-करम में गुज़री है
कुछ उमीदे-करम में गुज़रेगी
ज़िंदगी की राहों में ग़म भी साथ चलते हैं
कोई ग़म में हंसता है, कोई ग़म में रोता है - खातिर ग़ज़नवी
ज़िंदगी को संभाल कर रखिए
ज़िंदगी मौत की अमानत है - बिस्मिल सईदी
जब मैं चलूं तो साया भी अपना न साथ दे
जब तुम चलो, ज़मीन चले, आसमान चले - जलील
इलाही, अब तेरे ये सादादिल बंदे किधर जाएं
यहां मरने की पाबंदी, वहां जीने की पाबंदी - इक़बाल

सूफी तबस्सुम

तेरे बज़्म में आने से

तेरे बज़्म में आने से ऐ साक़ी,
चमके मैकदा, जामे-शरब चमके
ज़र्ज़र-ज़र्ज़र नज़र आये माहपारा,
गोशा-गोशा मिस्ले-आफ़ताब चमके — १
मेरी जान, ये शाम सुबहानअल्लाह,
तेरा हुस्न यूँ ज़ेरे-नकाब चमके
जैसे शम्मा किंदील में हो रौशन,
जैसे बादलों ` माहताब चमके — २
मैख़्वार हैं सारे उदास बैठे,
सूनी पड़ी है तेरे बग़ैर महफ़िल
तू जो आये तो साग़रो-जाम छलके,
तू पिलाये तो रंगे-शराब चमके — ३
लाये ताब इतनी चश्मे-शौक क्यों कर,
देखे कौन उसके बेनक़ अब जलवे
जिसके रू-ए-दरख़्शाँ पे ऐ 'सूफी',
बढ़ के जुल्फ़ से कहीं, नकाब चमके — ४

१ प्रिये, तुझ आगमन होताच मदिरालय जिवंत होतं आणि मद्याला एक वेगळाच रंग चढतो. मदिरालयातला प्रत्येक कण चंद्रासारखा खुलतो आणि कानाकोपऱ्यातून येणारा प्रकाश सूर्यप्रकाशासारखा तेजस्वी होतो.

२ आजची सांयकाळ म्हणजे, सुभानअल्लाह तुझ्या रूपाचे वर्णन कसे बरे करावे ? चेहऱ्यावर हातभर पदर ओढूनही त्या सौंदर्याची आभा कमी होण्याऐवजी वाढलीच आहे. थरथरणाऱ्या ज्योतीवर काचेची बरणी ठेवताच ती स्थिर होते एवढेच नव्हे तर तिचा प्रकाश सभोवार पसरतो. पूर्णचंद्र लोभस आहेच पण काळ्या ढगाआडून खेळकरपणे डोकावणारा चंद्र जास्त लोभसवाणा दिसतो.

३ प्रिये, तुझे भक्त बघ कसे उदास बसले आहेत. तू नाही आणि या मैफिलीत जान नाही. ये, लवकर ये. तू येताच सुरई आणि चषक हिंदकळणार आणि तुझा स्पर्श होताच न पिताही आम्ही मदहोश होणार.

४ ईश्वराचं रूप डोळ्यात साठवण्यास ताकत हवी असं म्हणतात. प्रिये तुझे लावण्य दैवीच आहे. चेहऱ्यावर पदर असूनही त्याची प्रखरता इतकी आहे की आमचे डोळे ते रूप बघण्यास असमर्थ आहेत. हे जाणूनच की काय, डोईवरचा पदर दूर करताच तू आपला चेहरा आपल्या काळ्या कुंतलांनी झाकून घेतेस आणि मग हळूहळू आपलं रूप आम्हास दाखवतेस.

जीवन आणि त्याचे विविध पैलू

कहने को लफ़्ज़ दो हैं, उम्मीद और हसरत
उनमें निहाँ (लपलेली) मगर इक दुनिया की दास्ताँ है— मुल्ला
जो सच पूछो तो दुनिया में फ़क़त रोना ही रोना है
जिसे हम जिंदगी कहते हैं, काँटों का बिछौना है -
ऐ जिन्दगी, खुदा के लिए अब मुआफ़ कर
बैठी हुई है मौत मेरे इतिज़ार में — मुनब्वर लखनवी
जिंदगी बैठी थी अपने हुस्न पर फूली हुई
मौत ने आते ही सारा रंग फीका कर दिया
मेरी दीवानगी पर होश वाले बहस फ़र्मायें
मगर पहले उन्हें दीवाना बनने की ज़रूरत है

खुदा और नाखुदा (नावाडी) मिलकर डुबो दें, ये तो मुमकिन है
मेरी वजहे-तबाही सिर्फ़ तूफ़ाँ हो नहीं सकती — सीमाब
तुम्हारी एक महफ़िल, उसमें ये दो रंग कैसे हैं
कहीं आँखों में अशक आये, कहीं जामे-शराब आया
कहते हैं कि उम्मीद पे जीता है ज़माना
वो क्या करे जिसकी कोई उम्मीद नहीं है — आसी लखनवी
मरने वाले तो ख़ैर बेबस हैं
जीने वाले कमाल करते हैं — अदम
वो तो बता रहा था बड़ी दूर का सफ़र
जंजीर खींच कर जो मुसाफ़िर उतर गया

गालिब

दर्द मिन्नतकशे

दर्द मिन्नतकशे - दवा न हुआ
 मैं न अच्छा हुआ, बुरा न हुआ -१
 जमा करते हो क्यों रक़ीबों को
 इक तमाशा हुआ, गिला न हुआ -२
 हम कहां किस्मत आजमाने जायें
 तू ही जब खंजर-आज़मा न हुआ -३
 कितने शीरीं हैं तेरे लब, कि रक़ीब
 गालियां खा के बे-मज़ा न हुआ -४
 है खबर गर्म उनके आने की
 आज ही घर में बोरिया न हुआ -५
 क्या वो नमरूद की खुदाई थी
 बन्दगी में मेरा भला न हुआ -६
 जान दी, दी हुई उसीकी थी
 हक तो ये है कि हक अदा न हुआ -७
 जख़म गर दब गया, लहू न थमा
 काम गर रुक गया, रवा न हुआ -८
 रहज़नी है कि दिलसितानी है
 ले के दिल दिलसिताँ रवाना हुआ -९
 कुछ तो पढ़िये कि लोग कहते हैं
 आज 'गालिब' गज़लसरा न हुआ -१०

१ मला जडलेल्या प्रेमरोगावर कसलेच औषध लागू पडले नाही. मी तसाच तडफडत राहिलो. एका दृष्टीने ते बरेच झाले म्हणा. माझ्या रोगाला औषधाचे तेवढे उपकार तरी कशाला ?

२ माझ्याबद्दल जे काही बोलायचे आहे ते माझ्याशी बोल. माझे प्रतिस्पर्धी गोळा करून त्यांना काय सांगतेस ? तक्रार करण्याची ही रीत नव्हे प्रिये. हा तर निव्वळ तमाशाच झाला

३ तुझी कट्यार कित्ती तीक्ष्ण आहे याची प्रचीती तुला ती कट्यार माझ्या काळजात खुपसून आली असती. पण हाय रे दैवा माझ्या नशीबी तुझ्या हाती मरण ही नव्हतं. असलं फुटकं दैव मी कुठं पणाला लावू ?

४ तुझ्या रसरसलेल्या ओठांचे माधुर्य मी कसे बरे वर्णू ? मला बोललेले अपशब्द, तुझ्या गुलाबी ओठातून बाहेर पडताच, अधिकच मधाळतात, असं मला माझे शत्रू सांगतात.

५ देवा, ही कसली रे परीक्षा ? आज प्रिया घरी येणार आणि तिच्या स्वागताला घरांत फाटकी चादर पण नसावी

६ निघोदनं परमेश्वर असल्याचा दावा मांडला आणि त्यांत त्याचा अंत झाला. प्रिये मी तर फक्त तुलाच ईश्वर मानतो. तरी माझा नाश कां व्हावा ?

७ हे जीवन म्हणजे परमेश्वराचं देणं आहे. ते त्यालाच अर्पण करावयाचं असतं. पण सत्य परिस्थिति अशी आहे की ते करूनही त्याच्या उपकारांची परतफेड तिळमात्र होत नाही.

८ जखम दाबून ठेवल्यावरही रक्त वाहण्याचे थांबले नाही. हाच न्याय तिच्याबद्दलच्या माझ्या हृदयातील भावनांना मिळायला हवा होता. लोकांनी माझं तोंड बंद केलं, हृदयातल्या संवेदना प्रसारित होऊ दिल्या पण तिच्याकडून येणारा प्रतिसाद मात्र मधेच अडवला ?

९ सरळ सरळ वाटमारी करून तू माझं हृदय पळवतेस ? प्रेमाच्या या प्रकाराला म्हणावं तरी काय ?

१० लोकांचा आग्रह आहे की आजच्या मुशायऱ्याची सांगता गालिबच्या काव्यगायनानं व्हावी. म्हण कविराजा, एखादी लाजवाब गज़ल म्हण आता.

जिगर मुरादाबादी

दिल में किसी के

दिल में किसी के राह किये जा रहा हूं मैं
कितना हसीं गुनाह किये जा रहा हूं मैं -१
ऐसी भी इक निगाह किये जा रहा हूं मैं
जरी को मेहरो-माह, किये जा रहा हूं मैं -२
मुझसे लगे हैं इश्क की अजमत को चार चांद
खुद हुस्न को गवाह किये जा रहा हूं मैं -३
मासूमिए-जमाल को भी जिनपे रश्क है
ऐसे भी कुछ गुनाह किये जा रहा हूं मैं -४
उठती नहीं है आँख, मगर उसके रू-ब-रू
नादीदा इक निगाह किये जा रहा हूं मैं -५
गुलशन-परस्त हूं, मुझे गुल ही नहीं अजीज़
काँटों से भी निबाह किये जा रहा हूं मैं -६
यूँ ज़िन्दगी गुज़ार रहा हूं तेरे बग़ैर
जैसे कोई गुनाह किये जा रहा हूं मैं -७

१ प्रेमाला गुन्हा म्हणता काय ? चला, मला मान्य आहे. गुन्हा तर गुन्हाच. मात्र हे काय कमी आहे की त्या स्वरूपसुंदरीच्या हृदयावर मी माझं नाव कोरतोय ? किती अबोध आणि लाघवी गुन्हा आहे हा ?

२ प्रेमात पडल्यापासून आणि तिची व माझी नजरानजर झाल्यापासून माझी दृष्टी स्वप्निल तर झालीच आहे, तेजस्वी झाली आहे. अहो, आजकाल धुळीचा इवलासा कण दृष्टीक्षेपात येताच त्या कणाचं रूपांतर कधी सूर्यात होतं तर कधी चंद्रात.

३ या जगात प्रेमाच्या, महब्बतच्या आणि प्रणयाच्या प्रतिष्ठेला माझ्यामुळे स्थैर्य लाभलं आहे. कारण आता मी प्रेमात पडलोय. खरं वाटत नसल्यास माझ्या प्रेयसीकडे बघा. तिचं सौंदर्य साक्षी आहे, माझ्या उपरोक्त दाव्याला.

४ अहो, माझ्या प्रियेचं सौंदर्य किती अलौकिक असावं ? उपमा घायचीच म्हटली तर सहज काही उमजत नाही. सौंदर्याच्या अबोधतेलाही जिच्या रूपाची असूया व्हावी असं रूप आहे तिचं. बघा, मी आधीच म्हटलं होतं की गुन्हा करतोय मी. पण माझ्या गुन्हाची नज़ाकत तर बघा ?

५ तिच्या असामान्य स्वरूपासमोर या जगात कोणीही उभं राहू शकत नाही. तिच्या नजरेला नजर घायची गोष्ट तर कोणी स्वप्नातच करावी. लोकहो, असल्या विलक्षण सौंदर्यासमोर मी आज उभा आहे, त्या दैवी नजरेला नजर देत. बघा, तुम्ही जन्मात कधी बघितला नसेल असा गुन्हा आज मी या भूतलावर करतोय. बघा तरी.

६ मला फुलं आवडतात. मला त्यांच्या सांनिध्यात असायला आवडतं. पण याचा अर्थ असा नव्हे की मला फुलंच आवडतात ? अहो, फुलांसोबतच्या अणुकुचीदार काट्यांसोबतही मी राहतोय, जगतोय, बोलतोय, कारण,
“कुरवाळता फुलांना काटे मला बिलगले
आहे वसंत खुलला, तेव्हा मला उमजले”

७ पण खरं सांगू का प्रिये, तुझ्याविना हे जीवन मी असं जगतोय जणू एक जघन्य अपराध करतोय की काय ? ये प्रिये, सावर मला.

ग़ालिबचे काही उत्कृष्ट शेर

जाते हुए कहते हो, क़यामत को मिलेंगे
क्या ख़ूब, क़यामत का है गोया कोई दिन और
नादाँ हो, जो कहते हो, कि क्योँ जीते हो 'ग़ालिब'
किस्मत में है मरने की तमन्ना कोई दिन और
मुझको पूछा, तो कुछ ग़ज़ब न हुआ
मैं ग़रीब और तू, ग़रीबनवाज़
मैंने कहा कि बज़्मे-नाज़, चाहिए ग़ैर से तिही
सुनके सितमज़रीफ़ ने मुझको उठा दिया, कि यूँ
(मी एवढेच म्हणालो की प्रिये तुझ्या मैफिलीत आज कोणी परका नको.
अहो काय आश्चर्य, तिने आधी मलाच बाहेर काढले.)

क़र्ज की पीते थे मय, लेकिन समझते थे, की हाँ
रंग लायेगी हमारी फ़ाक़ामस्ती (मनमौजीपणा) एक दिन
बनाकर फ़कीरों का हम भेस 'ग़ालिब'
तमाशा - ए -अहले - करम (दयावंताचा तमाशा) देखते हैं
ऐसा आसाँ नहीं, लहू रोना
दिल में ताक़त, जिगर में हाल कहाँ
राज़े- माशूक, न रुसवा (बदनाम) हो जाए
वर्ना मर जाने में कुछ भेद नहीं
कहते हैं, जीते हैं, उमीद पे लोग
हमको जीने की भी, उमीद नहीं

दिल दिया जान के क्योँ उसको वफ़ादार 'असद'
ग़लती की कि जो काफ़िर को मुसलमाँ समझा
बुलबुल के कारोबार पे है ख़ंदा-हा-ए-गुल
कहते हैं जिसको इश्क़, ख़लल है दिमाग़ का
फ़ायदा क्या, सोच आख़िर तू भी दाना (हुशार) है 'असद'
दोस्ती नादाँ की है, जी का ज़ियाँ (नुकसान) हो जाएगा
ज़िंदगी यूँ भी गुज़र ही जाती
क्योँ तेरा राहगुज़र याद आया
मैंने मजनू पे लड़कपन में 'असद'
संग उठाया था कि सर याद आया

कोई वीरानी सी वीरानी है
दशत (वाळवंट) को देख के घर याद आया
बेदादे-इश्क़ से नहीं डरता, मगर 'असद'
जिस दिल पे नाज़ था मुझे वो दिल नहीं रहा
हवस को है नशाते-कार क्या क्या
न हो मरना तो जीने का मज़ा क्या

(जीवन क्षणभंगुर आहे, जीवनात लालसा आहे म्हणूनच जीवनाला गोडी आहे.
अन्यथा मृत्यु शिवाय हे जग कंटाळवाणं झालं असतं)

दोस्त ग़मख़्तारी में मेरी सई फ़रमायेंगे क्या
जख़्म के भरने तलक नाखुन न बढ़ जायेंगे क्या

(माझ्या प्रेमरोगावर माझे मित्र काय उपचार करणार? ते काही विचार करतात न
करतात तोच माझी नखं तीक्ष्ण होतात आणि माझ्या जखमांना ओरबाडतात.)

मिलना तेरा अगर नहीं आसाँ, तो सहल है
दुश्वार तो यही है कि, दुश्वार भी नहीं -
(तुझी भेट अगदी अशक्य नाही अगदी सोपीही नाही. अशक्यच असती तर चुपचाप
बसलो असतो. थोडी आशा आहे म्हणून तर ही हुरहूर.)

इस सादगी पे कौन न मर जाए, ऐ खुदा
लड़ते हैं और हाथ में तलवार भी नहीं

अहले-बीनिश को है तूफ़ाने-हवादिस, मक्तब
लुत्मा-ए-मौज, कम अज़ सेलि-ए-उस्ताद नहीं
(विचारवंतांना जीवनातील दुःखांचे प्रसंग अनुभवाचे पाठ शिकवतात. ह्या संकटरूपी
लाटा, त्यांच्यासाठी लहानपणी मारतराने मारलेली चपराक जणू.)

आज हम अपनी परेशानी-ए-खातिर (हृदयाची व्यथा) उनसे
कहने जाते तो हैं, पर देखिए क्या कहते हैं
की वफ़ा हमसे, तो ग़ैर (शत्रू) उसको जफ़ा (प्रतारणा) कहते हैं
होती आई है, कि अच्छों को बुरा कहते हैं
अगले वक्तों के हैं ये लोग, इन्हें कुछ न कहो
जो मय-ओ-नग़्मे को, अन्दोहरुबा कहते हैं
(मदिरा आणि संगीताला, फक्त फावल्या वेळातले छंद म्हणणारे महाभाग, फार
पुरातन मतांचे आहेत. त्यांना दोष देऊ नका हो.)

हमको सितम अज़ीज़, सितमगर को हम अज़ीज़
नामेहरबाँ नहीं है, अगर मेहरबाँ नहीं
बोसा नहीं, न दीजिए, दुश्नाम (शिब्या) ही सही
आख़िर जुबाँ तो रखते हो तुम, गर दहाँ (ओठ आणि तोंड) नहीं

निदा फ़ाज़ली

दुनिया जिसे कहते हैं

दुनिया जिसे कहते हैं जादू का खिलौना है
मिल जाए तो मिट्टी है, खो जाए तो सोना है -१

अच्छा सा कोई मौसम तनहा सा कोई आलम
हर वक़्त का रोना तो बेकार का रोना है -२

बरसात का बादल तो दीवाना है क्या जाने
किस राह से बचना है, किस छत को भिगोना है -३

ग़म हो कि खुशी दोनों, कुछ देर के साथी हैं
फिर रस्ता ही रस्ता है, हंसना है न रोना है -४

१ हे जग म्हणजे एक जादूचं खेळण सर्व अवगत झाल्यास
त्याची किंमत मातीमोल. न मिळाल्यास सोन्याहूनही अनमोल

२ एकांत असावा, वातावरण धुंद असावं आणि आपण
आपल्या मस्तीत असावं. जीवनात रडून काय मिळणार ?

३ आयुष्य पावसाळी ढगासारखं असावं. कुठं जायचं, कुठं
बरसायचं, आणि कुठून निसटायचं, सगळच अनिश्चित

४ जीवनात सुख आणि दुःख हे औट घटकेचे सोबती. जीवन
म्हणजे एक प्रवास. तो एकट्यानेच करावयाचा असतो. त्यांत सगळं
असूनही, शेवटी काहीच उरत नाही.

अनुभूति

‘दुनिया जिसे कहते हैं, जादू का खिलौना है,’ ही ओळ वाचतांना वाटतं की हे लिहितांना शायरच्या हृदयात कुठली अनुभूति येत असावी ? खरच काही कळत नाही ? बघुया, ‘अनुभूति’ च्या अंतर्गत बाकी कवी काय म्हणतात -

कैदे-हस्ती से कब नजात (मुक्ति) ‘जिगर’

मौत आई अगर हयात गई

लूटने वाले हमारी नींद के

रात भर किस चैन से सोते रहे - साकिब

वही रात मेरी वही रात उनकी

कहीं बढ़ गई है, कहीं घट गई है - साकिब

आग जो दहर (जग) में लगा न सके

क्या ज़रूरत है ऐसी आहों की

अब तो ये भी नहीं रहा अहसास

दर्द होता है, या नहीं होता

नए दीवानों को देखें, तो खुशी होती है

हम भी ऐसे ही थे, जब आए थे वीराने में - अहमद मुश्ताक

रहमत भी है मोहताज तेरी, मेरे गुनाहों की
मेरे बगैर तू भी, खुदा हो नहीं सकता

नाशाद किसे कहते हैं और शाद (प्रसन्न) किसे

मजबूर किसे कहते हैं आज़ाद किसे

इक दिल है कि सौ भेस बदलता है ‘फिराक़’

बरबाद किसे कहते हैं, आबाद किसे - फिराक़ गोरखपुरी

तक़दीर की ये देन है, जिसको मिली, मिली

होश आपको मिला, मुझे दीवानगी मिली

ग़म के अंधियारे में तुझको अपना साथी क्यों समझूं

तू फिर तू है, मेरा तो साया भी मेरे साथ नहीं

मौत से किसको रस्तगारी (मुक्ती) है

आज वो, कल हमारी बारी है

खुल के हंसना तो सबको आता है

लोग तरसते हैं इक बहाने को - अदा जाफ़री

शकील बदायूनी

दूर है मंज़िल

दूर है मंज़िल राहें मुश्किल, आलम है तनहाई का
आज मुझे अहसास हुआ है, अपनी शिकस्तापाई का -१
देख के मुझको दुनियावाले, कहने लगे हैं दीवाना
आज वहां है इश्क़, जहां कुछ, ख़ौफ़ नहीं रुसवाई का -२
छोड़ दे रस्मे-खुदनिगरी को, छोड़ दे अपना हाथ यहाँ
खाक किये देता है ज़ालिम रूप तेरी अंगड़ाई का -३
मैंने ज़िया जो हुस्न को बख़्शी, उसका तो कोई ज़िक्र नहीं
लेकिन घर-घर में चर्चा है आज तेरी रानाई का -४
अहले-हवस अब पछताते हैं, डूब के बहरे-ग़म में 'शकील'
पहले नहीं था इन बेचारों को अंदाज़ा गहराई का -५

१ कुठं निघालो होतो आणि कुठं आलो ? माझं उद्दिष्ट अजून खूप दूर आहे. पायवाट खडकाळ आणि सोबतीला फक्त माझी सावली आहे. आणि हे सर्व प्रतिकूल असतांना, आज माझ्या पांगळ्या पायाची मला प्रकर्षानं जाणीव होत आहे.

२ लोक आज मला पागल म्हणताहेत, दीवाना म्हणताहेत. म्हणू देत. आज मी प्रेमाच्या असल्या अजिंक्य शिखरावर आहे जेशून बदनामी, पाणउतारा, मानहानी या भयानक शब्दांची भीती तर सोडाच, साधी जाणीव ही होत नाही मला.

३ आरशात वळून बघण्याची ही तुझी जीवघेणी सवय सोड प्रिये. आळस झटकायला म्हणून तू हात उचलतेस आणि आम्हाला मात्र जागीच भस्म करतेस. ते कोमल हाथ तसेच खाली सोड प्रिये. कृपा कर आमच्यावर.

४ तुझ्या अलौकिक स्वरूपाला आणि तुझ्या अद्वितीय गुणांना तजेला देऊन जगासमोर स्पष्ट करण्याचं महत्कार्य जरी मी केलेलं असलं तरी आज घराघरातून चर्चा फक्त तुझ्या सौंदर्याची होते आहे. मला आणि माझ्या रसिकतेला लोक केव्हाच विसरले.

५ जगाचा हा नियम आहे मित्रा की तारुण्यात, आपण कसलाही विचार न करता कुठल्या तरी उद्दिष्टासाठी स्वतःला झोकून देऊन आपलं सर्वस्व पणाला लावतो. पण भावनांचा पूर ओसरल्यावर पदरी फक्त निराशा आणि पस्तावाच उरतो. आणि मग काळ्याकुट्ट भयावह दुःखाच्या खोल दरीत कोसळतांना एकच जाणीव होते की या दरीच्या खोलीची कल्पना आपल्याला या आधी असती तर, पण, तोवर बराच उशीर झालेला असतो.

शकील बदायूनी

शकील अहमदचा जन्म ३-८-१९१६ रोजी बदायूँ येथे झाला आणि वयाच्या ५४ व्या वर्षी म्हणजे २०-४-७० रोजी मृत्यू. तसं बघितल्यास काळाने लवकरच झडप घातली. शकीलचं नाव हिन्दी फिल्मसृष्टीत मशहूर आहे. शकीलचा पिंड 'गज़लगोई'चा. फार सुंदर गजला रचायचा हा शायर. 'शकील की गज़लें' या पुस्तकात याचा प्रत्यय येतो. त्याच्या गजलांमध्ये जुनी परंपरा आणि आधुनिक वातावरणाचा एक सुंदर मिलाप दिसून येतो. शकीलचे काही शेर बघा -

मैं शकील दिल का हूँ तर्जुमों (भाषांतरकार)
कि महब्बतों का हूँ राज़दों
मुझे फ़ख़ है मेरी शायरी,
मेरी ज़िंदगी से जुदा नहीं
उनकी याद, उनकी तमन्ना, उनका ग़म
कट रही है ज़िन्दगी आराम से
सुबह का अफ़साना कहकर शाम से
खेलता हूँ गदिर्शे-अय्याम से

मैं नज़र से पी रह था, तो ये दिल से बददुआ दी
तेरा हाथ ज़िंदगी भर कभी जाम तक न पहुंचे

हम हैं और उनकी खुशी है आजकल
ज़िंदगी ही ज़िन्दगी है आजकल
उनका ज़िक्र उनकी तमन्ना, उनकी याद
वक्त कितना कीमती है आजकल
मैं इस दौर की तर्जुमानी तो कर दूँ
मगर मेरे आगे ज़माने बहुत हैं
तर्के-मय ही इसे समझ नासेह
इतनी पी है कि पी नहीं जाती

عزّل دلّ بیّن عزّل دلّ بیّن عزّل دلّ بیّن عزّل دلّ بیّن عزّل دلّ بیّن

मीर तकी 'मीर'

देख तो दिल कि

देख तो दिल कि जाँ से उठता है
 ये धुआँ सा कहां से उठता है —१
 गोर किस दिल जले की है ये फ़लक
 शोला यक सुबह याँ से उठता है —२
 यूँ उठे आह उस गली से हम
 जैसे कोई जहाँ से उठता है —३
 सुध ले घर की भी शोला-ए-आवाज़
 दूद कुछ आशियाँ से उठता है —४
 बैठने कौन दे है फिर उसको
 जो तेरे आस्ताँ से उठता है —५
 इश्क़ एक 'मीर' भारी पत्थर है
 कब ये तुझ नातवाँ से उठता है —६

१ वातावरण आज असं धूसर कां ? मित्राने हा प्रश्न विचारताच मी म्हणालो हा काय प्रश्न झाला ? बघ, निरखून बघ. माझ्या दग्ध हृदयातून निघणारा धूर सर्वदूर पसरत आहे.

२ लोक उगाच तर्क वितर्क करतात की आकाशाचा आकार अर्ध गोलाकार कां आहे ? कारण मी सांगतो. ऐका. माझ्यासारखा शायर आणि भग्नहृदयाचा आशिक जेव्हां हे जग सोडून गेला तेव्हां ईश्वराने त्याच्या सन्मानार्थ आकाशरूपी कबर बांधली आणि सूर्यास ताकीद दिली की रोज सकाळी न चुकता या कबरीच्या डोक्याशी तू उगवायचं आणि सायंकाळी त्याच्या पायाशी विज्ञायचं.

३ ज्या क्षणी तिनं मला दूर केलं त्याच क्षणी मी संपलो. आता जे आहे ते फक्त यंत्रवत शरीर.

४ कविराज, या कोलाहलाची, या आर्तनादाची थोडी तरी दखल घ्या. कोण जाणे, हा धूर तुमच्या पेटलेल्या घरातून निघत असावा ?

५ तुझ्या उंबरठ्यावरून लाथाडलेल्या हृदयाला चैन कुठं मिळणार ? त्याला असचं वणवण भटकावं लागणार.

६ कविराजा, आम्ही आधीच सांगितलं होतं की प्रेम म्हणजे एक अवजड दगड तुझ्यासारख्या कमजोर माणसाला तो कसा काय पेलणार ? पण आमचं ऐकतयं कोण ? आता बसा जन्मभर विव्छत

अनभति

मैं अपने दिल से मिटा दूंगी तेरी याद मगर
 तू अपने ज़ेहन (विचार) से पहले निकाल दे मुझको
 दो चार लफ़्ज़ कहके मैं ख़ामोश हो गया
 वो मुस्कुराके बोले, बहुत बोलते हो तुम
 बातों बातों में कोई बात ख़टक जाती है
 एक दो लफ़्ज़ ही बेगाना (परका) बना देते हैं — शमीम तारिक
 जो रंग भर दो उसी रंग में नज़र आए
 ये ज़िंदगी न हुई कांच का गिलास हुआ — शाहिद कबीर
 जिसकी शोहरत है उसी नाम के जलते हैं चिराग़
 कितने ही नाम हैं ऐसे, जो उजालों में नहीं — ज़फ़र कलीम

उससे मिलो तो रहता नहीं खुद पे इख्तियार
 लेकिन मिले बग़ैर भी, दिल मानता नहीं
 आ तुझे कोई बददुआ दे दूँ
 जा तुझे प्यार का श्राप लगे — शाहिद कबीर
 फिर अदालत में गवाहों ने दिए झूठे बयान
 आज फिर क़ातिल की हक़ में फ़ैसला हो जाए
 फ़क़त अपने ही कमरे की सजावट तक नज़र क्यों है
 उधर भी एक नज़र देखो, जिधर कि छत टपकती है
 अच्छा कहे का आप बुरा मानने लगे
 हम तो बुरा कहे का बुरा मानते नहीं

यूँ दोस्तों से अपनी अमानत मिली मुझे
 जैसे किसी फ़कीर को, ख़ैरात दी गई — ज़फ़र कलीम

सईद राही

दोस्त बन बन के मिले

दोस्त बन बन के मिले मुझको मिटाने वाले
मैंने देखे हैं कई रंग बदलने वाले —१
तुमने चुप रह के सितम और भी ढ़ाया मुझ पर
तुमसे अच्छे हैं मेरे हाल पे हँसने वाले —२
मैं तो अख़्लाक के हाथों ही बिका करता हूँ
और होंगे तेरे बाज़ार में बिकने वाले —३
आख़री बार सलामे-दिले-मुज़्तर ले लो
फिर न लौटेंगे शबे-हिज़ के रने वाले —४

१ जीवनाच्या छटा आणि मानवी स्वभावाचे सर्व पैलू मी अगदी जवळून बघितले आहेत. वेगळा वेगळा मुखवटा घालून दरवेळी मला लुटणारे, माझे मित्रच होते ते.

२ भर सभेत माझी नालस्ती होत असतांना एखाद्या परक्यासारखा तटस्थ राहून जो अत्याचार तू माझ्यावर केलास तो हृदयद्रावक होता. अरे, कसला मित्र तू? तुझ्यापेक्षा खदाखदा हसणारे ते बघे बरे. बिचारे हंसत तरी होते.

३ आजवर फक्त चारित्र्यसंपन्न लोकांच्या हातीच मी विकला गेलोय. जा बाबा, पुढे बघ. चारित्र्याचा बाजार मांडणाऱ्यांपैकी मी खचितच नाही.

४ व्यथित हृदयाचा हा शेवटचा मुजरा कबूल कर मित्रा. वियोगाची रात्र कशी बशी जागून काढली. येतो मी. आता परत येणे नाही.

अनुभूति

माज़ी (विगत) की याद, आज का गुम, कल की उलझनें
सबको मिलाइये, मेरी तस्वीर बन गई

खुदा, जाने कहां गुम हो गए हैं
मैं अपने आँसुओं को रो रहा हूँ

हां, तुमको भूल जाने की कोशिश करूंगा मैं
तुमसे भी हो सके तो न आना खयाल में — सिराज लखनवी

शक न कर मेरी खुशक आँखों पर
यूँ भी आँसू बहाये जाते हैं

ज़ख्म तलवार के गहरे भी हों, मिट जाते हैं
लफ़्ज़ तो दिल में उतर जाते हैं भालों की तरह — सागर पालमपुरी

महबबत का वो दौर भी आ रहा है
कि हर हाल में मुस्कुराना पड़ेगा

वो समझते हैं मैं शेर कहता हूँ
अपने ज़ख्मों से खेलता हूँ मैं

हर एक उनसे बचाता है अपने दामन को
चमन में रह के भी काँटों की ज़िंदगी क्या है

मुझको रने दो, मुझे रने में मिलता है मज़ा
मुस्कुराओ तुम, कि तुमको मुस्कुराना चाहिए

जिसने गुमों की गोद में पाई हो परवरिश
वो गुमफ़रोज़ शेर न लिखे, तो क्या करे

अगर अशकों से भी कोई न समझे मुहुआ (अर्थ) इनका
तो इससे आगे हैं मजबूर मेरी बेजुबाँ आँखें

एक नज़र देख के हम जान गए
आप क्या चीज़ हैं, पहचान गए

तुमको देखा तो ये खयाल आया
ज़िंदगी धूप, तुम घना साया — जावेद

क्यों ज़िंदगी की राह में मजबूर हो गए
इतने हुए करीब कि हम दूर हो गए — जावेद

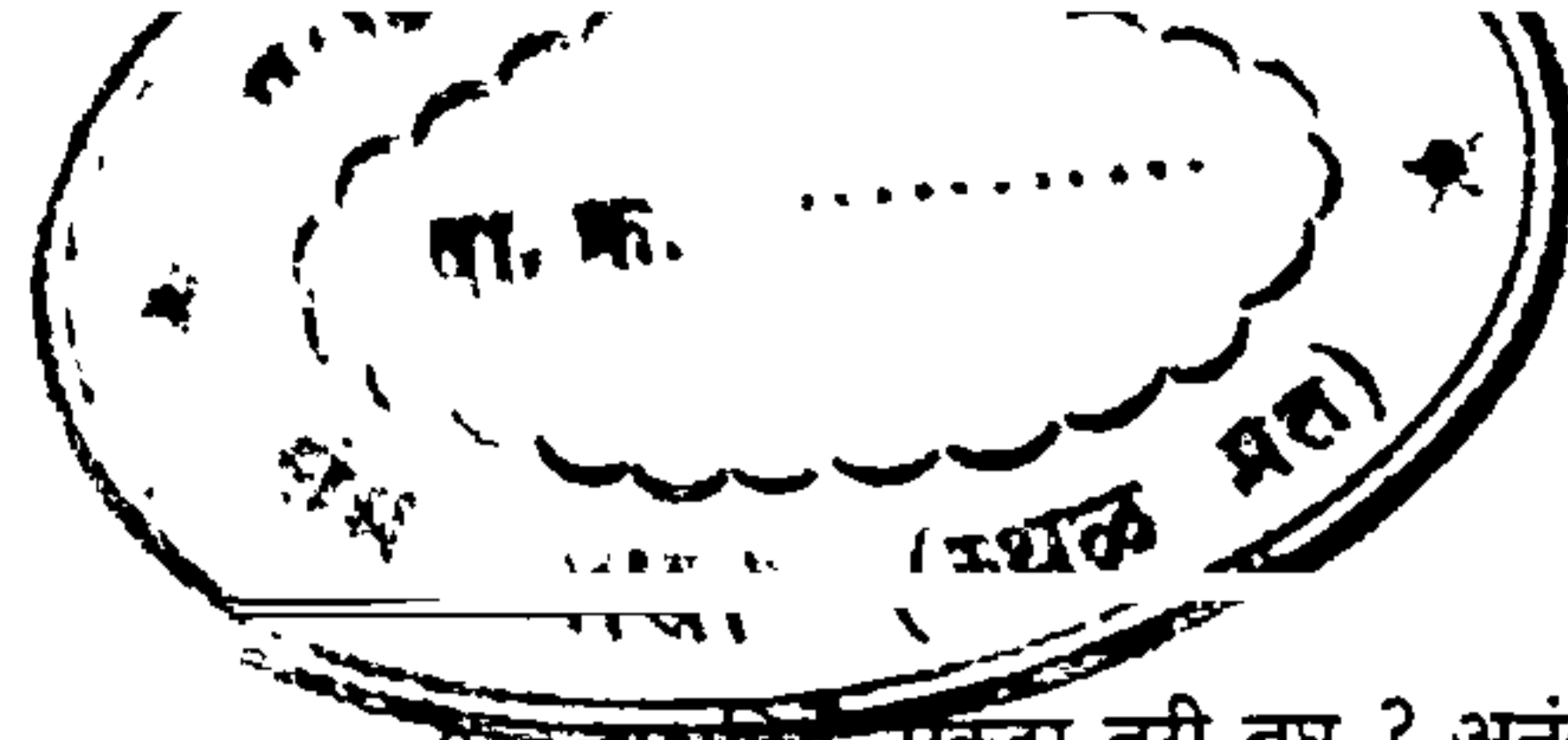
उस मोड़ से शुरू करें फिर ये ज़िंदगी
हर शै जहां हसीन थी, हम तुम थे अजनबी

सभी ने लगाया है चेहरे पे चेहरा
किसे याद रखें, किसे भूल जाएं

फ़ैज़ अहमद 'फ़ैज़'

दोनों जहान

- दोनों जहान तेरी महब्बत में हार के
 वो जा रहा है कोई शबे-ग़म गुज़ार के —१
 वीरों है मैकदा, खुमो-सागर उदास हैं
 तुम क्या गए कि रूठ गए दिन बहार के —२
 इक फ़ुर्सते-गुनाह मिली, वो भी चार दिन
 देखें हैं हमने हौसले परवरदिगार के —३
 दुनिया ने तेरी याद से बेगाना कर दिया
 तुझसे भी दिलफ़रेब हैं ग़म रोज़गार के —४
 भूले से मुस्कुरा तो दिए थे वो आज 'फ़ैज़'
 मत पूछ वलवले दिले-नाकर्दाकार के —५

१ बघ-प्रिये, एकदा तरी बघ ? अनंत रात्री तुझ्या प्रतीक्षेत जागून एक प्रवासी, एक आशिक, एक प्रियकर, आज चाललाय कुळंतरी दूर, सर्व काही सोडून, कायमचा, एकाकी, निराधार ।

२ मधुशाला ओसाड, मधुघट आणि मद्यचषक उदास. प्रिये तू गेलीस अन् वसंत ही रुसला आहे आज.

३ देवा, आम्ही फक्त ऐकत होतो की तू उदार आहेस, दयेचा सागर आहेस. साफ खोटं आहे हे. प्रणयासाठी, इशकासाठी, गाण्यासाठी, पिण्यासाठी, झुलण्यासाठी, रमण्यासाठी, तू फक्त मोजून चार दिवस द्यावेत ? छे, लानत आहे तुझ्या जिंदादिलीवर ।

४ तुझ्यामुळे मी आपल्यांना मुकलो, जगाला परका झालो. आज मला कळतंय की तुझ्या फसव्या प्रेमापेक्षा, संसारातील बाकी यातना खूपच सुसह्य होत्या. पण हे कळून आता फार उशीर झाला आहे.

५ चुकूनमाकून कां होईना, आज ती हासली. मात्र आमचं वेडं हृदय तेवढ्यानीच सुखावलं. भोळ्या भाबड्या हृदयात उठलेल्या मधुर तरंगांचं वर्णन न केलेल आणि न विचारलेलंच बरं.

अनुभूति

जिसको तुम भूल गए याद करे कौन उसको
 जिसको तुम याद हो वो और किसे याद करे — जोश
 बर्ताव दोस्ती के हद से निकल गए हैं
 या तुम बदल गए हो, या हम बदल गए हैं — जोश
 या रब, ये भेद क्या है कि राहत की फ़िक्र ने
 इंसों को और ग़म में गिरिफ़्तार कर दिया — जोश
 'जिगर' मैंने छुपाया लाख अपना दर्दो-ग़म लेकिन
 बयाँ कर दी मेरी सूरत ने कैफ़ियत दिल की
 लेके ख़त उनका, किया जब्त बहुत कुछ लेकिन
 थरथराते हुए हाथों ने भरम खोल दिया — जिगर
 यूँ ही 'फ़िराक़' ने उम्र बसर की
 कुछ ग़मे-जानाँ, कुछ ग़मे दौराँ
 इधर से भी सिवा है (जास्त आहे) कुछ उधर की मजबूरी
 कि हमने आह तो की, उनसे आह भी न हुई — जिगर
 वो यूँ दिल से गुज़रते हैं कि आहट तक नहीं होती
 वो यूँ आवाज़ देते हैं कि पहचानी नहीं जाती — जिगर

हर इक सूरत, हर इक तसवीर मुबहम (अस्पष्ट) होती जाती है
 इलाही, क्या मेरी दीवानगी कम होती जाती है — जिगर

मिला हूँ मुस्कुराकर उससे हर बार
 मगर आँखों में भी थी कुछ नमी सी — फ़िराक़

हमसे क्या हो सका महब्बत में
 ख़ैर तुमने तो बेवफ़ाई की — फ़िराक़
 कासिद तू लिए जाता है पैग़ाम हमारा
 पर डरते हुए लीजियो वाँ नाम हमारा — नवाब आसफ़

दिल में इक दर्द उठा आँखों में आँसू भर आए
 बैठे बैठे हमें क्या जानिये, क्या याद आया — सब्बा

आन में फ़र्क़ न आने दीजिये
 जान अगर जाए, तो जाने दीजिये — नसीम

गुज़रा जहाँ से मैं, तो कहा हंस के यार ने
 किस्सा गया, फ़साद गया, दर्द-सर गया — नसीम

डाल दो साया अपने आँचल का
 नातुवाँ (अशक्त) हूँ, कफ़न भी हो हलका — नासिख़

عزراؤ ذرین عزراؤ ذرین عزراؤ ذرین عزراؤ ذرین عزراؤ ذرین

ग़ालिब नक्श फ़रियादी है

नक्श फ़रियादी है किसकी शोखी-ए-तहरीर का
कागज़ी है पैरहन, हर पैकरे-तसवीर का -१
कावे-कावे सख्तजानीहा-ए-तनहाई न पूछ
सुबह करना शाम का, लाना है जू-ए-शीर का -२
जज़्बा-ए-बेइख़्तियारे-शौक़ देखा चाहिये
सीना-ए-शमशीर से बाहर है दम शमशीर का -३
आगही दामे-शुनीदन जिस क़दर चाहे बिछाए
मुद्दा अन्का है अपने आलमे-तक़दीर का -४
बस कि हूं, 'ग़ालिब', असीरी में भी आतिश ज़ेरे-पा
मू-ए-आतिश-दीदा है हल्का मेरी जंजीर का -५

मिर्जा ग़ालिब च्या 'दीवान-ए-ग़ालिब' मधली ही सर्वात पहिली ग़ज़ल आहे. ग़ज़लचा पहिला शेर, लताबाईनी एका ध्वनिमुद्रिकेत सुरवातीला गायिला आहे. संगीत हृदयनाथ यांचे आहे. पहिल्या शेरचा उपयोग लोक लिखाणात अथवा भाषणात करतात. ग़ालिबचे कांही उत्कृष्ट शेर बघूया -

'ग़ालिब' बुरा न मान, जो वाइज बुरा कहे
ऐसा भी है कोई, कि सब अच्छा कहे जिसे
नाकर्दा गुनाहों की भी हसरत की मिले दाद
यारब, अगर इन कर्दा गुनाहों की सज़ा है
(देवा, आजवर मी केलेल्या गुन्ह्याबद्दल जर ही शिक्षा असेल तर असे
अनेक गुन्हे आहेत जे करण्याची लालसा माझ्या मनात आहे मात्र
अजून मी केले नाहीत. या बाबतीत तू माझी स्तुती करायला हवीस.)
सीखे हैं महरुखों के लिए हम मुसब्बिरी
तक़रीब कुछ तो बहरे-मुलाक़ात चाहिए
(मी चित्रकार नाही तरीही मी चित्रकला शिकतोय. स्वरूप सुंदर्यांना
भेटण्याचे काहीतरी कारण शोधून काढायलाच हवे.)

१ ईश्वरा, माझं अस्तित्व हेच मुळी एक गाऱ्हाणं आहे. मी सारखा तुला विचारतोय, की मला या दुष्ट जगात कां बरे आणले ? पुरातन काळात, इराण नावाच्या देशात, आपल्या गाऱ्हाण्यांची सरकारदरबारी दाद लावून घेण्यासाठी, लोक आपली इष्ट ती गाऱ्हाणी कागदावर लिहून त्याचा अंगरखा करीत आणि तो घालून दरबारी जात. देवा, जरा बघ तरी ? माझी गाऱ्हाणी तुझ्या दरबारी मांडण्यासाठी भूतलावरील प्रत्येक वस्तूने आज कागदाचा अंगरखा धारण केला आहे. परमेश्वरा, बघ तरी?

२ विरहात घालवलेल्या भकास रात्रीचं वर्णन मी न केलेलं आणि तू न विचारलेलंच बरं. असली भयाण रात्र जागून काढणं म्हणजे फरहादनं कालवा खणून दुधाची नदी मरुस्थली आणण्या इतकच अवघड आहे.

३ इच्छापूर्तीसाठी हृदयात उत्कटताही तेवढीच हवी. उदास मन कुळलंच काम करू शकत नाही. बलिदानाची इच्छा हृदयात प्रबळ झाली की खड्गाची तीक्ष्णता खड्गाबाहेर येऊन आघात केल्याशिवाय राहणार नाही.

४ माझे लेखन अत्यंत गूढ स्वरूपाचे आहे. निरीक्षणाचे आणि समीक्षेचे जाळे कितीही पसरा, कसेही पसरा, शब्दांमागे दडलेला अर्थ लागणे कठीणच

५ माझ्या पायात श्रृंखला असल्या आणि मी बंदिस्त असलो तरी माझ्या अंतरीच्या दाहकतेमुळे त्या श्रृंखला जळलेल्या वर्तुळाकार केसाइतक्याच कमकुवत आणि निर्जीव झाल्या आहेत. मी कैदेत असूनही मुक्त आहे.

मय से ग़रज़ निशात है किस रूसियाह को
इन गूना बेखुदी मुझे दिन रात चाहिये
(असा कोण पापी आहे जो आनंदासाठी मद्य सेवन करतो.
सांसारिक क्लेषांपासून मुक्ती मिळावी म्हणून मी अहोरात्र धुंदीत
असतो.)
मुनहसिर मरने पे हो, जिसकी उमीद
नाउमीदी उसकी देखा चाहिए
(ज्याच्या सर्व आकांक्षा मरणावरच अवलंबून आहेत त्याची निराशा
किती जीवघेणी असेल याची कल्पना न केलेली बरी.)
चाहते हैं खूबसूरियों को 'असद'
आपकी सूरत तो देखा चाहिये
(सुंदर स्त्रियांशी मैत्री व्हायला हवी हे मान्य आहे.
मात्र श्रीमान, आपला चेहरा तर बघा आधी आरशात ?)

बहादुरशाह ज़फ़र

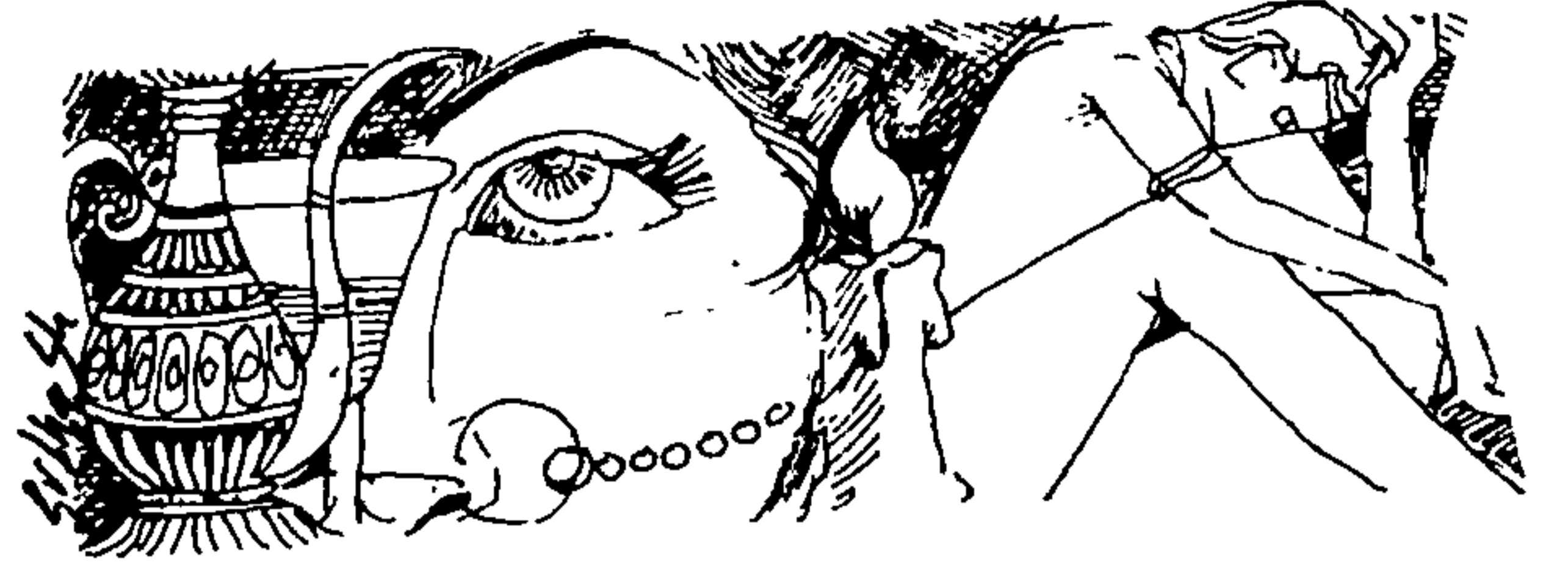
न किसी की आँख का नूर हूँ
न किसी की आँख का नूर हूँ
न किसी के दिल का करार हूँ
जो किसी के काम न आ सके,
मैं वो एक मुश्ते-गुबार हूँ -१

मेरा रंग रूप बिगड़ गया
मेरा यार मुझसे बिछड़ गया
जो चमन खिज़ाँ से उजड़ गया,
मैं उसी की फ़स्ते बहार हूँ -२

पए-फ़ातहा कोई आये क्यों,
कोई चार फूल चढ़ाये क्यों
कोई आ के शम्मा जलाये क्यों,
मैं वो बेकसी का मज़ार हूँ -३

मैं नहीं हूँ नग्मा-ए-जाँफ़िज़ा,
मुझे सुन के कोई करेगा क्या
मैं बड़े विरोग की हूँ सदा,
मैं बड़े दुखों की पुकार हूँ -४

न तो मैं किसी का हबीब हूँ,
न तो मैं किसी का रकीब हूँ
जो बिगड़ गया वो नसीब हूँ,
जो उजड़ गया वो टयार हूँ -

१ आज आयुष्याची बेरीज वजाबाकी करता मला हे सातत्यानं जाणवतंय की आजवर मी उगाच जगलो. मी कुणाला प्रिय नव्हतो की कुणाच्या हृदयाचा आसरा नव्हतो. कुणालाही निरुपयोगी वाटावी अशी एक मूठभर धूळ, म्हणजे मी

२ माझा चेहरा-मोहरा, माझं रंग-रूप, सगळं पार बदललंय आता. माझा जिवलग मला सोडून दूर गेला आहे. दुष्काळानं उद्यान वैराण करावं, पानगळीनं ते उध्वस्त करावं आणि नेमकी ही वेळ साधून वसंतानं म्हणावं, 'धीर धर, मी येतोच लवकर', असं रसहीन जीवन झालं आहे माझं.

३ मला जमिनीत पुरल्यावर माझ्या मृतात्म्यास शांती मिळावी म्हणून कुराणातल्या चार ओळी तरी कां वाचाव्यात कुणी ? ओंजळीभर चार फुलं तरी कां कोणी टाकावीत माझ्या थडग्यावर ? कां कोणी पणती ठेवावी माझ्या उशाशी ? कां कोणी चार आसवं ठाळावी माझ्यासाठी ? सर्वस्व गमावलेल्या अभाग्याच्या थडग्यानं खरं तर कसलीच अपेक्षा करू नये.

४ माझी जीवनगाथा म्हणजे एखादं आल्हाददायक गीत नव्हे जे प्रत्येकाच्या ओठांवर विलसेल. खरं तर ते कुणी ऐकूही नये. माझा प्रत्येक निःश्वास म्हणजे वियोग आणि प्रत्येक साद म्हणजे दुःखाची लंके.

५ मी अगदी एकटा आहे. मी कुणाचा मित्र नाही आणि मी कुणाच्या प्रेमातला अडथळा पण नाही. माझं नशीब फुटकं आहे आणि पडक्या उजाड घरासारखं माझं जीवन झालं आहे.

हौसला

उर्दू शायर निराशावादी आहे असं नाही. प्रेमातल्या विफलतेवर आणि 'पापी' संसारावर जेवढे शेर आहेत तेवढेच मानवाच्या कर्तृत्वावर, त्याच्या हिमतीवर आणि साहसावर ही आहेत. बघुया शायरचा 'हौसला' कसा काय आहे तो :-

सरफ़रोशी की तमन्ना अब हमारे दिल में है
देखना है जोर कितना बाजू-ए-क़ातिल में है - रामप्रसाद बिस्मिल
खुदी को कर बुलंद इतना कि हर त़क़दीर से पहले
खुदा बंदे से खुद पूछे बता तेरी रज़ा क्या है - इक़बाल

यह मिसरा (ओळ) नक्शो-हर-दरो-दीवार हो जाए
जिसे जीना हो, मरने के लिए तैयार हो जाए
जब भी हवादिस (आपत्ती) सामने आए
हमने लिया है अपना सहारा

دل در بند غم در بند غم در بند غم در بند غم در بند غم

सिकन्दर अली वज्द

नज़र आजमाने को

नज़र आजमाने को जी चाहता है
 नये गुल खिलाने को जी चाहता है -१
 इधर आए शायद वो मौजे-तुरन्तुम
 कोई गीत गाने को जी चाहता है -२
 वही बात रह रह के याद आ रही है
 जिसे भूल जाने को जी चाहता है -३
 ज़माना मेरा आजमाया हुआ है
 तुझे आजमाने को जी चाहता है -४
 कई मर्तबा दिल पे बिजली गिरी है
 मगर मुस्कुराने को जी चाहता है -५
 रुखे-ज़िंदगी से नकाबें उलटकर
 हकीकत दिखाने को जी चाहता है -६

१ हृदयातील भावना परत सजीव झाल्या आहेत. कोणाच्या तरी नजरेत हरवून जावंस वाटतंय. परत एकदा प्रेमात पागल व्हावसं वाटतंय.

२ हृदयाच्या तालावर एक कविता साकार होते आहे. मनात सुंदर चाल घोळतेय. तिच्या स्वरलहरी मस्तकात भिन्ताच ओठातून एक सुरेल गाणं निघणार असं वाटतंय.

३ जुन्या आठवणी परत सतावताहेत. जे विसरायला हवं तेच आज नेमकं आठवतंय.

४ जगाचा कडवट अनुभव घेऊन झाला आहे. तू दिलेलं आव्हान स्वीकारावं, आज असं वाटतंय.

५ हृदयावर अनेक आघात झाले. आजवर ते मुकाट सोसले. आज मात्र हसावसं वाटतंय.

६ लोकांच्या तोंडावरील कृत्रिम चेहरे ओरबाडून त्या खालचं खरं रूप जगाला दाखवावं, असं सारखं वाटतंय.

हौसला

उन्हीं को हम जहां में रहरवे-कामिल (दक्ष वाटाड्या) समझते हैं
 जो हस्ती को सफ़र और क़ब्र को मंजिल समझते हैं - बर्क

अरे ओ जलने वाले, काश जलना ही तुझे आता
 ये जलना कोई जलना है, कि रह जाए धुआँ होकर
 हर मुसीबत का दिया एक तबस्सुम (स्मित) से जवाब
 इस तरह गर्दिशे-दौरों को रुलाया मैंने

ज़िंदगी तेरे लिए मैंने बहुत रक्स (नाच) किया
 अब ये हसरत है, कभी तुझको नचा के देखूं

कुछ कटी हिम्मत-सवाल में उम्र
 कुछ उम्मीदे-जवाब में गुज़री

इन्हीं ग़म की घटाओं से खुशी का चांद चमकेगा
 अंधेरी रात के परदों में दिन की रौशनी भी है

पसीने मौत के माथे पे आये, आईना लाना
 हम अपनी ज़िंदगी की आखिरी तसवीर देखेंगे
 कमाले-बेखुदी में गिर पड़ा हूं
 मेरा सिज्दा अभी सिज्दा कहाँ है - सोज़ खिजराई
 (आत्मलीन होऊन मी पडलोय. क्षमा कर देवा, हा साष्टांग नव्हे.)
 ऐ ज़ब्बा ए-दिल गर मैं चाहूं हर चीज़ मुक़ाबिल आ जाए
 मंज़िल के लिए दो गाम चलूं और सामने मंज़िल आ जाए
 काबा अगरचे टूटा तो क्या जा-ए-ग़म है शौख
 कुछ क़स्त्रे-दिल नहीं कि बनाया न जाएगा - सौदा
 (शेख साहेब, काबा जर कां तुटून पडला तरी तुम्ही काळजी करू नका.
 आपण दुसऱ्या जागी दुसरा काबा तयार करू अहो काबा म्हणजे
 काही हृदयाचा महाल नव्हे, जो तुटला कि कायमचा संपतो.)

बेताब लखनवी न मिला तेरा पता

न मिला तेरा पता तो मुझे लोग क्या कहेंगे
यूं ही दर-ब-दर रहा तो मुझे लोग क्या कहेंगे — १
तुझे ज़िंदगी कहा है, तू है ज़िंदगी का हासिल
तुझे बेवफ़ा कहा तो मुझे लोग क्या कहेंगे — २
मेरे दिल में ज़ब्त-ग़म का जो चराग़ जल रहा है
वो चराग़ बुझ गया तो मुझे लोग क्या कहेंगे — ३
ये जहाँ न जाने क्या क्या मुझे कह रहा है लेकिन
कभी तुमने कुछ कहा तो मुझे लोग क्या कहेंगे — ४
मैं चला तो हूँ सुनाने उसे दास्ताँ वफ़ा की
कोई हादिसा हुआ तो मुझे लोग क्या कहेंगे — ५

१ तुझा शोध घेत वणवण भटकतोंय तर लोक मला वेडा म्हणतात. पण जर कां तू खरंच भेटली नाहीस आणि मला जर असंच भटकावं लागलं तर त्या वेळेस लोक मला काय म्हणतील ?

२ तू माझं सर्वस्व आहेस. खरं म्हणजे तू माझ्या जीवनाचं रहस्य आहेस. तुला जर मी दगाबाज आणि निष्ठाहीन म्हटलं तर जग मला काय म्हणेल ?

३ हृदयात तेवत असलेला सहनशीलतेचा आणि दुःखाचा दिवा जर विझला तर माझं काय होईल हे कोणी सांगावं ? जग मला काय म्हणेल हे तरी कोणी सांगावं ?

४ हे जग मला काय म्हणतं याची पर्वा मला नाही. तू मात्र काही बर-वाईट बोललीस तर हे जग वाटेल ते बोलेल.

५ आज निश्चय केला आहे की तिला आपली प्रेमगाथा सांगायची. मात्र ती सांगताना निसर्गात एखादा चमत्कार झाल्यास, लोक मला काय म्हणतील ?

अध्यात्म

उर्दू काव्यात प्रणय आहे, राजनीति आहे, हास्य-व्यंग-विनोद आहे, शराब-साकी-मैकश-मैखाना आहे आणि अध्यात्म ही आहे. बघुया, गज़ल अथवा शेर च्या माध्यमातून उर्दू शायर अध्यात्मावर काय लिहितात ते —

जाहद शराब पीने दे मस्जिद में बैठकर
या वो जगह बता दे जहां पर खुदा न हो — ग़ालिब
जब जब मस्जिद जाना पड़ा है
राह में इक मयखाना पड़ा है — कैफ़ भोपाली
अज़ों हो रही है, पिला जल्द साकी
इबादत करूं आज मख़ूर हो कर
राहे-खुदा (दिवभक्ती) में आलमे-रिन्दाना (उन्मुक्त लोक) मिल गया
मस्जिद को ढूँढते थे कि मयखाना मिल गया — शकील
दौर में (मंदिरात) या हरम में (मशीदीत) गुज़रेगी
उम्र तेरे ही ग़म में गुज़रेगी — फ़ानी बदायूनी
जग में आ के इधर-उधर देखा
तू ही आया नज़र, जिधर देखा

तेरी सूरत से नहीं मिलती किसी की सूरत
हम जहाँ में तेरी तसवीर लिए फिरते हैं
जाहद, तुझे मालूम नहीं अंदाजे-अकीदत (भक्तिमार्ग)
सर, खुद-ब-खुद झुकता है, झुकाया नहीं जाता
जमाने में उसने बड़ी बात कर ली
खुद अपने से जिसने मुलाक़ात कर ली — शेरी भोपाली
ये किसने कह दिया गुमराह कर देता है मयखाना
खुदा के फ़ज़ल से (ईश्वर कृपेने) इसके लिए मस्जिद है, मंदिर है
चाप सुनकर जो हटा दी थी, उठा ला साकी
शैख़ साहब हैं, मैं समझा था मुसलमाँ है कोई
देखा जो 'उन्हें' सर भी झुकाना न रहा याद
दरअसल नमाज़ आज अदा हमसे हुई है

غزل در پند غزل در پند غزل در پند غزل در پند غزل در پند

हकीम महम्मद मोमिन खाँ

१००

'मोमिन'

नावक अंदाज़ जिधर

नावक अंदाज़ जिधर, दीदा-ए-जानाँ होंगे
नीम बिस्मिल कई होंगे, कई बेजाँ होंगे -१
ताबे-नज़्जारा नहीं, आईना क्या देखने दूँ
और बन जायेंगे तसवीर, जो हैराँ होंगे -२
फिर बहार आई, वही दश्तनवर्दी होगी
फिर वही पांव, वही ख़ारे-मुगीलाँ होंगे -३
तू कहाँ जायेगी, कुछ अपना ठिकाना कर ले
हम तो कल ख़्वाबे-अदम में शबे-हिज़्राँ होंगे -४

१ माझ्या प्रियेची तीक्ष्ण नज़र ज्या बाजूला वळेल, तिकडे काही अर्धवट मेलेले आणि तडफडत राहतील तर काही पूर्णपणे जिवानिशी गेलेले असतील.

२ जिच्या मुखचंद्रावर कोणाची नज़रच थांबत नाही अशा मदनिकेने आरशात आपलं रूप न बघितलेलच बरं. दर्पणी आपलं लावण्य अवलोकिता ती रूपगर्विता स्वतःवर फिदा तर होईलच, किंचित उद्विग्न पण होईल. ही प्रतिमा माझीच की कुणा दुसऱ्याची, असा संभ्रम व्हायचा तिला ?

३ वसंताचं बहारदार आगमन जरी झालं असलं तरी त्याच मला काय ? माझ्या नशीबी विजनाचा तोच खडतर प्रवास, तेच भेग। पडलेले पाय आणि खचकन रुतणारे बाभळीचे अणकुचीदार काटे.

४ माझं सगळंच संपलं आहे. मृत्यूच्या देवदूता, जा, तुझी अवकृपा आता कुणा दुसऱ्यावर कर. मी उद्या या जगाचा निरोप घेणार आणि त्यानंतरही विरहाच्या रात्री एकट्याच घालवणार.

मोमिन

हकीम महम्मद मोमिन ख़ान 'मोमिन', ग़ालिब ज़ौक़ आणि ज़फ़र यांचे समकालीन होते. हसतमुख, सुस्वभावी रंगीन मिजाज, सौंदर्योपासक, चांगला गायक-वादक आणि ज्योतिषी अशी मोमिनची ख्याती होती. शायरीत दार्शनिकता नव्हती पण अंदाज वेगळाच होता. अत्यंत शास्त्रशुद्ध शेर लिहिणारा कवी म्हणून तो प्रसिद्ध होता. उर्दू साहित्याचे सुप्रसिद्ध आलोचक अल्लामा नियाज़ फ़तहपूरी लिहितात, "अगर मेरे सामने उर्दू के तमाम शुअरा (कवी), मुतक़द्दिमीन (प्राचीन) और मुताख़रीन (आधुनिक) का कलाम रखकर बाइसतस्नाये मीर ('मीर' ला वगळता किंवा मीरचं साहित्य सोडून) मुझको सिर्फ़ एक दीवान (काव्य संग्रह) हासिल करने की इजाज़त दी जाए तो मैं बिला तअम्मुल (तात्काळ) कह दूंगा कि मुझे कुल्लियाते-मोमिन (मोमिनचं गजलां सकट सर्व काव्य प्रपंच) दे दो और बाकी सब उठा ले जाओ।"

१०१

ग़ालिब

नुक्ताचीं है ग़मे-दिल

नुक्ताचीं है ग़मे-दिल उसको सुनाये न बने
क्या बने बात जहां बात बनाये न बने -१

मैं बुलाता तो हूं उसको, मगर ऐ जज़्बाए-दिल
उस पे बन जाये कुछ ऐसी कि बिन आये न बने -२

खेल समझा है कहीं छोड़ न दे भूल न जाये
काश, यूं भी हो कि बिन मेरे सताये न बने -३

ग़ैर फिरता है लिये यूं तेरे ख़त को कि अगर
कोई पूछे कि ये क्या है तो छिपाये न बने -४

इस नज़ाकत का बुरा हो वो भले हैं तो क्या
हाथ आए तो उन्हें हाथ लगाये न बने -५

कह सके कौन कि ये जल्वागरी किसकी है
पर्दा छोड़ा है वो उसने कि उठाये न बने -६

मौत की राह न देखूं कि बिन आए न रहे
तुमको चाहूं कि न आओ, तो बुलाये न बने -७

बोझ वो सिर से गिरा है कि उठाए न बने
काम वो आन पड़ा है कि बनाये न बने -८

इश्क पर ज़ोर नहीं, है ये वो आतिश 'ग़ालिब'
कि लगाये न लगे और बुझाये न बने -९

१ तिच्यासमोर बोलायचं तरी काय ? हृदयाची कथा व्यक्त करावयास काही उच्चारताच ती निष्पूर प्रत्येक शब्दाचा अक्षरशः कीस काढते. जणू शब्दप्रभू कोणी ? असल्या प्रियतमेसमोर प्रेमयाचना करावी तरी कशी ?

२ मी तिला हजारदा साद घातली पण ती अजून एकदाही आलेली नाही. माझ्या व्यथित मनातील कुंठित भावनांनो, तुम्ही तरी आवाज द्या तिला. तुमच्या सादेला प्रतिसाद न देण्याचं धैर्य ती करणार नाही कदाचित

३ माझ्या हृदयाचा छळ करणे हा तिचा एक आवडता खेळ आहे. तो जीवघेणा असला तरी मला प्रिय आहे. त्या निमित्तानं ती माझा विचार तर करते देवा, या खेळाची तिला सवय जडू देत. अन्यथा लहान मुलासारखं कंटाळून ती हा खेळ दूर सारायची आणि मला विसरायची

४ प्रिये, माझ्या प्रतिस्पर्ध्याला लिहिलेलं तुझं प्रेमपत्र, तुझा दूत गावात अशा काही थाटात मिरवीत आहे जणू ते एखादं प्रसिद्धीपत्र अथवा फतवा असावा.

५ लोक म्हणतात की ती अत्यंत नाजूक आहे. लाजवंतीच्या पानासारखी स्पर्श होताच कोमेजणारी अहो, एवढी नाजूकता तरी काय कामाची ?

६ तिच्या सौंदर्यामुळे भूतलावर प्रकाश आहे. बघणाऱ्याला प्रखरता सुसह्य व्हावी म्हणून तिनं मुखचंद्रावर पदर ओढून घेतला आहे. त्याला हात लावण्याचं धाडस कोण करणार ?

७ मृत्यू केव्हान् केव्हा येतोच. त्याची वाट बघावी लागत नाही. तू कदापि येणार नाही हे माहित असूनही तुला साद न घालता मी तुझी खुळ्यासारखी वाट बघतोय. मी हे कां करतोय हे मलाच कळत नाही.

८ डोक्यावरून खाली पडलेलं ओझं परत उचलण्याची माझ्यात शक्ती नाही आणि ते काम आता माझ्याच्यानं होणार ही नाही.

९ जगातील सर्वात मोठी शक्ती प्रेम आहे. प्रेमासमोर कोणाचं काहीच चालत नाही. अहो ग़ालिब महोदय, प्रेम एक वणवा आहे. जो पेटवू म्हटल्यानं पेटत नाही आणि विझवू म्हटल्यानं विझत नाही.

ग़ालिब

غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن غزل دکن

मीर तकी 'मीर' पत्ता पत्ता बूटा बूटा

पत्ता पत्ता बूटा बूटा हाल हमारा जाने है
जाने न जाने गुल ही न जाने, बाग़ तो सारा जाने है -१
चारागरी बीमारी-ए-दिल की, रस्मे-शहरे हुस्न नहीं
वर्ना दिलबर नादाँ भी, इस दर्द का चारा जाने है -२
मेहरो-वफ़ाओ-लुत्फ़ो-इनायत, एक से वाकिफ़ इनमें नहीं
और तो सब कुछ तंजो-किनाया, रम्ज़ो-इशारा जाने है -३

१ मी कोण आहे हे सारं गाव ओळखतं. फक्त तीच माझ्याबाबतीत अज्ञान दाखवते. कशी गमंत आहे बघा ? उद्यानातील वृक्ष, पल्लवी, पानापाचोळ्यापासून ते नवांकुरित रोपट्यापर्यंत सर्वांना ठाऊक असावं की तो भ्रमर कुठला. मात्र त्या नखरेल फुलांनी मात्र सारखं विचारावं, "अय्या, हा आगंतुक कोण ?"

२ प्रेमाग्नीत जळणाऱ्या प्रियकराच्या पेटलेल्या हृदयावर प्रेमाची फुंकर कदापि न घालण्याचा नियम या शहरातल्या प्रत्येक रूपवतीचा असावा असं दिसतंय. अन्यथा माझ्या हृदयरोगाचा उपचार तिला माहीत नसावा हे नवलच ?

३ या नगराची रीत काही औरच आहे बुवा माझ्या प्रियेच्या शब्दकोषात प्रेम, इश्क, मुहब्बत, अनुकंपा, हुरहुर, दया, रसिकता हे शब्द बहुधा नसावेत. पण हे कसं शक्य आहे ? कारण प्रेमाचे नेत्रसंकेत, उपरोधिक बोलणे, खोट्या शपथा, प्रतारणा आणि परक्याकडे बघून गोड हासणं इत्यादी मात्र तिला चांगले अवगत आहे.

अध्यात्म

जहां सिद्धे को मन आया, वहीं कर लिया सिद्धा (नमस्कार)
न कोई संगे-दर मेरा, न कोई आस्ताँ मेरा
कहीं जिक्रे-दुनिया, कहीं जिक्रे-उक्बा (परलोक चर्चा)
कहां आ गए मयकदे से निकल कर
तुम्हारा नाम लेने से मुझे सब जान जाते हैं
मैं वो खोई हुई इक चीज़ हूँ, जिसका पता तुम हो
नहीं मांगता साकिया जामो-सागर (दारु)
फ़क़त तुझसे इक बेखुदी मांगता हूँ
कौन यहां छेड़े दौर-हरम के झगड़े
सिद्धे से हमें मतलब, काबा हो या बुतख़ाना
मुझे शरअ से कोई चिढ़ नहीं, इस इत्तिफ़ाक़ का क्या करूं
कि जो वक्ते-बादाकशी (मद्दसेवनाची वेळ) है, वही वक्त है नमाज़ का
हुआ है चार सिद्धों पर ये दावा जाहिदो तुमको
ख़ुदा ने क्या तुम्हारे हाथ जन्नत बेच डाली है
तरदामनी पे शैख़ हमारी न जाइयो
दामन निचोड़ दें तो फ़रिश्ते (देवदूत) वुज़ू (मुखप्राशन) करें
आदम को ख़ुदा मत कहो, आदम ख़ुदा नहीं
लेकिन ख़ुदा के नूर से, आदम जुदा नहीं

तूर पर हज़रते मूसा जो गिरे ग़श खाकर
जल्वा-ए-यार पुकारा, अभी देखा क्या है

तन की उरियानी (नग्नता) से बेहतर नहीं कोई लिबास
ये वो ज़ामा (वस्त्र) है जिसका नहीं उल्टा सीधा
कमर ख़मीदा नहीं बेवजह जईफी में
ज़मीन ढूँढ रहा हूँ, मज़ार के काबिल
(छे, वार्धक्यामुळे माझी कंबर मुळीच वाकली नाहीये.
मला पुरण्यासाठी यथोचित जागा शोधतोय मी.)

सब नक्श ख़याली है (कल्पनेचा खेळ) काबा हो या बुतख़ाना
तू मुझमें है, मैं तुझमें, ऐ जल्वा-ए-जानाना

मंजिले-ऐश नहीं है यह सराये-फ़ानी (जग)
रात की रात ठहर जाएं, ठहरनेवाले

उठ गया पर्दा दुई (द्वैत) का, दर्मियाँ से (डोकाऊन) देख ले
अब तेरी तसवीर मैं हूँ, तू मेरी तसवीर है

फिरते हैं दर दर, कि 'तेरा' घर मिले
'हम हैं' जब तलक, 'वो' हमें क्योंकर मिले

दुनिया में हूँ, दुनिया का तलबगार (इच्छुक) नहीं हूँ
बाज़ार से गुज़रा हूँ, ख़रीदार नहीं हूँ - अकबर

पहले थीं, अब से दूर, बहुत दिल में हसरतें
अब आरजू ये है कि कोई आरजू न हो

عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون عزّال دسبّون

कतील शिफाई

परीशाँ रात सारी है

परीशाँ रात सारी है सितारो तुम तो सो जाओ
 सुकूते-मर्ग तारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —१
 हंसो और हंसते हंसते डूबते जाओ ख़लाओं में
 हमें ये रात भारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —२
 हमें तो आज की शब पौ फटे तक जागना होगा
 यही किस्मत हमारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —३
 तुम्हें क्या, आज भी कोई अगर मिलने नहीं आया
 ये बाज़ी हमने हारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —४
 कहे जाते हो दुनिया से हमारा हाल रो रो कर
 ये कैसी राज़दारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —५
 हमें भी नींद आ जायेगी, हम भी सो ही जायेंगे
 अभी कुछ बेकरारी है, सितारो तुम तो सो जाओ —६

१ माझ्यासोबत माझ्या काळ्या आहेत, रात्र आहे, काळोख आहे आणि स्मशान शांतता आहे. तारकांनो, त्रस्त होऊ नका, झोपा तुम्ही.

२ तारकांनो झोप येत नसल्यास खेळा, बागडा, खूप हंसा आणि हंसत हंसत क्षितिजापलीकडे विलीन व्हा.

३ मला आजची रात्र अक्षरशः जागून काढायची आहे, तिच्या प्रतीक्षेत. पहाट होईस्तोवर मी इथेच बसून राहणार. हेच प्रारब्ध आहे माझं. पण तारकांनो, तुम्ही मिटा डोळे.

४ मला भेटण्यास ती आली काय अथवा न आली काय ? तारकांनो, तुम्हाला त्यांच काय ? अरे, प्रेमाच्या लपंडावात आज मी हारलोय. तारकांनो तुम्ही झोपा, निश्चित झोपा.

५ तुम्ही उगाच माझ्या सोबत जागणार आणि वृथा रडून अख्या जगाला माझं वेड सांगणार. तारकांनो, मैत्रीत असं होत नसतं. कृपा करा, झोपा तुम्ही.

६ अरे, शेवटी मी थकणार आणि झोपी जाणार. तूर्त, आशेचा दिवा हृदयांत तेवत आहे, तोवर जाग असू द्या मला. झोपा तुम्ही, तारकांनो झोपा, खुशाल झोपा.

अध्यात्म

ऐ दिले-नादान, नादों दिल न बन
 जान देता है अरे, किसके लिए
 जुस्तजू-ए-यार में (ईश्वराच्या शोधात) गुम खुद मेरा दिल हो गया
 ये मुसाफिर चलते चलते, आप मंज़िल हो गया
 जब न देख सकते थे तो दरिया भी था कतरा (बेंब)
 जब आँख खुली, कतरा भी दरिया नज़र आया
 मौत को देखा तो दुनिया से तबीयत फिर गई
 उठ गया दिल दहर से (जगातून), दौलत नज़र से गिर गई
 चिरागे-सुबह यह कहता है, आफ़ताब को (सूर्याला) देख
 ये बज़्म तुमको मुबारक हो, हम तो चलते हैं —नज़ीर
 कितने मुफ़्लिस (गरीब) हो गए, कितने तवंगर (श्रीमंत) हो गए
 खाक में जब मिल गए, दोनों बराबर हो गए — जौक

जहां देखते हैं जिधर देखते हैं
 तेरा हुस्न पेशे-नज़र (समोर) देखते हैं
 किसी रईस की महफ़िल का ज़िक्र क्या है 'अमीर'
 खुदा के घर भी न जाएंगे, बिन बुलाये हुए
 आराम अगर चाहे तो आ राम की तरफ़
 फंदे में फँसा चाहे तो जा दाम की (सांसारिक जाळ) तरफ़
 जिसने तेरी नज़र को देख लिया
 उसको दुनिया नज़र नहीं आती
 हमको अगियार का (शत्रूचा) गिला कैसा
 ज़ख़्म ख़ाये हैं हमने यारों से
 जानो-दिल हैं उदास से मेरे
 उठ गया कौन पास से मेरे - हसन

غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی غزل دہلی

१०८

गालिब

फिर मुझे दीदा-ए-तर

फिर मुझे दीदा-ए-तर याद आया
दिल जिगर तश्ना-ए-फरियाद आया -१
दम लिया था न कयामत ने हनोज़
फिर तेरा वक्ते-सफ़र याद आया -२
सादगीहा-ए-तमन्ना यानी
फिर वो नैरंगे-नज़र याद आया -३
उज़्रे-वामांदगी, ऐ हसरते-दिल
नाला करता था, जिगर याद आया -४
ज़िंदगी यूँ भी गुज़र ही जाती
क्यों तेरा राहगुज़र याद आया -५
क्या ही रिज़्वाँ से लड़ाई होगी
घर तेरा खुल्द में गर याद आया -६
आह, वो जुरअते-फरियाद कहां
दिल से तंग आ के जिगर याद आया -७
फिर तेरे कूचे को जाता है खयाल
दिले-गुमगश्ता, मगर याद आया -८
कोई वीरानी सी, वीरानी है
दश्त को देख के घर याद आया -९
मैंने मजनूँ पे लड़कपन में 'असद'
संग उठाया था कि सर याद आया -१०

१ काही दिवस बरे गेले. अचानक एक दिवस मला माझेच साश्रू नयन आठ्वले. हृदयातली जखम उघडी पडली, जिगर कळवळले, तिची फार आठवणी आली.

२ तू निघून गेलीस. मी बेचैन झालो. महत्प्रयासानं मनाला आवरलं. थोडा वेळ बेचैन मन शांत होत नाही तोच तुझे जाणे आठवले. अस्वस्थतेला नव्यानं सुरवात झाली.

३ माझी मीलनाची वेडी आशा तरी बघा ? ती मदिराक्षी पुन्हा मला आठवली. माझी मीलनाची आशा तरी किती बावळी ? मीलन अशक्य असूनही मी सुखावलो. परत परत तिची आठवण काढीत बसलो.

४ अशांत हृदया, माझी असहायता तरी बघ. तुझ्यासोबत मनसोक्त रडायचं होतं रे. पण काळीज आधीच विदीर्ण झाल्यामुळे साधा उसासा टाकण्याचाही धीर होईना मला.

५ जीवन कसं बसं जगलो असतो. अडखळत, चाचपडत पण पदोपदी तुझ्या पाऊलवाटेची आठवण व्हायची आणि हृदय कासावीस व्हायचं. तुझा हात हातात असता तर . . . ?

६ प्रिये, तुझ्या टुमदार घराची आठवण काही केल्या विसरू शकत नाही. याहून सुंदर घर भूतलावर नक्कीच नाही, स्वर्गात तर नाहीच नाही. हे जर मी स्वर्गाच्या द्वारपालाला सांगितलं तर दारातच त्याची न माझी जुंपणार हे मात्र नक्की.

७ धीर धरण्याची आणि उसासे टाकण्याची ताकत आहे कुठे आता ? हृदय तर केव्हांच खलास झालं आहे. जिगर तरी शाबूत आहे की नाही, कोणास ठाऊक ?

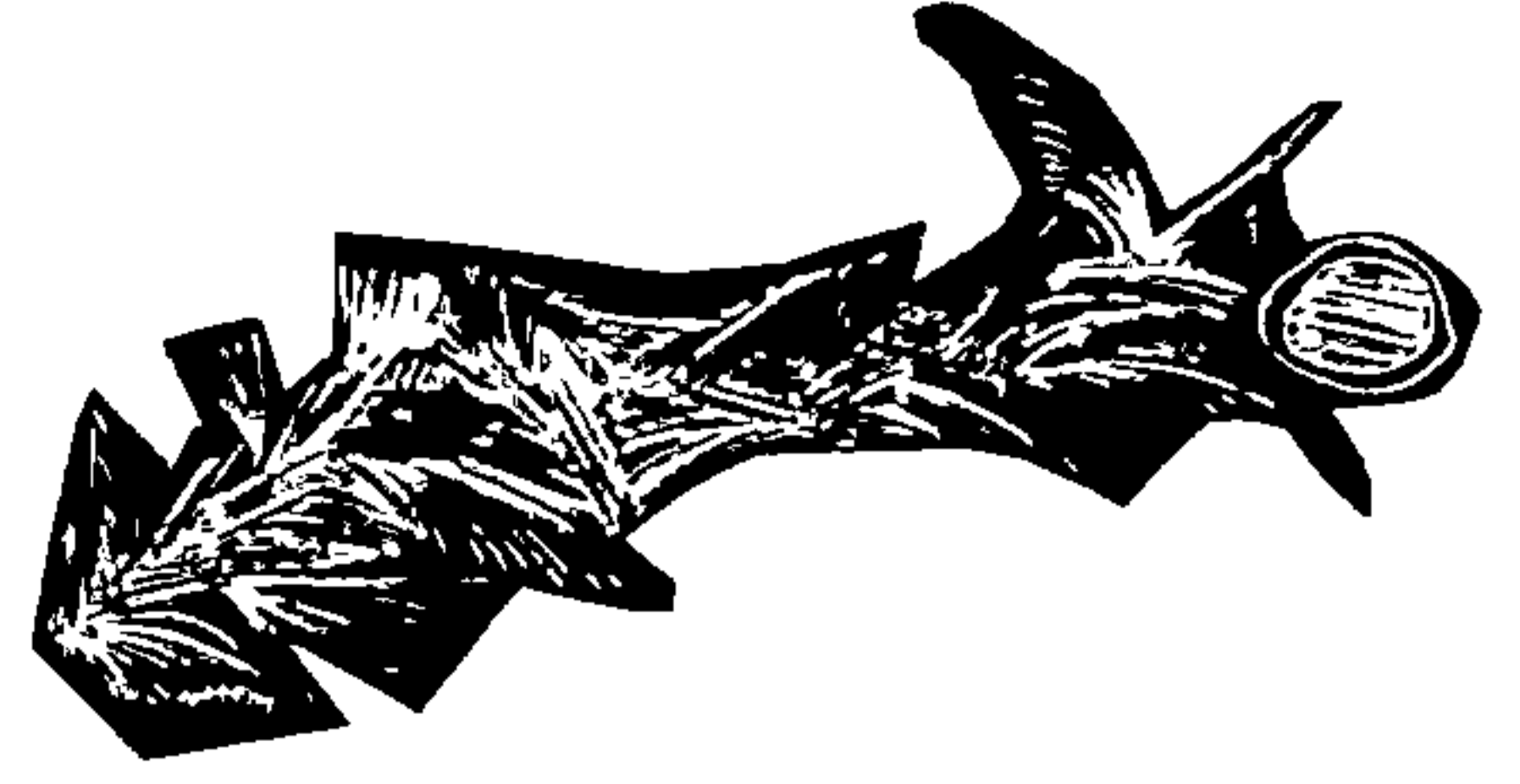
८ कुठं बरं हरवलं असणार मी माझं हृदय ? नक्कीच तुझ्या घराकडे जाणाऱ्या अरुंद गल्लीत.

९ प्रेमाग्नीत घर जळून खाक झालं. नशीबी वाळवंट आलं. विरहात आजवर मी माझ्या घरालाच वाळवंट समजत होतो. पण यथार्थातलं हे वाळवंट इतकं भीषण होत की मला माझं घर परत आठवलं. माझं उध्वस्त घर यापेक्षा खचितच सुसहय होतं.

१० लहानपणी इतर मुलांसोबत मी पण एका मजनूला मारण्यासाठी दगड उचलला पण भिरकावण्याची हिम्मतच झाली नाही. अचानक विचार आला की पुढे प्रेमात माझी जर हीच अवस्था झाली तर . ? दगड हातातून गळून पडला.

बशीर बद्र

फूल बरसे, कहीं

फूल बरसे, कहीं शबनम, कहीं गौहर बरसे
और इस दिल की तरफ़ बरसे तो पत्थर बरसे -१
बारिशें छत पे खुली जगहोंपे होती होंगी
ग़म तो सावन है जो इन कमरों के अंदर बरसे -२
हमसे मजबूर का गुस्सा भी अजब बादल है
अपने ही दिल से उठे, अपने ही दिल पर बरसे -३
कोई बादल हो तो थम जाए, मगर अशक मेरे
एक रफ़्तार से दिन रात बराबर बरसे -४

१ मानवी जीवनात ही तफावत कां ? कुठे पुष्पवृष्टी, कुठे नवरसांची बरसात, कुठे मौक्तिकांची लयलूट आणि माझ्या हृदयावर मात्र सदैव दुःखांचे आघात आणि वेदनांचे प्रहार.

२ निसर्गातसुद्धा हा भेदभाव कां ? कांही विशिष्ट जागी नाजुक तुषारांची सौम्य पडझड तर कांही ठिकाणी श्रावणाचे अखंड तांडव.

३ आमच्यासारख्या कमनशीबी लोकांचा राग तरी कसला राग ? अहो, आपल्यातूनच उद्भवायचा आणि आपल्यावरच बरसायचा

४ श्रावणानं कितीही थैमान घातलं तरी ते कधीतरी थांबणारच. माझ्या अश्रुधारा मात्र थांबायचं कांही नांव घेत नाहीत.

आधुनिक शायरांचे काही उत्कृष्ट शेर

अपनी तो कब्र पे तै है कि ये कत्बा (शिलालेख) होगा
इक न इक दिल में तो ये आदमी जिंदा होगा - सुलेमान अख़्तर
खिड़कियाँ देर से खोलीं, ये बड़ी भूल हुई
मैं ये समझा था कि बाहर भी अंधेरा होगा - सुलेमान अख़्तर
मैं क्यों उसको फोन करूं, उसके भी तो इल्म में होगा
कल शब मौसम की पहली बारिश थी - परवीन शाकिर
मैं सच कहूंगी, फिर भी हार जाऊंगी
वो झूठ बोलेगा और लाजवाब कर देगा - परवीन शाकिर
फर्क इतना है कि आँखों से परे है वर्ना
रात के वक़्त भी सूरज कहीं चलता होगा - सुलेमान अख़्तर
ऐसा हुआ नहीं है, पर ऐसा न हो कहीं
उसने मुझे न देख के, देखा न हो कहीं - महम्मद अलवी
ये कौन झांकता है किवाड़ों की ओट से
बत्ती बुझा के देख, सेवेरा न हो कहीं - महम्मद अलवी
सुना करो मिरी जान, इनसे उनसे अफ़साने
सब अजनबी हैं यहां, कौन किसको पहचाने - कैफ़ी आजमी

दिल में चुभ जायेंगे, जब अपनी जुबाँ खोलेंगे
हम भी अब शहर में काँटों की दुकाँ खोलेंगे
एक दिन आपकी गज़लें भी बिकेंगी 'कैसर'
लोग बोसीदा (जुनी) किताबों की दुकाँ खोलेंगे
आज की शाम दोबारा न कभी आयेगी
आज की शाम यह मत सोच कि कल क्या होगा
यूं न मुरझा कि मुझे खुद पे भरोसा न रहे
पिछले मौसम में तेरे साथ खिला हूं मैं भी
मैं सूरज डूबने के पहले ही घर लौट आऊंगा
तुम अपनी आँखों में कुछ शाम की सुखी बचा रखना
जब यह सुना कि हार के लौटा हूं जंग से
राखी ज़मीं पे फेंक के बहनें चली गईं
आज की बस्ती में उठा है जो धुआँ, उठता रहे
आग किसके घर लगी, पढ़ लेंगे कल अख़बार में
वह आदमी नहीं है मुकम्मल बयान है
माथे पे उसके चोट का गहरा निशान है

१११

फ़रोग़ नक्काश

बड़े बदनसीब हम थे

बड़े बदनसीब हम थे जो करार तक न पहुंचे
दरे-यार तक तो पहुंचे, दिले-यार तक न पहुंचे —१
तेरी चश्मे-मयचकाँ से, अब तक हूं मस्तो-बेखुद
वो शराब पी है हमने, कि खुमार तक न पहुंचे —२
तू बक़र्दे-ज़र्फ़ साक़ी, मय मारिफ़त पिलाना
तेरा रिन्द फिर बहककर कहीं दार तक न पहुंचे —३
ये उमीद, और उनसे, कि चढाएं गुल लहद पर
कभी बहरे-फ़ातिहा भी, जो मज़ार तक न पहुंचे —४
ऐ गुलो तुम्हारी किस्मत, कि चमन है तंज़-फ़र्मा
रहे बरसों साथ लेकिन, रगे-ख़ार तक न पहुंचे —५
मेरे ग़म से मुस्कुराकर जो हमेशा खेलते थे
ऐ 'फ़रोग़' वो भी आख़िर, दिले-ज़ार तक न पहुंचे —६

१ आम्ही प्रेम केलं पण नशीबाने आम्हाला दगा दिला. प्रेमाची पूर्तता वियोगात झाली. तिच्या प्रासादाची दारं उघडता आली मात्र तिच्या हृदयाच्या भावना उलगडण्यात आम्ही असमर्थ होतो.

२ प्रिये, तुला एक गंमत सांगतो. मद्य प्राशन केल्यावर आधी खुमार म्हणजे किंचित नशा येते आणि मग बेहोशी. मात्र ही गोष्ट झाली वारुणीची. तुझ्या नजरेत साठलेली वारुणी अशी काही नशीली आहे की बघणारा सरळ बेहोशच होतो. माझी तीच अवस्था झाली आहे.

३ मंसूरने उन्मादात स्वतः खुदा असल्याचा दावा केला आणि त्याला सुळावर टांगण्यात आलं. प्रिये, तुला जेवढी योग्य वाटेल, माझ्या चषकात जेवढी मावेल आणि जेवढी मला पिववेल तेवढीच टाक. अन्यथा उन्मादात जे मंसूरचे झाले तेच माझे व्हायचे.

४ ज्या बेवफा स्त्रीने थडग्याजवळ उभं राहून कधी प्रार्थनाही केली नाही तिच्या कडून ही अपेक्षा की ती माझ्या कबरीवर पुष्पवृष्टी करील ?

५ उद्दाम फुलांनो, आज सगळा बगीचा तुम्हाला नावे ठेवित आहे. जन्मभर काट्यांनी तुमचं रक्षण केलं आणि तेही निःस्वार्थ बुद्धीने आणि आज तुम्ही त्यांचा अपमान करताहात ? तीक्ष्ण काट्यांच्या अंतरीचं कोमल मन तुम्हाला कधीच कळलं नाही. नशीबच फुटक तुमचं !

६ माझ्या दुःखावर डागण्या देऊन आनंद लुटणाऱ्या लोकांना शेवटी रडावच लागलं. त्यांच्या नशीबी तेच आलं जे आज माझ्या नशीबात आहे.

फ़िरदौसी-ए-हिन्द, फ़रोग़ नक्काश (अब्दुल हफ़ीज़)

नागपूरच्या मोमिनपुरा वस्तीच्या टोकाशी मी एकाला विचारले,

“फ़रोग़ साहेब कुठं राहतात हो ?”

“सीधे जाएं, आगे कब्रस्थान चौक है। वहां से तकरीबन सौ गज़ दूर महम्मदअली रोड़ पर आपको एक बोर्ड दिखाई देगा। जिसपर लिखा होगा,

यहाँ क़फ़न मिलता है। वहीं दरियाफ़्त कर लें।”

غزل دُرّ پَرِ غزل دُرّ پَرِ غزل دُرّ پَرِ غزل دُرّ پَرِ غزل دُرّ پَرِ

त्या बोर्डाच्याखाली, एका झोपडीवजा घरात, सत्तरीच्या घरातला एक वृद्ध बसला होता. कंबरेला लुंगी, वर गांधी. डोक्यावर तुरळक तपकिरी केस, तोडांत पान आणि डोक्यात मिस्किलता.

“मला फ़रोग़ साहेबांना भेटायचय.”

“इसी नाचीज़ को फ़रोग़ कहते हैं । आपकी तारीफ़ ?”

“माझ नांव डॉक्टर विनय ।”

“ओहो, आईना-ए-ग़ज़ल के मुसन्निफ़ डॉ वायकर साहब ? तशरीफ़ रखिये हुज़ूर । कहिये क्या ख़िदमत कर सकता हूं ?”

“हे दुकान आपलंच कां ?”

“आपको कोई एतिराज़ ?”

“नाही, तस नाही, पण ”

“आप इन्सानों के डॉक्टर, यानी हकीम हैं ना ?”

“होय.”

“कफ़न के लिए कपड़ा बेचने का मेरा कारोबार आपके कारोबार से यकीनन बेहतर और नफ़ीस है ।”

“ते कसे काय बुवा ?”

“डॉक्टर साहब, पहली बार जब किसी इंसान को आप इस धरती पर लाते हैं तो नंगा लाते हैं । लेकिन आख़िरी बार इसी धरती में समाजाने के वक़्त मैं उसे कुछ पहिनाके भेजता हूं । कहिये, कौन बड़ा हुआ ? मैं या आप ?”

माझ्याजवळ उत्तर नव्हते. विषयपरिवर्तन म्हणून मी विचारले,

“आपलं, ‘शाहनामा-ए-हिन्द’ कुठवर आलं आहे ?”

“पांच हिस्से लिख चुका हूं । महाभारत, जिसमें गीता भी है, हिन्दूशासन काल, मुस्लिम पर्व, खिलजी शासन काल तैयार हैं । बचे हुए पांच, यानी बहमनी काल, मोगल शासन, अंग्रेज़ी शासन और आज़ादी की जंग लिख रहा हूं ।”

“हे सगळं लिखाण ओवीबद्ध आणि काव्यरूपात आहे म्हणे ?”

“जी हां, तक़रीबन २० हज़ार शेर लिख चुका हूं ।”

“मला वाटतं हे जगातलं सर्वात लांब महाकाव्य असावं ?”

“मुझे ख़बर नहीं है । आप पढ़े-लिखे हैं । आपही जांच पड़ताल कर लें ।”

“फ़रोग़ साहेब, आपण हे सर्व छापीत कां नाही ?”

“न सरकार छापंती है और न ही कोई प्रकाशक । सारे के सारे इंटरव्यू लेकर रुख़सत हो जाते हैं । बिलकुल आप की तरह ।”

“तारुण्यात तुम्ही नामांकित ग़ज़लकार होता म्हणे ?

“ग़ज़ले लिखीं, नज़्में लिखीं, कव्वालियाँ लिखीं । बहुत कुछ लिखा । एच. एम. व्ही. की कुछ रेकार्डस् भी हैं । इस्माइल आज़ाद और उस वक़्त के फ़नकार घर के चक्कर लगाते रहते थे । अगर चाहता तो आज फिल्म लाइन में होता ।”

“मग काय झालं ?”

“बस, दिल उचट गया । दिमाग़ पर एक व्हईसी उतर आई । सब कुछ छोड़ दिया । १९५७ में हुए नागपूर के काँग्रेस अधिवेशन में पंडितजीसे मिला और ठान लिया कि ‘शाहनामा-ए-हिन्द’ ही लिखूंगा ।”

“पूर्ण होणार ना ?”

“अल्लाहतआला के फ़ज़्लो-करम से ही तो जाना चाहिये लेकिन इन दिनों आँखों की रौशनी मद्दम होती जा रही है और उम्र का तकाज़ा भी बड़ी शिद्दत से महसूस कर रहा हूं । बहरहाल, लिख तो रहा हूं ।”

देव करो, फ़रोग़ साहेबांना स्वास्थ्य लाभो, निकोप वय लाभो, मनःशांती लाभो आणि त्यांच्या हातून ‘शाहनामा-ए-हिन्द’ची पूर्णता होवो.

रिफ़्त सुलतान

बहारों को चमन

बहारों को चमन याद आ गया है
 मुझे वो गुलबदन याद आ गया है —१
 लचकती शाख़ ने जब सर उठाया
 किसी का बांकपन याद आ गया है —२
 तेरी सूरत को जब देखा है मैंने
 उरूजे-फ़िक्रो-फ़न याद आ गया है —३
 मिले वो अजनबी बनकर तो 'रिफ़्त'
 ज़माने का चलन याद आ गया है —४

१ वसताला आपल्या लाडक्या उद्यानाची आठवण झाली असावी. मलाही पुष्पासारखा गोजिन्या माझ्या प्रियेचा आठवण येते आहे.

२ फुलांनी डवरलेल्या फांद्यांचं मुरकण काय अन् माझ्या प्रियेचं चालणं काय ? दोन्ही सारखच छे, सारख कसं ? फुलाच्या डहाळीपेक्षा प्रिया खचितच जास्त लवचिक आहे.

३ तिचं मोहक रूप बघताच मला काय आठवावं ? जगातील लावण्याचं, नाजूकतेच आणि समस्त कविकल्पनांचं उद्गम तिच्या सौंदर्यात आहे, हे

४ पण तीच लावण्यलतिका माझी प्रिया मला आज एका परक्याच्या सांनिध्यात दिसली. हृदय कळवळलं पण मन म्हणालं की अरे खुळ्या, जगाची रीत, ही अशीच राहणार. विसर सारं आणि हो पुढे.

सदाबहार शेर

शबाब नाम है इस जॉनवाज़ लमहे का
 जब आदमी को ये महसूस हो, जवाँ हूँ मैं —अख़्तर अंसारी
 जिक्र जब छिड़ गया क़यामत का
 बात पहुंची तेरी जवानी तक — फ़नी बदायूनी
 बला है, क़हर है, आफ़त है, फ़ितना है, क़यामत है
 हसीनों की जवानी को जवानी कौन कहता है — अर्श मलसियानी
 ये मय छलक के भी उस हुस्न को पहुंच न सकी
 ये फूल खिल के भी तेरा शबाब हो न सका — अख़्तर शीरानी
 घटा, सब्ज़ा, (हिरवळ) सितारे, फूल, सब अपनी जगह बरहक़ (ठीक आहे)
 तेरी काफ़िर जवानी, फिर तेरी काफ़िर जवानी है — माहिरउल कादरी
 वो कुछ मुस्कुराना, वो कुछ झेंप जाना
 जवानी अदाएं सिखाती है क्या क्या — बेख़ुद देहलवी
 इन मस्त अंखड़ियों को कंवल कह गया हूँ मैं
 महसूस कर रहा हूँ, ग़ज़ल कह गया हूँ मैं — अदम
 क़दम कुछ तख़ड़े से, नज़र कुछ बहकी बहकी
 शबाब आया है या महशर बपा होने का (प्रलय होण्याचा) वक़्त आया

तबस्सुम (स्मित), और फिर उनके लबों पर
 चमन की हर कली शरमा रही है — मीना काज़ी
 देखियेगा संभल के आईना
 सामना आज है मुक़ाबिल का — रियाज़ खैराबादी
 इतना तो नहीं बनते, ऐ महवे-ख़ुदआराई
 जब देखिये आईना, जब देखिये अंगड़ाई — ख़ावर रामपुरी
 आईना देखते हैं वो छुप छुप के बार बार
 जुल्फ़ें बिगाड़ के, कभी जुल्फ़ें संवार के — हक़ कानपुरी
 अभी ऐ 'शेफ़्ता', वाकिफ़ नहीं तुम
 कि बातें इश्क़ में होती हैं क्या क्या — शेफ़्ता
 न पूछो 'शेफ़्ता' का हाल साहब
 ये हालत है कि अपने में नहीं है — शेफ़्ता
 नाम मेरा सुनते ही शरमा गए
 तुमने तो ख़ुद आपको रुसवा (बदनाम) किया — नसीम
 जब मैं चलूँ तो साया भी अपना न साथ दे
 जब तुम चलो, ज़मीन चले, आसमान चले — जलील

बहादुरशाह ज़फ़र

बात करनी मुझे

बात करनी मुझे मुश्किल कभी ऐसी तो न थी
जैसे अब है तेरी महफ़िल, कभी ऐसी तो न थी -१
ले गया छीन के कौन आज तेरा सब्रो-करार
बेकरारी तुझे ऐ दिल, कभी ऐसी तो न थी -२
उनकी आँखों ने खुदा जाने, किया क्या जादू
कि तबीअत मेरी माइल कभी ऐसी तो न थी -३
चश्मे-कातिल मेरी दुष्मन थी हमेशा, लेकिन
जैसे अब हो गई कातिल, कभी ऐसी तो न थी -४
क्या सबब तू जो बिगड़ता है 'ज़फ़र' से हर बार
खू तेरी हूरशामाइल, कभी ऐसी तो न थी -५

१ कां कोणास ठाऊक पण मला आजकाल कटाक्षानं टाळल्या जातं आहे याची खात्री पटायला लागली आहे. एके काळी मैफिलीत माझं बोलणं तासनतास ऐकणारी तू आजकाल क्षणार्थात कंटाळतेस. काय बोलावं हे मलाही कळत नाही. खरं तर तुझ्या दरबाराचा रंगच बदलला आहे आजकाल.

२ अरे नादान हृदया, तू असा बेचैन कां ? तुझी मनःशांती कोणी बरे हिरावली ? अरे, इतका उद्विग्न तू या आधी कधीच नसायचा ?

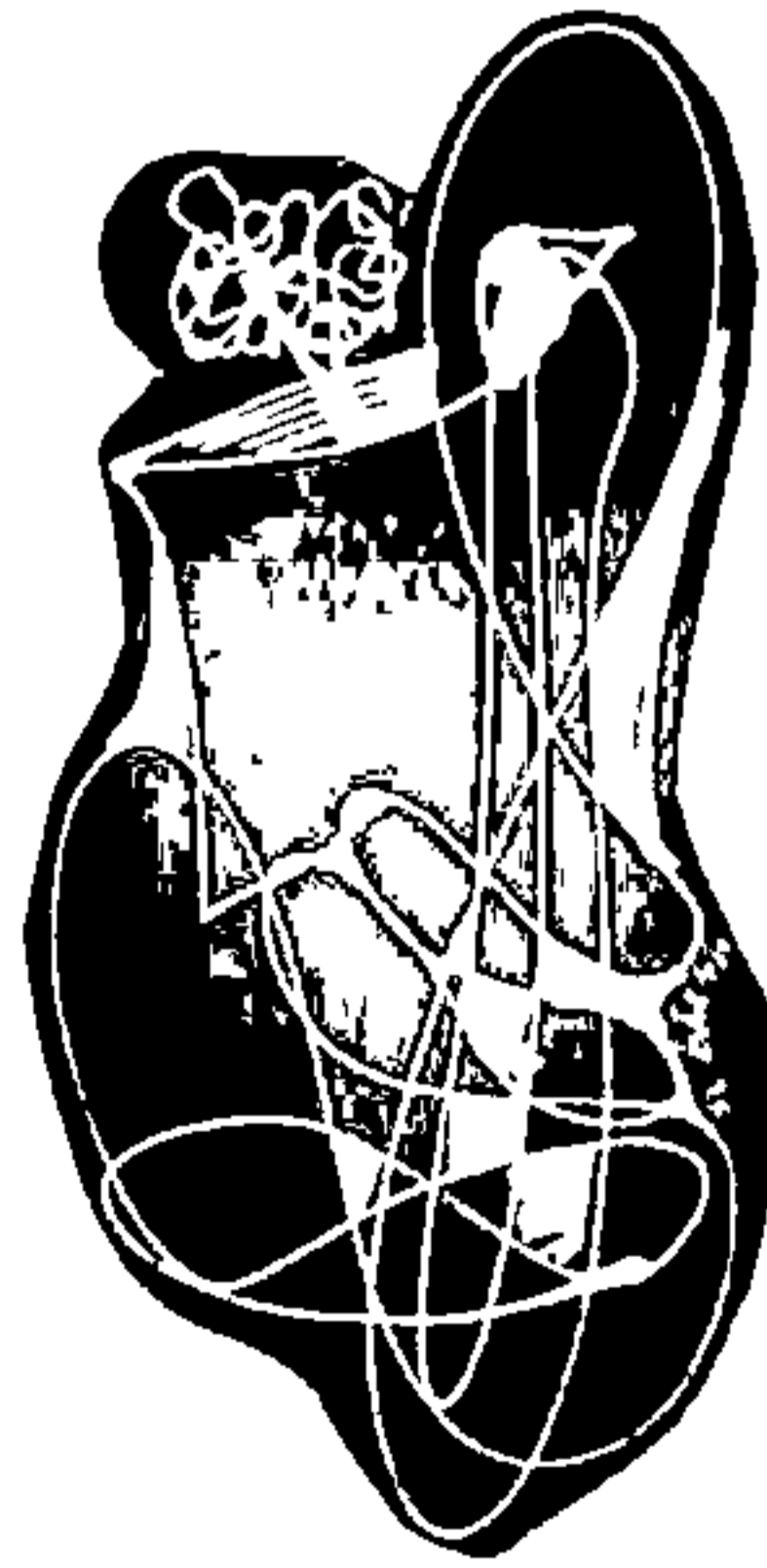
३ तिच्या एका कटाक्षामुळे कोण जाणे अशी काय किमया घडली की माझं मन सारखं तिकडेच धाव घेतं आहे. कोणावरही, इतका आकृष्ट मी या आधी कधीच झालो नव्हतो.

४ प्रियेची कृपादृष्टी आणि मेहरबानी माझ्यावर कधीच नव्हती याची कल्पना मला याआधी होती. पण ती नजर, तो कटाक्ष इतका जहाल आणि जीवघेणा होईल याची कल्पना नव्हती मला.

५ प्रिये, तू माझ्यावर अशी कां आग पाखडतेस ? कसल्या अपराधाची ही शिक्षा मी भोगतोय ? हे अप्सरे, हे देवांगने, तुझा स्वभाव इतका वाईट कधीच नव्हता ग.

बहादुरशाह ज़फ़र यांचे काही शेर

ठोकें खाऊं पर वतन में रहूं
काँटे चुनते हुए चमन में रहूं
तेरी इक मुश्ते-खाक (मूठभर धूळ) के बदले
तू न हरगिज़ अगर बिहिश्त (स्वर्ग) मिले
हाले-दिल सब लिखा नहीं जाता
और लिखूं, तो पढ़ा नहीं जाता
कैसे तय राहे-इश्क हो कि यहाँ
दो कदम भी चला नहीं जाता
आ गया जब जुबाँ पे नाम तेरा
फिर जुबाँ से मज़ा नहीं जाता

किसीने उसको समझाया तो होता
कोई यों तक उसे लाया तो होता
दुश्मन जो हसीनों को हम जान के कहते हैं
यूँ नहीं कहते हैं, कुछ जान के कहते हैं
यार के सब करीब रहते हैं
दूर हमसे नसीब रहते हैं
यारो, सफ़र का कुछ सरो-सामान तो करो
जाना कहाँ है तुमको, ज़रा ध्यान तो करो
नहीं होता किसी से मेरा इलाज
यहाँ इतने तबीब (वैद्य) रहते हैं

عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

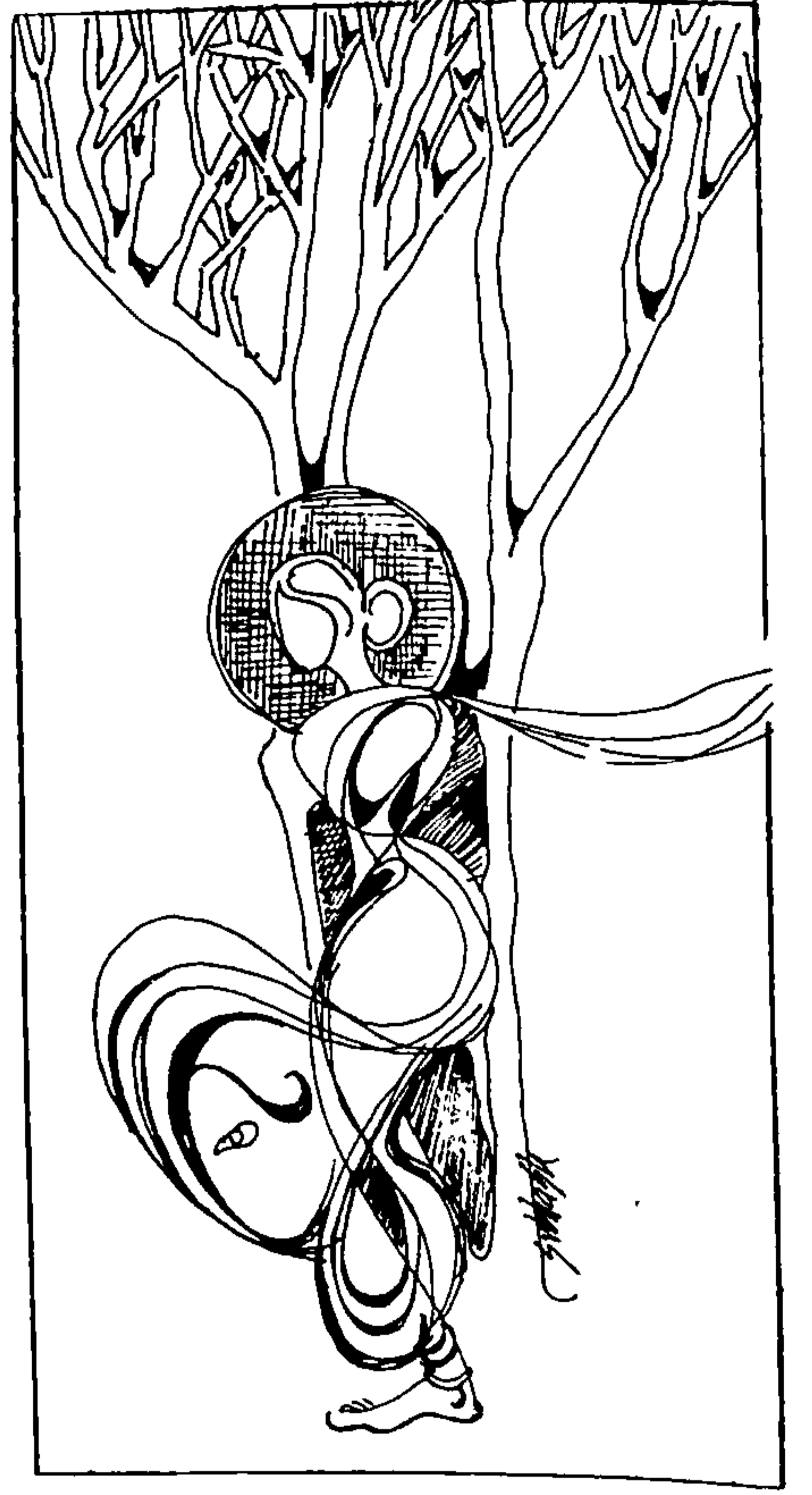
عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين عزّال دسّين

११५

कफ़ील आजर

बात निकलेगी तो फिर

बात निकलेगी तो फिर दूर तलक जाएगी
लोग बेवजह उदासी का सबब पूछेंगे
ये भी पूछेंगे कि तुम इतनी परेशाँ क्यों हो
उंगलियाँ उठेंगी सूखे हुए बालों की तरफ़
इक नज़र देखेंगे गुज़रे हुए सालों की तरफ़
चूड़ियों पर भी कई तंज़ किए जाएंगे
कांपते हाथों पे भी फ़िक्रे कसे जाएंगे
लोग ज़ालिम हैं हर एक बात का ताना देंगे
बातों बातों में मेरा ज़िक्र भी ले आएंगे
उनकी बातों का ज़रासा भी असर मत लेना
वर्ना चेहरे के तआसुर से समझ जाएंगे
चाहे कुछ भी हो, सवालात न करना उनसे
मेरे बारे में कोई बात न करना उनसे
बात निकलेगी तो फिर दूर तलक जाएगी ।

काहीही न बोललेल बरं. कारण जराशी वाच्यता होताच गोष्ट
वणव्यासारखी पसरणार. लोक तुला उगाच गमतीखातर विचारणार
की तू अशी उदास कां ?

तुझ्या उत्तराची वाट ही न बघता लोक तुझ्या सुकलेल्या
विस्कटलेल्या केसांवर ताशेरे ओढतील. उगाच चर्चा होईल आणि
काहीतरी जुनं पुराणं उकरून तर्ककुतर्क करतील. बोलता बोलता
तुझ्या बांगड्यांवर अश्लील बोलल्या जाईल आणि तुझ्या थरथरत्या
हातावर अभद्र मुक्ताफळें फेकतील. हे जग निर्दय आहे.
बारीकसारीक गोष्टींचा तपशील मागणारं आहे. बघता बघता माझं
नाव गोवल्या जाईल आणि . . .

सखी, एकच लक्षात ठेव. या सर्व गोष्टी तू मनाला लावून घेऊ
नकोस. अग, चेहऱ्यावरच्या बदलणाऱ्या हावभावावरून नको ते
हेरणारे विद्वान, अनेक आहेत या जगात

काहीही होऊ दे, उलट सवाल करू नकोस आणि माझ्या
बाबतीत तर, अजिबात बोलू नकोस. कारण जराशी वाच्यता होताच
गोष्ट वणव्यासारखी पसरणार .

عزلة دنيو عزلة دنيو عزلة دنيو عزلة دنيو عزلة دنيو

साहिर लुधियानवी

महब्त तर्क की मैंने

महब्त तर्क की मैंने, गरेबाँ सी लिया मैंने
 ज़माने अब तो खुश हो, ज़हर ये भी पी लिया मैंने — १
 अभी जिंदा हूँ लेकिन सोचता रहता हूँ ख़ल्वत में
 कि अब तक किस तमन्ना के सहारे जी लिया मैंने — २
 उन्हें अपना नहीं सकता मगर इतना भी क्या कम है
 कि कुछ मुद्त हसीं ख़्वाबों में खोकर जी लिया मैंने — ३
 बस अब तो दामने-दिल छोड़ दो बेकार उम्मीदो
 बहुत दुख सह लिए मैंने, बहुत दिन जी लिया मैंने — ४

१ लोकहो, आता तरी प्रसन्न व्हा. बघा तुमच्या आग्रहास्तव मी माझ्या प्रेमाच्या सर्व आठवणी पुसल्या, वणवण भटकणं सोडलं, फाटका अंगरखा फेकून नवीन घातला, आणि जीव कासावीत होत असतांना ओठांवर उसनं हास्य आणलं. बघा, तुमच्यासाठी हे जहाल विष देखील पचवलं मी.

२ शरीरात रक्त वाहतंय म्हणून म्हणायचं की मी जिवंत आहे. असल्या आयुष्याला अर्थ तरी काय ? आणि म्हणूनच अनेक वेळा एकांतात मला एकच प्रश्न सारखा भेडसावत असतो की आजवर कुठल्या आशेची तग धरून मी जीवन जगलो ?

३ असो, नशीबात विरहच असल्यावर कोणाला कशाला दोष द्यावा. ती माझी होऊ शकली नाही हे जरी खरं असलं तरी तिच्या सहवासात घालवलेले चार क्षण आणि मधुर आठवणी माझ्यापासून कोणी हिरावू शकत नाही.

४ अशांत हृदया, आता शांत हो. आशेच्या खोट्या किरणांची प्रतीक्षा आता पुरे. खूप सहन केलं आहेस तू आजवर. अजून किती सहन करणार ? बस, पुरे आता. शांत हो, शांत हो.

साहिर लुधियानवी

अब्दुल हई, 'साहिर लुधियानवी' याचा जन्म लुधियानाच्या एका सुखवस्तु जहागीरदार कुटुंबात १९२१ साली झाला. साहिरच्या वडिलांना अनेक वायका होत्या. नवऱ्याच्या ऐयाशी स्वभावाला कंटाळून साहिरच्या आईने तलाक घेतला आणि साहिर स्वेच्छेने आईसोबत घराबाहेर पडला. सुरवातीचे दिवस अत्यंत खडतर गेले. गरीबी आणि वर बापाच्या क्रूर धमक्या. साहिरला कुठेच स्वस्थता मिळाली नाही. अपुरे शिक्षण, काही काळ टिकणाऱ्या नोकऱ्या आणि विचित्र मानसिक परिस्थिति.

साहिरच्या सुरवातीच्या काव्यावर निश्चितपणे, फ़ैज़ आणि मजाज़चा प्रभाव पडला. 'साहिर फ़ैज़ची नक्कल करतो', असा आरोप पण साहिरवर लावल्या गेला पण थोड्याच वेळात साहिर काय आहे याची प्रचीती लोकांना आली. 'कभी कभी मेरे दिल में खयाल आता है', 'मेरे ख़्वाबों के झरोकों को सजाने वाली' आणि 'मेरी दरमांदा जवानी की तमन्नाओं के' इत्यादी कविता लोकांना साहिरविषयी खूप काही सांगून गेल्या. माझ्यामते साहिर एक महान नज़्मकार (कविता लिहिणारा) आहे, गज़लकार नाही. उर्दूच्या प्रत्येक शायरची सुरवात गज़लगोईपासून झाल्यामुळे साहिरने गज़ल रचल्या आहेत. पण तो खरा नज़्मकारच. ताजमहल, रद्देअमल, शहकार, शिकस्त, मुझे सोचने दे, कभी कभी, मेरे गीत तुम्हारे हैं, ख़ूबसूरत मोड़ इत्यादी कविता आणि असंख्य फिल्मीगीतांमुळे साहिर हिन्दुस्तानाचा एक लाडका शायर झाला आहे. २६-१०-८० रोजी हा कवी लुप्त झाला. तो म्हणाला,

दुनिया ने तजुर्बातो-हवादिस की शकल में
 जो कुछ मुझे दिया है, वो लौटा रहा हूँ मैं

फ़ैज़ अहमद 'फ़ैज़'

मुझसे पहली सी महबबत

मुझसे पहली सी महबबत
मेरे महबूब न मांग ।
मैंने समझा था कि तू है तो दरख्शाँ है हयात
तेरा ग़म है तो ग़मे-दहर का झगड़ा क्या है
तेरी सूरत से है आलम में बहारों को सबात
तेरी आँखों के सिवा दुनिया में रक्खा क्या है
तू जो मिल जाए तो तकदीर निगूँ हो जाए
यूँ न था, मैंने फ़क़त चाहा था, यूँ हो जाए
और भी दुख हैं ज़माने में महबबत के सिवा
राहतें और भी हैं, वस्ल की राहत के सिवा
अनगिनत सदियों के तारीक बहीमाना तिलिस्म
रेशमो-अत्लसो-कमख़्वाब में बुनवाए हुए
जा-ब-जा बिकते हुए, कूचा-ओ-बाज़ार में जिस्म
खाक में लिथड़े हुए, खून में नहलाए हुए
जिस्म निकले हुए अमराज़ के तन्नूरों से
पीप बहती हुई गलते हुए नासूरों से
लौट जाती है उधर को भी नज़र क्या कीजे
अब भी दिलकश है तेरा हुस्न, मगर क्या कीजे
और भी दुख हैं ज़माने में महबबत के सिवा
राहतें और भी हैं वस्ल की राहत के सिवा
मुझसे पहली सी महबबत
मेरे महबूब न मांग ।

ते प्रेम, तो उन्माद,
प्रिये, विसर ते सारं.
तू आहेस तर प्रकाश आहे, सर्वतोपरी मान्य आहे
तुझ्या विरहासमोर कुठलंही दुःख तुच्छ आहे, मान्य आहे
वसंतास तुझ्या रूपामुळे या भूतली स्थैर्य आहे, सत्य आहे
खरं तर तुझ्या टपोच्या पाणीदार डोळ्यांपुढे सगळंच व्यर्थ आहे
तू माझी झाली असतीस तर ?
प्रारब्ध माझ्यासमोर झुकलंही असतं कदाचित
पण ते मला नको होतं
किंबहुना झालं नाही ते बरंच झालं
कारण प्रणयाराधनेशिवाय अनेक यातना आहेत या जगात
दुःख तर अगणित आहेत या विश्वात
तुझ्या नू माझ्या मीलनाला काहीही महत्त्व नाही इथे
बघ प्रिये, नीट बघ
अनादिकालापासून चालत आलेल्या परंपरा, अंध विश्वास
आणि रूढी अजून आहेत इथे
भर बाजारात, उघड्यावर, तलम वस्त्रात गुंडाळलेलं
लुसलुशीत शरीर सहज विकत मिळतं इथं
अन् तितक्याच सहजतेनं धुळीत बरबरटलेलं
सर्वांगाला गळू झालेलं लिबलिबीत शरीर
बघायला मिळतं इथं
ते बघताच वाटतं
हे मानवी शरीर रोगराईच्या एका मोठ्या भट्टीतल्या
रसायनातूनच निघालं आहे की काय
जिकडे बघावं तिकडे नासलेले गळू आणि वाहणारा पू
सखी मला कळतंय की माझं चुकतंय
तुझं गोंडस रूप डोळ्यासमोर असूनही नज़र वारंवार
तिकडेच वळतेय
कारण प्रणयाराधनेशिवाय अनेक यातना आहेत
या जगात
दुःख तर अगणित आहेत या विश्वात.
तुझ्या नू माझ्या मीलनाला काहीही महत्त्व नाही इथे
ते प्रेम, तो उन्माद, प्रिये विसर ते सारं,
विसर ते सारं .

शकील अहमद

जन्म - ३-८-१९१६ बदायूँ

मृत्यु - २०-४-१९७० मुंबई

११९

शकील बदायूनी

मेरे हमनफ़स

मेरे हमनफ़स, मेरे हमनवा, मुझे दोस्त बन के दगा न दे
मैं हूँ सोज़े-इश्क़ से जाँ-ब-लब, मुझे ज़िंदगी की दुआ न दे
-१

मेरे दागे-दिल से है रौशनी, इसी रौशनी से है ज़िंदगी
मुझे डर है ऐ मेरे चारागर, ये चराग़ तू ही बुझा न दे -२

मुझे छोड़ दे मेरे हाल पर, तेरा क्या भरोसा है चारागर
ये तेरी नवाज़िशे-मुख़्तसर, मेरा दर्द और बढ़ा न दे -३

मैं ग़मे-जहाँ से निढ़ाल हूँ, कि सरापा हुज़्नो-मलाल हूँ
जो लिखे हैं मेरे नसीब में, वो अलम किसी को ख़ुदा न दे -४

मेरा अज़्म इतना बलंद है कि पराये शोलों का डर नहीं
मुझे ख़ौफ़ आतिशे-गुल से है, ये कहीं चमन को जला न दे
-५

वो उठे हैं ले के ख़ुमो-सुबू, अरे ओ 'शकील' कहां है तू
तेरा ज़ाम लेने को बज़्म में, कोई और हाथ बढ़ा न दे -६

१ मैत्रीचा खोटा बुरखा तों डावर घेऊन मला या क्षणाला तरी
दगा देऊ नकोस मित्रा. जन्मभर विरहात आणि प्रेमाग्नीत होरपळत
आता मी मरायला टेकलो आहे. प्राण कंठाशी आले असतांना,
'शतायुषी हो', असं म्हणून माझी क्रूर थडा तरी करू नकोस रे.

२ शेवटच्या क्षणी माझ्याभोवती जे प्रकाश वलय आहे ते माझ्या
दग्ध हृदयातून आणि पेटलेल्या आत्म्यातून निघत आहे. ते मलाच
नव्हे तर इतरांनाही आल्हाददायी आहे. मला भीती एवढीच आहे
मित्रा की चिकित्सकाच्या स्वरूपात येऊन ती ज्योत तू नक्कीच
मालवणार.

३ मित्रा, मी जसा आहे, मला तसाच जगू दे. तुझ्यावर भरवसा
तरी कसा ठेवावा ? तुझी दांभिकता, खोटी अनुकंपा आणि
भिकारड्याला दाखवतात तशी दया, माझा रोग नक्कीच वाढवील.

४ सांसारिक क्लेशांमुळे मी पूर्णपणे खचलो आहे. खरं तर मी
म्हणजे नखशिखांत वेदना, दुःख आणि पीडा. माझ्या वाट्याला
आलेल्या यातना देवाने चुकूनही दुसऱ्यांना देऊ नये.

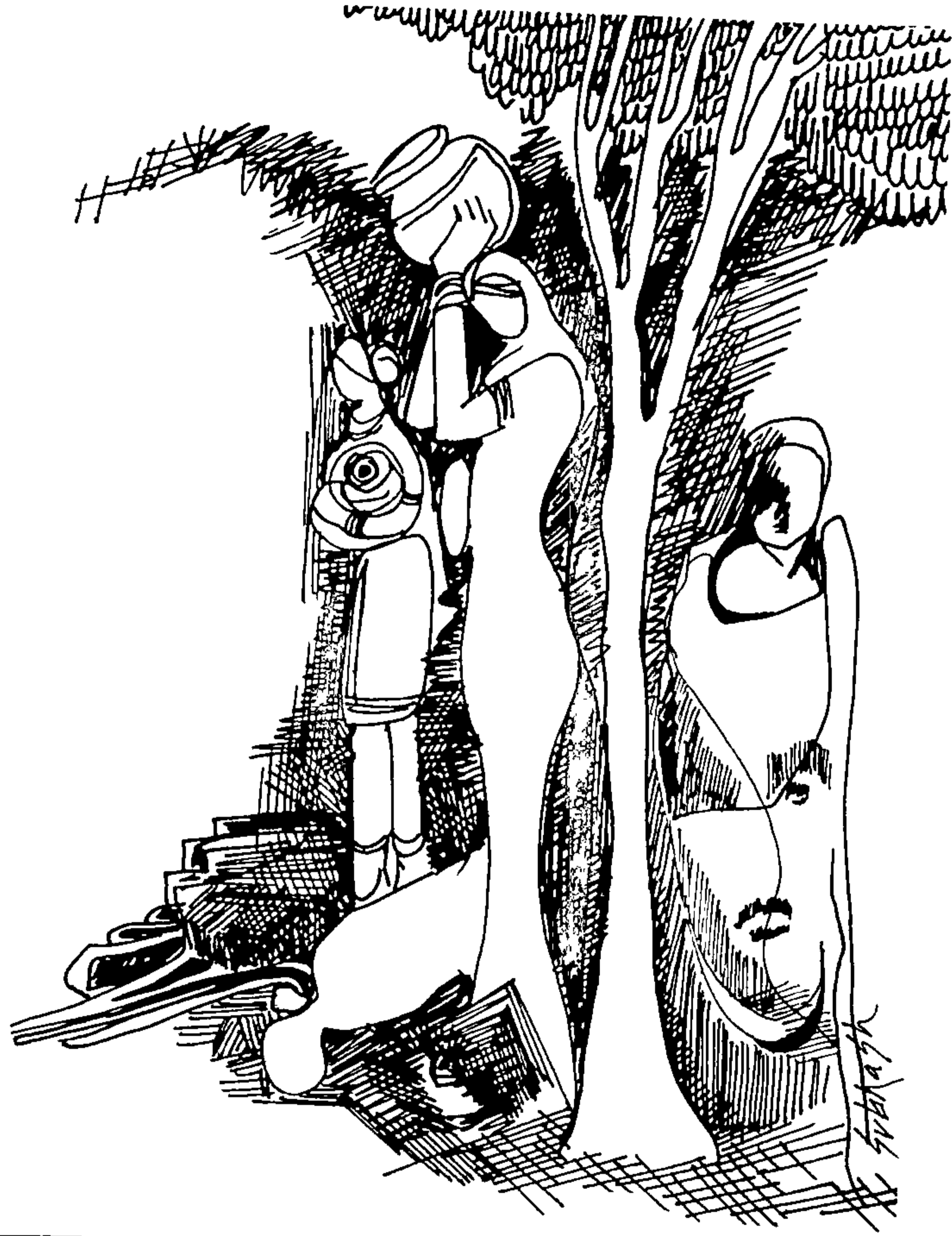
५ माझा संकल्प इतका मजबूत आहे की परक्यांची आणि
अनिष्ट प्रवृत्तींची मला अजिबात भीती नाही. मात्र बागेतल्या
फुलांवर बहरलेला उन्माद बघून फुलबाग उध्वस्त व्हायला, ही मस्ती
कारणीभूत होईल की काय, अशी शंका वाटायला लागली आहे या
हंगामात.

६ अरे शकील, असा बघतो आहेस काय बावचळल्यासारखा ?
बघ, ती मस्तीत निघाली आहे, मद्यपात्र आणि सुरई घेऊन. तुझ्या
पुढ्यात आलेला पेला पटकन उचल. अन्यथा या गर्दीत भलताच पुढे
होणार आणि जे तुझ्या नशीबात आहे ते घेऊन पसार होणार

عزلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة وذن عذلة

दुष्यंत कुमार त्यागी 'दुष्यंत' में जिसे

मैं जिसे ओढ़ता बिछाता हूँ
वो ग़ज़ल आपको सुनाता हूँ -१
एक जंगल है तेरी आँखों में
मैं जहाँ राह भूल जाता हूँ -२
तू किसी रेल सी गुज़रती है
मैं किसी पुल सा, थरथरता हूँ -३
हर तरफ़ एतिराज़ होता है
मैं अगर रौशनी में आता हूँ -४
एक बाज़ू उखड़ गया जबसे
और ज़्यादा वज़न उठाता हूँ -५
मैं तुझे भूलने की कोशिश में
आज कितने करीब पाता हूँ -६
कौन ये फ़ासिला निभाएगा
मैं फ़रिश्ता हूँ, सच बताता हूँ -७

हिन्दी काव्यक्षेत्रात 'दुष्यंत' हे नाव ग़ज़लच्या संदर्भात आजही आदरान घेतल्या जातं. कवी दुष्यंत म्हणतात की उर्दू ही आमचीच बोली भाषा आहे. ज्या भाषेत आम्ही बोलतो त्याच भाषेत आमच्या गजला पण हव्यात. हिन्दी उर्दू ची जवळीक साधण्याचं फार मोठं काम कवी दुष्यंत कुमारांच्या हातून, त्यांचा गजल संग्रह, 'साये में धूप' च्या माध्यमातून झालं आहे. आपल्या पुस्तकाच्या प्रस्तावनेत हा कवी म्हणतो की अंतरीच्या व्यथा जगासमोर मोकळ्या करावयास जर महाकवी ग़ालिब ग़ज़ल चा आधार घेऊ शकतो तर माझ्यासारख्या लहानग्या कवीने तेच कां करू नये ? तो पुढे म्हणतो "मला कळतंय की माझी प्रतिभा ग़ालिब एवढी नाही पण माझ्या वेदनांची आणि काळज्यांची (सामाजिक आणि वैयक्तिक) प्रखरता ग़ालिबपेक्षा खचितच जास्त आहे."

दुष्यंतकुमार त्यागी यांचा जन्म १-९-१९३३ रोजी राजपुर नबादा जिला बिजनौर (उ. प्र.) येथे झाला आणि मृत्यू ३०-१२-७५ रोजी भोपाळ येथे. दुष्यंतांच्या, मला आवडणाऱ्या काही ओळी -

"बाढ की सभावनाएं सामने हैं
और नदियों के किनारे घर बने हैं
आपके कालीन देखेंगे किसी दिन
इस समय तो पाँव कीचड़ में सने है"

'कहीं पे धूप की चादर बिछाके बैठ गए
कहीं पे शाम सिरहाने लगाके बैठ गए
ये सोचकर कि दरख्तों में छाँव होती है
यहाँ बबूल के साये में आ के बैठ गए'

उर्दू शेरचा उपयोग कोण कसा आणि केव्हां करील याचा नेम नाही. मराठी भाषणात उर्दू शेर पेश करून वाहवा मिळविणारे विद्याधर गोखले, मराठी रसिकांच्या चांगल्या परिचयाचे आहेत. राजनीतिज्ञ मंडळीही विधान सभेत, लोकसभेत अथवा आपल्या भाषणात शैरो-शायरीचा आधार घेऊन कधी कधी वेळ मारून नेतात, कधी तापलेलं वातावरण क्षणार्धात गारेगार करतात तर कधी प्रतिस्पर्ध्याला चांगली शालजोडीतलीही हाणतात. पंडित जवाहरलाल नेहरू, तारकेश्वरी सिन्हा, ज्ञानी झैलसिंह, बूटा सिंह, आरिफ महम्मद खान, बालकवी बैरागी इ. मंडळींचे अनेक किस्से आजवर अनेकदा पेपरात छापून आलेले आहेत. आपल्या वाचनात आले ही असतील.

एकदा जवाहरलालजी आजारी असतांना, त्या काळातली नावाजलेली नटी नर्गिस, त्यांना भेटायला गेली. तिने विचारले, “अब ठीक लगता है न पंडितजी?”

पंडितजी गंभीरपणे म्हणाले,

“उनके देखे से, जो आ जाती है मुंह पर रौनक
वो समझते हैं कि बीमार का हाल अच्छा है”

हा किस्सा अली सरदार जाफरी यांनी एका भाषणात सांगितला होता.

जवाहरलाल पंतप्रधान असतांना एकदा लोकसभेत बरीच वादावादी झाली. विरोधी पक्षाच्या नेत्याला अखेर नमतं घ्यावच लागलं. मात्र बसता बसता तो म्हणाला,

“हम आह भी करते हैं तो हो जाते हैं बदनाम
वो कल भी करते हैं तो चर्चा नहीं होता”

तारकेश्वरी सिन्हाला, कुठल्यातरी कारणावरून जेव्हां काँग्रेस पार्टीतून बाहेर काढलं, तेव्हा एका जाहीर सभेत ती म्हणाली “गुलसिताँ को (उद्यानाला) लहू की जरूरत पड़ी
सबसे पहले ही गर्दन हमारी कटी
फिर भी कहते हैं मुझसे ये अहले - चमन
ये चमन है हमारा, तुम्हारा नहीं ”

मुज्तर अकबराबादी नावाच्या शायरने उपरोक्त गजल फाळणीनंतर लिहिली होती. त्याचा आधार घेत सिन्हाबाई खूप काही बोलून गेल्या.

पार्टीशननंतरच्या रक्तपातामुळे, व्यथित झालेला ‘अदीब सहारनपुरी’ महम्मद जिन्नाला उद्देशून म्हणाला होता,

“तू इधर उधर की न बात कर
ये बता कि काफिला क्यों लुटा
मुझे रहजनों (वाटमारू) से गरज नहीं
तेरी रहबरी (मार्गदर्शन) का सवाल है ॥
मैं बताऊं काफिला क्यों लुटा
तेरा रहजनों से था वास्ता (संबंध)
मुझे रहजनों से गिला (तक्रार) नहीं
तेरी रहबरी का मलाल (दुःख) है ॥

याच ओळींचा आधार घेत भूतपूर्व मंत्री आरिफ महम्मद खान यांनी पंतप्रधान राजीव गांधी यांना मागे एक पत्र पाठवलं होतं. पत्राचा खुलासा आणि मजकूर बहुतेक नियतकालिकात छापून आलेला होता.

रसिकहो, असे अनेक किस्से सांगता येतील तूर्त एवढे पुरे.

غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں

नरेश कुमार 'शाद'

ये इतिज़ार

ये इतिज़ार ग़लत है कि शाम हो जाए
जो हो सके तो अभी दौरे-जाम हो जाए -१
ख़ुदा-न-ख़्वास्ता पीने लगे जो वाइज़ भी
हमारे वास्ते पीना हराम हो जाए -२
मुझ ऐसे रिन्द को भी तूने हश्र में, या रब
बुला लिया है, तो कुछ इतिज़ाम हो जाए -३
वो सहने-बाग़ में आए हैं, मयकशी के लिए
ख़ुदा करे कि हर इक फूल जाम हो जाए -४
मुझे पसंद नहीं है इस पे ग़ामज़न होना
वो रहगुज़र, जो गुज़रगाहे-आम हो जाए -५
बग़ैर लफ़्ज़ो-बयाँ, 'शाद' हाले-दिल कह दें
नज़र नज़र से अगर हमकलाम हो जाए -६

१ मदिरेसारख्या अमृताचा घोट घेण्यास सुर्यास्त व्हायलाच हवा ही अट कशाला ? इच्छा आहे ना ? मग उशीर कां ? शुभस्य शीघम् .

२ देव करो, या धर्मोपदेशकांच्या मनात मद्यसेवनेची इच्छा कधीही न येवो. अहो, जर का ते घ्यायला लागले, तर आमच्यासारख्या मदिरेच्या उपासकांना पिणं हराम होईल.

३ देवा, माझ्यासारख्या दारुड्याला जर तू निवाड्याच्या दिनी आग्रहाचं आमंत्रण देऊन पाचारण केलं आहेस तर कोणा रंभा अथवा उर्वशीच्या हाती एकदा 'जाम' पाठविण्याची व्यवस्था कर की जरा.

४ आज ती उद्यानात आली आहे फेरफटका मारायला आणि किंचित सुरापान करायला. देवा, आज प्रत्येक फुलाचं रूपांतर मद्यचषकात कर आणि तिला आकंठ तृप्त होऊ देत.

५ जी पाऊलवाट प्रत्येकाच्या ओळखीची आहे, नजरेखालची आहे, अशा वाटेवर अग्रसर होण्यात काय मजा ? मला असा मार्ग हवाय जो सर्वथा नवीन आहे, अनोळखी आहे, आव्हान देणारा आहे.

६ खरं सांगतो मित्रा, तिने जर माझ्या डोळ्यात निरखून बघितलं तर माझ्या प्रेमाची प्रचीती तिला माझ्या नजरेतून सहजच कळेल. शब्दांची आवश्यकताच उरणार नाही. मात्र तिने माझ्याकडे बघायला तर हवं ?

नरेशकुमार 'शाद'

'शाद' यांचा जन्म साहित्यिक घराण्यात झाला. वडील 'दर्द' निकोदरी आपल्या काळातले नावाजलेले कवी होते. नरेश कुमारांनी लहान वयातच शायरी रचायला सुरवात केली. आपल्या कविता ते तिलोकचंद 'महरूम' आणि 'जोश' मल्लियानी, यांच्याकडून तपासून घेत. भारताच्या विभाजनाच्या वेळेस झालेल्या रक्तपाताचा परिणाम या कवीवर झाल्याशिवाय राहिला नाही.

त्याच काळात 'शाद' ची ओळख 'मजाज़' (ऐ ग़मे दिल क्या करूं, ऐ वहशते-दिल क्या करूं) शी झाली आणि ओघाओघाने 'जामो-मीना' शीही झाली. जितकं काव्य बहरलं तितकचं शरीर पोखरलं.

शाद ने ग़ज़ल, नज़्म, अनुवाद आणि गद्यलेखन भरपूर प्रमाणात आणि दर्जेदार केलं आहे. नरेशकुमार 'शाद' हे नाव उर्दू शायरी विसरू शकत नाही. जन्म - १९२७ भैयापुर (होशियारपुर), मृत्यू - २० मे १९६९ - दिल्ली

"अल्लाहरे, बे-ख़ुदी कि तेरे पास बैठकर
तेरा ही इतिज़ार किया है, कभी कभी

मोहसिन

ये दिल ये पागल दिल

ये दिल ये पागल दिल मेरा क्यों बुझ गया, आवारगी
 इस दशत में इक शहर था, वो क्या हुआ, आवारगी —१
 कल शब मुझे बेशकल की आवाज़ ने चौंका दिया
 मैंने कहा तू कौन है, उसने कहा, आवारगी —२
 इक तू कि सदियों से मेरे हमराह भी हमराज़ भी
 इक मैं कि तेरे नाम से, ना-आशना, आवारगी —३
 ये दर्द की तनहाइयाँ, ये दशत का लंबा सफ़र
 हम लोग तो उकता गए, अपनी बता आवारगी —४
 इक अजनबी झोंके ने जब पूछा मेरे ग़म का सबब
 सहरा की भीगी रेत पर मैंने लिखा, आवारगी —५
 ले अब तो दशते-शब की सारी वुसअतें सोने लगीं
 अब जागना होगा हमें कब तक बता, आवारगी —६
 कल रात तनहा चांद को देखा था मैंने ख़्वाब में
 'मोहसिन' मुझे रास आएगी, शायद सदा आवारगी —७

१ माझं तरल मन, माझं उसळणारं हृदय, माझ्या संवेदना, माझ्या आशा आंकाक्षा. कुठे हरवल्या साऱ्या ? या वैराण वाळवंटात एक लहानसं घर होतं. काय झालं त्याचं ? उत्तर एकच. माझा मनमौजीपणा, भटकेपणा, खुशालचेंडूपणा आणि आवारा वृत्ती

२ काल रात्री अचानक झोप चाळवली. वाटलं आपल्याला कोणतरी साद घालतंय. मी विचारलं, "कोण आहे ?" उत्तर मिळालं, "आवारगी".

३ दुःखावर काळासारखं औषध नाही असं म्हणतात. तसं बधितल्यास इतक्या वर्षांचा तू माझा सोबती, माझा जिवलग. पण आजकाल तुझं नाव पण विसरायला झालं आहे मला. काय बरं म्हणतात तुला ? आवारगी, होय नं ?

४ माझ्या नशीबी उरलाय एकटेपणा, आणि उजाड निर्मनुष्य जंगलातला एकाकी प्रवास. खरं सांगू मित्रा, आता कंटाळा आला आहे जीवनाचा. थोडासा विषय पालट म्हणून तू तरी आपला अनुभव सांग. अरे, बोलून चालून तू माझा मित्र नव्हे का ? आवारगी नावाचा.

५ एकटाच पडलो होतो वाळवंटात. रडून रडून वाळू ओली झाली. तेवढ्यात गार वाऱ्याची झुळूक हलकेच कानात कुजबुजली, "सांग, तुझ्या रडण्याचे कारण सांग ?" ओल्या वाळूवर नकळत माझी बोटं फिरली आणि अक्षरं उमटली, 'आवारगी' ।

६ या भयाण अरण्याच्या काळोख्या रात्री फक्त मीच जागा आहे भुतासारखा. इथला प्रत्येक अणुरेणु झोपी गेला आहे. सांग मित्रा सांग, हे असे कुठ्वर चालणार ? अजून किती रात्री जागून काढायच्या आहेत मला ?

७ एकाकी चंद्रमा जर स्वप्नात दिसला तर मनातलं खरं होतं असं म्हणतात. काल रात्री मला तेच स्वप्न पडलं. काय अर्थ असावा याचा ? हेच एकाकी जीवन ? हीच तळमळ ? हीच आवारावृत्ती ?

सदाबहार शेर

तेरा घर छिन गया तो क्या हुआ ऐ शहद की मखवी
 शराफ़त का तो दुनिया में यही ईनाम मिलता है — अदम
 इतना भयानक और लंबा दिन कटेगा किस तरह
 हश् के मेले में (निवाड्याच्या दिनी) कुछ क़वाल भी जायेंगे क्या — अदम
 जो ग़रीबों से भी हमदर्दी का करता है सुलूक
 मुझे उस भगवान के घर का पता दरकार (आवश्यक) है — अदम
 दिले-नादों को समझाते कहाँ तक
 तेरे वादों से बहलाते कहाँ तक
 असर होता है आहों में, ये सच है
 मगर हम उनको तड़पाते कहाँ तक — साहिर होशियारपुरी

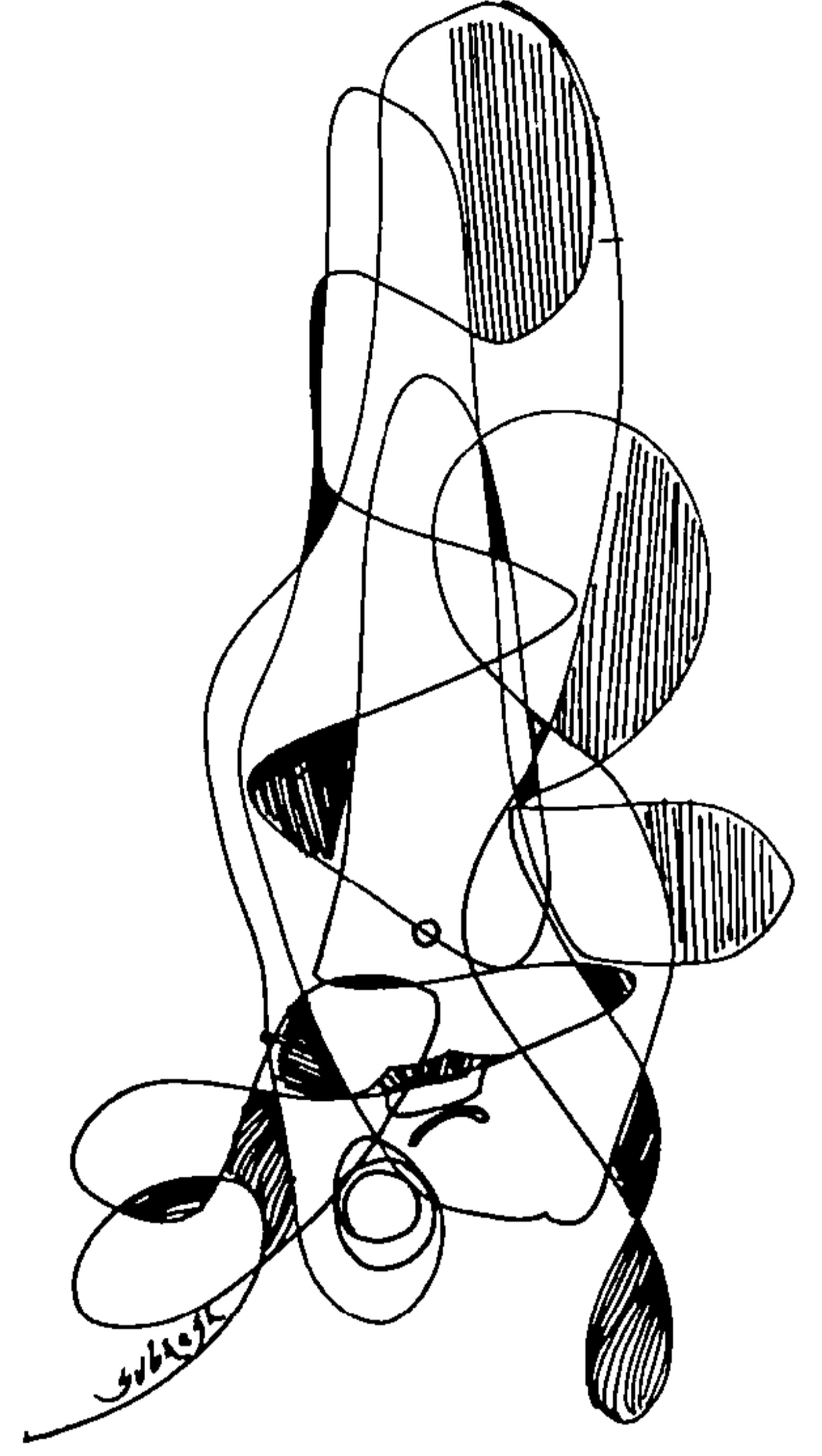
किस क़दर खुशनज़र आते हैं मेरे शहर के लोग
 आज अख़बार किसीने न पढ़ा हो जैसे — नैयर मजीदी
 चाहता हूँ फूँक दूँ इस शहर को
 शहर में उसका भी घर है, क्या करूँ — कैफ़ भोपाली
 यकुम जनवरी (१ जानेवारी) है, नया साल है
 दिसंबर में पूछूंगा, क्या हाल है — अमीर क़ज़लबाश
 ज़माने का दस्तूर है नुक्ताचीनी (खोड काष्णे)
 ज़माने से बिलकुल न घबराइयेगा
 कसर दुष्मनी की कोई रह गई है
 तो इक रोज़ तशरीफ़ ले आइयेगा — अदम

१२५

दुष्यंत

ये सारा जिस्म झुककर

ये सारा जिस्म झुककर बोझसे दुहरा हुआ होगा
मैं सजदे में नहीं था आपको धोखा हुआ होगा -१
यहां तक आते आते सूख जाती हैं कई नदियाँ
मुझे मालूम है पानी कहां ठहरा हुआ होगा -२
ग़ज़ब ये है कि अपनी मौत की आहट नहीं सुनते
वो सब के सब परीशान हैं, वहां पर क्या हुआ होगा -३
तुम्हारे शहर में ये शोर सुन-सुनकर तो लगता है
कि इंसानों के जंगल में कोई हाँका हुआ होगा -४
कई फ़ाके बिताकर मर गया जो, उसके बारे में
वो सब कहते हैं अब, ऐसा नहीं, ऐसा हुआ होगा -५
यहां तो सिर्फ़ गूंगे और बहरे लोग बसते हैं
ख़ुदा जाने यहां पर किस तरह जलसा हुआ होगा -६
चलो, अब यादगारों की अंधेरी कोठरी खोलें
कम-अज़-कम एक वो चेहरा तो पहचाना हुआ होगा -७

उस्ताद शायरांचे शेर

पानी को छू रही हो झुक झुक के गुल की टहनी
जैसे हसीन कोई आईना देखता हो - इक़बाल
बागों में झूम झूम के बादल नहीं उठे
गेसू बिखर रहे हैं, उरुसे -बहार के - अख़्तर शीरानी
क्या मिला अर्ज-मुद्दा करके
बात भी खोई इल्तिजा करके - रिन्द
फेंक दूं दिल को अभी चीर के सीना अपना
तुझपे काबू नहीं, दिल पे तो है काबू अपना - रिन्द
عن دلت عني عن دلت عني عن دلت عني عن دلت عني عن دلت عني عن دلت عني

वादे पे तुम न आये तो कुछ हम न मर गए
कहने को बात रह गई और दिन गुज़र गए - रिन्द
कुछ जवानी है अभी कुछ है लड़कपन उनका
दो दगाबाज़ों के कब्जे में है जोबन उनका -मुनीर
तिरछी नज़रों से न देखो आशिके-दिलगीर को
कैसे तीरंदाज़ हो, सीधा तो कर लो तीर को - वज़ीर
सामने आईना रखते तो ग़श आ आ जाता
तुमने अंदाज़ नहीं अपनी अदा का देखा - आतिश

ग़ालिब

ये हम जो हिज़ में

ये हम जो हिज़ में दीवारो-दर को देखते हैं
 कभी सबा को कभी नामाबर को देखते हैं -१
 वो आए घर में हमारे खुदा की कुदरत है
 कभी हम उनको कभी अपने घर को देखते हैं -२
 नज़र लगे न कहीं उनके दस्तो-बाज़ू को
 ये लोग क्यों मेरे ज़ख्मे-जिगर को देखते हैं -३
 तेरे जवाहिरे-तरफ़े-कुलह को क्या देखें
 हम औजे-ताला-ए-लालो-गुहर को देखते हैं -४

१ विरहात तिच्याशिवाय दुसरा कुठलाच विषय मनात येत नाही. गार वाऱ्याची झुळूक येताच वाटतं की ती आली असावी. दाराबाहेर पाऊल वाजताच वाटतं की तिचा दूत आला असावा.

२ आणि ती अचानक आली. दारात थबकली. मी पार बावरलो. माझी ही दैना, हे अस्ताव्यस्त घर आणि दारात ती लावण्यवती. खुळ्यासारखा कधी मी तिच्याकडे तर कधी माझ्या घराकडे बघत बसलो.

३ माझ्या घायाळ हृदयाकडे लोक असे टक लावून कां बघताहेत? असल्या बघण्याने माझ्या प्रियेच्या नाजूक हातांना दृष्ट लागणार आणि ती माझ्यावर अत्याचार करण्याचे टाळणार.

४ तुझ्या मुकुटात मढविलेल्या हिरे माणकांचं मला कसलं कौतुक ? खरं तर मला त्यांचा हेवाच वाटतो. एक तर ते तुझ्या इतक्या जवळ आणि इतक्या उच्च स्थानी ? मात्र तुझ्यावर प्राण कुर्बान करणारा माझ्यासारखा हिरा मात्र, पायदळी

ग़ालिबचे काही निवडक शेर

हो चुकी 'ग़ालिब' बलाएँ सब तमाम
 एक मर्गे-नागहानी (आकस्मिक मृत्यु) और है
 अपना नहीं शेवा (व्यवहार) कि आराम से बैठें
 उस दर पे नहीं बार, तो काबे ही को हो आये
 जल्लाद से डरते हैं, न वाइज़ से झगड़ते
 हम समझे हुए हैं उसे, जिस भेस में वो आए
 दिले नादाँ तुझे हुआ क्या है
 आखिर इस दर्द की दवा क्या है
 हमको उनसे वफ़ा की है उम्मीद
 जो नहीं जानते वफ़ा क्या है
 उस अंजुमने-नाज़ (प्रियेची मैफिल) की क्या बात है 'ग़ालिब'
 हम भी गए वाँ, और तक़दीर को रो आये
 हां भला कर, तेरा भला होगा
 और दरवेश की सदा क्या है
 मैंने माना कि कुछ नहीं 'ग़ालिब'
 मुफ़्त हाथ आये, तो बुरा क्या है

जुबाँ पर बारे-खुदाया, ये किसका नाम आया
 कि मेरे नुक्त ने (माझ्या वाणीने), बोसे मेरी जुबाँ के लिए
 कोई दिन गर जिंदगानी और है
 अपने जी में हमने ठानी और है

और बाज़ार से ले आयेंगे, गर टूट गया
 सागरे-जम से मेरा जामे-सिफ़ाल अच्छा है
 (सम्राट जमशेदच्या सुवर्ण चषकापेक्षा माझं मातीचं भांड, खूपच चांगलं आहे.)

उनके देखे से, जो आ जाती है मुंह पर रौनक
 वो समझते हैं कि बीमार का हाल अच्छा है
 कतरा दरिया में जो मिल जाए तो दरिया हो जाये
 काम अच्छा है वो, जिसका कि मआल (परिणाम) अच्छा है

हमको मालूम हे जन्नत की हकीकत लेकिन
 दिल के खुश रखने को, 'ग़ालिब' ये ख़याल अच्छा है

ख़ूब था, पहले से होते जो हम अपने बदख्वाह (वाइट विचार करणारा)
 कि भला चाहते हैं और बुरा होता है

१२७

अहमद फ़राज़

रंजिश ही सही ✓

रंजिश ही सही, दिल ही दुखाने के लिए आ
आ, फिर से मुझे छोड़ के जाने के लिए आ -१
पहले से मरासिम न सही, फिर भी कभी तो
रस्मो-रहे-दुनिया ही निभाने के लिए आ -२
किस किस को बताएंगे जुदाई का सबब हम
तू मुझसे ख़फ़ा है तो ज़माने के लिए आ -३
इक उम्र से हूँ लज़्जते-गिरिया से भी महरूम
ऐ राहते-जाँ मुझको रुलाने के लिए आ -४
कुछ तो मेरे पिंदारे-महब्बत का भरम रख
तू भी तो कभी मुझको मनाने के लिए आ -५
माना कि महब्बत का छुपाना है महब्बत
चुपके से किसी रोज़ जताने के लिए आ -६
जैसे तुम्हें आते हैं न आने के बहाने
ऐसे ही किसी रोज़ न जाने के लिए आ -७

अहमद फ़राज़

‘रंजिश ही सही’, या ग़ज़ल मधील शेवटचे २ शेर (६ आणि ७) अहमद फ़राज़ यांचे नक्कीच नाहीत. ते कोणी लिहिले आहेत हे सांगणे कठीण आहे. मात्र रदीफ़, काफ़िया आणि शेरचं मीटर बाकीच्या ग़ज़लशी जुळत असल्याने मेहदी हसन मैफिलीत हे शेर गातात आणि हा खुलासाही करतात.

दर्द-आशोब, तनहा-तनहा, शबे-खून, नायाफ़्त आणि जानाँ-जानाँ हे अहमद साहेबांचे प्रकाशित ग्रंथ आहेत. सध्या वास्तव्य लंडन येथे आहे. जन्म १२ डिसेंबर १९३१ रोजी नौशेहरा येथे. मात्र बराचसा काळ पेशावर येथे गेला. उर्दू आणि पर्शियन भाषेत एम.ए. चा पदवीधर हा शायर फ़ैज़ आणि अहमद नदीम कासमीच्या काव्याचा चहेता आहे. समाजातल्या एकूण अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविताना हा कवी म्हणतो,

अमीरे-शहर फ़कीरों को लूट लेता है
कभी ब-हीला-ए-मज़हब, कभी बनामे-वफ़ा

१ एकदाच, फक्त एकदाच ये. सर्व वेदना मान्य. सगळे दुःख कबूल. पण ये. मला डोळे भरून बघू दे एकदा आणि मग जा खुशाल. कधीही परत न येण्यासाठी. पण फक्त एकदाच ये.

२ माझ्या प्रेमाची कदाचित तुला कल्पनाही नसावी. तसं बघितल्यास तुझी अन् माझी नीट ओळख तरी कुठं झाली. पण ते काहीही असो. अग जगाची रीत आहे एकमेकांना भेटायची. ती तरी पाळायला ये. फक्त एकदाच ये.

३ आपल्या ताटातुटीचं कारण सगळ्यांना सांगण्यात काय अर्थ आहे ? जे झालं ते झालं. तू माझ्यावर फार रागावली आहेस म्हणे ? बरं, हे बघ माझ्यासाठी नव्हे, लोकाग्रहास्तव ये. ये सखी, एकदाच ये.

४ जीवन असं काही नीरस आणि भकास झालं आहे की आजकाल रडूही येत नाही. मनसोक्त रडून मन हलक करण्यात एक आनंद असतो असं म्हणतात. प्रिये, तू तर माझे सर्वस्व आहेस. आपल्याच आसवांत चिंब होण्याचा आनंद मला देण्यासाठी तरी ये. ये प्रिये, एकदाच ये.

५ जितकी तू अभिमानी तितकाच मी पण मानी. आधी कोण झुकणार यातंच अंतर वाढत गेलं. असो, जे झालं ते झालं. आता, या अंतिमक्षणी, मनाला थोडी मुरड घाल आणि माझी समजूत घालण्यासाठी तरी ये. एकदाच ये राणी, फक्त एकदाच ये.

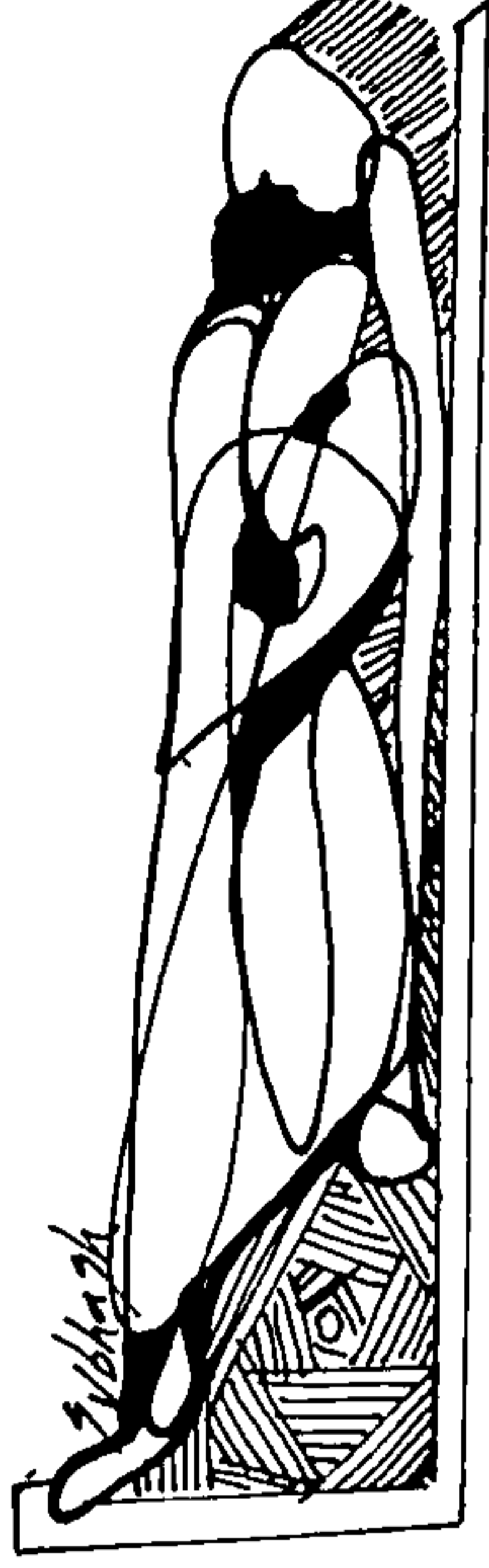
६ ‘अबोल अपुली प्रीत असावी, व्यवहाराला मुळी न कळावी, केवळ तुजला मजला ठावी.’ असं जर तुझ मत असेल तर तेही कबूल. अग खुळे, ते सांगण्यासाठी तरी ये. फक्त एकदाच ये. अगदी गुपचुप ये.

७ मला टाळण्याच्या असंख्य सबबी तुझ्या संग्रही आहेत आणि आजवर तू त्यांचा पुरेपूर उपयोग केला आहेस हे मला माहित आहे. प्रिये आता एकच कर. एकदाच माझ्या बाहुपाशात ये आणि मग त्या सर्व सबबी जगाला हळूहळू, एकएक करून सांग. प्रिये फक्त एकदाच ये, फक्त एकदाच ये

दाग़ देहलवी

रस्मे-उल्फ़त ✓

रस्मे-उल्फ़त सिखा गया कोई
दिल की दुनिया बसा गया कोई
ता क़यामत किसी तरह न बुझे
आग ऐसी लगा गया कोई -२
दिल की दुनिया उजाड़ सी क्यों है
क्या यहाँ से चला गया कोई -३
वक्ते-रुख़सत गले लगा कर 'दाग़'
हंसते हंसते रुला गया कोई -४

हज़रत दाग़ देहलवी

या देशात एक ऐतिहासिक शोकांतिका घडली आहे. ती अशी की एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरवातीपासूनच मोगल साम्राज्य मोडकळीस यायला लागलं आणि त्याच सुमारास उर्दू शायरी, मुशायरे आणि गज़ल तारुण्यात मुसमुसायला लागली. त्या काळात सम्राटापासून ते सामान्य नागरिकापर्यंत गज़ल आणि शैरो-शायरी अत्यंत सहजतेनं रुळत होती.

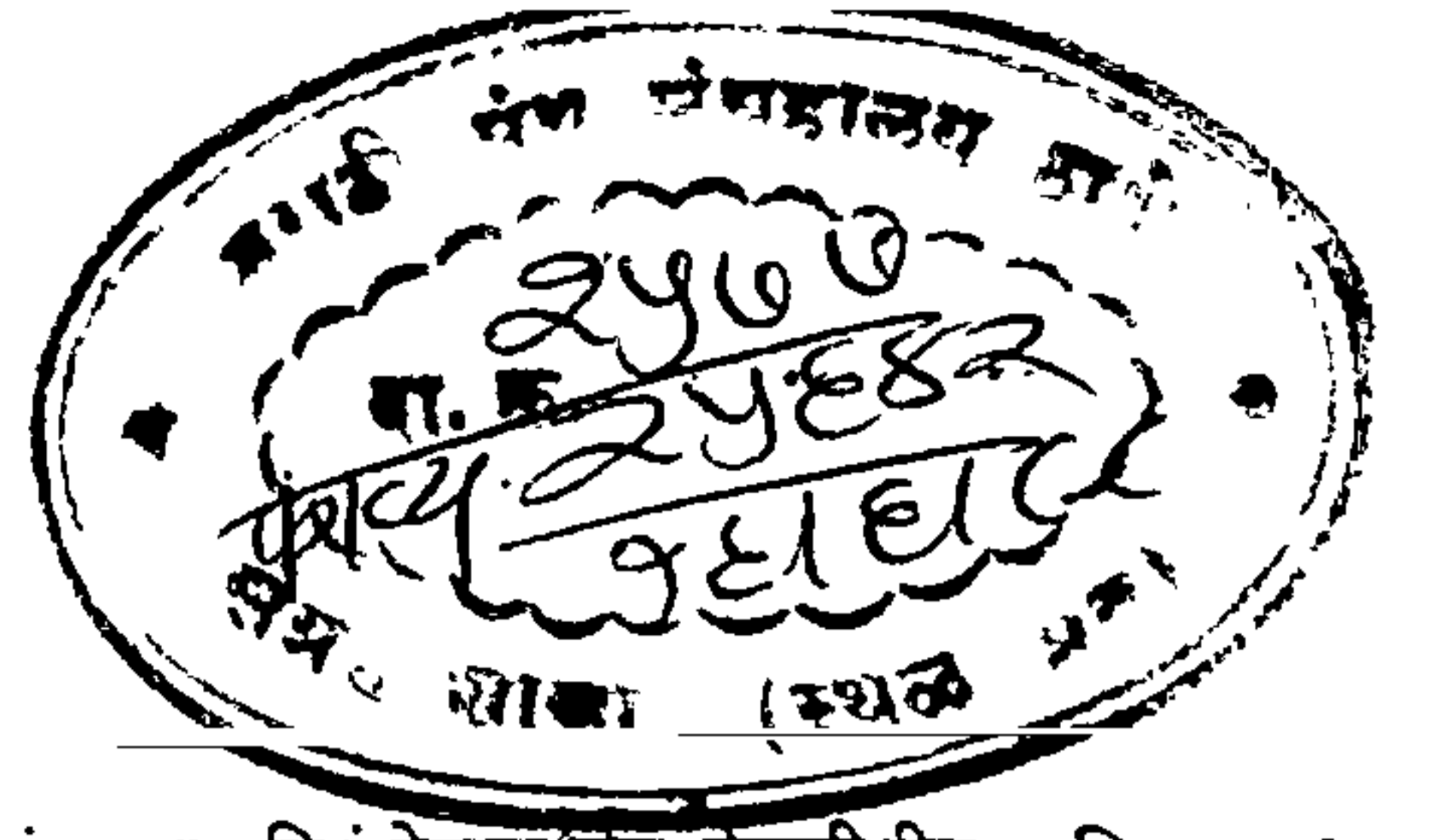
सगळेच शायर कफ़ल्लक असतात असं नव्हे. हज़रत दाग़ खचितच भाग्यवान होते. शायरीच्या सुवर्णकाळात, म्हणजे २५ मे १८३१ रोजी जन्म झाला आणि बालपणापासून ते यौवनावस्थेपर्यंत राजदरबारातील आणि लाल किल्यातील शाही आणि विलासी थाटाचा पुरेपूर आस्वाद त्यांना मिळाला.

१३-१४ वर्षांच्या वयात मुशायऱ्यात वर्दी लागली आणि बघता बघता राजघराण्यातील बहुतेक युवराज मंडळींनी दाग़चा गंडा बांधला. शेख़ इब्राहीम जौक़च्या मार्गदर्शनाखाली शायरी परिपक्व झाली आणि ग़ालिब, शेफ़्ता, मोमिन, जौक़ आणि ज़फ़रसारख्या कविश्रेष्ठींसोबत मैफिल रंगली. १८५७ च्या बंडानंतर दाग़ रामपुरात आले पण काही दिवसांनी दक्षिणेत हैदराबाद येथे आले आणि मग तेथेच तळ ठोकला. १९०५ साली अर्धांगवायुमुळे जीभ लुळी पडली आणि १४ फेब्रुवारी १९०५ ला हा शायर इहलोक सोडून गेला. दाग़ साहेबांचे ३ हजाराहून अधिक शिष्य आहेत. त्यात इक़बाल, सीमाब, जिगर, आगा शायर, बेख़ुद देहलवी इत्यादि कवि महोदयांचा समावेश आहे.

दाग़ची शायरी, ग़ालिब, मोमिन, मीर, जौक़च्या तुलनेत हलकी फुलकी असली तरी सोपी सरळ भाषा आणि सामान्यापर्यंत सहज पोहोचणारे उत्तान श्रृंगार यामुळे त्याची गज़ल त्या काळात असामान्य लोकप्रियता साधून गेली. वैचारिक गंभीरता किंवा कल्पना-विलासाचा अभाव असूनही निव्वळ नखरेल चंचलता, मादक लोभसवाणा श्रृंगार आणि बोली भाषेच्या प्रयोगामुळे दाग़ 'उस्ताद' झाला. नवोदित शायरांनीही त्याच्या गज़ला आवर्जून वाचव्या आणि त्यांचं मनन करावं कारण,

“कोई नामो - निशॉ पूछे तो ऐ कासिद बता देना
तख़ल्लुस 'दाग़' है, और आशिकों के दिल में रहते हैं”

عزّل دّرینّ عزّل دّرینّ عزّل دّرینّ عزّل دّرینّ عزّل دّرینّ

१ माझं आयुष्य तिनं प्रेममय केल. प्रेमाची रीत आणि इश्काचे गीत ती मला शिकवून गेली. स्निग्ध चंद्रकिरणात एकदा हलकेच गुणगुणली, “आपल्या हृदयाची प्रेमनगरी किती रम्य आहे. एकदा बघ तरी ?”

२ तिचा स्पर्श सोडाच, ओझरंत दर्शन होताच भावना अनावर होतात, रक्त सळसळतं, आणि शरीर पेटून उठतं. हृदयात भडकलेली आग विझता विझत नाही. महाप्रलय होतो, सारं जग गार होतं, हृदयातली धग मात्रा तशीच उरते.

३ अरे, माझ्या प्रेमाच इवलसं विश्व असं उध्वस्त का दिसतंय आज ? लोकहो, बोला तरी. खरंच कां ती मला सोडून गेली ? खरंच कां तुम्ही तिला दूर पाठवलंत ?

४ तिच्या सहवासात जीवन हंसत खेळत चाललं होतं. अचानक अघटित घडलं. ती दूर गेली. कायमची गेली. जातांना बिलगली आणि आसवांची बिदागी देऊन गेली.

रहिए अब ऐसी जगह चल कर

रहिए अब ऐसी जगह चलकर, जहां कोई न हो
हमसुखन कोई न हो, और हमजुबाँ कोई न हो -१

बे-दरो-दीवार का इक घर बनाया चाहिए
कोई हमसाया न हो, और पासबाँ कोई न हो -२

पड़िए गर बीमार, तो कोई न हो तीमारदार
और अगर मर जाइये, तो नौहाख्वाँ कोई न हो -३

१ महानगरातलच कशाला, आजकाल एकूणच जीवन असं काही धकाधकीचं झालं आहे की कधीकधी जीव वैतागतो. सर्व गोष्टींची किळस वाटायला लागते. सगळं काही सोडून आणि भौतिक सुखांना तिलांजली देऊन असं वाटतं की एकांतात राहाव. कोणी कोणी नसावं तिथे. असावा फक्त निसर्ग. मानव नावाची जमात वासाला पण नको. कोणी ऐकणारा नको की कोणी बोलणारा नको.

२ घर तरी कशाला हवय ? निसर्ग हेच घर. भिंती नकोत, दारं नकोत, खिडक्या नकोत, कुलुपं नकोत. शेजारी-पाजरी तर नावाला नकोत. अहो, असल्या घराला चौकीदार तरी कशाला हवाय ?

३ आणि मग असल्या सुखद एकांतात हलकासा एखादा आजार यावा. निसर्गानेच सुश्रूषा करावी. कोणी वैद्य नको आणि परिचारक तर मुळीच नको. मरणानेही सहज यावे हलकेच माझे डोळे मिटावे आणि निसर्गानेच माझ्या नश्वर देहाची विल्हेवाट लावावी. नको ती यात्रा, नको जनाजा, नको तो तमाशा, अन् नको ते वृथा ऊर बडवणारे राक्षसी मानव ।

मिर्जा ग़ालिब

ग़ालिब पूर्णपणे सुधारक वृत्तीचा होता. धर्मकांडांवर त्याचा मुळीच विश्वास नव्हता. तो नमाज वाचीत नसे, रोजे ठेवीत नसे. सर्वधर्मसमभावावर त्याचा विश्वास होता. ईश्वरावर विश्वास ठेवणारा ग़ालिब कर्मठपणाची उघड चेष्टा करीत असे. त्याचे स्वतःचे असे तत्वज्ञान नाही परंतु अनेक रचनांमधून त्याने जीवनाबद्दल गंभीर दृष्टिकोन मांडला आहे. कदाचित प्राचीन सूफी काव्याचा सखोल अभ्यास केल्यामुळे धर्म-रूढीपेक्षा निराळा विचार करण्याची वृत्ती निर्माण झाली असावी सृष्टीचा कर्ता-करविता परमेश्वर आहे यावर त्याचा दृढ विश्वास होता. तरी देखील आपल्या नशिबात इतक्या अनंत अडचणी, इतकी दुःखे कां, याचे त्याला नेहमीच कोडे वाटत असे सुप्रसिद्ध लेखक नूर नबी अब्बासी ग़ालिब बद्दल लिहितात,

“उर्दू कविता इस दृष्टि से ग़ालिब की विशेष रूप से आभारी है कि

उन्होंने ग़ज़ल के संकुचित प्रांगण को जिसमें विषयों की सीमितता (प्रेम- प्रणय, सुफीमत आदि) थी, इसे विस्तार दिया। उन्होंने जीवन को व्यापक परिप्रेक्ष्य में देखा और अपनी अनुभूती में पाठक को भी भागीदार बना लिया। उनकी वाणी व्यष्टि से निकलकर समष्टि में व्याप्त हो गई। ग़ालिब दार्शनिक नहीं थे, न ही उनकी कविता में कोई सुव्यवस्थित चिंताधारा अभिव्यंजित हुई है किन्तु वे एक सजग मानव थे और जीवन में जो कुछ घटता था उससे आँखें न मूंदकर, उसे समझने और उससे प्रभाव ग्रहण करने में कभी न चूकते थे। यही कारण है कि उन्होंने आधुनिक ज्ञान-विज्ञान की उपादेयता को पहचाना था और वे समाज संस्कृति अथवा साहित्य के परिवर्तनशील मूल्यों के समर्थक थे।

ग़ालिब के भावविचार उनके अपने लिए हैं किन्तु जिस क्रमबद्धता के साथ उन्हें वाणी दी गई है उससे उनमें सार्वभौम आकर्षण पैदा हो गया है और उनके काव्य के इसी सार्वभौम आकर्षण ने उन्हें विश्वख्याति प्रदान की है।”

अज्ञात

रास्ते याद नहीं

रास्ते याद नहीं, राहनुमा याद नहीं
कुछ मुझे अब तेरी गलियों के सिवा याद नहीं -१
दे सके तू मेरे जज़्बात को ताना जिसका
मुझको ऐसी तो कोई अपनी ख़ता याद नहीं -२
दूर रहकर भी तेरी याद को पूजा मैंने
ये न कहना कि मुझे, आदाबे-वफ़ा याद नहीं -३
याद क्या आएँ वो बीते हुए सावन मुझको
मैं वो पंछी हूँ जिसे अपनी सदा याद नहीं -४

१ आठवणींच्या धुक्यात एक पायवाट तेवढी आठवते. ती माझ्या घरापासून तुझ्या दारापर्यंत पोचते. बाकी सगळं धुक्याने-अंधुक केलं आहे. हमरस्ता तर अजिबात दिसत नाही. आणि तो वाटाड्या ? तो तर केव्हांच हरवला आहे या गडद धुक्यात.

२ तुझ्या उपेक्षेचं आणि उपरोधिक बोलण्याच कारण कळेल कां मला ? मी तुझ्यावर जिवापाड प्रेम केलं, एवढच चुकलं न माझं ? माझ्या भावना तू जाणून घेशील अशी माझी अपेक्षा होती. आज जी कठोर शिक्षा मी भोगतोय तो माझा अपराध तरी मला कळू दे.

३ सर्व वेदना मान्य. सगळ्या शिक्षा कबूल. पण प्रेमाची रीत मी विसरलो हा कठोर आरोप मात्र मी कधीही कबूल करणार नाही. विश्वास ठेवण्यासारखी फक्त एकच गोष्ट उरली आहे जीवनात आता आणि ती म्हणजे, तुझी आठवण

४ लोक म्हणतात की मी एकेकाळी गात असे, सुरेल गात असे, उन्मुक्त होऊन गात असे. विगतजीवनाचे किस्से असावेत ते. सूर तर दूरच राहिले, एखाद्या मुक्या पक्षासारखी अवस्था आहे माझी. त्या श्रावणसरी, ती अमराई, तो वसंत आणि ते प्रेमगीत कसं बरं आठवेल मला ?

निवडक सदाबहार शेर

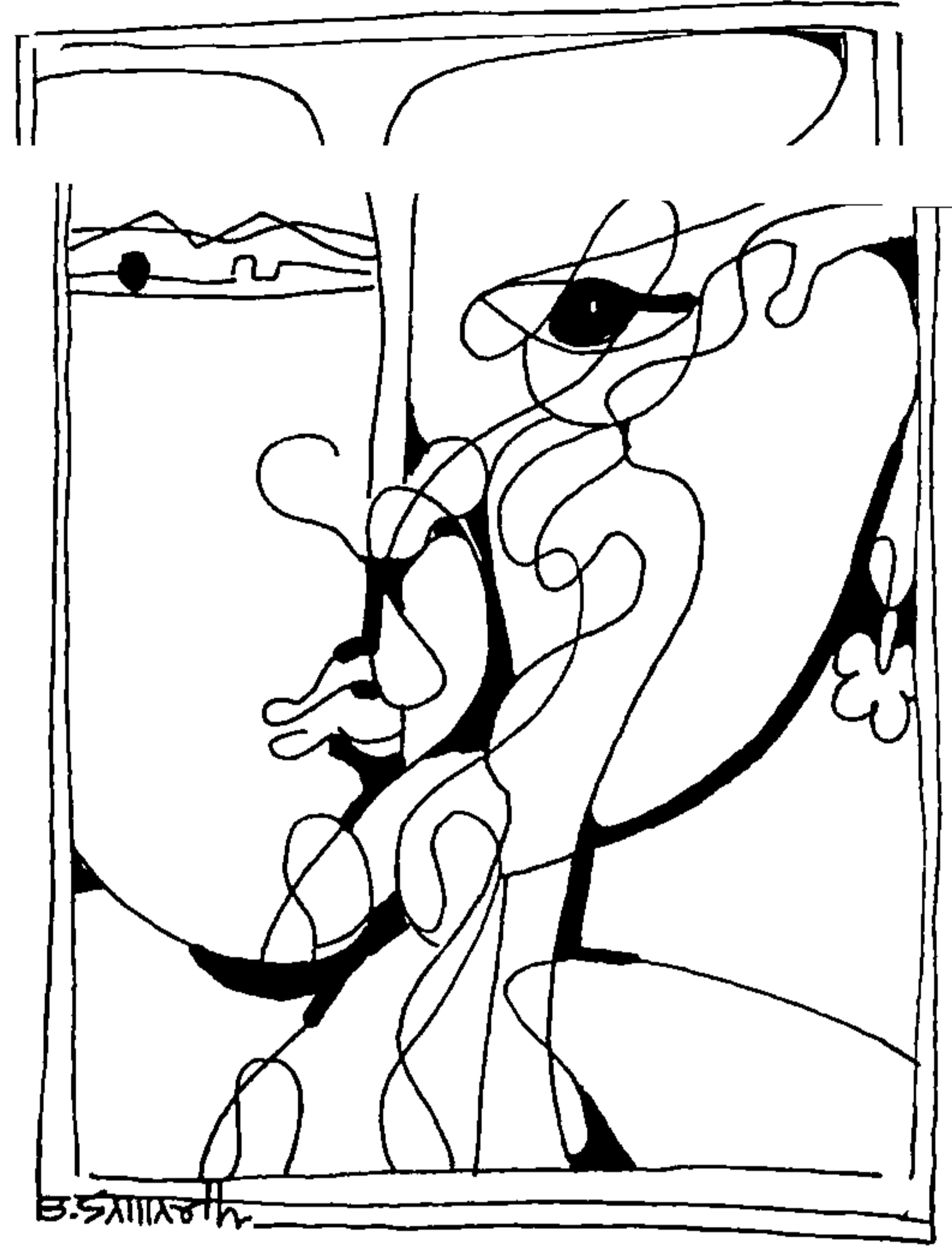
सो जाते हैं फुटपाथ पर अखबार बिछाकर
मज़दूर कभी नींद की गोली नहीं खाते - मुनब्वर राना
मुझे ये डर है तेरी आरजू न मिट जाए
बहुत दिनों से तबीअत मेरी उदास नहीं - नासिर काज़मी
अभी खुद मुझे शक है अपनी वफ़ा पर
अभी और कुछ दिन मुझे आजमाले - ख़ुमार बाराबंकवी
इससे पहले आदमी की इतनी बेकद्री न थी
सोचती है आज दुनिया, आदमी का क्या करे
सब कुछ खुदा से मांग लिया तुझको मांग कर
उठते नहीं हैं हाथ मेरे इस दुआ के बाद
ख़ाली करके आप पूरा मैकदा
मेरी मैनोशी छुडाने आए हैं - अदम
दोस्त को दोस्त समझना तो है इक बात 'शमीम'
हमने दुष्मन को भी दुष्मन कभी समझा ही नहीं
ज़िंदगी एक सुलगती सी चिता है 'साहिर'
जो न जलती है, न ही बुझके धुआँ होती है - साहिर होशियारपुरी

वो रफ़ता-रफ़ता (हळूहळू) जामं पिलाते चले गए
मैं रफ़ता-रफ़ता होश में आता चला गया - अदम
आज की रात ख़ैर से गुज़रे
दर्द-दिल बार बार उठता है - अदम
ये अलग बात है कि मैखाने में सहबा (मद्य) भी नहीं
ऐसा लगता है कि शायद कोई प्यासा भी नहीं
बेपिये शैख़ फ़रिश्ता था, मगर
पी के इंसान हुआ जाता है - शकील
इयादत (विचारपूस) को मेरी आकर वो ये ताकीद करते हैं
तुझे हम मार डालेंगे, नहीं तो जल्द अच्छा हो
कभी जो लौट भी आया तो किससे पूछूंगा
यही कहीं मेरा रिश्ता किसी मकान से था
जिसकी पेशानी (ललाट) पे लिक्खा था, 'किराये के लिए'
अजनबी सड़कों पे वो ख़ाली मकाँ गुम हो गया
चिलचिलाती धूप की शिदत से बचने के लिए
हाथ के पंखे से सूरज को हवा करता रहा

सागर सिद्दिकी

रूदादे महब्त क्या कहिये

रूदादे-महब्त क्या कहिये, कुछ याद रही कुछ भूल गये
दो दिन की मसरत क्या कहिये कुछ याद रही कुछ भूल गये—१
जब जाम दिया था साकी ने, जब दौर चला था महफ़िल में
वो होश की साअत क्या कहिये कुछ याद रही कुछ भूल गये—२
एहसास के मैखाने में कहां अब फ़िक्रो-नज़र की कंदीलें
आलाम की शिद्दत क्या कहिये कुछ याद रही कुछ भूल गये—३
अब अपनी हकीकत भी 'सागर' बेरब्त कहानी लगती है
दुनिया की हकीकत क्या कहिये कुछ याद रही कुछ भूल गये—४

सदाबहार शेर

देते हैं हुक्म खुद ही मुझे बोलने का आप
फिर टोकते हैं आप मुझे बात बात पर
मैं छोड़ आया था मस्जिद में शैख को लेकिन
वो पीछे पीछे मेरे मैकदे में आ निकला — अदम
कुछ शराफ़त से काम ले वाइज़
वाज़ को (प्रवचन) छोड़, भाग कर मय ला — अदम
जान लेनी थी, ले लिए होते
मुस्कुराने की क्या ज़रूरत थी
महब्त की सदाक़त को परखने में झिझक कैसी
छुरी मैं पेश करता हूँ, शक तुम दूर कर डालो — अदम
अब तो हमदर्दी से भी लगता है डर
सोचता हूँ क्या ज़माने आए हैं — अदम
वो आए, वो आए, वो आजाएंगे
यही बात दिन रात होती रही
न कह पाए उनसे फ़क़त, हाले-दिल
मगर और हर बात होती रही — साहिर होशियारपुरी

१ माझी प्रेमगाथा मी काय सांगू मित्रा ? बरीच विसरलोय, थोडीफार आठवते. माझ्या शुष्क जीवनात आलेले आनंदाचे ते मोजकेच क्षण, काही आठवतात. तर काही निसटतात ।

२ अरे हो, एक प्रसंग आठवतो. एकदा ती आली होती. चंचल अधिन्या पावलांनी चांदण उधळीत, अमृताचा वर्षाव करीत. एक मद्याचा चषक तिनं मला दिला आणि बाकीचा उधळला. बस तोच एक क्षण लक्षात आहे. नंतर होश होता कुणाला ?

३ सुखदुःखांच्या लपंडावाशिवाय जीवन नीरस असतं असं म्हणतात. पण माझ्या जीवनात फक्त दुःखच आलीत आणि त्यांची तीव्रता इतकी प्रचंड होती की हृदयातल्या संवेदना तिथेच खाक झाल्या. आता काहीच वाटत नाही. खरं तर काही आठवतही नाही.

४ या जगाची हकीकत तुला सांगणारा मी कोण ? अरे, माझीच गाथा मला परकी वाटते रे. परक्यांचे किस्से मी काय ऐकविणार ?

ग़ालिब

रोने से और

- रोने से और इश्क़ में बेबाक हो गये
 धोये गये हम ऐसे कि बस पाक हो गये -१
 सर्फ़-बहाए-मय हुए आलाते-मैकशी
 थे ये ही दो हिसाब, सो यों पाक हो गये -२
 रुस्वा-ए-दहर गो हुए, आवारगी से तुम
 बारे तबीअतों के तो चालाक हो गये -३
 कहता है कौन नाला-ए-बुलबुल को बेअसर
 फ़ै में गुल के लाख जिगर चाक हो गये -४
 पूछे है क्या वुजूदो-अदम अहले-शौक़ का
 आप अपनी आग से ख़सो-ख़ाशाक हो गये -५
 करने गये थे उससे तगाफ़ुल का हम गिला
 की एक ही निगाह, कि हम ख़ाक हो गये -६
 इस रंग से उठाई कल उसने 'असद' की लाश
 दुष्मन भी जिसको देख के ग़मनाक हो गये -७

१ तिच्या विरहाचे दुःख आम्ही आमच्या हृदयात बंदिस्त केले आणि अश्रू पापण्यांत लपविले. असे बरेच दिवस होत राहिले. पण एकदा सहनशक्तीचा बांध फुटला, अश्रू मुक्तपणे वाहू लागले. ते होताच आम्ही बेपर्वा झालो. आपल्याच आसवांत पवित्र झालो आणि प्रेमाची व्यथा मुक्तपणे गात सुटलो.

२ मद्याच्या व्यसनापायी आम्ही इतके बर्बाद झालो की दारू गाळण्याची साधने आम्हाला विकावी लागली. एका दृष्टीने हे बरेच झाले. साधने बाळगण्याची आणि त्यांचा हिशेब ठेवण्याची कटकट कायमची मिटली.

३ तुझ्या स्वच्छंदी वागण्यामुळे तुझी जगात बदनामी झाली हे जरी खरे असले तरी त्याच बरोबर तू धीट आणि चतुर झालीस, हे नाकारता येणार नाही.

४ कोकिलेच्या आकंदनास निष्फळ म्हणू नका. बघा, त्या फुलपाकळ्यांचे कसे तुकडे तुकडे झाले आहेत ते.

५ या जगातील बहुतांश प्रेमीयुगलांचं काय होत गेलं हे काय विचारणं झालं ? आपल्याच प्रेमाग्नीत पालापाचोळ्यासारखे, बिचारे भस्मसात होत गेले.

६ "तुझ्या उपेक्षेचं कारण काय ?" एवढे विचारताच त्या मदनमंजिरीने आमच्याकडे एक जळजळीत कटाक्ष टाकला. आम्ही समजायचे ते समजलो आणि जागच्या जागीच खाक झालो.

७ मेल्यावर माझ्या प्रेताची तिने केलेली दुर्गती बघून माझे शत्रू आणि प्रेमातील प्रतिस्पर्धीपण, हळहळले विचारे.

ग़ालिबचे काही उत्कृष्ट शेर

उपरोक्त ग़ज़ल मधील शेर क्रमांक १, ४, ६, ७ चा उपयोग, म्हणी अथवा उक्ति म्हणून लोक करतात. अजून निवडक शेर बघुया -

जिन्दगी अपनी जब इस शकल से गुजरी 'ग़ालिब'
 हम भी क्या याद करेंगे, कि खुदा रखते थे
 'ग़ालिब' तेरा अहवाल सुना देंगे हम उनको
 वो सुन के बुला लें ये इजारा (बचन) नहीं करते
 ता हमको शिकायत की भी बाकी न रहे जा (जागा)
 सुन लेते हैं, गो (पण) जिक्र हमारा नहीं करते
 हम रश्क को अपने भी गवारा नहीं करते
 मरते हैं, वले उनकी तमन्ना नहीं करते
 मुंह न दिखलावे, न दिखला, पर ब-अन्दाजे इताब (क्रोध)
 खोलकर पर्दा, जरा आँखें ही दिखला दे मुझे

कब वो सुनता है कहानी मेरी
 और फिर वो भी जुबानी मेरी
 उग रहा है दरो-दीवार पे सब्ज़ा (हिरवळ) 'ग़ालिब'
 हम बियाबाँ (मरुभूमी) में हैं और घर में बहार आई है
 दिल से तेरी निगाह जिगर तक उतर गई
 दोनों को इक अदा में रज़ामन्द कर गई
 दे मुझको शिकायत की इजाज़त, कि सितमगर
 कुछ तुझको मज़ा भी मेरे आज़ार (दुःख देणे) में आवे
 पिला दे ओक़ से (ओंजळीने) साकी, जो हमसे नफ़्त है
 पियाला गर नहीं देता, न दे, शराब तो दे

मोमिन

रोया करेंगे आप भी .

- रोया करेंगे आप भी पहरों इसी तरह
अटका कहीं जो आपका, दिल भी मेरी तरह — १
- मर चुक कहीं, कि इस ग़मे-हिजाँ से छूट जाए
कहते तो हैं भले की, वलेकिन बुरी तरह — २
- नै ताब हिज्र में है, न आराम वस्ल में
कमबख्त दिल को चैन नहीं है किसी तरह — ३
- लगती हैं गालियाँ भी तेरे मुंह से क्या भली
कुर्बान तेरे, फिर मुझे कह ले इसी तरह — ४
- न जाए वाँ बने है, न बिन जाए चैन है
क्या कीजिए हमें तो है मुश्किल सभी तरह — ५
- हूँ जा-ब-लब बुताने-सितमगर के हाथ से
क्या सब जहाँ में जीते हैं, 'मोमिन' इसी तरह — ६

१ खरं सांगतो, जन्मभर तू पण अशीच रडत राहणार. प्रेमातल्या हुरहुरीची तुला तूर्त कल्पनाच नसल्यामुळे आमच्यासारख्या प्रेमवेड्याकडे बघून तू हासतेस. मात्र तुझं हृदय एकदा कां कुठं अडकलं तर ?

२ “असल्या एकाकी, दुःखी आणि विरहग्रस्त जीवनापेक्षा, जा मसणात जा, जीव दे, मर एकदाचा.” तिचे हे उद्गार प्रसंगाला साजेसे जरी असले तरी किती क्रूर ? आणि म्हणण्याची तन्हा तर खुनशीच.

३ विरहात जीव कोंदतो आणि चोरटी भेट झाल्यास जीव अजूनच गुदमरतो. देवा, या हळव्या मनाला कुठं घेऊन जाऊ ? काय करू मी ?

४ सद्यपरिस्थितीत तू उच्चारलेले अपशब्दही गोड वाटतात. देव करो, तू अशीच बोलत राहो. कर्णकटू असला तरी तुझा आवाज तर ऐकू येतो मला.

५ तिच्या घरी जाता येत नाही आणि न गेल्यास जिवाला चैन नाही. काय करावं ? जगणं अशक्यप्राय झालंय आता.

६ प्रेयसीच्या जुलुमामुळे प्राण कंठाशी आले आहेत. जगातील सगळे प्रियकर असेच जगतात की काय कुणास ठाऊक ?

मोमिनचे काही निवडक शेर

वो आए हैं पशेमाँ लाश पर अब
तुझे ऐ जिंदगी लाऊं कहां से

उस शोलाऊ (प्रेयसी) ने ताकि पसे-मर्ग (मरणोपरान्त) भी जलूं
जलवाए दुश्मनोंसे मेरी गोर (बडंग) पर चिराग

खाक होता न मैं तो क्या करता
उसके दर का गुबार होना था
उस गैरते-नाहीद की हर तान है दीपक
शोला सा लपक जाए है, आवाज़ तो देखो

क्या सुनाते हो कि है हिज्र में जीना मुश्किल
तुम से बेरहम पे मरने से तो आसाँ होगा

हम भी खुश नहीं वफ़ा करके
तुमने अच्छा किया, निबाह न की

ऐ अजल (मृत्यु) एक दिन तुझे आना है ज़रूर
आज आती शबे-फुर्कत में तो अहसाँ होता
उम्र तो सारी कटी इश्क़े-बुताँ में 'मोमिन'
आखिरी वक़्त में क्या खाक मुसलमाँ होंगे
किसीका हुआ आज, कल था किसीका
न है तू किसीका, न होगा किसीका
हाले-दिल यार को लिखूँ क्योंकर
हाथ दिल से जुदा नहीं होता
तुम मेरे पास होते हो गोया
जब कोई दूसरा नहीं होता

न जाऊंगा कभी जन्नत को, मैं न जाऊंगा
अगर न होवेगा नक्शा तुम्हारे घर का सा

غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ غزل دُرّینِ

बहादुरशाह ज़फ़र

लगता नहीं हैं दिल मेरा

लगता नहीं है दिल मेरा उजड़े दयार में
 किसकी बनी है आलमे — नापाइदार में —१
 बुलबुल को पासबाँ से न सैयाद से गिला
 किस्मत में कैद थी लिखी, फ़स्ले-बहार में —२
 कह दो इन हसरतों से कहीं और जा बसें
 इतनी जगह कहां है, दिले-दाग़दार में —३
 उम्रे-दराज़ मांग कर लाये थे चार दिन
 दो आरज़ू में कट गये, दो इंतिज़ार में —४
 कितना है बदनसीब 'ज़फ़र' दफ़न के लिये
 दो गज़ ज़मीन भी न मिली कू-ए-यार में —५

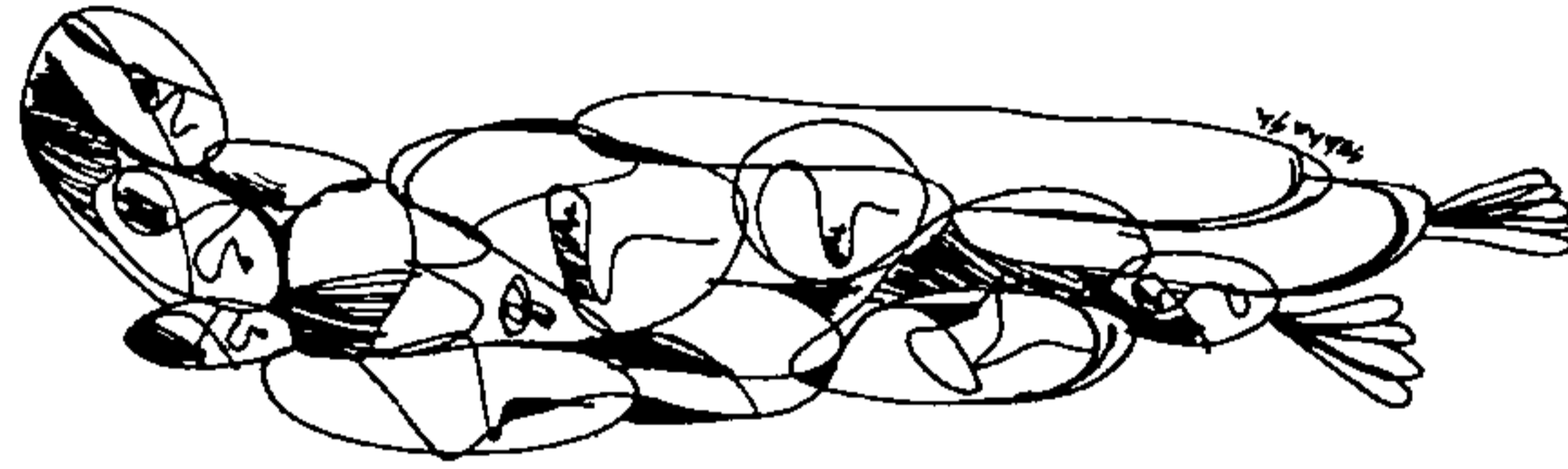
१ या वैराण घरात आता मन रमत नाही. विश्व नाशवंत आहे हे तत्त्वज्ञान पटतं पण उमजत नाही. शेवटी हेच खरं की माझ्या नशीबात हे उजाड घर आणि हा एकटेपणाच उरणार.

२ खरं तर मी कोणालाच दोष देऊ नये. जे काही घडतं तो सगळा नशीबाचा खेळ असतो. कधी कधी वसंत बहरतो खरा पण कोकिलेच्या नशीबात मात्र कैद लिहिलेली असते. तिनं तक्रार तरी कुणाजवळ करावी ? राखणदाराची काय किंवा पारध्याची काय, चूक कोणाचीच नसते. हा फक्त तिच्या प्रारब्धाचा खेळ असतो.

३ मनात भावनांचा कल्लोळ माजला आहे. काय करावं काही सुचत नाही. अशांत मना शांत हो. भावनांना आवर घाल. त्यांना सांग, "जा, कोणा भाग्यवंताच्या मनात रुंजी घाला. या भग्न हृदयात फक्त राख उरली आहे, राख."

४ देवाजवळ उदंड आयुष्याची भीक मागितली. देवानं उदार होऊन चार दिवस दिले. दोन चिंतनात गेले आणि दोन प्रतीक्षेत.

५ माझ्या करंट्या नशीबाची आणि दुदैवाची व्यथा कशी बरं सांगू ? प्रियेच्या अंगणात पुरण्यास मला थोडीशी जागाही मिळू नये ? किती क्रूर ही थट्टा देवा

बहादुरशाह ज़फ़र

नशिबानं करंटा पण कलाप्रेमी, विद्वान, रसिक, गुणिजनांचा चाहता, उमदा तलवार बहादुर, हळवा आणि भावनाप्रधान मनाचा हा श्रेष्ठ दर्जाचा उर्दू शायर मोगल साम्राज्याचा शेवटचा बादशाह होता. बहादुरशाह ज़फ़र च्या गजला त्याच्या नसून राजकवी जौफ़च्या आहेत, हा आरोप योग्य नाही. दुसऱ्या अकबरच्या, 'लालबाई' या हिन्दू बेगमेच्या पोटी ज़फ़रचा जन्म २४ ऑक्टोबर १७७५ रोजी झाला. विकलांग अवस्थेत रंगूनच्या नजरकैदेत एकाकी जीवन जगणारा हा शायर बादशाहा ७ नोव्हेंबर १८६२ रोजी वारला. जाता जाता म्हणाला —

प-ए-फ़ातेहा कोई आये क्यों
 कोई चार फूल चढ़ाए क्यों
 कोई शम्मा लाके जलाये क्यों
 मैं वो बेकसी की मज़ार हूँ

عزّال دسّین عزّال دسّین عزّال دسّین عزّال دسّین عزّال دسّین

लाई हयात आए, कज़ा ले चली, चले
 अपनी खुशी न आए, न अपनी खुशी चले -१
 कम होंगे इस बिसात पर हम जैसे बदकिमार
 जो चाल हम चले, सो निहायत बुरी चले -२
 बेहतर तो है यही कि न दुनिया से दिल लगे
 पर क्या करें जो काम, न बे-दिल्ली चले -३
 हो उम्रे-खिज़्र भी तो कहेंगे ब-वक्ते मर्ग
 हम क्या रहे यहाँ, अभी आए, अभी चले -४
 दुनिया ने किसका राहे-फ़ना में दिया है साथ
 तुम भी चले चलो युंही, जब तक चली चले -५
 नाज़ाँ न हो ख़िरद पे, जो होना है, वो ही हो
 दानिश तेरी, न कुछ मेरी, दानिशवरी चले -६
 जाते हवा-ए-शौक में हैं इस चमन से 'जौक'
 अपनी बला से बादे-सबा अब कभी चले -७

१ ईश्वर म्हणाला, जा. आम्ही आलो. मृत्यू म्हणाला ये, आम्ही गेलो. जाण्यात काय किंवा येण्यात काय, आमच्या इच्छेचा प्रश्नच नव्हता मुळी.

२ जीवनाच्या धूतपटावर माझ्यासारखा जुगारी विरळाच असावा. कारण जो फासा मी टाकीत गेलो तो उलटाच पडत गेला.

३ खरं तर या जगात माणसानं प्रत्येक गोष्टीपासून अलिप्त असलेलं बरं. कुठेही अडकू नये. कुठेही जीव लावू नये. पण हे होणे नाही. आणि हेही तितकच खरं आहे की, मन घातल्याशिवाय या जगात कुठलंच काम होतही नाही.

४ आपलं मन कसं चमत्कारिक असतं बघा. कितीही आयुष्य मिळालं तरी ते कमीच वाटतं. शेवटच्या क्षणी हेच वाटतं, एवढ्यातच तर आलो मी आणि लगेच जायचं ही ? माणसाला मार्कडेंयाप्रमाणे चिरजीवन जरी मिळाले तरी ते कमीच वाटेल.

५ या जगात आपण एकटे येतो आणि एकटेच जातो. मृत्यूच्या आणि विनाशेच्या वाटेत तर सोबतीला सावलीपण नसते. म्हणूनच जे जीवन वाट्याला येतं ते तरी हसत खेळत जगावं.

६ जे प्रारब्धात लिहिलं आहे, शेवटी तेच होणार. आपल्या बुद्धिमत्तेवर हुरळून जाऊन उगाच फुशारकी मारण्यात काय अर्थ आहे ? नियतीसमोर माझी काय अन कुणाची काय, सगळ्यांचीच मती गुंग होते.

७ अनेक कटु अनुभव पाठीशी असूनही आज मी या मायावी जगाचा अगदी हसतमुखानं निरोप घेत आहे. माझ्यानंतर या उद्यानात शीतल वारं वाहो किंवा न वाहो, मला त्याचं काय ?

खाकानी-ए-हिन्द इब्राहीम जौक देहलवी

मोगलसाम्राज्याच्या उतरत्या काळातला पण उर्दू गज़लच्या भर जवानी आणि कैफाच्या युगातला एक हिरा म्हणजे जौक देहलवी. ग़ालिब, मोमिन आणि ज़फ़र यांचा समकालीन, बहादुरशाह ज़फ़रचा उस्ताद आणि शाही दरबारातला राजकवी जौक एका शिपायाच्या पोटी जन्माला आला. अत्यंत सदाचारी, चारित्र्यवान आणि मृदुभाषी जौक सदैव पांढरे शुभ्र कपडे परिधान करायचा आणि झरझर चालायचा. काबुली दरवाज्याजवळील एका छोट्या गल्लीत एका लहानशा घरात जौक राहायचा. कागदावर लिहिलेल्या गजलांचा बोळा करून उशीच्या खोळीत कोंबून ठेवण्याची त्याची सवय होती. क़सीदा (स्तुतीपर काव्य) रचण्यात त्याचा हातखंडा होता.

उर्दू साहित्यात जौकला जेवढी प्रसिद्धी मिळायला हवी होती तेवढी मिळाली नाही. याला दोन कारणे असावीत. एक तर राजकवी आणि उस्ताद म्हणून त्याचा बराच वेळ दरबारात जायचा आणि दुसरं म्हणजे त्याच्या उत्कृष्ट काव्याचा फार मोठा खजीना १८५७ च्या गदारोळात जळून खाक झाला.

सोपा आशय आणि प्रवाही भाषा हे जौकच्या काव्याचे मर्म होय. संगीताचा उत्तम जाणकार असल्याने जौक बारीक जवारीदार आवाजात ग़जल गाऊन दाखवायचा आणि वाहवा मिळवायचा. १७८९ साली जन्मलेला हा राजकवी वयाच्या ६५ व्या वर्षी एका लहानशा आजारानंतर १८५४ मध्ये इहलोक सोडून गेला. जिभेवर येणाऱ्या वाईट शब्दांचं प्रायश्चित्त म्हणून जौक नमाज़ पढायच्या आधी बरेचदा खळखळून चूळ भरायचा. अशा उस्ताद शायराचे काही उत्कृष्ट शेर बघा -

ऐ 'जौक' होश गर है तो दुनियासे दूर भाग
 इस मैकदे में काम नहीं होशियार का
 आने से मेरे ठहर गए आप, वर्गना
 जाने का इरादा तो कहीं हो ही चुका था
 मज़कूर तेरी बज़्म में किसका नहीं आता
 पर ज़िक्र हमारा, नहीं आता, नहीं आता
 क्या जाने उसे वहम है क्या मेरी तरफ़ से
 जो ख़्वाब में भी रात को, तनहा (एकटा) नहीं आता
 ज़ाहिद शराब पीने से काफ़िर हुआ मैं क्यो
 क्या डेढ़ चुल्लू पानी में ईमान बह गया
 तू हमारी ज़िन्दगी, पर ज़िन्दगी की क्या उमीद
 तू हमारी जान, लेकिन क्या भरोसा जान का
 कहे एक, जब सुन ले इंसान दो
 कि हक़ ने(देवाने) जुबाँ एक दी, कान दो
 निगाह का वार था दिल पर, फडकने जान लगी
 चली थी बर्छी किसीपर, किसके आन लगी
 कहते हैं आज 'जौक' जहां से गुज़र गया
 क्या ख़ूब आदमी था, खुदा मग़फ़िरत करे (मोक्ष दे)
 ऐ शम्मा, तेरी उम्मे-तबीई है एक रात
 रोकर गुज़ार या इसे हँसकर गुज़ार दे

हाथ सीने पे मेरे रख के किधर देखते हो
 इक नज़र दिल से इधर देख लो, गर देखते हो
 जिस तरह माह (चंद्र) सारे सितारों में एक है
 यूं मेरा महजबीं भी हज़ारों में एक है

रोज़ के वादे पे मर जायेंगे हम
 यूहीं गुज़री तो गुज़र जायेंगे हम
 क्या जाने ये आह है कि क्या है
 कुछ आग सी आई है ज़बाँ पर

जब तक कि महब्बत में बदनाम नहीं होता
 इस दिल के तई हरगिज़, आराम नहीं होता

'जौक'

शेख़ महम्मद इब्राहीम
 जन्म - १७८९ दिल्ली
 मृत्यु - १८५४ दिल्ली

लाई हयात आए, कज़ा ले चली चले।
 अपनी खुशी न आए, न अपनी खुशी चले।।

غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل غزل

जिगर मुरादाबादी

वो कब के आये और गये भी

वो कब के आये और गये भी, नज़र में अब तक समा रहे हैं
ये चल रहे हैं, वो फिर रहे हैं, ये आ रहे हैं, वो जा रहे हैं — १

वही क़यामत है क़द्दे-बाला, वही है सूरत, वही सरापा
लबों को जुंबिश, निगह को लज़िश, खड़े हैं और मुस्कुरा रहे
हैं — २

शबाब रंगीं, जमाल रंगीं, वो सर से पा तक तमाम रंगीं
तमाम रंगीं बने हुए हैं, तमाम रंगीं बना रहे हैं — ३

तमाम रानाइयों के मज़हर, तमाम रंगींनियों के मंज़र
संभल संभल कर, सिमट सिमट कर, सब एक मर्कज़ पे आ
रहे हैं — ४

बहारे-रंगो-शबाब ही क्या, सितारा-ओ-माहताब ही क्या
तमाम हस्ती झुकी हुई है, जिधर वो नज़रें झुका रहे हैं — ५

शराब आँखों से ढल रही है, नज़र से मस्ती उबल रही है
छलक रही है, उछल रही है, पिए हुए हैं, पिला रहे हैं — ६

१ एका क्षणासाठी ती सभेत आली. दुसऱ्या क्षणी चालती झाली पण आपल्या अद्वितीय लावण्याने सगळ्यांना स्तंभित करून गेली. ती गेल्यावरही तिची छबी काही नजरेपुढून सरकेना. सारखा भास व्हायचा तिच्या अचानक आगमनाचा, तिच्या लयबद्ध हालचालीचा, तिच्या लडिवाळ बोलण्याचा, तिच्या ठुमकत परत जाण्याचा.

२ थरथरणारे विलग ओलसर गुलाबी ओठ, पापण्यांची गोड उधडझाप, चेहऱ्यावरील स्मित, उभं राहण्याची पद्धत, तो सडपातळ सुडौल बांधा आणि ते लावण्य ती काही वेळ अजून थांबली असती तर खचितच प्रलय झाला असता.

३ तिचं लावण्य गुलाबी, तिचं यौवन रंगीन आणि ती नखशिखांत रंगात न्हालेली. अहो काय विचारता ? सगळं वातावरण गुलाबी झालं. अक्षरशः रंगात न्हाऊन निघालं.

४ तिच्या सौंदर्याचं वर्णन मी कसं बरं करावं ? आम्ही सगळे तर भारावलो होतोच पण या पृथ्वीतलावरील प्रत्येक सुंदर गोष्ट हळू हळू, दबकत, दबकत, लपत छपत तर काही उधडपणे, तिचं सौंदर्य बघायला त्या जागी एकत्रित होत होती.

५ तिची मादक नज़र सभोवार फिरताच वसंत थांबला, चंद्र थबकला, तारका लाजल्या आणि समस्त जगानं मान तुकवून तिला सलामी दिली.

६ तिच्या नजरेतली मादकता मद्यापेक्षा कितीतरी पटीनं मादक होती. तिने नजर फिरवताच विश्व धुंद झालं. सगळे बेहोश झाले. रात्रभर वसंतोत्सव रंगला. ती साकी, आम्ही उपासक.

सदाबहार शेर

बच्चों के छोटे हाथों को चांद सितारे छूने दो
चार किताबें पढ़ के वो भी हम जैसे हो जायेंगे — निदा फ़ाज़ली
अपनी फ़सलों को कुएं खोद के सेराब (ओल) करो
हाथ फ़ैलाने से बारिश नहीं होने वाली — मुनव्वर राना
हकीकतन मुझे सरकार से महबबत है
क़सम मैं कौनसी खाऊं कि एतिबार आये
यहां किसी को कोई रास्ता नहीं देता
मुझे गिराके अगर तुम संभल सको, तो चलो — निदा फ़ाज़ली
गुड़ियों से खेलती हुई बच्ची की आँख में
आँसू भी आ गया तो समंदर लगा मुझे — इफ़्तख़ार आरिफ़

एक से मिलके सबसे मिल लीजिए
आज हर शख्स है नकाबों में — निदा फ़ाज़ली
आए हैं वो ही, घर को मेरे आग लगाने
मैं जिनके चरागों में लहू बनके जला हूं
वो लाश मेरी पावों तले रौंद रहे हैं
मैं जिनको बचाने के लिए क़त्ल हुआ हूं
मैं न हूंगा तो भुलाना है मुझे नामुमकिन
अभी ज़िंदा हूं किसी तरह भुला दे मुझको
मायूस मैं हुआ तो मुझे मौत आ गई
जिंदा था इसलिए कि तेरा इतिज़ार था

मोमिन

वो जो हममें तुम में करार था

वो जो हममें तुम में करार था, तुम्हें याद हो कि न याद हो
 वही यानि वादा निबाह का, तुम्हें याद हो कि न याद हो—१
 वो जो लुत्फ़ मुझपे थे पेशतर, वो करम कि था मेरे हाल पर
 मुझे सब है याद ज़रा ज़रा, तुम्हें याद हो कि न याद हो—२
 वो नये गिले वो शिकायतें, वो मज़े मज़े की हिकायतें
 वो हर एक बात पे रूठना, तुम्हें याद हो कि न याद हो—३
 कोई बात ऐसी, अगर हुई जो तुम्हारे जी को बुरी लगी
 तो बयों से पहले ही बोलना, तुम्हें याद हो कि न याद हो—४
 हुए इतिफ़ाक़ से गर बहम तो वफ़ा जताने को दम-बदम
 गिलाओ-मलामते-अक्रुबा, तुम्हें याद हो कि न याद हो—५
 कभी बैठे सब में जो रू-ब-रू तो इशारतों ही में गुफ़्तगू
 वो बयान शौक़ का बरमला, तुम्हें याद हो कि न याद हो—६
 वो बिगड़ना वस्ल की रात का, वो न मानना किसी बात का
 वो नहीं नहीं की हर आँ सदा, तुम्हें याद हो कि न याद हो—७
 कभी हममें तुममें भी चाह थी, कभी हमसे तुमसे भी राह थी
 कभी हम भी तुम भी थे आश्ना तुम्हें याद हो कि न याद हो—८
 सुनो ज़िक्र है कई साल का, किया एक आपने वादा था
 सो निबाहने का तो ज़िक्र क्या तुम्हें याद हो कि न याद हो—९
 जिसे आप गिनते थे आश्ना, जिसे आप कहते थे बावफ़ा
 मैं वही हूँ 'मोमिने-मुब्तिला', तुम्हें याद हो कि न याद हो—१०

१ माझ्यातुझ्यातला अलिखित करार. अग तोच, वचनपूर्तीचा निर्धार . तुला नसेल आठवत कदाचित, मला मात्र आठवतो, सदैव, तिन्ही त्रिकाळ.

२ तुझं प्रेम, तुझी अनुकंपा आणि माझ्यावर केलेले तुझे उपकार, मला अजून आठवतात. तुला काही आठवतं कां ?

३ नित्य नवे गाऱ्याणे, नवे बहाणे, मजेदार किस्से आणि छोट्या छोट्या गोष्टींवरून तुझे रुसणे फुगणे मला सगळं आठवतंय. तुला आठवतं कां काही ?

४ माझ्याहातून थोडीशी खोडी होताच तुझे रागावणे आणि मी काही बोलण्याआधीच तुझे फाडफाड बोलणे, तुला आठवतं कां ग काही ?

५ कधीकाळी निवांत भेट झाल्यावर प्रेम व्यक्त करण्याआधी लोकांनी आपल्या विषयी केलेल्या गैरसमजूतींचे निरसन करण्यात घालवलेला वेळ, तुला आठवतो कां कधीतरी ?

६ मैफिलीत अचानक समोरासमोर भेट होताच नुसत्या खाणाखुणांनी आणि इशान्यांनी व्यक्त केलेली प्रेमाची भाषा आणि तीही सर्वासमोर अगदी जाहीरपणे ? तुला आठवतही नसेल कदाचित.

७ मीलनाच्या रात्री तुझं रुसणं, तुझं रागावणं, मी घातलेली व्यर्थ समजूत आणि तो तुझा नन्नाचा पाढा. थोडा का होईना, मला अजून आठवतोय.

८ आतां जरी आपण परके असलो तरी एकेकाळी आपली ओळख होती, आपलं प्रेम होतं, आपली जवळीक होती, हे विसरणं कसं शक्य आहे.

९ होय, एक काळ असा होता जेव्हा आपण प्रेमाच्या आणाभाका घेतल्या होत्या, सहजीवनाचं वचन तू मला दिलं होतंस. वचनपूर्ती तर राहोच, ते वचन तरी तुझ्या आठवणीत आहे कां आज ?

१० तुझा सखा, तुझा परिचित, एकेकाळचा प्रियकर, एक शायर, तो मीच आहे, एक उद्विग्न आणि दुःखी कवी, मोमिन

महम्मद मोमिन खाँ 'मोमिन'

'मोमिन' या उर्दू शब्दाचा अर्थ आहे मुसलमान मर्द. आपल्या नावाप्रमाणेच मोमिन मर्दासारखा जगला. १७९७ ला जन्मलेल्या मोमिनचं सौंदर्य मर्दानीच होतं. गौर वर्ण, उंचपुढा देह, भरदार छाती, उंच कपाळ, मानेवर रुळणारे कुरळे केस, हंसरे-बोलके डोळे, जराशी मिशी आणि अणकुचीदार दाढी. पोशाख उंची आणि अत्यंत काळजीपूर्वक परिधान केलेला. तबीयत रंगीन, आणि श्रीमंती खानदानी.

देव कधी कधी फार 'पार्शियालिटी' करतो असं वाटतं खरं. मोमिनलाच बघा न ? किती गुण भरावेत एकाच व्यक्तीत ? उत्कृष्ट हकीम, भारतीय वैद्यक आणि युनानी औषधोपचारांबद्दल दिल्लीत लौकिक, ज्योतिष शास्त्रात असामान्य गती, पर्शियन आणि उर्दू भाषेवर प्रभुत्व, पट्टीचा बुद्धिबळपटु, संगीताचा उत्तम जाणकार, स्वतः चांगल्या पैकी गायक आणि वादक, श्रीमंत, रसिक, कलाकारांची कदर करणारा आणि फावल्या वेळात निव्वळ शौक म्हणून अशी शायरी लिहिणारा की ज्यामुळे मोमिननला मुशायऱ्यात आणि दरबारी त्याकाळातील दिग्गज शायर, जौक, गालिब जफर, शेफता, इलाही बक्ष इत्यादी सोबत काव्यगायन करण्याचा मान मिळावा आणि त्यांच्याकडून वाहवा मिळावी. दरबारातून आणि नवाबांकडून चालून आलेल्या नोकऱ्यांना लाथाडण्याची ताकत आणि इंग्रजांनी देऊ केलेल्या पर्शियन प्राध्यापकाच्या नोकरीला नाकारण्याची गुर्मी, हे म्हणून, "गुस्ताखी माफ, हम किसी की नौकरी नहीं कर सकते। नौकरी या हुजूरी करना हमारा शेवा नहीं है।"

वयाच्या पंचावनाच्या वर्षी हा 'मर्द' गच्चीचा कठडा तुटून पडल्यामुळे खाली कोसळला आणि ४-५ महिन्यातच मरण पावला (१२ मे १८५२). मोमिनच्या मृत्यूनंतर दिल्लीतील सुप्रसिद्ध वीणावादक मियाँ नजीर खान यांनी आपली वीणा गवसणीत घातली आणि म्हणाले, "अब दिल्लीमें कोई रसिया नहीं बचा है।"

महाकवि गालिबला अक्षरशः वेड लावणाऱ्या मोमिनच्या दोन ओळी म्हणजे,

तुम मेरे पास होते हो गोया
जब कोई दूसरा नहीं होता

इफित्खार इमाम सिद्दिकी

वो नहीं मिलता मुझे

- वो नहीं मिलता मुझे इसका गिला अपनी जगह
उसके मेरे दरमियाँ का फ़ासला अपनी जगह -१
ज़िंदगी के इस सफ़र में सैकड़ों चेहरे मिले
दिलकशी उनकी अलग, पैकर तेरा अपनी जगह -२
दिल तो मौसम के निखरने के लिय बेचैन है
जम गई है, उनके होठों की घटा अपनी जगह -३
कर कभी तू भी तो मेरी ख़्वाहिशों का एहतिराम
ख़्वाहिशों की भीड़ और, उनकी सज़ा अपनी जगह -४
तुझसे मिलकर आने वाले कल से नफ़्त मोल ली
अब कभी बिछड़ूं न तुझसे, ये दुआ अपनी जगह -५
इक मुसलसल दौड़ में हैं मंज़िलें और फ़ासिले
पाँव तो अपनी जगह हैं, रास्ता अपनी जगह -६

१ ती माझी होऊ शकत नाही ही एक तक्रार आणि आम्हां दोघांमधल्या तफावतींची अनेक कारणं, ही दुसरी तक्रार.

२ जीवनाच्या प्रवासात अनेक भेटले असले तरी प्रत्येकाचं व्यक्तिमत्व ही एक गोष्ट आणि तिचं लोभसवाणं सौंदर्य, ही दूसरी गोष्ट.

३ हृदयाला फार वाटतं की आपलं गुपित, आपलं प्रेम आज तिला सांगाव. आणि तिच्याकडून तसच काहीतरी ऐकाव. मात्र हृदयाची हूरहूर हे एक दुखणं आणि तिच्या ओठांवर, नियतीनं लावलेलं मौन, हे दुसरं दुखणं.

४ माझ्या भावनांची इज्जत तू कधी तरी करावी असं जरी मला वाटत असलं तरी हृदयात माझ्या भावनांनी केलेली गर्दी हे एक सत्य आणि त्यामुळे मला होणारा मनस्ताप हे दुसरं सत्य.

५ तू भेटताच मी जगाची आणि भविष्याची वक्रदृष्टी पत्करली. पण हे करूनही तुझी व माझी ताटातूट परत होणार नाही याची भीती ही एक बाजू आणि ती होऊ नये यासाठी केलेली प्रार्थना, ही दूसरी बाजू.

६ जीवनाच्या निरंतर प्रवासात रस्ते आहेत आणि पडाव आहेत. आपण जरी सतत धावत असलो तरी आपल्या पायांची शक्ती हा एक घटक आणि दोन पडावांमधली लांबी आणि त्यामधली अवघड वाट, हा दुसरा घटक.

काही सदाबहार शेर

غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں
लोग लोगों का खून पीते हैं
हमने तो सिर्फ मयकशी की है - शाद
दुश्मनों ने तो दुश्मनी की है
दोस्तों ने भी क्या कमी की है - शाद
शैख साहिब का बस नहीं चलता
वरना परवरदिगार हो जाएं - शाद
ऐ ग़मे-ज़िंदगी उदास न हो
आ, तुझे हम गले लगाते हैं - शाद
जब से वो बिछड़ा है, ये सोच रहा हूँ 'राशिद'
इस भरे शहर में तनहा मैं किधर जाऊंगा
غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں

यकीन न आये तो एक बार पूछ कर देखो
जो हंस रहा है वो ज़ख्मों से चूर निकलेगा - अमीर कज़लबाश
इसी शहर में कई साल से, मेरे कुछ करीबी अजीज हैं
उन्हें मेरी कोई ख़बर नहीं, मुझे उनका कोई पता नहीं - बशीर बद्र
शहर में अब हादिसों (दुर्घटना) के लोग आदी हो गए
एक जगह एक लाश थी, पर कोई हंगामा न था - अनवर जलालपुरी
ज़िंदगी, क्या जाने क्यों महसूस होता है मुझे
तुझसे पहले भी हो जैसे ज़हर यह चख़्खा हुआ - सहबा अख़्तर
बात कहने की हमेशा भूले
लाख अंगुशत पे (बोटावर) धागा बाँधा - मुहसिन भोपाली

१४१

फिराक़ गोरखपुरी

शामे-ग़म

शामे-ग़म कुछ उस निगाहे-नाज़ की बातें करो
 बेखुदी बढ़ती चली है, राज़ की बातें करो -१
 निकहते जुल्फ़े-परीशाँ, दास्ताने-शामे-ग़म
 सुबह होने तक इसी, अंदाज़ की बातें करो -२
 ये सुकूते-यास, ये दिल की रगों का टूटना
 ख़ामुशी में कुछ शिकस्ता साज़ की बातें करो -३
 हर रगे-दिल, वज्द में, आती रहे, दुखती रहे
 यूँ ही उसके जा-ओ-बेजा नाज़ की बातें करो -४
 कुछ क़फ़स की तीलियों से छन रहा है नूर सा
 कुछ फ़ज़ा, कुछ हसरते-परवाज़ की बातें करो -५
 जिसकी फ़ुर्कत ने पलट दी इश्क़ की काया 'फ़िराक़'
 आज उसी ईसा-नफ़स, दमसाज़ की बातें करो -६

عزّال دَرْبِینِ عزّال دَرْبِینِ عزّال دَرْبِینِ عزّال دَرْبِینِ عزّال دَرْبِینِ

१ मित्रा, उदासवाणी धूसर सायंकाळ आहे, मन त्याहूनही उदास आहे. बैस रे, घडीभर बैस. माझ्या विफल प्रेमाबद्दल बोलूया. त्या बेवफा मदालसेच्या चंचल नेत्रकटाक्षांबद्दल बोलूया. मी माझे गुपीत सांगतो. तू तुझे सांग. आज असंच काहीतरी बोलत राहूया.

२ आठ्वतो कां तुला तिचा तो विपुल केशसंभार, कपाळावर रुळणाऱ्या त्या खट्याळ बटा, तो अंबाडा, तो गजरा ? बोल मित्रा बोल, पहाट होईस्तोवर असच काहींस बोल.

३ ही जीवघेणी सायंकाळ, हा एकांत, ही तिची दर्दभरी याद तटातट काळजाचे तुटताहेत रे धागे सतारीच्या तारा ताडकन तुटतात ना . . अगदी तशा . . . अरे, मीच बोलतोय तू पण बोल की जरा.

४ तिची आठवण येताच हृदयाची प्रत्येक शीर उन्मादात अशी काही झंकारून उठते की मन भ्रमिष्ठासारखं होतं आणि हृदय कासावीस होतं. सहजगत्या केलेल्या तिच्या नाजनखऱ्यांच्याबाबत तरी बोलूया आपण.

५ हा संधिप्रकाश बघताच अस वाटतं जणू आपण एका अंधान्या कोठडीत बंदिस्त आहोत आणि दुरून कुठून तरी, तुरुंगाच्या गजामधून, नवप्रकाशाचा एक कवडसा आपल्याला खुणावतो आहे आणि म्हणतोय की ये . . घे भरारी . . . पसर पंख . . . बाहेर ये आपण वेडावतो उठतो, धडपडून पडतो कारण त्याच क्षणाला आपल्याला आठवतात आपले छटलेले पंख. काय मित्रा, कसं वाटलं हे वाक्य ? अरे खुळ्या, बोल रे, काहीतरी बोल

६ छे, तू काहीच बोलत नाहीस. बर, एक प्रश्न विचारू तुला ? प्रभू येशू ज्याप्रमाणे आपल्या फुंकरीने मृतास जिवंत करीत असत त्याचप्रमाणे माझी प्रिया एका कटाक्षाने माझे प्राण घेत असे आणि नुसत्या ओझरत्या स्पर्शाने मला जिवंतही करीत असे. पण आता आहे तो फक्त विरह. बोल, असल्या जीवनाला आणि विफल प्रेमाच्या अर्धशून्य अस्तित्वाला तू काय म्हणशील ? बोल ना ? काहीतरी बोल, सायंकाळ खूप खूप उदास आहे रे . .

१४२

विनय वाईकर

सब रिश्ते नाते

सब रिश्ते नाते छूट गए, जब यार ने मुझसे रुख़सत ली
अल्फ़ाज़ मेरे ख़ामोश रहे, अशकों ने बगावत कर डाली — १
सोचा कि रिहा हो गुलशान की हर शाख़ नुकीले काँटों से
पत्तों ने मुझसे नफ़रत की, कलियों ने बगावत कर डाली — २
तपते हुए दिल के ज़ख़्मों ने जब चांद से कुछ राहत मांगी
इक चांद अकेला क्या करता किरणों ने बगावत कर डाली — ३
दुख दर्द भरी इस दुनिया को सोचा कि जलाकर ख़ाक करूँ
ये बात भला मैं कैसे कहूँ, शोलों ने बगावत कर डाली — ४
जब कश्ती साबितो-सालिम थी और मंज़िल चार क़दम पर
थी
मल्लाह बेचारे क्या करते, मौज़ों ने बगावत कर डाली — ५
जब अम्नो-अमाँ का आलम था और आहो-फ़ुग़ों का नाम न था
तब ऐसे सुकूँ से उकताकर लोगों ने बगावत कर डाली — ६

عزیزان دنیای عزیزان دنیای عزیزان دنیای عزیزان دنیای عزیزان

१ ती जाताच सगळं संपलं. नाती तुटली, बंधनं सुटली. ओठांना ताकीद दिली एका हुंदक्यासाठी, नेत्रांना धाक दाखवला एका थेंबासाठी. पण कसलं काय. पापण्याआड दडलेल्या आसवांनी शेवट बंड पुकारलंच .

२ अचानक वाटलं की उद्यानात जावं आणि एकूण एक काटा खुरडून काढावा. माझ्या मनातले विचार बागेत कळताच नाजूक कळ्या आणि नवोदित पालव्या माझ्याविरुद्ध बंड करून उभ्या ठाकल्या.

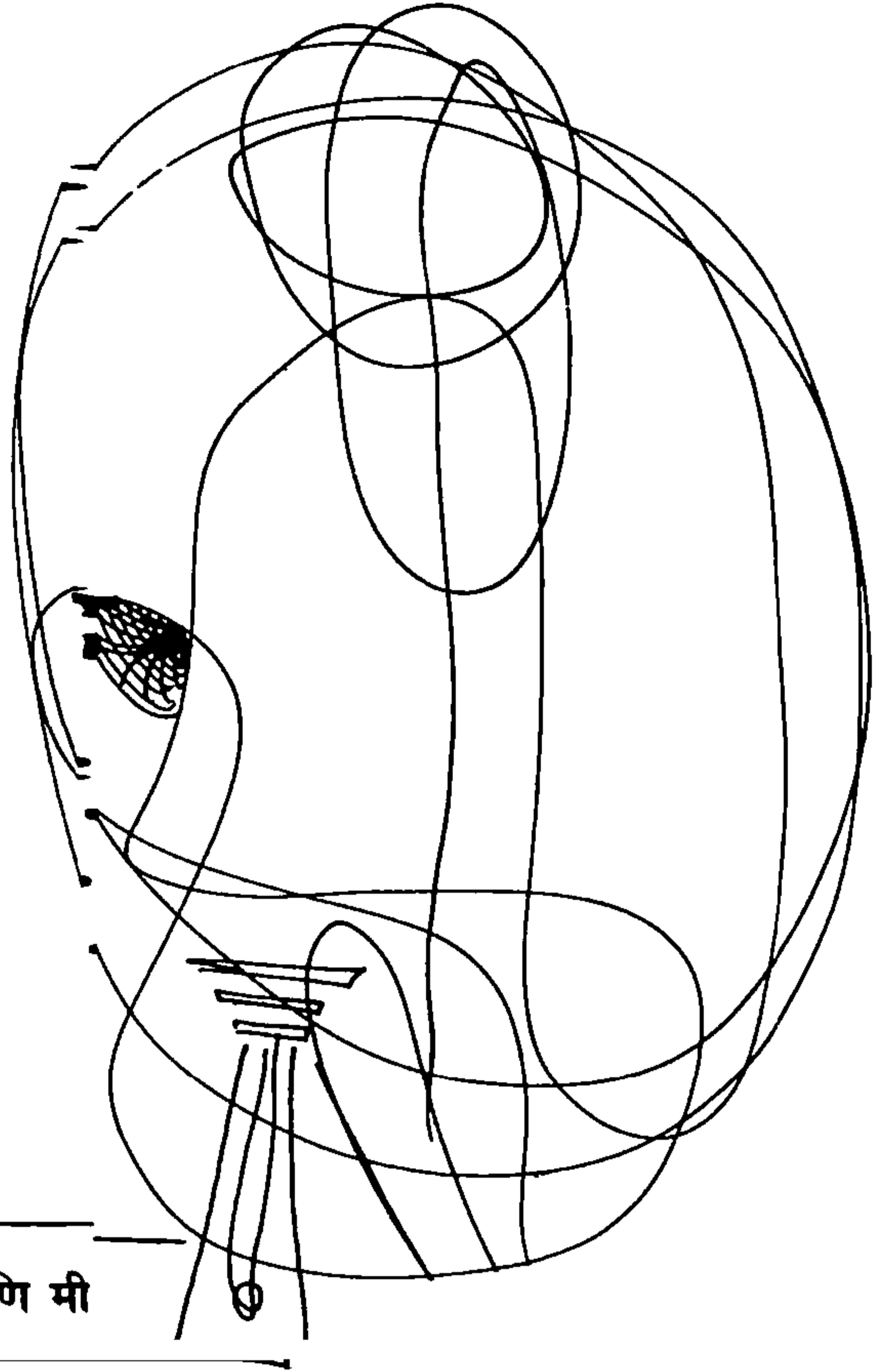
३ सतत धुमसणाऱ्या हृदयाला शांतता मिळावी म्हणून चंद्राजवळ चंद्रकिरणांची याचना केली. चंद्र बिचारा काय करणार ? किरणच रुसून बसले अचानक.

४ लोकहो, सांगावयास लाज वाटते पण या दृष्ट जगाला आग लावावी असं वाटताच अग्निज्वाळा अचानक थंडावल्या आणि बघताबघता मशाली गार झाल्या.

५ नदीचा काठ समोर दिसत होता, नाव ठीकठाक होती. नावाडी मजेत होते आणि आम्ही आपआपल्या सुखस्वप्नात दंग होतो. अचानक एक लाट बेफाम झाली. तिने बंड पुकारले आणि .

६ जगात सर्वत्र शांतता होती. कोणीही ऊर बडवीत नव्हता की कोणी विव्ळत नव्हता. पण असल्या निर्जीव शांततेचा लोकांना शेवटी उबग आला आणि बघता बघता युद्ध पेटलं.

गज़ल आणि मी

१९६५ सालच्या डिसेंबर महिन्यात मी सैन्यात, लेह (लद्दाक) च्या आसपास एका मिलिटरी युनिट मध्ये होतो. रात्रीची वेळ होती. आम्ही सर्व 'मेस' मध्ये 'बुखारी' शेजारी घोळका करून 'रम' आणि शेरशायरीचा आनंद लुटीत होतो. बाहेर विलक्षण थंडी पडली होती. आमचा हीरो, मेजर खन्ना, एकाहून एक बेहतरिन शेर फेकीत होता, वाहवा मिळवीत होता.

“खुदी को कर बुलंद इतना कि हर तकदीर से पहले
खुदा बंदे से खुद पूछे, बता तेरी रज़ा क्या है”

इकबालचा हा शेर ऐकताच सगळ्यांनी मुक्तकंठाने 'वाहवा', 'बहोत खूब', 'क्या बात है', ची पावती खन्नाला दिली. थोड्या उशिराने का होईना मी ही खूप जोरदार दाद दिली. माझं उर्दूचं ज्ञान जेमतेम असावं याची कल्पना मेजर खन्नाला या पूर्वीच आली असावी. माझ्याकडे रोखून बघत खन्ना म्हणाला,

“दाद देने के लिए शुक्रिया डॉक्टर साहब । लेकिन ये तो फर्माएं कि इस शेर से आप क्या समझे ?”

रमचा एक घुटका घेत मी म्हणालो, “सर, ये तो एकदमीच सिंपल शेर है । एक दिन हेवन यानी स्वर्ग में, ऐसीच, याने आजके माफिक कडाके की थंडी पडेली थी । खुदाने अपनी वाइफ, मिसेस खुदी को आवाज़ लगाई और इनक्वायर किया कि रज़ाई कहां है ? मिसेसे खुदी काम में थीं । बोली, “बंदे से पूछो ?” “खुदाने तकदीर पे डिपेंड करना ठीक नहीं समझा । उन्होंने बंदे को बुलंद आवाज़ लगाई और पूछा, “बंदेमियाँ, बताओ रज़ाई कहाँ है ?”

क्षणभर मेसमध्ये सुई पटाक सन्नाटा होता. अचानक मेजर खन्नाचा बुलंद आवाज घुमला, “हवालदार बंदेमियाँ, डॉक्टरसाहब को फौरन बरफ में फेंक दिया जाये, उनकी रज़ाई के साथ ।”

अमीर मीनाई

सरकती जाए है रुख से नकाब

- सरकती जाए है रुख से नकाब, आहिस्ता आहिस्ता
निकलता आ रहा है आफ़ताब, आहिस्ता आहिस्ता — १
- जवाँ होने लगे जब वो तो हमसे कर लिया पर्दा
हया यकलख्त आई और शबाब, आहिस्ता आहिस्ता — २
- शबे-फ़ुर्कत का जागा हूँ, फ़रिश्तो अब तो सोने दो
कभी फ़ुर्सत में कर लेना हिसाब, आहिस्ता आहिस्ता — ३
- सवाले-वस्ल पर उनको उदू का ख़ौफ़ है इतना
दबे होठों से देते हैं जवाब, आहिस्ता आहिस्ता — ४
- तुम्हारे और हमारे प्यार में बस फ़र्क़ है इतना
इधर है जल्दी जल्दी और उधर, आहिस्ता आहिस्ता — ५
- वो बेदर्दी से सर काटें 'अमीर' और मैं कहूँ उनसे
हुज़ूर, आहिस्ता आहिस्ता, जनाब, आहिस्ता आहिस्ता — ६

१ मुखचंद्रावरून हळूहळू सरकणारं ते अवगुंठन आणि क्षणा क्षणाला उमलणारं तिचं अद्वितीय सौन्दर्य . असं वाटतयं, जणू क्षितिज अलगद खाली सरकतंय आणि सूर्य बिंब उदयास येत आहे हळूहळू.

२ कालपर्यंत सोबत बागडणारी तू, आज यौवनाची किंचित चाहूल लागताच, 'इश्श' म्हणालीस आणि ओंजळीत तोंड लपवून पळालीस. होय, बरोबर आहे. यौवनाचा स्पर्श होताच लज्जा आधी येते आणि मग खुलतो तारुण्याचा बहर, हळूहळू.

३ अख्खी रात्र तिच्या विरहात जागून तळमळत काढल्यावर पहाटे कुठे जरासा डोळा लागताच देवदूत आला कर्माचा हिशोब करायला मी म्हणालो, "अरे माझ्याच कर्तृत्वाची बेरीज वजाबाकी करायची ना ? मग उद्या करूया की, सावकाश हळूहळू ।"

४ "आता भेट कधी ?" एवढे विचारताच प्रिया घाबरली. प्रतिस्पर्धाच्या भीतीने तिने उत्तर तर दिले मात्र ते ओठात पुटपुटत आणि हळूहळू

५ तुझ्या आणि माझ्या प्रेमाच्या रीतीत फरक एवढाच की मला सदैव मुलखाची घाई आणि तुझं मात्र एकच पालुपद, अहो सबूर, जरा हळू.

६ तिनं माझ्या मानेवर खुशाल सुरी चालवावी आणि मी मात्र म्हणत असावं, प्रिये हळू, सरकार, हळू.

अमीर मीनाई

मुंशी अमीर अहमद, 'अमीर मीनाई'. जन्म १८२८ लखनऊ, मृत्यू १९०० हैदराबाद. 'अमीर मीनाई' आणि 'दाग देहलवी' हे दोघे समकालीन आणि मित्र. 'अमीर' जितका पापभीरू, धार्मिक, सरळ, निष्कपट आणि साधा तेवढाच 'दाग' रंगेल.

'अमीर'ची 'आहिस्ता' ही गज़ल किमान सवाशे वर्ष तरी जुनी असावी पण अजूनही जवान आहे. यालाच म्हणतात 'उस्तादों के कलाम' रसिकांना 'अमीर'ची ओळख म्हणून काही शेर उद्धृत करतो —

'अमीर' उस रास्ते से जो गुज़रते हैं वो लुटते हैं
मुहल्ला है हसीनों का कि कज़्जाकों (वाटमारे) की बस्ती है
लिपटा मैं बोसा ले के तो बोले कि देखिये
ये दूसरी ख़ता है, वो पहला कुसूर था
शारे-महशर 'अमीर' को न जगा
सो गया है ग़रीब, सोने दे

आया न एक बार इयादत को वो मसीह
सौ बार मैं फ़रेब से बीमार हो चुका
पछता रहे हैं खून मेरा करके क्यों हुज़ूर
अब इसपे ख़ाक डालिये, जो कुछ हुआ, हुआ
दमे-आख़िर तो बुतो, यादे-ख़ुदा करने दो
ज़िंदगी भर तो किया मैंने तुम्हारा कहना

जिगर मुरादाबादी

साकी की हर निगाह

साकी की हर निगाह पे बल खा के पी गया
 लहरों से खेलता हुआ, लहरा के पी गया —१
 बे-कैफ़ियों के कैफ़ से घबरा के पी गया
 तौबा को तोड़-ताड़ के, थर्रा के पी गया —२
 जाहिद ये मेरी शोखी-ए-रिन्दाना देखना
 रहमत को बातों बातों में बहला के पी गया —३
 सरमस्ती-ए-अज़ल जो मुझे याद आ गई
 दुनिया-ए-एतिबार को टुकरा के पी गया —४
 आजुर्दगी-ए-खातिरे-साकी को देख कर
 मुझको यूं शर्म आई कि, शर्मा के पी गया —५
 ऐ रहमते-तमाम, मेरी हर ख़ता मुआफ़
 मैं इतिहा-ए-शौक़ में घबरा के पी गया —६
 पीता बग़ैर इज़्न, ये कब थी मेरी मजाल
 दर पर्दा चश्मे-यार की, शह पा के पी गया —७
 उस जाने-मैकदा की क़सम बारहा 'जिगर'
 कुल आलमे-बसीत पे, मैं छा के पी गया —८

जिगर मुरादाबादी

जिगर मुरादाबादी यांच्या आयुष्यातला बराच काळ पेल्यात गेला. ते इतकी घ्यायचे की तौबा तौबा मुशायर्यात जात ते आधी पिऊन आणि शेरवानीच्या खिश्यात बाटली घेऊन. सर्वादेखत प्यायचे पण गज़ल गाताना एक शब्दही इकडचा तिकडे झाला तर शपथ. धुंद, उन्मुक्त होऊन गायचे आणि अख्खा मुशायरा काबीज करून जायचे. ऐकणारे नुसते वेडे होत असत. जीवनाच्या उत्तरार्धात त्यांनी दारू सोडली, अजिबात सोडली आणि मग त्यांची शायरी अजून बहरली, असं जाणकार म्हणतात. जिगरचे काही शेर —

(मित्रा, आयुष्यात मी चिक्कार दारू घेतली आहे. देवाशपथ, इतकी की, देवालाही कल्पना नसावी. ऐकायची आहे क़शी आणि केव्हा. . . .)

१ साकीबालेनं एक गोड कटाक्ष माझ्याकडे करताच मी मोहरलो आणि त्या उन्मेषात हसत खेळत, नाचत बागडत, पीत गेलो, पीत गेलो

२ अरे, शपथ तुझी, एकदा मी चक्क सोडली . पण साध्या सोवळ्यांना चढलेला दांभिकतेचा नशा बघताच मी नखशिखांत हादरलो आणि त्याच क्षणी, कुठली शपथ अन् कसलं काय, उचलला पेला आणि रिचवला घशात

३ मित्रा, एकदा मी आपल्या भटजीबुवांनाही गंभीरपणे सांगितलं की बुवा, गुस्ताखी माफ, पण माझं हे चालणं हे वागणं आणि हा स्वभाव एकदा बघा तरी. अहो एवढ्यातच मी देवाला स्वर्गात गप्पात गुंतवून, दोन घोट घेऊन, तेथून पळ काढून, भूतलावर आलोय

४ पण इथे येताच काळाचं तांडव बघितलं आणि आधी घेतलेली सगळी उतरली. जगावरचा विश्वास खाडकन उडाला. निष्ठेला मारली लाथ आणि लावला प्याला ओठांना.

५ फिरत फिरत माझ्या जुन्या मधुशाळेत गेलो पण माझी लाडकी मधुबाला उदास आणि मधुशाळा ओसाड दिसताच मला माझीच लाज वाटली. तिथून पळ काढला आणि

६ हे देवा, माझे सर्व अपराध मला मान्य आहेत. पण कृपा कर, मला क्षमा कर. मी जीवनातल्या प्रत्येक गोष्टीच्या पराकाष्ठेला पोहोचण्याच्या नादात स्वतःची अस्मिता विसरत गेलो आणि शेवटी वैतागून पेला हाती घेत गेलो.

७ प्रिये तसं बघितल्यास तुझी परवानगी असल्या शिवाय माझी घेण्याची हिम्मत तरी कशी होणार. पण अणुरेणूत तू असल्याने तुझ्या नेत्रकटाक्षात तुझी अनुमती बघायची आणि झोकायची

८ मित्रा, सरतेशेवटी एकच सांगतो, त्या परमेश्वराची शपथ घेऊन सांगतो की प्रत्येक वेळेस मी स्वतःला ईश्वरच मानीत गेलो आणि या संपूर्ण विश्वावर पसरून मजेत पीत राहिलो. पीत बसलो.

गुनाहगार के दिल से न बच के चल ज़ाहिद
 यहीं कहीं तेरी जन्नत (स्वर्ग) भी पाई जाती है
 बेकैफ़ दिल है और जिये जा रहा हूँ मैं
 ख़ाली है शीशा और पिये जा रहा हूँ मैं
 पहले शराब ज़ीस्त थी, अब ज़ीस्त (जीवन) है शराब
 कोई पिला रहा है, पिये जा रहा हूँ मैं
 मजबूरी-ए-कमाले-महब्बत तो देखना
 जीना नहीं क़ुबूल, जिये जा रहा हूँ मैं
 पहले तो अर्जे-ग़म पे वो झुंझला के रह गए
 फिर कुछ समझ के सोच के, शर्मा के रह गए
 वो कौन है कि जो सरे-मंज़िल पहुंच सका
 धुंधले से कुछ निशान नज़र आ के रह गए
 महशर (प्रलय) में बात भी न जुबों से निकल सकी
 क्या झुक के उस निगाह ने समझा दिया मुझे
 दावा किया था ज़ब्त-महब्बत का ऐ 'जिगर'
 ज़ालिम ने बात बात पे तड़पा दिया मुझे
 और भी मेरे लिये आफ़त का सामाँ हो गई
 हाए वो मख़ूर आँखें जब पशोमां हो गई
 सूरत दिखा के फिर मुझे बेताब कर दिया
 इक लुत्फ़ आ चला था ग़मे-इंतिज़ार में
 जब हुस्नो-इश्क़ दोनों रोया करेंगे मुझको
 वो भी 'जिगर' ज़माना नज़दीक आ रहा है
 खुदा जाने महब्बत कौनसी मंज़िल को कहते हैं
 न जिसकी इब्तिदा (आरंभ) ही है, न जिसकी इंतिहा ही है
 काँटों का भी हक़ है आख़िर
 कौन छुड़ाए अपना दामन
 तेरी आँखों का कुछ कुसूर नहीं
 हां मुझी को ख़राब होना था
 क़ैदे-हस्ती से कब नजात (सुटका) 'जिगर'
 मौत आई अगर हयात गई
 काँटों का भी हक़ है आख़िर
 कौन छुड़ाये अपना दामन

अब तो ये भी नहीं रहा अहसास
 दर्द होता है या नहीं होता
 कुछ खटकता तो है पहलू में मेरे रह रह कर
 अब खुदा जाने तेरी याद है या दिल मेरा
 यूं दिल के तड़पने का कुछ तो है सबब आख़िर
 या दर्द ने करवट ली या तुमने इधर देखा
 जो पड़ी दिल पे सह गये लेकिन
 एक नाज़ुक सी बात ने मारा
 क्या जानिये ख़याल कहां है नज़र कहां
 तेरी ख़बर के बाद फिर अपनी ख़बर कहां
 ये महफ़िले-हस्ती भी क्या महफ़िले-हस्ती है
 जब कोई उठा पर्दा, मैं खुद ही नज़र आया
 कली कोई जहाँ पर खिल रही है
 वहीं एक फूल भी मुरझा रहा है
 मैं तो जब मानूँ मेरी तौबा के बाद
 करके मजबूर पिला दे साकी
 उदासी तबीयत पे छा जायेगी
 उन्हें जब मेरी याद आ जायेगी
 वो मेरी तरफ़ बढ़ा दे गुलचीं
 जिन फूलों में न रंग है न बू है
 मेरा जो हाल हो सो हो बर्क-नज़र (कटाक्ष) गिराए जा
 मैं यूं ही नालाकश (कष्टी) रहूँ, तू यूं ही मुस्कुराए जा
 जितनी भी आज पी सकूँ, उज़्र न कर पिलाए जा
 मस्त नज़र का वास्ता, मस्ते-नज़र बनाए जा
 यूं तड़प कर दिल ने तड़पाया सरे-महफ़िल मुझे
 उनको क़ातिल कहने वाले कह उठे क़ातिल मुझे
 एक जाम आख़िरी तो पीना है और साकी
 अब दस्ते-शौक़ कांपे या पांव लड़खड़ाए
 तू साकी-ए-मैख़ाना मैं रिन्दे-बलानोश (खूप पिणारा)
 मेरे लिए मैख़ाने को पैमाना बना दे
 आज न जाने राज़ ये क्या है
 हिज़्र की रात और इतनी रौशन

शमीम जयपुरी

सागरो-सहबा

सागरो-सहबा मुत्रिबो-नग्मा, कैफे-बहाराँ आज भी है
 किसकी कमी है, कौन नहीं है, दिल क्यों वीराँ आज भी है — १
 किसकी खातिर गुलशन गुलशन जोशे-बहाराँ आज भी है
 क्या कोई वहशी सहरा सहरा, चाक गिरेबाँ आज भी है — २
 कितनी यादें, कितनी मुरादें रखते हैं, हम दिल में मगर
 दिल की दुनिया सूनी सूनी, वीराँ वीराँ आज भी है — ३
 क्या क्या दिलकश रंगीं गुंचे, जेरे-जमीं हैं दफ़न मगर
 हैरत है इस वीराने का, नाम गुलिस्ताँ आज भी है — ४
 क़ैदे-क़फ़स से छूट के अब तक रह न सके राहत से 'शमीम'
 कहने को आज़ाद हैं लेकिन, फ़िक्रे-गुलिस्ताँ आज भी है — ५

१ तेच मद्यपात्र, तेच मद्य, तीच मैफिल, तोच गायक, तेच मधुर
 गीत आणि बहरलेला वसंत पण तसाच. पण तरीही हे हृदय एकाकी
 कां ? कोणाची आठवण अशी काट्यासारखी सलते आहे आज ?

२ वनात उपवनात हा उफाळलेला वसंत बघून सारखं वाटतंय
 की कोणी प्रेमवेडा फाटक्या कपड्यानिशी, अनवाणी, वनात किंवा
 कुठल्यातरी मरुस्थलात नक्कीच वणवण भटकत असेल.

३ किती तरी आठवणी मनात आहेत. इच्छा आकांक्षांचं तर
 उरी काहूर माजलंय. पण तरीही हे हृदय मात्र एकाकीच आहे.

४ या वाळवंटास लोक अजूनही उद्यान म्हणतात. आश्चर्य
 आहे ? तसं बघितल्यास त्यांचं काही चुकतही नसावं. एके काळी
 खरोखरीच येथे एक फुलबाग होती. एकदा भूकंप आला आणि सर्व
 जमिनीत गडप झालं.

५ ही कसली आझादी ? हे कसलं स्वातंत्र्य ? मुक्त असून
 जिवाला चैन नाही. मनात चिंता सदैव त्या फुलबागेची जिथं मला कैद
 करून ठेवलं होतं.

रुबाईयाँ

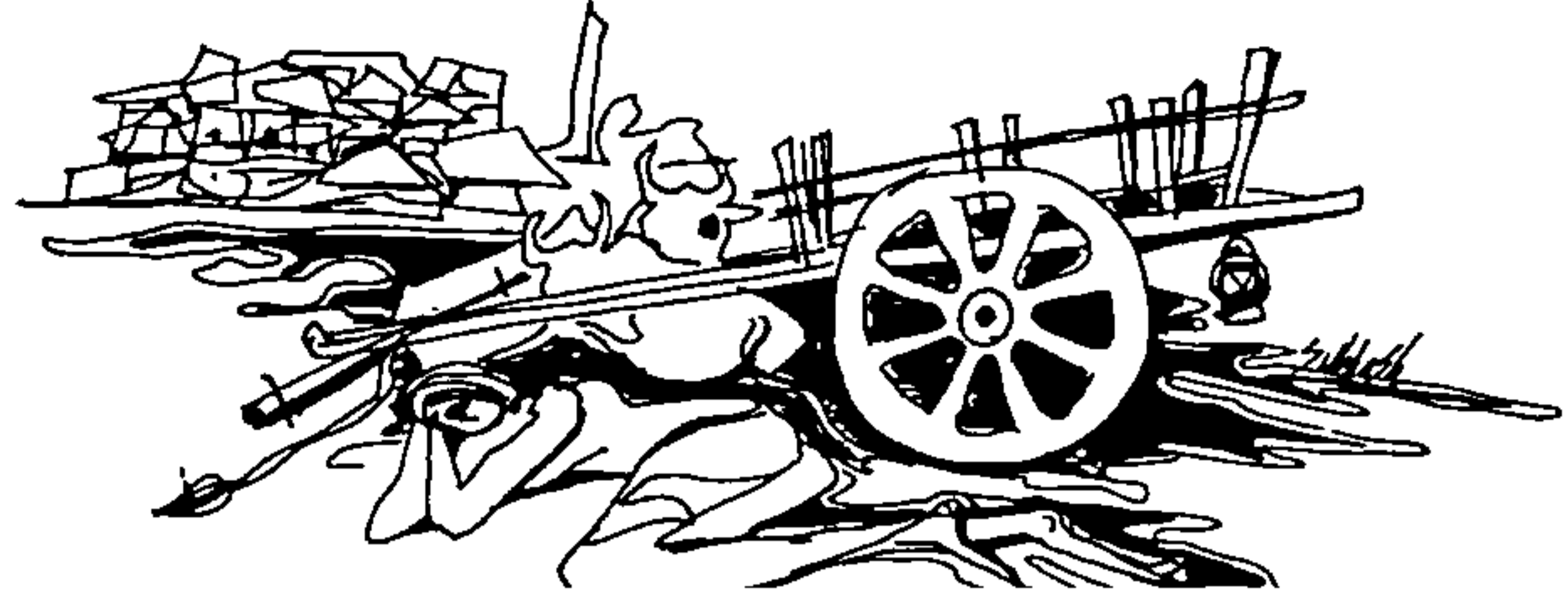
गज़लप्रमाणे रुबाई पण पर्शियन साहित्याची उर्दू भाषेला एक अनमोल भेट आहे. पर्शियन कवी उमर ख़ैयाम, सरमद, हाफ़िज़, फ़िरदौसी इत्यादी कवी प्रसिद्ध आहेतच.

चार ओळींच्या या लहानशा कवितेत शायर आपली सम्पूर्ण भावना व्यक्त करून मोकळा होतो. यामुळेच की काय उर्दू कवींनी रुबाईचं उत्स्फूर्त स्वागत केलं आणि त्यामुळेच असा एकही शायर नसावा ज्याने रुबाई रचली नसावी. असल्या प्रभावी काव्याचे काही नमुने बघा —

मुझे उठाने को आया है वाइजे-नादाँ
 जो उठ सके तो मेरा सागरे-शराब उठा
 किधर से बर्क (बीज) चमकती है देखें ऐ वाइज़
 मैं अपना जाम उठाता हूँ तू किताब उठा — जिगर
 दिल है क़दमों पर किसी के, सिर झुका हो या न हो
 बन्दगी तो अपनी फ़ित्रत है, खुदा हो या न हो
 ये जुनूँ भी क्या जुनूँ (उन्माद), ये हाल भी क्या हाल है
 हम कहे जाते हैं, कोई सुन रहा हो या न हो — जिगर

शोरिशे-काइनात ने मारा
 मौत बनकर हयात ने मारा
 जो पड़ी दिल पे सह गए लेकिन
 एक नाजुक सी बात ने मारा — जिगर
 सारी दुनिया से दूर हो जाए
 जो ज़रा तेरे पास हो बैठे
 न गई तेरी बेरुखी न नई
 हम तेरी आरजू भी खो बैठे — फ़ैज

सोचते और जागते

सोचते और जागते सांसों का इक दरिया हूं मैं
अपने गुमगश्ता किनारों के लिए बहता हूं मैं -१
जल गया सारा बदन इन मौसमों की आग में
एक मौसम रूह का है, जिसमें अब ज़िंदा हूं मैं -२
मेरे होठों का तबस्सुम दे गया धोका तुझे
तूने मुझको बाग़ जाना, देख ले सहारा हूं मैं -३
देखिये मेरी पज़ीराई को अब आता है कौन
लमहा भर को वक़्त की दहलीज़ पर आया हूं मैं -४

१ माझं जीवन एका नदीसारखं आहे. सगळं अस्तित्वच त्यात वाहतंय, कुणास ठाऊक कुठे अन् कसल्या शोधात ? कदाचित कधीतरी वाहून गेलेला आपला किनारा, आपला काठ परत मिळावा या आशेत ?

२ सगळं शरीर तर कधीच जळून राख झालं आहे या जीवनाच्या ऋतुचक्रात. उरलंय फक्त मन आणि आत्मा. तिथंच घुटमळतोय अजून मी.

३ शुष्क ओठांवरील फिकट स्मित तुला दिसताच तू मला एक मोहरलेला बगीचा समजलास. अरे, जरा निरखून बघ. त्या स्मिता मागे एक वाळवंट लपलं आहे कधीचं.

४ बघूया माझ्या स्वागताला आता कोण येतंय ते ? काळाच्या उंबरठ्यावर फक्त एक क्षणभर थांबण्याची परवानगी दिली आहे मला नियतीने.

अतहर नफीस

वयाच्या फक्त ४८ व्या वर्षी पाकिस्तानचा हा प्रतिभाशाली कवी पैगंबरवासी झाला. २१ नोव्हेंबर १९८० ही ती तारीख. मृत्यूसमयी त्याच्या काव्यसंग्रहाचे एक पुस्तक 'कलाम' या नावाने प्रकाशित झाले. दुसरे पुस्तक 'हमसूरत कुछ ख़ाबों के', अर्धवट राहिले. 'अतहर' एक 'यार' माणूस होता. तो गेल्यावर बहुतेक म्हणाले, "एक उम्दा शायर तो छोडिये, एक बेहतरीन दोस्त आज ख़फ़ा हो गया." त्याच्या शायरीबद्दल महम्मद अली सिद्दीकी म्हणतात की अतहर शेरच्या दोन ओळींमधल्या पांढऱ्या जागेत पण खूप काही बोलून जातो. मरहूम खलीलुर्रहमान आजमी म्हणतात, "अतहर नफीस की गर्म और जानी पहचानी आवाज़ एक ऐसे प्रतिबद्ध पर्यवेक्षक की प्रदीप्ति है जो राख से कीमिया और ज़हर से अमृत निकालने का हुनर रखती है।" अतहर स्वतःबद्दल म्हणतो,

बहुत छोटे हैं मुझसे मेरे दुष्मन
जो मेरा दोस्त है, मुझसे बड़ा है
इक ऐसा चमन है जिसकी खुशबू
साँसों में बसाये फिर रहा हूं
मैं तेरे करीब आते आते
कुछ और भी दूर हो गया हूं
खौफ़े-हमसायगी (शेजा-याची भीती) से आजका मीर
दूर जंगल में जा के रोता है

दरवाज़ा खुला है कि कोई लौट न जाये
और उसके लिए, जो कभी आया, न गया हो

कभी साया है, कभी धूप मुक़दर मेरा
होता रहता है यूं ही क़र्ज़ बराबर मेरा
नाज़ कर खुद पर कि तू है बेशुमार
क़द्र कर मेरी कि मैं बस एक हूं

कशाँ-कशाँ जिसे ले जाएंगे सरे-मक़तल (वधस्तंभाकडे)
मुझे ख़बर है कि मैं भी उसी क़तार में हूं

अता पता किसी खुशबू से पूछ लो मेरा
यहीं कहीं किसी मंज़र किसी बहार में हूं

क्यों लोग मुसिर (जिद करणारे) हैं कि सुनें मेरी कहानी
यह हक़ मुझे हासिल है, सुनाऊं कि छुपाऊं

शकील बदायूनी

हंगामा-ए-ग़म से तंग आकर

हंगामा-ए-ग़म से तंग आ कर, इज़हारे-मसरत कर बैठे
 मशहूर थी अपनी जिन्दादिली, दानिस्ता शरारत कर बैठे — १
 कोशिश तो बहोत की हमने मगर, पाया न ग़मे-हस्ती से मफ़र
 वीरानी-ए-दिल जब हद से बढ़ी घबरा के महब्बत कर बैठे — २
 हस्ती के तलातुम में पिन्हा थे ऐशो-तरब के धारे भी
 अफ़सोस हमीं से चूक हुई, अशकों पे क़नाअत कर बैठे — ३
 रिंदाने-जहाँ से ये नफ़्त, ऐ हज़ते-वाइज़ क्या कहना
 अल्लाह के आगे बस न चला, बंदों से बगावत कर बैठे — ४
 गुलचीं ने तो कोशिश कर डाली, सूनी हो चमन की हर डाली
 काँटों ने मुबारक काम किया, फूलों की हिफ़ाज़त कर बैठे — ५

१ प्रसन्नतेची अभिव्यक्ती शेवटी जाहीरपणे करावीच लागली. अहो, करणार तरी काय ? दुःखाचं आणि जीवनाचं इतकं घट्ट नातं असल्यावर माणूस रडणार तरी किती ? प्रसन्न, हरफनमौला आणि आनंदी अशी माझी ख्याती असल्याने एकदा मुद्दामच ठरवलं की यानंतर नुसतं हसायचं आणि नुसतं हसवायचं.

२ सांसारिक कष्टांपासून मुक्तता मिळावी म्हणून खूप प्रयत्न केले. शेवटी निराशाच पदरी पडली, एकाकीपणा वाढला, जीव कासावीस झाला, हृदयानं बंड पुकारलं आणि मी . . . प्रेमात पडलो.

३ या जीवनरूपी प्रलयाच्या भोवऱ्यात काही गुप्त प्रवाहपण होते. संथ, शीतल, आल्हाददायक. पण हाय रे दैवा, आमचं नशीबच फुटकं. सतत वाहणाऱ्या अश्रुधारांवर आम्ही जन्मभर विश्वास ठेवला आणि त्यांतच वाहत गेलो.

४ वा, धर्मोपदेशका, वा तुझी जेवढी स्तुती करावी तेवढी कमीच आहे. देवाच्या दरबारी जम बसला नाही म्हणून आपण भूतलावर आलात आणि येथे अवतरल्यावर पूजा-अर्चा करण्याचे सोडून आमच्याशी बगावत केली. अहो भटजीबुवा, हे जग धुंद आहे, आपआपल्या नशेत आहे. कोणाला सत्तेची, कोणाला धनाची तर कोणाला मदिरेची नशा आहे. आपण आपली देवपूजा करा आणि कृपया गप्प बसा.

५ बिचारे काटे उगाच बदनाम होतात. ते केवढं महान कार्य करतात याची प्रचीती मला काल आली. कोकिळेच्या शोधात एक पारधी बागेत शिरला आणि शेवटी निराश होऊन कोवळ्या कळ्यांना कुस्करण्यास पुढे सरसावला. आपले प्राण पणाला लावून काट्यांनी कळ्यांचं रक्षण केलं. पारधी परतला, कळी खुलली, कोकिळा परत सुरेल गायली.

शकीलचे काही निवडक शेर

इस दर्जा बदगुमाँ हैं खुलूसे-बशर (मानवाची निष्कपटता) से हम
 अपनों को देखते हैं पराई नज़र से हम

इश्क़ को दुनिया खेल न समझे
 काम है मुश्किल नाम है आसाँ

वाह रे जाहिद तेरी दौरंगी
 दिन को फ़रिश्ता, रात को इन्साँ

कोई आर्जू नहीं है, कोई मुद्दआ नहीं है
 तेरा ग़म रहे सलामत, मेरे दिल में क्या नहीं है

तू बचाये लाख दामन मेरा फिर भी है ये दावा
 तेरे दिल में मैं ही मैं हूँ, कोई दूसरा नहीं है

और इक्बाले-जुर्म (गुन्ह्याची कबुली) क्या हो 'शकील'
 धरथराते लबों पर आह तो है

है जो सब कुछ तो दिल नहीं लगता
 कुछ न होता तो दिल बहल जाता

मैं 'शकील' उनका होकर भी न पा सका हूँ उनको
 मेरी तरह जिंदगी में कोई जीत कर न हारे

उनके आगे तो झुकी रहती हैं नज़रें अपनी
 इसलिए हम ही ख़तावार (दोषी) नज़र आते हैं

दूर हूँ, लेकिन बता सकता हूँ, उनकी बज़्म में
 क्या हुआ, क्या हो रहा है, और क्या होने को है

अकबर इलाहाबादी

हंगामा है क्यों बरपा

हंगामा है क्यों बरपा, थोड़ी सी जो पी ली है
डाका तो नहीं डाला, चोरी तो नहीं की है —१
ना-तजुबाकारी से वाइज़ की ये बातें हैं
इस रंग को क्या जाने, पूछो तो कभी पी है —२
उस मय से नहीं मतलब दिल जिससे हो बेगाना
मकसूद है उस मय से, दिल ही में जो खिंचती है —३
वां दिल में, कि सदमे दो, यां जी में, कि सब सह लो
उनका भी अजब दिल है, मेरा भी अजब जी है —४
हर ज़र्रा चमकता है अनवारे-इलाही से
हर सांस ये कहती है, हम हैं तो खुदा भी है —५
सूरज में लगे धब्बा, फ़ित्रत के करिश्मे हैं
बुत हमको कहे काफ़िर, अल्लाह की मर्ज़ी है —६

१ एक घोटभर घेताच एवढा गलका ? अरे, मी काही कुठं दरोडा घातला नाही की कुठं चोरी केली नाही ?

२ कसलाच अनुभव नसतांना या धर्मोपदेशकांनी उगाच प्रवचन देऊ नये. आम्ही जे प्राशन करतो त्याचा रंग आणि त्याची खुमारी तरी जाणतात कां ते ?

३ नको ती मदिरा आणि नको ती धुंदी ज्याने माणूस माणसाला मुक्तो आणि हृदयाची फारकत होते. मला प्रेमाची मदिरा हवी आहे ज्याने हृदय जुळतात अन् प्रेमाला बहर येतो.

४ तिला वाटतं की याला खूप खूप छळावं आणि त्याच्या हृदयाला घरं पाडावीत आणि मला वाटतं की तिने मला असंच जन्मभर छळत राहावं. तिच्या हृदयाची रीत जितकी निराळी तितकीच माझ्या सोशीक स्वभावाची जात वेगळी.

५ या नश्वर जगातल्या अणुरेणूत 'ईश्वर' आहे आणि त्याच्याच दिव्य प्रकाशामुळे प्रत्येक कण दीप्त आहे. हे जरी खरं असलं तरी त्याच्या नांवाला आमच्यामुळे अर्थ आहे. आम्ही नसतो तर त्याचं नांव कोणी घेतलं असतं ?

६ जन्मभर तिच्यावर प्रेम करूनही तिने मला निष्ठावान म्हणू नये ? काय चमत्कार आहे बघा. सूर्यावर जर काळा डाग लागला तर त्याला निसर्गाचा चमत्कारच म्हणावा लागेल.

अकबर इलाहाबादी

उर्दू शायरीत हास्य व्यंग आणि हलके फुलके पण तेवढेच बोलके शेर आणि काव्य लिहिण्याचं सर्व श्रेय अकबर इलाहाबादी (सैयद अकबर हुसैन) या शायर आणि मॅजिस्ट्रेट साहेबांना जातं. जन्म १६-११-१८६४ आणि मृत्यू ९-९-१९२१. इंग्रजांच्या शासन काळात हा गृहस्थ सरकारी नौकरीत असूनही इंग्रजी राज्यव्यवस्था, त्यांची राहणी आणि आंग्ल भाषेवर असा काही कडाडून हल्ला करायचा की समकालीन शायर म्हणायचे, "खुदा बचाये इन फिरंगियों को । उन्हें तो शुक करना चाहिये कि अकबर साहब सरकारी नौकर हैं । खुदा-न-ख्वास्ता अगर निखालस शायर होते तो, तौबा तौबा ।"

इंग्रजी पाठ्यपुस्तके जेव्हा देशावर लादल्या गेलीत तेव्हा अकबर म्हणाले,

हम ऐसी कुल किताबें, काबिले-जब्ती समझते हैं
कि जिनको पढ़कर बेटे बाप को ख़ब्ती (पागल) समझते हैं

عزله دین عزله دین عزله دین عزله دین عزله دین عزله دین عزله دین عزله دین

१४९

ग़ालिब

हज़ारों ख़्वाहिशों ऐसी

- हज़ारों ख़्वाहिशों ऐसी, कि हर ख़्वाहिश पे दम निकले
बहुत निकले मेरे अरमान, लेकिन फिर भी कम निकले —१
- डरे क्यों मेरा क़ातिल, क्या रहेगा उसकी गर्दन पर
वो खूँ जो चश्मे-तर से उम्र भर, यूँ दम-ब दम निकले —२
- निकलना ख़ुल्द से आदम का सुनते आये थे लेकिन
बड़े बे-आबरू होकर तेरे कूचेसे हम निकले —३
- भरम खुल जाए ज़ालिम तेरे क़ामत की दराज़ी का
अगर इस तुरा-ए-पेचोख़म का पेचोख़म निकले —४
- मगर लिखवाये कोई उसको ख़त, तो हमसे लिखवाये
हुई सुबह, और घर से, कान पर रखकर क़लम निकले —५
- हुई इस दौर में मंसूब मुझसे बादा-आशामी
फिर आया वो ज़माना, जब जहाँ में जामे-जम निकले —६
- हुई जिनसे तवक्क़ो ख़स्तगी की दाद पाने की
वो हमसे भी ज़ियादा ख़स्ता-ए-तेग़े-सितम निकले —७
- महब्बत में नहीं है फ़र्क़ जीने और मरने का
उसी को देख कर जीते हैं जिस काफ़िर पे दम निकले —८
- ख़ुदा के वास्ते पर्दा न काबे से उठा वाइज़
कहीं ऐसा न हो याँ भी वही काफ़िर सनम निकले —९
- कहां मैख़ाने का दरवाज़ा 'ग़ालिब' और कहाँ वाइज़
पर इतना जानते हैं, कल वो जाता था, कि हम निकले —१०

عزراؤ اللہ سے ہرگز نہیں فرسودے۔

१ इच्छा आकांक्षांच वादळ उठलंय मनात. त्याची प्रखरता इतकी तीव्र आहे की वाटतं प्राण जाईल आपला. थोड्याफार प्रमाणात काही इच्छा जरी पूर्ण झालेल्या असल्या तरी अतृप्त इच्छा अजून अनेक आहेत. अजून अनेक जन्म जरी मिळालेत तरी त्या काही पूर्ण होणार नाहीत. मानव असंतुष्ट आहे आणि जन्मोजन्मी असाच राहिल.

२ प्रिये, खुशाल सुरी चालव मानेवर आणि शिरच्छेद कर माझा. घाबरू नकोस. रक्ताचा इवलासा शिंतोडाही तुझ्या अंगावर नाही उडायचा. अग खुळे, रक्त उरलंय कुठं माझ्या शरीरात ? तुझ्या प्रतीक्षेत ते डोळ्यांवाटे केंव्हाच वाहून गेलं

३ देवाने स्वर्गात मानवाची, म्हणजे आदमची, निर्मिती केली आणि आपल्या उपासकांना, म्हणजे फरिश्ते अथवा देवदूतांना ताकीद दिली की आदमचा अपमान कोणी करू नये. मात्र शैतान नावाचा एक फरिश्ता बिथरला. त्याला हे सर्व पटले नाही. त्याने हव्या म्हणजे आदमच्या बायकोस फूस लावली आणि निषिद्ध समजली जाणारी गव्हाची पोळी आदमला खाऊ घातली. हे वर्तमान ईश्वरास कळताच त्याने आदमला धक्के मारून स्वर्गातून काढले आणि भूतलावर धाडले. प्रिये, या दंतकथेची प्रचीती मला काल आली जेव्हा तू मला धक्के मारून तुझ्या गल्लीतून बाहेर फेकलेस.

४ प्रिये तुझा बांधा उंच असल्याचा तुझा दावा अगदी खोटा आहे. तुझ्या कुरळ्या केसांमुळे तू उंच वाटतेस, कुरळे केस जर सरळ केले तर त्यांची लांबी तुझ्या उंचीपेक्षा खचितच जास्त भरेल.

५ माझ्याव्यतिरिक्त तुला प्रेमपत्र लिहिणारे अनेक असतील या शंकेमुळे आजकाल मी लेखकाचा व्यवसाय पत्करला आहे. भल्या पहाटे घराबाहेर पडतो आणि प्रत्येकाला सांगतो, "सुवाच्च अक्षरांत पत्र लिहून मिळेल." त्या निमित्तानं मला दुसऱ्यांची पत्रे वाचायला मिळतात आणि माझ्या अक्षरांच्या रूपाने मला तुझी जवळीक मिळते.

६ माझ्या मदिरापानामुळे आता लोकांना सम्राट जमशेद, त्याचे मदिरापान आणि त्याचे मदिरापान आठवायला लागले आहे. अन्यथा कुठे तो जमशेद कुठे मी आणि कसलं काय ?

७ मला वाटायचं की या जगात अत्याचारपीडित फक्त मीच असावा. मात्र यथार्थात ज्यांच्याकडे दाद मागितली ते माझ्याहूनही अधिक कष्टी आणि पीडित दिसले.

८ प्रेमात पडल्यावर जगण्या मरण्याचा भेद आपोआप नाहीसा होतो. तिच्या विरहात प्राण जातो, ती दिसताच जीवन मिळतं.

९ बहुतांश समीक्षकांच्या मते गालिबचा, हा एक उत्कृष्ट शेर आहे, जो गालिबच लिहू जाणे. दोन गोष्टींचा खुलासा करणे आवश्यक आहे. काव्याला जो पवित्र दगड आहे त्यावर एक काळा पडदा आहे. दुसरं असं की गालिब धर्माला जरी जुमानत नसला तरी त्याला देवाबद्दल आदर होता. गालिबचं म्हणणं असं आहे की रे धर्मोपदेशका तू मला काही शिकवू नकोस आणि कृपा करून काव्याचा काळा पडदा तर मुळीच दूर सारू नकोस. माझ्या मते त्याच्यामार्गे दगडच आहे, देव नाही. आणि जर कां देव असला आणि मला त्याचे दर्शन झाले तर जीवनात मग काही मजाच उरणार नाही. अरे, देवदर्शन झाल्यावर आपल्याला त्या दिव्यरूपात विरघळून जायला हवं. अरे मूढा, माझं ऐक. या जगात पूजा-अर्चा, जाप-ताप हे सर्व एक अवडंबर आहे. आपण जे करतो, जे सच्चा दिलानं करतो तोच आपला खरा देव. मग ती पूजा असो किंवा प्रेम. अरे वाइजा, मला खात्री आहे की काव्याचा पडदा दूर सारताच तुला नू मला माझी प्रेयसीच तिथे दिसेल कारण माझी प्रेयसी म्हणजे माझा परमेश्वर होय.

१० कुठं ते मदिरालय, कुठं मी आणि कुठं तो धर्मगुरू ? पण एक गुपित सांगतो तुम्हाला. काल जेव्हा मी मदिरालयातून बाहेर पडलो तेव्हा तो धर्मगुरू त्याच दारातून चटकन आत जातांना दिसला बुवा आता पुढचं काय ते तुम्हीच ठरवा ?

मिर्जा गालिब

गजल ही उर्दू काव्याची सम्राज्ञी आहे. गजल हे नाव उच्चारताच एकच नाव डोळ्यासमोर येतं, मिर्जा असदुल्ला खॉं गालिब. उंच धिप्पाड बांधा, लालसर गौरवर्ण, भव्य कपाळ अन् किंचित वर आलेली गालाची हाडं त्याच्या तुर्की बांध्याची साक्ष देत. लांबसडक पापण्या असलेले बदामी डोळे विलक्षण भावदर्शी होते. उत्तमोत्तम पोशाख घालून चांदीच्या मुठीची काठी सतत हातात बाळगणारे मिर्जा 'गालिब' हे एक अत्यंत आकर्षक व्यक्तिमत्व होते. डोक्यावर उंच चौकोनी तुर्की टोपी, क्वचित पगडी असे. तरुणपणी गुळगुळीत दाढी करणाऱ्या गालिबने उतार वयात शुभ्र केसांची छोटीशीच दाढी राखली होती. संगीताचा शौकीन, मदिरा-मदिराक्षी नृत्यादी विलासी जीवनाची आसक्ती बाळगणारा गालिब, सरदार जाफरींच्या मते स्वभावाने इराणी, धर्माने अरबी पण शिक्षणाने अन् संस्कृतीने पूर्णतया भारतीय, असे काहीसे गुंतागुंतीचे व्यक्तिमत्व होते.

अद्वितीय काव्यप्रतिभा आणि संवेदनाक्षम जिवंत मन ही गालिबला मिळालेली ईश्वरी देणगी होती. फारसी भाषेवर असामान्य प्रभुत्व मिळविणाऱ्या गालिबची काव्यसाधना बालपणीच सुरू झाली. वयाच्या पंचवीशीपर्यंत त्याची कीर्ती भारतभर पसरली. त्याच्या किशोरावस्थेतील रचना ऐकून शायरे आजम मीर तकी 'मीर' उद्गारले, 'या पोराला कुणी चांगला उस्ताद मिळाला तर हा उत्तम शायर बनेल, वर्ना फिर मुहमिल (फालतू) बकने लगेगा' (प्रो. सुरेशचंद्र नाडकर्णी यांच्या 'गजल' या पुस्तकातून)

१५०

ग़ालिब

हम रश्क को अपने

- हम रश्क को अपने भी गवारा नहीं करते
मरते हैं वले उनकी तमन्ना नहीं करते —१
- दरपर्दा उन्हें ग़ैर से है रब्ले-निहानी
ज़ाहिर का ये पर्दा है कि परदा नहीं करते —२
- ये बाइसे-नौमीदी-ए-अरबाबे हवस है
'ग़ालिब' को बुरा कहते हो, अच्छा नहीं करते —३

१ माझ्या हृदयाचं आणि माझं एक चमत्कारिक नातं निर्माण झालं आहे. असं वाटतंय जणू आम्हा दोघांच वेगळ वेगळ अस्तित्व आहे. तिच्या प्रेमात पडल्यापासून मी माझ्याच हृदयाचा मत्सर करायला लागलोय आणि आता तर अस वाटतंय की यापेक्षा असंख्य यातना बऱ्या, मृत्यूही बरा. माझ्यात उत्पन्न झालेल्या या दुहेरी व्यक्तिमत्त्वामुळे मी हैराण झालो आहे.

२ माझी प्रिया माझ्याशी पर्दा करते मात्र त्या परक्या माणसाशी अगदी खुल्लमखुल्ला आणि बेपर्दा होऊन हसत-खेळत बोलते. मी याचा जाब विचारताच म्हणते, “अरे, तू तर माझा आशिक, माझा जिवलग, माझा प्रियकर. तुझ्याशी पर्दा करायलाच हवा. तुझ्या समोर यायला मला लाज वाटते रे. तो तर बोलून चालून परका, एक अनोळखी मुसाफिर. त्याने काहीतरी विचारले अन् मी हसत बोलले. एवढं तरी काय मनाला लावून घ्यायचं?” मित्रांनी, तुम्हीच सांगा, मी काय अर्थ काढवा असल्या वागण्याचा ? ‘स्त्रियश्चरित्रम्,’ अजून काय ?

३ प्रिये, तुझ्या सर्व प्रियकरांमधे मी सर्वश्रेष्ठ आहे, सुंदर आहे, गुणवान आहे, निष्ठावान आहे. माझ्या गुणांची कदर माझे प्रतिस्पर्धी ही करतात. त्यांच्या मते फक्त मीच तुझ्या योग्य आहे. प्रिये, जर का तू मला लाथाडलस तर नुकसान तुझच होणार आहे. मला नाकारताच, बाकी सर्व निराश होऊन चालू लागणार आणि तुझी मैफिल सुनी होणार. भलं यातच आहे की तू माझा स्वीकार कर आणि सुखी हो.

मिर्जा ग़ालिब

त्या काळात देशभर नावाजलेला हा कवी खाजगी जीवनात मात्र अत्यंत दुर्दैवी होता. वंशपरंपरागत पगारीच्या बाबतीत चुलत भावंडांकडून फसवणूक झाली. इस्टेटीबाबतचे सर्व खटले विरुद्ध गेले. त्याची मुलं एकामागून एक दगावली. धाकट्या भावाला वेड लागले. त्याचेही हजारो रुपयांचे कर्ज डोक्यावर चढले. कायम नवाबी थाटात राहण्याची सवय असल्याने, जवळजवळ पन्नास हजारांपर्यंत कर्ज डोक्यावर चढले. पण या उमद्या मनाच्या शायराने बहुतेक सर्व कर्ज फेडत आणले होते. मृत्यूसमयी आठशे-साडेआठशे रुपयांचे कर्जच फक्त शिल्लक होते. ते नंतर त्याच्या भावाने फेडले. गुलिबचं सर्व आयुष्य कर्जाची फिकीर करण्यात आणि त्याची फेड करण्यातच गेले.

“कर्ज की पीते थे मय लेकिन समझते थे कि हॉं,
रंग लायेगी हमारी फ़ाकामस्ती एक दिन”

हफीज़ जालंधरी

हम ही में थी न कोई बात /

हम ही में थी न कोई बात याद न तुमको आ सके
तुमने हमें भुला दिया, हम न तुम्हें भुला सके -१

तुम ही न सुन सको अगर किस्सा-ए-ग़म सुनेगा कौन
किसकी जुबाँ खुलेगी फिर, हम न अगर सुना सके -२

होश में आ चुके थे हम, जोश में आ चुके थे हम
बज़्म का रंग देख कर, सर न मगर उठा सके -३

रौनके-बज़्म बन गए, लब पे हिकायतें रहीं
दिल में शिकायतें रहीं, लब न मगर हिला सके -४

ऐसा भी कोई नामाबर, बात पे कान धर सके
सुन के यकीन कर सके, जा कर उन्हें सुना सके -५

शौके-विसाल है यहां लब पे सवाल है यहां
किसकी मजाल है यहां, हमसे नज़र मिला सके -६

अहले-जुबाँ तो हैं बहुत, कोई नहीं है अहले-दिल
कौन तेरी तरह 'हफीज़', दर्द के गीत गा सके -७

१ माझ्यातच काहीतरी उणीव असल्याने तुझ्या नजरेत माझी काहीच किंमत नसावी. तू मला विसरलीस पण मी मात्र काहीच विसरलो नाही.

२ तूच जर ऐकली नाहीस तर माझी व्यथा ऐकणार तरी कोण ? आणि माझ्यानंतर ती ऐकविणार तरी कोण ?

३ हळूहळू सर्व समजलं. डोळ्यावरची धुंदी गायब झाली आणि भावना अनावर झाल्या. पण तुझ्या मैफिलीचा रागरंग आणि तिथे बसलेले 'हमदर्द' बघून वाचा बंद झाली. शरमेनं मान खाली घातली आणि बाहेर पडलो.

४ सभेत अचानक उपस्थित झाल्यामुळे मी कुतूहलाचा विषय झालो खरा पण ओठांना दिलेल्या सक्त ताकीदीमुळे शब्द जिभेतच विरले. मनातले विचार मनातच थंडावले. हृदयातल्या तक्रारीही तिथेच राहिल्या.

५ लोकहो, तुमच्या बघण्यात एखादा स्वामीभक्त दूत असल्यास त्याला माझ्याकडे पाठवा. त्याने माझी व्यथा आधी ऐकायला हवी, त्यावर विश्वास ठेवायला हवा आणि मग ती माझ्या प्रेयसीला इत्थंभूत सांगायला हवी.

६ तिला भेटण्याची, बघण्याची इच्छा प्रत्येकाच्या हृदयात आहे पण सर्वापुढे हाच प्रश्न आहे की मी तिथे असल्यावर तिथे येण्याची हिम्मत कोण करणार ?

७ छे, या जगात सगळे वाचाळ. नुसते जिभेचे बहादुर. मित्र म्हणून तर कोणीच नाही. खरं तर 'हफीज़' सारखा, 'दर्दभरी' गजल ऐकविणारा दुसरा कोण आहे या जगात ?

हफीज़ जालंधरी

हफीज़ जालंधरी यांचा जन्म १९०१ साली पंजाबच्या जालंधर या शहरात झाला. मूळ नाव अब्दुल हफीज़. वयाच्या ११ व्या वर्षी शायरीची सुरवात झाली. थोड्याच वेळात स्वतंत्रता संग्राम सुरू झाले आणि हफीज़ या युद्धात जिद्दीनं उतरले.

शाहनामा-ए-इस्लाम ही यांची महान कलाकृती आहे. इस्लाम धर्माचा हा ओवीबद्ध इतिहास तीन खंडात आहे आणि हे उर्दू साहित्यातलं सर्वात दीर्घ खंडकाव्य असावं ? यात सुमारे ८००० ओळी आहेत. या काव्यामुळे त्यांना अबुल असर ही पदवी मिळाली. हफीज़ चा काव्य संग्रह (गज़ल आणि नज़्म) प्रचुर आहे.

फाळणीनंतर हा शायर पाकिस्तानात स्थायिक झाला. पाकिस्तानचं राष्ट्रीयगान पण त्यांच्याच लेखणीतून उतरलं आहे. २१-१२-८१ रोजी हा शायर पैगंबरवासी झाला.

देखा जो तीर खा के, कमी गह की तरफ (दबा धरून बसण्याची जागा)

अपने ही दोस्तों से मुलाक़ात हो गई

عزّال دّرّين عزّال دّرّين عزّال دّرّين عزّال دّرّين عزّال دّرّين

मजरूह सुल्तानपुरी

हम हैं मताअ-ए-कूचा-ओ-बाज़ार

हम हैं मताअ-ए-कूचा-ओ बाज़ार की तरह
उठती है हर निगाह ख़रीदार की तरह -१
इस-कू-ए-तशनगी में बहुत है कि एक जाम
हाथ आ गया है दौलते-नादार की तरह -२
वो-तो कहीं हैं और, मगर दिल के आसपास
फिरती है कोई शै, निगहे-यार की तरह -३
सीधी है राहे-शौक, पे यूं ही कहीं कहीं
ख़म हो गई है गेसू-ए-दिलदार की तरह -४
अब जा के कुछ खुला, हुनरे-नाख़ुने-जुनूँ
ज़ख़्मे-जिगर हुए लबो-रुख़्सार की तरह -५
'मजरूह', लिख रहे हैं वो, अहले-वफ़ा का नाम
हम भी खड़े हुए हैं गुनहगार की तरह -६

१ बाजारात आणि गल्लो-गल्ली विकायला ठेवलेल्या गोष्टींसारख हे जीवन झालं आहे. कुणीही यावं, हाताळावं, निरखावं आणि उलट पुलट करून ठेवून द्यावं. प्रत्येकाच्या नजरेत एकच प्रश्न, "बोल, याची किंमत काय ?"

२ तहानलेल्या जीवास एक ओंजळ पाणी म्हणजे अमृताचा घोट. ते ओंजळभर पाणी कुणा निर्धनाच्या झोपडीतनं मिळालं तर त्याची किंमत अनमोल ठरते. चला, तहान शमवावी आणि पुढे व्हावं.

३ कोणास ठाऊक ती कुठे आहे, पण तिची आठवण मात्र हृदयाच्या अवती भवतीच वावरतेय. कुठल्या ही वस्तुकडे बघताच तिच्या नजरेचा आभास होतो. वाटतं ती नजर मला वारंवार निरखून बघतेय की काय ?

४ प्रेमाची पायवाट तसं बधितल्यास सरळ आहे, समतल आहे. प्रेयसीच्या कुरळ्या केसांसारखी ती उगाचच मधे वाकडी होते ही गोष्ट मात्र अलाहिदा.

५ माझ्या हृदयावरील व्रण, माझे ओठ आणि माझ्या अणकुचीदार नखांचं आणि उन्मादावस्थेत जखमांना नखांनी ओरबाडण्यातला हेतू मला आज उमजला. विलग ओठांप्रमाणे माझ्या जखमापण मी उघड्या केल्या आहेत. ओठातून काव्य बहरतंय आणि हृदयातील जखमांच्या ओठातून, रक्त.

६ प्रेमवीरांची यादी तयार होते आहे म्हणे ? चला, कविराजा, गुन्हेगार म्हणूनच कां होईना, रांगेत उभं राहण्यात हरकत नसावी आपल्याला. ?

आधुनिक उर्दू गज़लचा हा क्रांतिवादी शायर, जो आपल्या सामान्य जीवनात कलोपासक आहे, सौन्दर्य प्रेमी आहे, असरारुल हसन उर्फ मजरूह सुलतानपुरी या नावाने ओळखल्या जातो. त्याच्या प्रत्येक कृतीत नजाकत असल्याने त्याची शायरी पण तितकीच लाघवी आणि उत्तम दर्जाची आहे. फिल्मी जगात अत्यंत नावाजलेला हा शायर १९१९ साली निजामाबाद येथे जन्मला आणि सुदैवाने हकीम न होता शायर झाला. १९३८ साली काही काळ हकीम म्हणून लखनऊला दुकान थाटलं पण थोड्याच दिवसात शैरो-शायरी आणि मुशायऱ्यांचा शौक लागला. सुरवातीला जिगरचा सहवास लाभला. जिगरने एक सल्ला दिला, "अच्छा शेर जरूर सुनो लेकिन उसकी नकल मत उतारो । जो दिल में बनती है उसे कागज़ पर उतारो । अपना उस्ताद खुद बनो ।"

१९४५ साली मजरूह मुंबईला आले आणि फिल्म व्यवसायात रमले. १९४७ साली अजुंमने-तरक्की पसंद-मुसन्नफ़ीन (प्रगतिशील लेखक संघ) या संस्थेत सामिल झाले. मजरूह स्वतःबद्दल लिहितात, "कुछ लोग कहते हैं कि मैं अच्छा शायर हूं, और कुछ लोग कहते हैं कि अच्छा आदमी हूं । तुम मुझे दोनों एतिबार से जानते हो, जो चाहो, फ़ैसला कर लो ।"

माझा वैयक्तिक 'फ़ैसला' असा आहे की मजरूह चांगला इंसान आहे आणि प्रतिभाशाली शायर आहे.

मैं अकेला ही चला था जानिबे-मंजिल मगर
लोग साथ आते गए और कारवाँ बनता गया
मैं तो जब जानूँ कि भर दे सागरे-हर-खासो-आम
यूं तो जो आया वही पीरे-मुगाँ बनता गया

फ़ैयाज़ हाशमी

हमें कोई ग़म नहीं था

हमें कोई ग़म नहीं था ग़मे आशिकी से पहले
 न थी दुष्मनी किसी से तेरी दोस्ती से पहले -१
 है ये मेरी बदनसीबी तेरा क्या कुसूर इसमें
 तेरे ग़म ने मार डाला मुझे जिंदगी से पहले -२
 मेरा प्यार जल रहा है, ऐ चांद आज छिप जा
 कभी प्यार था हमें भी तेरी चांदनी से पहले -३
 मैं कभी न मुस्कुराता जो मुझे ये इल्म होता
 कि हज़ार ग़म मिलेंगे मुझे इक खुशी से पहले -४
 ये अजीब इम्तिहाँ है कि तुम्हीं को भूलना है
 मिले कब थे इस तरह हम तुम्हें बेदिली से पहले -५

१ तुझ्या प्रेमात पडताच दुःख काय असतं याची कल्पना आली. तुझ्याशी मैत्री होताच शत्रू आणि शत्रुत्व या शब्दांची ओळख झाली.

२ सगळा दोष माझ्या कमकुवत नशीबाचा आहे. तुला दोष देण्यात काय अर्थ ? जीवनाचा आनंद लुटण्याआधीच तुझ्या विरहानं मला अक्षरशः ठार केलं.

३ रे हिमकरा, माझ्या प्रेमाची चिता जळत असतांना तुला कुठला तरी आसुरी आनंद होतोय याची कल्पना मला आहे. पण थोडीतरी खंत वाटू दे चंद्रा. आज तरी असा तेजाने उजळू नकोस. अरे, तुझ्या शेजारच्या चंद्रिकेवर मी प्रेम केलं, एवढाच माझा अपराध होता. होय ना ?

४ क्षणिक सुखाच्या मोबदल्यात आयुष्यभर यातना मिळणार याची मला अंधुक जरी कल्पना असती तर त्या क्षणी मी मोहावलो नसतो. पण . . .

५ ही कसली परीक्षा ? हा कसला तुझा अट्टहास ? तुझ्यावर प्रेम करायचं आणि तुलाच विसरायचं ? इतक्या परकेपणानं कधी भेटल्याचं माझ्या तरी आठवणीत नाही प्रिये

सदाबहार शेर

आए थे मुझसे मिलने मगर मैं न जब मिला
 वो मेरी बेखुदी से मुलाकात कर गए
 मैं उम्र भर 'अदम' न कोई दे सका जवाब
 वो इक नज़र में इतने सवालात कर गए - अदम
 दिल अभी पूरी तरह टूटा नहीं
 दोस्तों की मेहरबानी चाहिये - अदम
 सिर्फ एक क़दम उठा था ग़लत राहे - शौक़ में
 मंज़िल तमाम उम्र मुझे बूझती रही - अदम
 जुल्मों (अघार) से न डर कि रस्ते में
 रौशनी है शराबख़ानों की - अदम
 जैसे सागर से छलक जाए मचलती मौजे-मय (मद्य)
 काँपते होठों पे उनके, मेरा नाम आ ही गया - सागर निज़ामी
 छुप गए वो साज़े-हस्ती छोड़कर
 अब तो बस आवाज़ ही आवाज़ है - मजाज़

तू मेरी जिंदगी से भी कतरा के चल दिया
 तुझको तो मेरी मौत पे भी इख़्तियार था - अहमद
 बचा लिया मुझे तूफ़ाँ की मौज (लाट) ने वरना
 किनारे वाले सफ़ीना मेरा डुबो देते - मजरूह
 न मिट सकेंगी ये तनहाइयाँ, मगर ऐ दोस्त
 जो तू भी हो तो तबीयत ज़रा बहल जाए - मजरूह
 ये किसने शाख़े-गुल लाकर करीबे-आशियाँ रख दी
 कि मैंने शौके-गुलबोसी में काँटों पर जुबों रख दी - सीमाब
 वो जो उठते थे बिठाने के लिये
 आज बैठे हैं उठाने के लिये
 मरज़े-इश्क़ जिसे हों उसे क्या याद रहे
 न दवा याद रहे, और न दुआ याद रहे

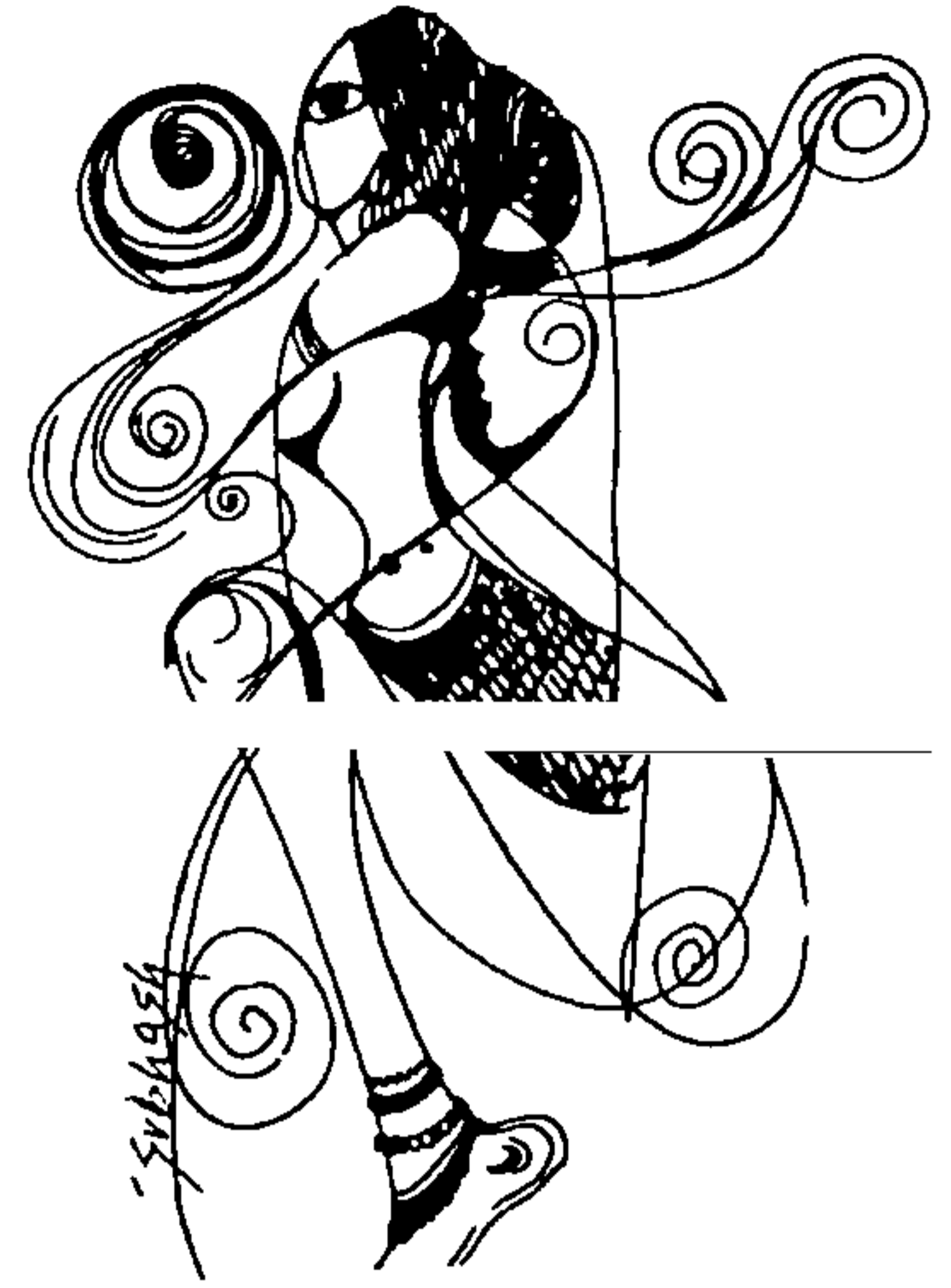
غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں غزلوں میں

१५४

गालिब

हर एक बात पे कहते हो तुम

हर एक बात पे कहते हो तुम कि तू क्या है
तुम्हीं कहो कि ये अन्दाज़े-गुफ्तगू क्या है -१
न शोले में ये करिश्मा न बर्क में ये अदा
कोई बताओ कि वो शोखे-तुंदखू क्या है -२
ये रश्क है कि वो होता है हमसुखन तुमसे
वगरना खौफे-बद-आमेज़िए-उदू क्या है -३
चिपक रहा है बदन पर लहू से पैराहन
हमारी जेब को अब हाजते-रफू क्या है -४
जला है जिस्म जहां दिल भी जल गया होगा
कुरेदते हो जो अब राख, जुस्तजू क्या है -५
रगों में दौड़ने फिरने के हम नहीं काइल
जब आंख ही से न टपका, तो फिर लहू क्या है -६
वो चीज़ जिसके लिए हमको हो बिहिश्त अज़ीज़
सिवा-ए-बादा-ए-गुलफ़ामे-मुश्कबू क्या है -७
पियूं शराब, अगर ख़ुम भी देख लूं दो चार
ये शीशा-ओ-क़दहो-कूज़ा-ओ-सुबू क्या है -८
रही न ताक़ते-गुफ़तार, और अगर हो भी
तो किस उमीद पे कहिए कि आरजू क्या है -९
हुआ है शह का मुसाहिब, फिरे है इतराता
वगरना शहर में 'गालिब' की आबरू क्या है -१०

१ प्रत्येकच बाबतीत आजकाल तू मला घालून पाडून बोलत असतेस. भाषा कसली, तर 'अरे-तुरे'ची. प्रिये ही काय संभाषणाची रीत झाली ?

२ तिच्या स्फोटक स्वभावाची तुलना आगीशी करावी तर अग्नी निष्प्रभ ठरतो. तिला वीज म्हणावं तर ढगातल्या विजेपेक्षा तीच जास्त नखरेल आणि तेजस्वी वाटते. मग तिला म्हणावं तरी काय?

३ माझे प्रेमातील प्रतिस्पर्धी माझ्याविरुद्ध तुझे कान भरतात त्याचे मला काहीच वाटत नाही. पण हेवा वाटतो तो एवढाच की त्या निमित्ताने त्यांना तुझ्याजवळ जाण्याची संधी मिळते.

४ प्रेमवेडात फाटलेले हे अंगावरील कपडे शिवावे तरी कशाला ? रक्ताने माखलेले हे कपडे शरीराला असे काही बिलगले आहेत जणू ते शरीराचा एक अंश की काय ?

५ माझी चिता उकरून आता तुला काय सापडणार वेडे ? शरीरासोबत ते हृदयपण जळून खाक झालं असणार.

६ जोवर नेत्रावाटे रक्ताची धार घळघळा वाहत नाही तोवर धमन्यात वाहणाऱ्या द्रवाला आम्ही रक्त म्हणण्यास असमर्थ आहोत.

७ आम्हाला स्वर्ग आवडतो, फार आवडतो कारण तेथे उंची मद्य भरपूर प्रमाणात आणि सदैव मिळण्याची सोय आहे. मद्य वितरण करणाऱ्या सुंदर पत्न्या आहेत आणि वातावरण सुगंधित आणि सुरभित आहे.

८ मित्रांनी, मला मद्य पाजा, किती ही पाजा, कसंही पाजा. एकदा घोट भर घेतली की त्यानंतर हा पेला, ती सुरई, तो घट, तो रांजण यांना कसलाच अर्थ उरत नाही.

९ आता तर शरीरात बोलण्याचे त्राण पण उरले नाही. जर वाकूशक्ती असती तरी कुठल्या आशेवर आम्ही तिला आमचे हृदगत सांगितले असते ?

१० कविराजा, बादशाहाचे लाडके म्हणून तुम्ही गावांत ऐटीत मिरवता आहात. अन्यथा तुमची किंमत या गावात काय आहे, हे उघडच आहे. . . .

ग़ालिब के काही उत्कृष्ट शेर

‘असद’, खुशी से मेरे हाथ पाँव फूल गए
 कहा जो उसने, ज़रा मेरे पाँव दाब तो दे
 फिर उसी बेवफ़ा पे मरते हैं
 फिर वही ज़िंदगी हमारी है
 बेखुदी बेसबब नहीं ‘ग़ालिब’
 कुछ तो है जिसकी पर्दादारी है
 (मित्रा तुझी ही आत्मविस्मृती विनाकारण नाही. तुझ्या मनात
 काहीतरी खचितच दडलंय.)
 काँटों की जुबाँ सूख गई प्यास से या रब
 इक आबलापा (तळपायांना फोड आलेला) वादि-ए-पुरखार
 (काटेरी दरी) में आवे
 क़सम जनाज़े पे (प्रेतयात्रेत) आने की मेरे खाते हैं ‘ग़ालिब’
 हमेशा खाते थे जो मेरी जान की क़सम, आगे
 फ़रियाद की कोई लै नहीं है
 नाला, पाबंदे-नै नहीं है
 (कोणी, कशी, फ़र्याद करावी यावर बंधनं नकोत. हृदयाचा आर्तनाद
 मुक्त हवा. त्याला बासरीच्या स्वरांचं ‘म्यूझिक’ नको.)
 हरचन्द हर एक शै में तू है
 पर तुझसी तो कोई शै (वस्तु) नहीं है
 हां, खाइयो मत फ़रेबे-हस्ती (अस्तित्वाची भूल)
 हरचन्द कहें कि है, नहीं है
 क्यों रद्दे-क़दह करे है ज़ाहिद
 मय है, मगस की कै नहीं है
 (हा प्रवचनकार चषक कां फोडतोय ? त्याला म्हणावं,
 “बाबारे, हे मद्य आहे. मधुमाशीचं वमन (मद्य) नव्हे)
 इश्क मुझको नहीं, वहशत (उन्माद) ही सही
 मेरी वहशत, तेरी शोहरत ही सही
 मुद्दत हुई है यार को मेहमाँ किये हुए
 जोशे-क़दह से बज़्मे-चरागाँ किये हुए
 (मित्राला घरी आमंत्रण द्यावे, वारुणीचे चषक उडवावे आणि
 दीपोत्सव करावा असं सारखं वाटतंय)
 न हुई गर मेरे मरने से तसल्ली, न सही
 इम्तिहाँ और भी बाक़ी हो, तो ये भी न सही

जी दूँडता है फिर वही फ़ुर्सत के रात दिन
 बैठे रहें तसब्युरे-जानाँ किये हुए
 (देवाने थोडा फावला वेळ द्यावा. प्रियेचं चिंतन करीत बसावं असं सारखं वाटतंय.)
 मांगे हैं फिर किसी को लबे-बाम पर, हवस
 जुल्फ़े-सियाह रुख़ पे परीशाँ किये हुए
 (प्रिया आपले केस वाळवायलां परत गच्चीवर यात्री असं सारखं वाटतंय.)
 फिर, जी में है कि दर पे, किसी के पड़े रहें
 सर ज़ेरबारे-मिन्नते-दरबाँ किये हुए
 (कुणाच्या तरी उंबरठ्यावर डोके ठेऊन आणि द्वारपालाचे ऋणी होऊन पडून रहावे
 असे सारखे वाटू लागले आहे.)
 ‘ग़ालिब’ हमें न छेड़ कि फिर जोशे-अश्क से
 बैठे हैं हम तहय्या-ए-तूफ़ाँ किये हुए
 (मित्रा, मला डिवचू नकोस रे. जर आसवांना वाट दिली तर नक्कीच प्रलय होणार)
 पिनहाँ था दामे-सख़्त क़रीब आशियाने के
 उड़ने न पाए थे, कि गिरिफ़्तार हम हुए
 (भाइया घरट्याजवळच पारध्याने आपलं जाळं टाकलं होतं. मी उडण्यासाठी पंख
 उघडताच जाळ्यात गुरफटलो. हे माझं भाग्य.)
 दोनों जहान दे के, वो समझे, ये खुश रहा
 याँ आ पड़ी ये शर्म, कि तकरार क्या करें
 थक थक के, हर मक़ाम (पडाव) पे, दो चार रह गए
 तेरा पता न पाएं, तो नाचार (लाचार) क्या करें
 नींद उसकी है, दिमाग़ उसका है, रातें उसकी हैं
 तेरी जुल्फ़ें, जिसके बाजू पर, परीशाँ हो गईं
 रंज से ख़ूगर (अभ्यस्त) हुआ इंसाँ, तो मिट जाता है रंज
 मुश्किलें मुझ पर पड़ीं इतनी, कि आसाँ हो गईं
 तुम उनके वादे का ज़िक्र उनसे क्यों करो ‘ग़ालिब’
 ये क्या, कि तुम कहो, और वो कहें, कि याद नहीं
 जब मैकदा छूटा, तो फिर अब क्या जगह की कैद
 मस्जिद हो, मदरसा (शाळा) हो, कोई ख़ानकाह (आश्रम) हो
 सुनते हैं जो बिहिश्त (स्वर्ग) की तारीफ़, सब दुरुस्त
 लेकिन खुदा करे, वो तेरी जल्वागाह (घर) हो
 जिसे नसीब हो, रोज़े-सियाह (वाइट दिवस) मेरा सा
 वो शख़्स, दिन न कहे रात को, तो क्यों कर हो

जिगर मुरादाबादी

हरसू दिखाई देते हैं

हरसू दिखाई देते हैं वो जल्वागर मुझे
क्या क्या फ़रेब देती है, मेरी नज़र मुझे -१
डाला है बेखुदी ने अजब राह पर मुझे
आँखें हैं और कुछ नहीं आता नज़र मुझे -२
दिले ले के मुझसे, देते हो, दागे-जिगर मुझे
ये बात भूलने की नहीं, उम्र भर मुझे -३
आया न रास, नाला-ए-दिल का असर मुझे
अब तुम मिले तो कुछ नहीं अपनी ख़बर मुझे -४

१ जिकडे बघावं तिकडे तीच दिसावी. काय चमत्कार आहे बघा. प्रेमात मदहोश झालेली माझी नजर अजून काय काय चमत्कार घडवील, देवालाच ठाऊक ?

२ प्रेमात माणूस आंधळं होतं असं म्हणतात. अहो, मी खरोखरीच 'डोळस आंधळा' झालोय.

३ प्रिये तुझा हा जीवघेणा पण लाघवी छळवाद मी विसरायचा नाही बरं का ? अग, चक्क हृदय चोरतेस ते चोरते पण उरी शूळ मात्र तसाच असू देतेस ?

४ सखी खूप उशीर केलास तू. भान हरपल्यावर आलीस. आता काय उपयोग? माझा आक्रोश तुला ऐकू आला नसावा किंवा आवडला नसावा, अजून काय ?

उर्दू शायरीतलं कधीही न विसरण्यासारखं व्यक्तिमत्व म्हणजे जिगर मुरादाबादी.

उर्दूत ज्याला 'गैरशाईराना अन्दाज़' किंवा 'तबीअत' म्हणतात तसं रंगरूप, वागणं, बोलणं, कपडे, राहणी, मद्यसेवन, धूम्रपान आणि पत्ते कुटणं. सगळच अतिरेकी. पण जिगरच्या शब्दात सांगायच म्हणजे, "कोई अच्छा इन्सान ही अच्छा शायर हो सकता है।"

अतिशय जेमतेम शिक्षण, इंग्रजीची नुसती तोंडओळख आणि उपजीविकेसाठी अधूनमधून रेल्वे फलाटावर 'चश्मे विकणे' हा धंदा. दिसायला जवळपास कुरूप असणारा हा शायर मुशायन्यात जेव्हा कविता गायचा तेव्हा त्याच्या कुरूप चेहऱ्यावर एक लालित्य पसरायचं. ओठांवर मधुर स्मित आणि आवाजात विलक्षण कोमलता, तरलता आणि सरलता दिसायची.

जिगर साहेब गजल गायचे, इतके सुंदर गायचे की तरुण उदयोन्मुख कवी सदैव त्यांची नक्कल करण्याच्या खटपटीत असायचे. काही तर त्यांच्यासारखं ओंगळ आणि बावळं राहून बाटली पण तोंडाला लावायला शिकले. पण जिगरची बात, 'कुछ और ही थी'.

जिगरच्या काव्यरचना त्याच्या हयातीतच उत्कृष्ट साहित्य (क्लासिकल लिटरेचर) म्हणून नावाजल्या.

जिगरच्या गजलांचा आत्मा म्हणजे, प्रेम, इश्क आणि महबबत.

"उनका जो फ़र्ज़ है अरबाबे-सियासत (राजनीतिज्ञ) जाने
मेरा पैगाम महबबत है, जहां तक पहुंचे"

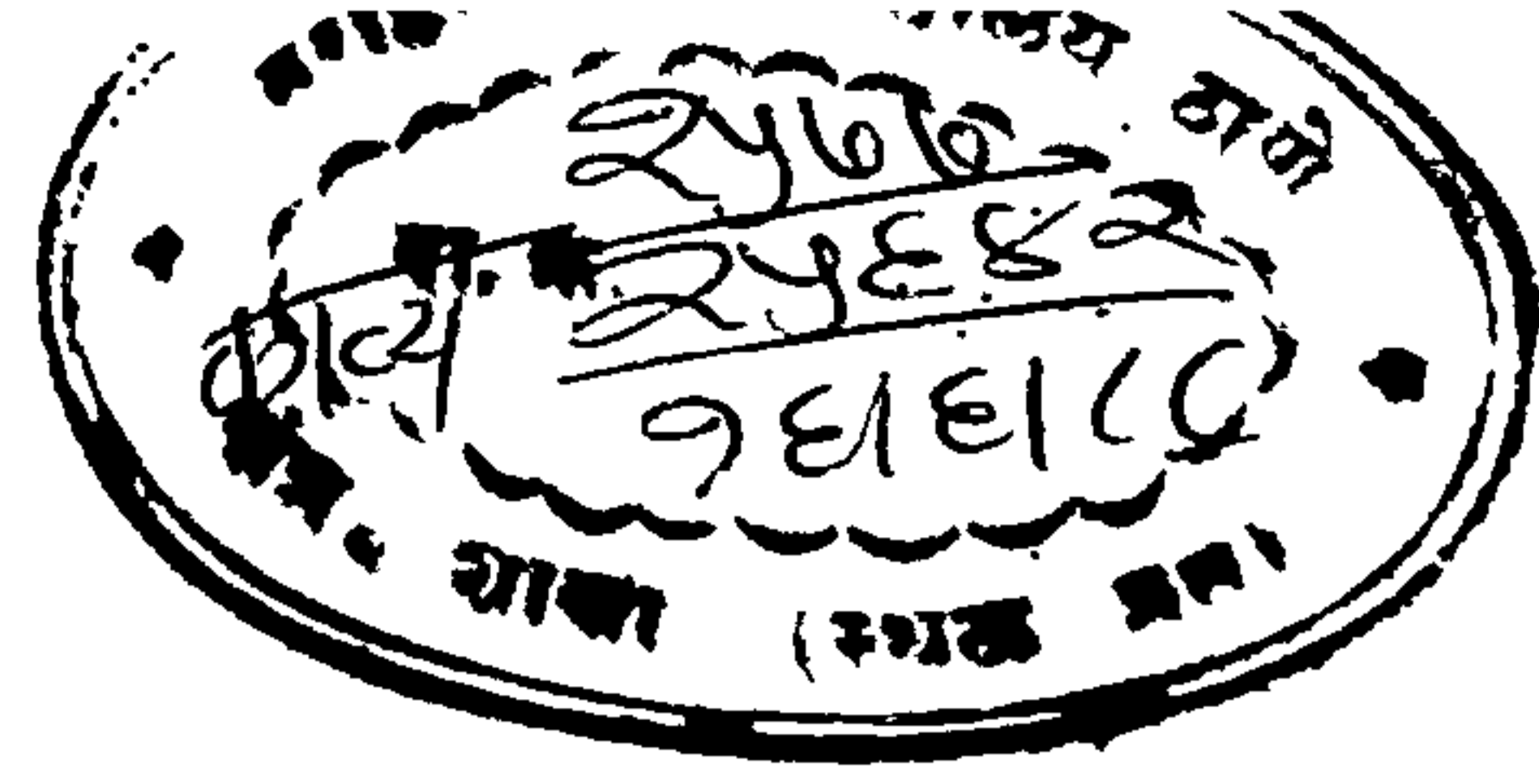
महबबतचा पैगाम गाणारा हा गजल सम्राट ९ सप्टेंबर १९६० रोजी गोंडा येथे कायमचा अबोल झाला.

कोणीतरी अगदी बरोबर म्हटलंय की जिगरसारखे शायर सहजासहजी उपजत नसतात

"मेरा जो हाल हो सो हो, बर्कें-नज़र गिराये जा
मैं यूँ ही नालाकश रहूँ, तू यूँही मुस्कुराए जा"

"कभी शाखो-सब्ज़ा-ओ-बर्ग पर, कभी गुंचा-ओ-गुलो-खार पर
मैं चमन में चाहे जहां रहूँ, मेरा हक है फ़स्ले-बहार पर"

गजलच्या 'फ़स्ले-बहार' (वसंत ऋतू) वर जिगरचा हक्क होता, अजून आहे आणि गजल जिवंत असेस्तोवर राहिल. यात तिळमात्र शंका नाही.

'मीर'

मीर महम्मद तकी

जन्म - १७२२ अकबराबाद (आगरा)

मृत्यु - १८१० लखनऊ

सिरहाने 'मीर' के आहिस्ता बोलो।

अभी टुक रोते रोते सो गया है।।

१५६

मीर

हस्ती अपनी ✓

हस्ती अपनी हुबाब की सी है

ये नुमाइश सराब की सी है -१

नाजुकी उसके लब की क्या कहिए

पंखुड़ी इक गुलाब की सी है -२

मैं जो बोला, कहा कि ये आवाज़

उसी ख़ाना-ख़राब की सी है -३

बार बार उसके दर पे जाता हूँ

हालत अब इज़्तिराब की सी है -४

'मीर' उन नीमबाज़ आँखों में

सारी मस्ती शराब की सी है -५

१ माझं जीवन पाण्याच्या एका बुडबुड्यासारखं आहे. आणि माझ्या सभोवार मी जे काहीं बघतोय ते मृगजळासारखं आहे.

२ तिच्या अघरांच्या नाजुकतेबद्दल मी काय म्हणावं ? एक गुलाब पाकळीच जणू .

३ माझा आवाज कानी पडताच लोक म्हणतात, अरे हा तर तोच, प्रेमात घरदार उध्वस्त करणारा, दुसरा मजणू .

४ तिच्या गल्लीत फेरफटका आणि तिच्या दारासमोर वारंवार मुजरा. बस आजकाल हेच काम आणि हृदयात तिच्या दर्शनाची हुरहूर.

५ तिच्या अर्धोन्मीलित नजरेतली नशा मद्यापेक्षा जास्त मादक आहे, हे काय मी सांगायला हव ?

عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن

عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن عزّال دنايّن

मीर मुहम्मद तकी 'मीर' हा उर्दू शायरीचा आणि गजलांचा सर्वश्रेष्ठ कवी आहे. जन्म १७२५ आगरा आणि मृत्यू १८१० लखनऊ. मीरच्या वडिलांचे नाव मीर अब्दुल्ला (अली मुत्तकी) होते, असे म्हणतात. १) जिर्के- मीर, २) फ़ैजे- मीर ३) निकातुश-शुअरा ४) अज़रनामा ५) ख़ाबो-ख़याल ६) शोला-ए-इश्क़ ७) जोशे-इश्क़ ८) दर्या-ए-इश्क़ ९) एजाजे-इश्क़ १०) मुआमलाते-इश्क़ ११) तंबीहउलखयाल १२) साकीनामा इत्यादी मीरचा काव्यप्रपंच होय. मकुल्लीयाते-मीर या ग्रंथात एकूण १८३९ गज़ला (किमान १४ हजार शेर) आणि ८३ फुटकळ शेर आहेत. या व्यतिरिक्त ८ क़सीदे, ३१ मस्नवी, १०३ रुबाइयाँ, ३ शिकारनामे, काही हज्व (निंदात्मक काव्य) आणि काही वासोख़ते आहेत. हे सर्व वाचल्यावर अल्लामा नियाज़ फ़तहपुरी लिहितात, "जुबान की हलावत (माधुरी), आशिक़ाना उफ़तादगी (उत्कट प्रेमाचे मार्दव), वालिहाना रबूदगी (प्रेमाची विफलता आणि रुग्णावस्था), कौनसी ऐसी चीज़ है जो 'मीर' की गज़लों में नहीं पायी जाती।" हज़रत दाग़ देहलवी म्हणतात,

" 'मीर' का रंग बरतना नहीं आसान.ऐ 'दाग़'
उनके दीवान से देख मिलाकर दीवान अपना"

मुशायऱ्यात मीरच्या विरुद्ध कायम चुरस बाळगणारा शायर 'सौदा', मीरबदल अत्यंत आदरानं म्हणतो,

" 'सौदा' तू इस ज़मी में गज़ल-दर-गज़ल ही लिख
होना है तुझको 'मीर' से उस्ताद की तरफ़"

अत्यंत तुसड्या स्वभावाचा, घमेंडखोर, तऱ्हेवाइक, एकलकोंडा, तोंडाने फटकळ पण काव्यगुणाने अद्वितीय असा हा गज़लचा कफ़ल्लक अनभिषिक्त शहंशाह वयाच्या ८६ व्या वर्षी म्हणजे १८१० साली लखनौ येथे निघन पावला. हल्ली जेथे लखनौचे रेल्वे स्टेशन आहे तेथे पूर्वी कब्रस्थान होते आणि तेथेच मीरची कबर आहे असं म्हणतात. कोणास ठाऊक खरं ते काय ? एवढे मात्र खरे की 'मीर' स्वतःबदल एवढेच सांगून गेला,

"पढ़ते फिरेंगे इन रेख्तों को गलियों में 'मीर'
मुद्दत रहेंगी याद ये बातें हमारिया"

रसिक मित्रांनो, माझ्या या गज़ल दर्पणात गज़लचे जे काही प्रतिबिंब तुम्हाला दिसले ते विलोभनीय असेल असे मला वाटते. नसल्यास तो दोष गज़लचा नव्हे, संपूर्णपणे माझा आहे. याच पुस्तकात, या पूर्वी, मी कुठेतरी लिहिलंय की,
"न किसी की जुबानी है, न पर्शियानी है
गज़ल सिलसिला-ए-ज़िंदगानी है"

कारण या सिलसिला-ए-ज़िंदगानी मध्ये फक्त एकच सत्य आहे आणि ते म्हणजे प्रेम. मानवाने मानवाशी प्रेम करावे, प्रेमाने बोलावे, प्रेमाने वागावे आणि प्रेमाने हसत-खेळत या जगाचा निरोप घ्यावा. रसिकहो, हे मीच म्हणत नाही तर खुदा-ए-सुखन मीर तकी 'मीर' चे पण हेच विधान आहे. महाकवी असल्याने तो आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण शैलीत असे म्हणतो -

REFBK-0025642

"आलम में जो कुछ है, इश्क़ का ज़हूर है
आग़ सोजे-इश्क़ है, पानी रफ़्तारे-इश्क़ है
खाक़ करारे-इश्क़ है, हवा इज़्तिरारे- इश्क़ है
मौत इश्क़ की मस्ती है, हयात इश्क़ की होशियारी है
रात इश्क़ का ख़ाब है, दिन इश्क़ की बेदारी है
तवक्को कुर्बे-इश्क़ है, गुनाह बादा-ए-इश्क़ है
बिहिशत इश्क़ का शौक़ है और मक़ामे-इश्क़ तो
अबूदियत, अशफ़ियत, जुहद, सदाक़त, खुलूस
इश्तियाक़ और हबीबी से बुलंद और बरतर है।"

میر محمد تقی میر کی غزلیں

میر محمد تقی میر کی غزلیں

उर्दू गजल

उर्दू गजलान्च्या गुलिस्तानांत मराठी रसिकांना घेऊन जाणारे माझे मित्र डॉ. विनय वाईकर, प्रसिद्धि-पारंगत नसूनहि, साहित्य-क्षेत्रात आतां अनोळखी नाहीत. हृदयाला भूत पाडणाऱ्या उर्दू शायरीचा हा आधिक नि अनुवादक, व्यवसायाने भूत-तज्ञ (अनेस्थेटिस्ट) आणि निव्वळ शोक घेणून लेखक-प्रकाशक आहे. त्या काव्यात्म नागपुरी माणसापाशी नि कितीसक बुद्धिमत्ता आणि शांत कष्टकारिता असल्यामुळेच 'आईना-ए गजल' सारखा सुरेख शब्दकोश तयार होऊ शकला. आणि आतां मराठी रसिकांना अतिशय उपयुक्त होणारा 'गजल दर्पण' हा त्यांचा राजवाडा ग्रंथ प्रकाशित होत आहे. ... प्रस्तुत ग्रंथ म्हणजे उर्दू गजल-शायरीचे नवनीतच म्हणता! त्यांत निवडक १५५ उर्दू शायरांची ओळख, कांही मजेदार माहिती नि किंसे आणि विविधपरीचे सुमारे हजार शेर रसिकांना सादर केले आहेत. कांही समपद्य अनुवादांवरून त्यांच्या उच्च काव्यकलेची साक्ष पटते. उर्दू गजलान्चा हा 'हंस कोश' (Golden Treasury) जाणकारीने मराठीत आणल्याबद्दल डॉ. वाईकर हार्दिक धन्यवादांचे घनी होतील. - विद्याधर गोखले.